

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE

Nikola Vojnović

ODRŽIVI TURIZAM UNUTRAŠNJE ISTRE

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE

Nikola Vojnović

ODRŽIVI TURIZAM UNUTRAŠNJE ISTRE

Pula, 2016.

Izdavač:

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
Zagrebačka 30, 52100 Pula, Republika Hrvatska
Tel. 385 052 377 000, www.unipu.hr

Za izdavača:

Prof. dr. sc. Alfio Barbieri

Recenzenti

Prof. dr. sc. Rade Knežević
Izv. prof. dr. sc. Jasmina Gržinić

Lektura

Dr. sc. Vanessa Vitković Marčeta

Autor fotografije na naslovnici: Doc. dr. sc. Nikola Vojnović

Podatak o izdanju

1. internetsko izdanje (mrežna publikacija)

Lokacija na mreži

Službena mrežna stranica Sveučilišta Jurja Dobrile Pula (<http://www.unipu.hr>)

Datum postavljanja na mrežu: srpanj 2016

ISBN: 978-953-7320-53-9

Sadržaj

1. UVOD	1
1.1. Prostorni obuhvat istraživanja	6
1.2. Vremensko određenje istraživanja	10
1.3. Ciljevi istraživanja	11
1.4. Zadaci istraživanja	11
1.5. Hipoteze istraživanja	12
1.6. Metodologija istraživanja	13
1.7. Pregled ključnih pojmova i definicija	17
1.8. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature	23
2. TURISTIČKA ATRAKCIJSKA OSNOVA UNUTRAŠNJE ISTRE	30
2.1. Prednosti geografskog položaja	30
2.1.1. Opća obilježja geografskog položaja	30
2.1.2. Prometno-geografski položaj	31
2.1.3. Turističko-geografski položaj i utjecaj na turistička tržišta	35
2.2. Geomorfološka obilježja u funkciji turizma	37
2.2.1. Geološka građa	38
2.2.2. Turistička atraktivnost reljefa	40
2.3. Voda: preduvjet i atrakcija	41
2.3.1. Hidrogeografska obilježja u funkciji vodoopskrbe	42
2.3.2. Turistička atraktivnost voda	44
2.4. Pogodnosti klime i vegetacije za razvoj turizma	46
2.4.1. Klimatski elementi i pogodnosti za turizam	46
2.4.2. Prirodna i kultivirana vegetacija	50
2.5. Kulturna baština kao turistička atrakcija	52

2.5.1. Registrirani nepokretni spomenici	52
2.5.2. Ostala kulturna baština.....	54
2.6. Manifestacije.....	56
2.6.1. Prostorna raspodjela i sezonalnost manifestacija.....	56
2.6.2. Vrste manifestacija	58
2.7. Ostale atrakcije	59
3. STANOVNIŠTVO KAO TURISTIČKI ČIMBENIK.....	61
3.1. Razmještaj i razvoj stanovništva unutrašnje Istre.....	61
3.1.1. Razmještaj stanovništva.....	61
3.1.2. Razvoj naseljenosti od 1948. do 2011. godine	63
3.2. Sastav stanovništva unutrašnje Istre	66
3.2.1. Sastav prema dobi i spolu	66
3.2.2. Sastav stanovništva prema djelatnosti i obrazovanju	69
4. RAZVOJ TURIZMA	73
4.1. Pojavni oblici turizma.....	73
4.2. Razvoj turizma od sredine 19. stoljeća do uspostavljanja sadašnjeg upravno-teritorijalnog ustroja 1993. godine	74
4.3. Suvremeni turizam - nakon 1993. godine.....	77
5. TURISTIČKI OBJEKTI	81
5.1. Turistički objekti za smještaj	81
5.2. Ostali turistički objekti	87
6. INDIKATORI ODRŽIVOG TURIZMA	89
6.1. Abiotičko-ekološki indikatori.....	91
6.1.1. Zaštićena priroda.....	92
6.1.2. Potrošnja pitke vode.....	96
6.1.3. Otpadne vode	99
6.1.4. Komunalni otpad.....	101

6.2. Ekonomsko-turistički indikatori	104
6.2.1. Turistički operativni indikator	108
6.2.2. Modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta	109
6.2.3. Specifičan prag noćenja	110
6.2.4. Turistički porezi u proračunima općina i gradova	111
6.2.5. Investicije trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo	112
6.2.6. Zaposleni u turizmu i ugostiteljstvu.....	114
6.3. Sociokulturni indikatori	116
6.3.1. Kulturno-povijesna baština	117
6.3.2. Poznavanje i razumijevanje jezika.....	119
6.3.3. Opća sigurnost	121
7. STUDIJE SLUČAJA.....	124
7.1. Grad Buje.....	124
7.2. Općina Lanišće	129
7.3. Općina Svetvinčenat	136
8. REZULTATI	143
8.1. Abiotičko-ekološki indikatori po općinama i gradovima	143
8.2. Ekonomsko-turistički indikatori po općinama i gradovima	150
8.3. Sociokulturni indikatori po općinama i gradovima	157
8.4. Regionalizacija unutrašnje Istre prema indikatorima održivog turizma.....	162
9. RASPRAVA	166
10. ZAKLJUČAK.....	186
LITERATURA	196
IZVORI	215
POPIS TABLICA	VIII
POPIS SLIKA.....	X
PRILOZI.....	XII

SAŽETAK.....	XIII
SUMMARY.....	XXI
ŽIVOTOPIS.....	XXIX

PREDGOVOR

Fenomen turizma zaokuplja pažnju širokog spektra znanstvene i stručne javnosti zbog svoje složenosti kao heterogenog sustava u kojem se permanentno isprepliću, nadopunjavaju i konfrontiraju prostorne, društveno-ekonomske, političke, kulturne, psihološke, povijesne, administrativne, pravne, organizacijske i druge sastavnice kao dinamički elementi tog sustava. Tako složen sustav u Hrvatskoj se prostorno i vremenski izrazito koncentrirao u priobalju i ljetnoj sezoni što je neposredno utjecalo na potrebu i nužnost znanstvenog istraživanja i praćenja okolišne, gospodarske i sociokulturne održivosti turizma u hrvatskim turističkim regijama. Imperativ primjene znanstvenog pristupa u istraživanju i praćenju održivog turizma posebno je naglašen u turističkim regijama u nastajanju kao što je unutrašnja Istra. To je bio osnovni motiv da u svom doktorskom radu "Indikatori održivog turizma na primjeru unutrašnje Istre" obranjenom na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2012. godine istražim uvjete i mogućnosti razvoja i praćenja održivog turizma u novoj hrvatskoj turističkoj regiji. Knjiga "Održivi turizam unutrašnje Istre" utemeljena je i priređena za objavu na osnovama navedenog dokorskog rada.

Glavni istraživački ciljevi su: istaknuti obilježja geografskog položaja unutrašnje Istre u funkciji turizma i utjecaja na emitivna tržišta, analizirati prirodne, kulturne i ostale elemente atrakcijske osnove, prostorni razmještaj smještajnih i drugih turističkih objekata, utvrditi obilježja nekomercijalnog turizma u općinama i gradovima unutrašnje Istre, analizirati glavna dinamička i strukturna obilježja stanovništva u funkciji razvoja održivog turizma, odrediti osnovna obilježja etapa u razvoju turizma unutrašnje Istre. Glavni aplikativni cilj je primjena abiotičko-ekoloških, ekonomsko-turističkih i sociokulturnih indikatora održivog turizma u permanentnom praćenju turističkih i srodnih pojava u geografskom prostoru te analiza odnosa lokalnog stanovništva te vlasnika smještajnih turističkih objekata prema turizmu. Konačno kao cilj se ističe i prijedlog mjera u prostornom i turističkom planiranju za implementaciju održivog turizma. Premda se monitoring temeljio na podacima prikupljenim tijekom 2010. i 2011. godine smatram da knjiga daje novi pristup i doprinos znanstvenom i stručnom praćenju održivog turizma u turističkim regijama.

Pri izradi knjige presudnu sam podršku imao u svojoj obitelji. U prikupljanju brojnih podataka, literature i izvora dobio sam nesebičnu pomoć i savjete geografa sa zagrebačkog i zadarskog sveučilišta te kolegica i kolega iz geografije korelativnih znanosti s pulskog sveučilišta na čemu im svima od srca zahvaljujem. Isto tako, zahvalnost dugujem svim djelatnicima državnih, županijskih, općinskih i gradskih ustanova i tvrtki koji su u svoje radno

i slobodno vrijeme prikupili i ustupili brojne podatke, kasnije pretočene u rezultate ovog istraživanja. Bez njihove pomoći i susretljivosti ne bih uspio oblikovati ključne sastavnice ove knjige. Na kraju, veliko hvala recenzentima prof. dr. sc. Radi Kneževiću i izv. prof. dr. sc. Jasmini Gržinić te lektorici dr. sc. Vanessi Vitković Marčeta.

1. UVOD

Turizam je postao jedan od najvažnijih društvenih, gospodarskih, kulturnih, političkih i geografskih fenomena čiji se utjecaj manifestira na svim prostornim razinama, od lokalne do globalne. Važnost i uloga turizma proistječu iz neposrednog i uzajamnog odnosa s prostornom, društvenom, političkom, gospodarskom i kulturnom stvarnošću, što znači da pojava i razvoj turističkih aktivnosti izravno ovisi o prirodnim elementima prostora, demografskim obilježjima, političkom sustavu, gospodarskim prilikama i razvijenosti te kulturnim posebnostima emitivnih i receptivnih regija.

Prirodno-geografska obilježja receptivnih regija od pojava su oblika turizma utjecala na njegov razvoj i intenzitet. Tako je jačala svijest i potreba za promicanjem i očuvanjem krajobraznih, estetskih, zdravstvenih, rekreacijskih vrijednosti prirodne osnove na kojoj se razvoj turizma zasnivao. Porastom važnosti turizma povećavali su se zahtjevi prema prirodnim obilježjima prostora, što je za posljedicu imalo intenziviranje gradnje prometnica i smještajnih kapaciteta, veću potrošnje vode i energenata te preoblikovanje krajolika. Pojedine regije i naselja su pod utjecajem turističke djelatnosti trajno preoblikovani i prenamijenjeni. Potreba za ubrzanim razvojem, nekritički koristeći dotad poznate i usvojene obrasce, često je vodila do nekontroliranih i stihijskih intervencija, što je u konačnici rezultiralo degradacijom krajolika i premašivanjem kapaciteta nosivosti. Turizam ugrožava prirodnu osnovu tako što povećava trošenje prirodnih resursa, remeti ravnotežu u ekosustavima te u konačnici uzrokuje različite vrste onečišćenja (Wong, 2004). Paradoksalno, ugrožavajući atraktivnost prirodne osnove na kojoj se njegov razvoj temeljio, turizam postaje uzročnik stagnacije i propadanja destinacije ili regije.

Osim povezanosti s prirodnom osnovom podjednako su važni međusobni utjecaji, odnosi i veze turizma s društveno-gospodarskim čimbenicima. Utjecaj turizma na društvo manifestira se u doprinosu promjenama u sustavu vrijednosti, ponašanju pojedinaca, sastavu obitelji i odnosima u njoj, skupnim životnim stilovima, razini sigurnosti, moralu, kreativnom izražavanju, tradicionalnim ceremonijama i organizaciji zajednice (Fox, 1977, prema Wall and Mathiesson, 2006). Isto tako, turizam se temelji na društvenim čimbenicima među kojima su najvažniji demografska obilježja i prihvaćanje lokalne zajednice. Zbog toga su u planiranju razvoja turizma nužni preduvjeti, osim atrakcijske osnove, povoljna strukturna obilježja stanovništva i suglasje s lokalnom zajednicom. Imajući u vidu turističku djelatnost kao radno-intenzivnu, sastav prema spolu i dobi stanovništva receptivnih regija izdvaja se kao jedan od najvažnijih čimbenika razvoja turizma. Pojavom masovnog turizma neke su se regije vrlo

brzo suočile s nedostatkom lokalne radne snage koju su potražili u drugim krajevima matične države ili inozemstvu. Nedostatak radne snage u turističkim regijama tako je pokrenuo sezonsku cirkulaciju stanovništva iz onih dijelova koji su imali višak radne snage, što je vrlo često rezultiralo konačnom migracijom. Turizam je na taj način, uz građevinarstvo, industriju i trgovinu, bio inicijator dvaju suprotnih demografskih procesa. U receptivnim turističkim regijama imigracija, najčešće mlade radne snage, značila je uspostavu demografske stabilnosti i progresa, a u emigracijskim regijama to je pokrenulo depopulaciju, stagnaciju te ponegdje i izumiranje. Osim demografskih procesa, važan je utjecaj turizma u lokalnoj zajednici receptivnih regija koji se najčešće ogleda u odnosima između turista i domaćeg stanovništva. UNESCO (1976) u svom dokumentu *The Effects of tourism on socio-cultural values* izdvaja četiri bitna obilježja odnosa lokalnog stanovništva i turista, a to su privremenost odnosa, vremenska i prostorna ograničenost, nedostatak spontanosti te nejednakost i neuravnoteženost doživljaja. Pozitivnu stranu ovih odnosa čine povećanje znanja i razumijevanje domaćeg stanovništva i njegove kulture, promicanje kulturnog ugleda receptivne regije u svijetu, uvođenje modernijih vrijednosti te obnova tradicijskih obrta, umjetnosti i rituala. S druge strane, negativni utjecaji su komercijalizacija kulture, promjena vrijednosti povezanih s tradicijskim običajima koji se prilagođavaju turističkom tržištu, pojačanje napetosti između unesenih i tradicionalnih stilova života, smanjivanje važnosti lokalnog jezika, stvaranje novih obrazaca lokalne potrošnje, rizici pojave asocijalnog ponašanja poput kockanja i prostitucije (Williams, 2000). Takve negativne posljedice utjecaja turizma dodatno potaknute razlikama u socioekonomskom statusu, religijskom opredjeljenju, kulturnim afinitetima i doživljaju prirodnih obilježja mogu izazvati nesuglasja između turista i domaćeg stanovništva čiji odnosi prolaze put od početne faze oduševljenja do otvorene netrpeljivosti.

Međusobni odnosi, veze i utjecaji turizma i gospodarstva su, bez obzira na teškoće u kvantificiranju i statističkom praćenju, najčvršće. Važnost turizma za svjetsko gospodarstvo ogleda se u porastu prihoda od međunarodnih turista sa 2,1 mlrd. američkih dolara 1950. godine na 942 mlrd. 2008. godine, odnosno 1133 mlrd. 2014. godine (UNWTO, 2006; 2010a; 2015). Istodobno, međunarodni turizam ostvaruje 29% vrijednosti u izvozu komercijalnih usluga u svjetskom gospodarstvu (UNWTO, 2011). Najvažniji pozitivni učinci turizma na gospodarstvo su povećanje deviznog prihoda, poboljšanje platne bilance, povećanje zapošljavanja, pomoć u redistribuciji bogatstva iz razvijenih u manje razvijene regije, financiranje gradnje infrastrukture, jačanje gospodarstva i stvaranje novih obrazaca ekonomskog povezivanja. Suprotno tome, manje poželjni utjecaji turizma na gospodarstvo su povećanje ovisnosti o stranim investitorima i kompanijama, uvođenje nestabilnosti i slabljenje

na tržištu rada te preusmjeravanje investicija iz drugih regija (Williams, 2009). Osim toga, percepcija relativno lake zarade u turizmu može potaknuti zanemarivanje i stagnaciju tradicionalnih gospodarskih djelatnosti pa se na taj način pojačava ovisnost o samo jednoj grani koja, u situaciji promijenjenih društveno-političkih odnosa, često dovodi do propadanja takvih regija.

Uvažavajući turizam kao prostorni, društveni i gospodarski fenomen nameće se niz pitanja o prostornoj konkretizaciji i primjeni nabrojanih zakonitosti o međusobnim utjecajima, vezama i procesima. U kojoj se mjeri navedeni postulati razvoja i značenja turizma mogu primijeniti u Hrvatskoj? Mogu li se međusobni utjecaji, odnosi i veze turizma s prirodnom osnovom i društveno-gospodarskim čimbenicima preslikati i primijeniti na hrvatske turističke regije? Koje je mjesto Hrvatske u razvoju međunarodnog turizma posljednjih pedesetak godina? Imaju li najrazvijenije hrvatske turističke regije slične obrasce povezanosti i isprepletenosti turizma s prirodnom osnovom? Može li turizam, osim velikog doprinosa za društveno-gospodarski razvoj pojedinih primorskih općina i gradova, nepovoljno utjecati na prostorne procese u najbližem zaleđu? Konačno, razvija li se hrvatski turizam sukladno načelima održivosti?

Državne zajednice u sklopu kojih se do 1991. godine razvijala Hrvatska nastojale su, u skladu sa svojim društvenim, gospodarskim i političkim interesima, razvijati turističku djelatnost. Nakon Drugoga svjetskog rata hrvatski turizam prolazi nekoliko razvojnih faza čije je zajedničko obilježje izrazita usmjerenost na prostor primorskih destinacija i ljetno doba godine (Vukonić, 2005), što je u tom razdoblju zajedničko gotovo svim državama europskog Sredozemlja. Turizam se, prema tome, temeljio na povoljnom turističko-geografskom položaju u blizini bogatijih i razvijenijih država te prirodnim atrakcijama među kojima su najvažniji obilježja mora, sredozemni i umjereno topli vlažni tip klime te reljef obale. U razdoblju jugoslavenske državne zajednice Hrvatska je bila vodeća republika po turističkom prometu, a u posljednjem desetljeću tog razdoblja zabilježen je najveći broj postelja (1988. godine), turista (1987.) i noćenja (1986.). Ratna zbivanja od 1991. do 1995. u kojima je, posebno na prostoru Dalmacije, počinjena znatna materijalna šteta na turističkim objektima, prirodnoj i kulturnoj baštini, nakratko su prekinula kontinuitet razvoja turizma (Pepeonik, 1996).

Tijekom i nakon Domovinskog rata turizam se razvijao po dotad usvojenim i uhodanim modelima pa je nastavljena usmjerenost obalnim destinacijama primorskih županija i ljetnoj sezoni koristeći identičnu atrakcijsku osnovu. Zbog takve orijentacije udjel primorskih županija u ukupnom broju noćenja uoči početka razdruživanja jugoslavenske

državne zajednice 1990. godine iznosio je 93,7%, a neposredno prije oslobađanja i zaokruživanja hrvatskog državnog teritorija, 1994. godine, 93,2% noćenja (Curić, 1996). I u prvom desetljeću 21. stoljeća Hrvatska je, slično sredozemnim državama, nastavila koristiti prednosti geografskog položaja i prirodnu atrakcijsku osnovu te razvijati turistički proizvod "sunce i more". Ovaj tip turizma vezan je za primorske destinacije i ljetno doba koje omogućuje ugodno, rekreacijsko korištenje mora (Ivandić i dr., 2006). Usmjerenost na prirodne obalne atrakcije se dopunjava kulturno-povijesnom baštinom, a povoljni geomorfološki i klimatski elementi pogoduju razvoju nautičkog turizma. Kontinuitet razvoja ljetnog, odmorišnog turizma na obali većim je dijelom potvrđen SWOT analizom koja je izrađena u sklopu *Strategije razvoja hrvatskog turizma*, a u kojoj se kao najvažnije prednosti ističu "prirodne ljepote jadranske obale i otoka, kao i turistički potencijali" te "bogata kulturno-povijesna baština s nekoliko svjetski priznatih i zaštićenih lokacija" (Ministarstvo turizma, 2003, 14). Sukladno takvoj politici i opredjeljenju primorske su županije 2011. godine primile 88,9% turista i ostvarile 96,1% noćenja Republike Hrvatske. Među sedam primorskih županija postoji neravnoteža između Istarske i Primorsko-goranske županije te ostalih pet županija. Ove dvije županije su 2011. godine primile 45,9% turista i ostvarile 51,1% noćenja primorskih županija (Državni zavod za statistiku, 2012). Osim prostorne koncentracije na primorske županije, hrvatski turizam ima izraženo obilježje sezonalnosti jer se u dva ljetna mjeseca ostvaruje polovica turističkih posjeta turista i gotovo dvije trećine noćenja. Tako je u srpnju i kolovozu 2011. zabilježeno 51,3% posjeta i 63,1% noćenja te godine (Državni zavod za statistiku, 2012). Ovakva prostorna koncentracija na primorske destinacije i vremenska koncentracija u samo dva ljetna mjeseca, osim pozitivnih efekata na lokalno gospodarstvo i zapošljavanje, može ostaviti štetne posljedice na obalni reljef, ekosustave mora i priobalja, pogoršati kvalitetu vodoopskrbe, povećati onečišćenje zraka, vode i tla. Druga štetna posljedica izrazite koncentracije je jačanje svih oblika nesuglasja između turista i lokalnog stanovništva u primorskim destinacijama.

Bez obzira na negativne posljedice turizma na okoliš i moguća nesuglasja s domaćim stanovništvom, Republika Hrvatska je prema ostvarenim rezultatima važna turistička država jer je 2005. godine primila nešto više od 1% međunarodnih turista i ostvarila oko 2% međunarodnih noćenja, a po pozitivnoj platnoj bilanci u turizmu bila je na desetom mjestu sa 6,8 mlrd. američkih dolara (Vojnović, 2010). Ovakvi rezultati bitno su utjecali na ovisnost hrvatskoga gospodarstva o turizmu, što se najviše očituje u udjelu potrošnje stranih turista u bruto domaćem proizvodu. Prema podacima Svjetske turističke organizacije, od 2001. do 2008. ovaj udjel se kretao od 16,4% u 2007. do čak 22% u 2003. godini (UNWTO, 2009;

UNWTO, 2010b). Prema tom pokazatelju Hrvatska se nalazila među trideset vodećih država svijeta. Karakteristično je da je najčešće riječ o otočnim državama na prostoru Srednje Amerike, Indijskog oceana i Oceanije, a visok udjel turizma u bruto domaćem proizvodu ne znači nužno njegovu snagu, nego slabost drugih gospodarskih djelatnosti. Usmjerenost na jednu međunarodno konkurentnu granu gospodarstva može, u slučaju promjena na svjetskom tržištu i nepredviđenih događaja, dovesti do iznimno teških posljedica, osobito u onim regijama i destinacijama Hrvatske koje ovise o turizmu.

Imajući u vidu iznimnu prostornu i vremensku koncentraciju hrvatskog turizma, nameću se pitanja o potrebi rasterećenja obalnih destinacija, preusmjeravanju turističkih tokova i interesa u druge hrvatske regije i destinacije, produljenju turističke sezone ponudom drugačijih atrakcija i sadržaja, povezivanju lokalne poljoprivrede, obrta i industrije s turizmom. Koja bi, u takvim planovima i scenarijima, bila uloga unutrašnjih dijelova primorskih županija u razvoju turizma?

Unutrašnji dijelovi primorskih županija imali su u dosadašnjem razvoju turizma nekoliko funkcija. Prva funkcija, bitna za razvoj obalnih turističkih destinacija, bila je tranzitna jer su preko dijelova unutrašnjosti primorskih županija vodile najvažnije kopnene prometnice do obale. Druga funkcija je bila opskrba jer se u unutrašnjosti razvijala poljoprivreda i industrija potrebna za opskrbu smještajnih objekata i lokalnog tržišta na priobalju. Treća funkcija proistjecala je iz potrebe obalnih destinacija za radnom snagom u turizmu i ugostiteljstvu. Obalna turistička središta potraživala su radnu snagu iz unutrašnjih prostora primorskih županija, što je trajno izmijenilo demografska obilježja unutrašnjosti tako što je emigracija prema obali pokrenula depopulacijske procese koji su u nekim naseljima u konačnici rezultirali odumiranjem stanovništva (Nejašmić, 1991a). Na te negativne procese, osim turizma, utjecala je obalna industrija i građevinarstvo. Konačno, zaleđe je imalo i turističku funkciju, ali samo na nekoliko prostorno raspršenih destinacija s različitim oblicima turizma. Najposjećenije destinacije u unutrašnjosti primorskih županija su Istarske toplice, skijališta u Gorskom kotaru i Nacionalni park Plitvička jezera.

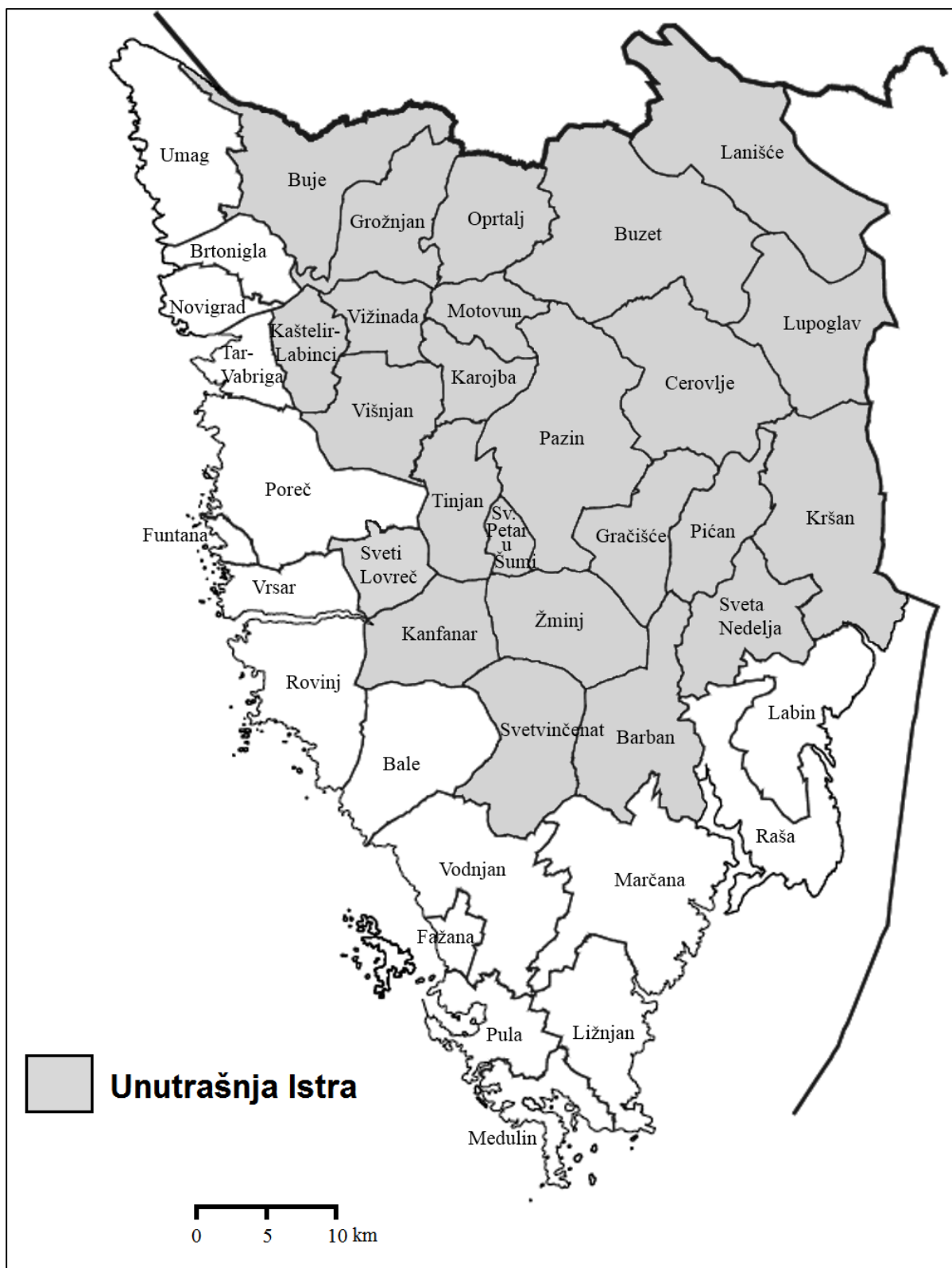
Društveno i gospodarsko zaostajanje unutrašnjosti primorskih županija, praćeno depopulacijom kojima je jednim dijelom pridonijela intenzivna turistifikacija priobalja, otvorilo je mogućnosti drugačijeg promišljanja razvoja tog prostora. Planiranje turizma kroz različite dokumente primorskih županija obuhvaćalo je prostore unutrašnjosti za koje se predviđala implementacija turističkih aktivnosti kao načina revitalizacije naselja, povratka iseljenog ili zadržavanja postojećeg stanovništva te oživljavanja tradicijskih djelatnosti. Master plan turizma Istre u unutrašnjosti kao bitne elemente izdvaja tradiciju i običaje,

povijest, autentičan istarski ruralni stil života i sačuvan okoliš (Istarska županija, 2002). Turizam bi se u unutrašnjosti razvijao neovisno o ljetnoj sezoni i atrakcijama obalnog područja u prostorno raspršenim destinacijama. Takve inicijative i projekti pokrenuti su u Istarskoj županiji koja je, koristeći atrakcijsku osnovu unutrašnjosti, nastojala afirmirati turizam u dotad nerazvijenim općinama i gradovima. U ovom se radu istražuje u kojoj se mjeri te prostorne i društveno-gospodarske inovacije u unutrašnjoj Istri razvijaju u skladu s načelima održivog turizma.

1.1. Prostorni obuhvat istraživanja

Prostorni okvir istraživanja obuhvaća unutrašnju Istru, što odgovara pojmu unutrašnjosti Istarske županije. Prema Zakonu o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj (NN 86/2006), Istarska županija se sastoji od 41 općine i grada, od čega se u unutrašnjosti nalazi 24 (sl. 1). Današnji gradovi i općine Istarske županije nastali su podjelom sedam bivših općina - Buje, Buzet, Labin, Pazin, Poreč, Pula i Rovinj - na temelju Zakona o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj (NN 90/1992). Sve općine i gradovi nastali su izdvajanjem iz jedne od sedam spomenutih općina, osim općine Oprtalj koja je nastala spajanjem zapadnih dijelova nekadašnje općine Buzet i istočnih dijelova općine Buje. Iz tadašnje općine Buje izdvojena su naselja Čepić, Oprtalj, Sveta Lucija, Sveti Ivan, Šorgi, Vižintini, Vižintini Vrhi, Zrenj i Žnjidarići, a iz općine Buzet naselja Bencani, Golubići, Gradinje, Ipši, Krajići, Livade i Pirelići.

Prostor unutrašnje Istre, dakle, čine 24 općine i grada Istarske županije. Taj prostor obuhvaća 1776 km², što je 63% površine Istarske županije i 470 naselja, što čini 71% od ukupnog broja naselja županije (tab. 1). Među 24 općine i grada uvršteni su četiri koji imaju izlaz na Jadransko more: grad Buje te općine Barban, Kanfanar i Kršan. Ove četiri upravno-teritorijalne jedinice svrstane su u unutrašnju Istru jer njihovo priobalje, u usporedbi sa susjednim obalnim općinama i gradovima, nije značajnije turistički valorizirano, a težište naseljenosti i društveno-gospodarskog razvoja je u unutrašnjim naseljima. Grad Buje ima obalnu crtu dugu 4,5 kilometra na kojoj se nalazi naselje Kanegra bez stalnih stanovnika. Na teritoriju naselja smješteni su istoimeni naturistički kamp i turističko naselje koje pripada poduzeću iz grada Umaga. Općina Barban ima 3,4 kilometra dugačku obalu koja se pruža na zapadnoj strani sjevernog dijela Raškog zaljeva. To je slabije pristupačna i strma obala koja je jednom cestom iz naselja Rebići povezana s ostatkom općine. Na toj se obali nalazi uvala Blaz, koja je tek nedavno turistički vrednovana kao kupalište i ima samo lokalno značenje.

Sl. 1. Upravno-teritorijalna podjela Istarske županije (Izvor: Prema kartografskoj podlozi Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

Tab. 1. Općine i gradovi unutrašnje Istre

Općina/Grad	Površina (km ²)	Broj naselja	Bivša općina
Barban	90,10	23	Pula
Buje	99,21	21	Buje
Buzet	167,22	70	Buzet
Cerovlje	106,07	15	Pazin
Gračišće	60,15	7	Pazin
Grožnjan	67,31	10	Buje
Kanfanar	59,69	20	Rovinj
Karojba	34,61	4	Pazin
Kaštelir-Labinci	35,36	15	Poreč
Kršan	122,82	23	Labin
Lanišće	144,03	14	Buzet
Lupoglav	92,19	8	Pazin
Motovun	33,83	4	Pazin
Oprtalj	60,19	16	Buje i Buzet
Pazin	139,52	18	Pazin
Pićan	50,06	10	Labin
Sveta Nedjelja	64,13	21	Labin
Sveti Lovreč	31,94	23	Poreč
Sveti Petar u Šumi	14,15	1	Pazin
Svetvinčenat	79,43	19	Pula
Tinjan	54,00	8	Pazin
Višnjan	63,28	46	Poreč
Vižinada	35,27	27	Poreč
Žminj	71,42	33	Rovinj
Unutrašnja Istra	1775,98	456	

Izvor: Državna geodetska uprava, 2011.

Općina Kanfanar izlazi na more u najistočnijem segmentu Linskog zaljeva u dužini od 1,25 kilometara. S obzirom na kategoriju zaštite zaljeva kao posebnog rezervata u moru i priobalja kao značajnog krajobraza, turistička gradnja je ograničena. Osim toga, obala nije, osim makadamskom cestom, povezana s općinskim središtem i većinom drugih naselja. Općina Kršan ima obalu od 10,4 kilometra koja obuhvaća sjeverni dio Plominskog zaljeva te priobalje najjužnijeg dijela hrpta Učke. Značajnija turistička valorizacija obale onemogućena je ponajprije lučkom funkcijom naselja Plomin Luka te lokacijom energetske objekta u tom naselju, gdje su smještena postrojenja Termoelektrane Plomin i luke za istovar ugljena. Drugi ograničavajući čimbenik razvoja turizma je strma i najvećim dijelom nepristupačna obala u naselju Zagorje (tab. 2).

Tab. 2. Dijelovi unutrašnje Istre s izlazom na more

Općina/Grad	Dužina obale (u kilometrima)	Obalna naselja
Buje	4,48	Kanegra
Barban	3,42	Rebići i Hrboki
Kanfancar	1,25	Jural i Bubani
Kršan	10,42	Plomin, Plomin Luka i Zagorje

Izvor: Prema podacima Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije (2010.), izradio autor.

Nakon posljednjih promjena Zakona o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, koje su donesene tijekom 2006. godine (NN 86/2006), uvedene su neke promjene u upravno-teritorijalnoj organizaciji Istarske županije, među kojima je najvažnija promjena površine i statusa općine Sveti Lovreč. Tim je izmjenama ova općina izgubila primorski status jer je osam njezinih naselja postalo dio općine Vrsar. Kao kompenzaciju za izdvajanje naselja Funtana koje je postalo općina, općini Vrsar dodijeljeno je osam naselja općine Sveti Lovreč: Begi, Bralići, Delići, Flengi, Gradina, Kloštar, Kontešići i Marasi. Na taj način općina Sveti Lovreč izgubila je izlaz na sjevernu obalu Linskog zaljeva. Ostale promjene, prema spomenutom zakonu, u unutrašnjoj Istri bile su spajanje naselja Balići II, Cvitići, Dolica, Gorica, Medančići i Varoš u naselje Sutivanac na sjeveru općine Barban, izdvajanje i ponovno formiranje naselja Pilkovići koje je dotad bilo dio naselja Kurili u općini Kanfanar te izdvajanje naselja Ravno Brdo iz naselja Boljun u općini Lupoglav. Prema navedenom zakonu iz 2006., nedoumice mogu unijeti i neusklađeni popisi naselja općina i gradova Istarske županije prema kojem se naselje Bratulići spominje kao dio općine Marčana, ali i općine Barban. Na popisu naselja nalazi se i naselje Sutivanac, ali i naselja iz kojeg je to naselje nastalo, a kao posebno naselje izdvaja se i naselje Bašići u općini Barban iako je dio Sutivanca. Statut Općine Barban (Općina Barban, 2009) abecednim redom nabroja sva naselja i njihove dijelove pa iz toga dokumenta nije definiran konačan popis naselja te općine. Naselje Ravno Brdo nije uvršteno u Statut Općine Lupoglav (Općina Lupoglav, 2009, 1), kao ni naselje Pilkovići u općini Kanfanar koje Statut Općine (Općina Kanfanar, 2009, 12) spominje samo kao dio mjesnog odbora Kontrada.

Poseban problem su pogranična naselja Bužin, Škrili, Škudelini i Veli Mlin koji su kao naselja grada Buja izdvojeni prema Zakonu o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj 1997. godine (NN 10/97). Sukladno tome, Odlukom Gradskog vijeća Buja (Grad Buje, 2000) spomenuta naselja izdvojena su iz naselja Plovanija. Na Popisu stanovništva, kućanstava i stanova 2001. godine četiri spomenuta naselja nisu izdvojena kao zasebna naselja, nego su bila dijelovi naselja Plovanija. Bez obzira što su navedena naselja u

Statutu Grada Buja (Grad Buje, 2009) uvrštena u popis naselja, ne spominju se u popisu naselja *Projekta ukupnog razvoja Grada Buja* donesenog iste godine (Eurokonzalting, 2009).

U radu se stoga, u navedenim upravno-teritorijalnim jedinicama, osim Sutivanca u općini Barban i osam naselja izdvojenih iz općine Sveti Lovreč, koristi naseljska podjela i kartografska podloga koja je vrijedila do spomenutog zakona iz 2006. godine jer nije izvršeno teritorijalno razgraničenje novih i starih naselja te dosljedno i potpuno pravno reguliranje na razini općina i gradova. Zbog navedenih razloga nadležne županijske i državne institucije zadužene za izmjere i prostorno planiranje nisu izradile nove kartografske podloge.

1.2. Vremensko određenje istraživanja

Istraživanja u svrhu izrade i pisanja ovog rada provedena su, s obzirom na različite znanstveno-istraživačke metode, u nekoliko etapa koje su obuhvatile razdoblje od prve polovice 2010. do kraja zime 2011. godine., a nastavljena u razdoblju od 2012. do kraja 2014. godine.

Inicijalna istraživanja započela su u prvoj polovici 2010. godine tijekom kojih su obavljena preliminarna ispitivanja te prikupljanja stručne i znanstvene literature iz geografije i geografiji korelativnih znanosti na temu održivog turizma. Istodobno su prikupljeni sekundarni podaci iz statističkih izvora državnih i županijskih institucija i trgovačkih društava, turističke zajednice Istarske županije te turističkih zajednica gradova i općina unutrašnje Istre. Završna godina za prikupljanje statističkih podataka u izradi indikatora bila je 2009., a iznimno, gdje nisu postojali noviji podaci, 2008. godina. Za ostale pokazatelje koristili su se podaci s Popisa stanovništva 2011. U drugoj polovici 2010. obavljena su prva izviđajna terenska istraživanja pojedinih općina u unutrašnjoj Istri te su statistički obrađeni svi dotad prikupljeni kvantitativni pokazatelji. Krajem tog razdoblja započela su terenska istraživanja u sklopu kojih su, osim metode promatranja, korištene metode video i fotografskog snimanja, terenskog kartiranja, anketiranja i intervjuiranja. Početkom 2011. prikupljeni su svi statistički pokazatelji državnih, županijskih, općinskih i gradskih službi i ustanova te je zaokružen odabir stručne i znanstvene literature, a krajem ožujka 2011. dovršena su sva terenska istraživanja. Anketiranje vlasnika komercijalnih turističkih objekata za smještaj obavljeno je putem specijaliziranog mrežnog servisa (*Lime Service*) u drugoj polovici travnja 2011. godine. Dodatna terenska istraživanja obavljena su tijekom 2013. i 2014. godine

1.3. Ciljevi istraživanja

Glavni cilj ovog istraživanja je analizom abiotičko-ekoloških, ekonomsko-turističkih i sociokulturnih indikatora utvrditi mogućnosti održive turističke valorizacije općina i gradova unutrašnje Istre. Osim toga, cilj je kvalitativnim znanstveno-istraživačkim metodama utvrditi odnos lokalne zajednice prema održivom turizmu te predložiti mjere u prostornom i turističkom planiranju, čijom će se implementacijom poboljšati održivo turističko vrednovanje atrakcijske osnove, lokalnog gospodarstva i krajolika unutrašnje Istre.

1.4. Zadaci istraživanja

U svrhu realiziranja zadanih istraživačkih ciljeva postavljaju se sljedeći zadaci istraživanja:

- istaknuti obilježja geografskog položaja unutrašnje Istre u funkciji turizma i utjecaja na emitivna tržišta,
- analizirati prirodne, kulturne i ostale elemente atrakcijske osnove,
- analizirati prostorni razmještaj smještajnih i drugih turističkih objekata,
- utvrditi obilježja nekomercijalnog turizma u općinama i gradovima unutrašnje Istre,
- analizirati glavna dinamička i strukturna obilježja stanovništva u funkciji razvoja održivog turizma,
- odrediti osnovna obilježja etapa u razvoju turizma unutrašnje Istre,
- primijeniti abiotičko-ekološke indikatore održivog turizma,
- primijeniti ekonomsko-turističke indikatore održivog turizma,
- primijeniti sociokulturne indikatore održivog turizma,
- analizirati odnos lokalnog stanovništva prema turizmu,
- analizirati odnos vlasnika smještajnih turističkih objekata prema turizmu i
- predložiti mjere u prostornom i turističkom planiranju za implementaciju održivog turizma.

1.5. Hipoteze istraživanja

Prostor Istarske županije više je desetljeća vodeći u Hrvatskoj prema broju postelja, turista i noćenja. U posljednjih tridesetak godina na prostoru županije prosječno je boravila četvrtina svih turista te se ostvarila trećina svih noćenja Republike Hrvatske. Koristeći povoljan turističko-geografski položaj u odnosu na emitivna tržišta i prirodnu atrakcijsku osnovu istarski je turizam bio izrazito prostorno koncentriran u destinacijama na zapadnoj, južnoj i manjim dijelom istočnoj obali, u kojima je najveći udjel posjeta i noćenja ostvarivan u ljetnom razdoblju godine. Prostor unutrašnje Istre u navedenom je razdoblju bio turistički nerazvijena i zanemarena regija koja je priobalju služila kao izvor radne snage te izvor dijela poljoprivrednih i industrijskih proizvoda potrebnih turizmu, ugostiteljstvu i ostalim granama obalnoga gospodarstva.

Krajem prošlog i početkom ovog stoljeća donosile su se strategije i pokretali projekti na državnoj i županijskim razinama čiji su ciljevi bili produljenje turističke sezone i širenje turizma u dotad slabije razvijene dijelove Hrvatske. Institucije Istarske županije počele su podupirati razvoj turizma na prostoru gradova i općina u unutrašnjosti ističući slične prednosti turističko-geografskog položaja, ali različitu prirodnu i kulturnu atrakcijsku osnovu od priobalja. Postupno je turizam u unutrašnjoj Istri postao novi prostorni i društveno-gospodarski fenomen. Tako je u nekim dijelovima općina i gradova unutrašnjosti započela turistifikacija koja je po svojem utjecaju na fizionomsko-morfološku strukturu naselja podsjećala na razvoj pojedinih obalnih destinacija u Republici Hrvatskoj u razdoblju najintenzivnijeg turističkog rasta.

Suvremene promjene u poimanju i vrednovanju turizma unutrašnje Istre potaknute integracijskim i globalizacijskim procesima koje mogu značajno preoblikovati prirodna i društvena obilježja odredile su temeljnu i pomoćne hipoteze istraživanja.

Temeljna hipoteza ovog istraživanja glasi:

- Unutrašnja Istra je regija koja se razvija na načelima održivog turizma.

Iz temeljne hipoteze proistječu sljedeće pomoćne hipoteze:

- Održivi turizam unutrašnje Istre temelji se na atraktivnoj prirodnoj osnovi, zaštićenoj prirodnoj i kulturno-povijesnoj baštini te etnosocijalnim obilježjima;

- Održivi turizam razvija se u suglasju sa stanovništvom unutrašnje Istre;

- Održivi turizam unutrašnje Istre ostvaruje se kroz selektivne oblike turističke ponude koju čine ruralni, kulturni, manifestacijski i ekoturizam.

1.6. Metodologija istraživanja

Za ostvarivanje ciljeva, ispunjavanje zadataka te provjeravanje temeljne i pomoćnih hipoteza u ovom radu korištene su znanstveno-istraživačke metode i postupci uobičajeni za granu društvene geografije i disciplinu turističku geografiju. Filozofsko utemeljenje rada je pozitivizam, jer je osnova za primjenu kvantitativnih pokazatelja, te bihevizizam kojem su, kad se primijeni na geografska istraživanja, glavne teme doživljaj krajolika i učinci tih doživljaja te sociokulturna istraživanja među kojima je jedna od tema turizam. U ovom se radu oba filozofska pristupa objedinjuju i dopunjuju u turističko-geografskom istraživanju koristeći analitičko-sintetičku i induktivno-deduktivnu metodu.

U istraživanju i izradi ovog rada koristile su se sljedeće metode: prikupljanje, analiza, interpretacija i primjena dosadašnjih istraživanja, prikupljanje i obrada statističkih i drugih podataka, povijesna metoda, metoda promatranja, metoda anketiranja, metoda intervjua te metoda studije slučaja.

Metoda prikupljanja, analize, interpretacije i primjene dosadašnjih istraživanja obuhvatila je teorijsku i empirijsku, domaću i stranu, stručnu i znanstvenu literaturu iz geografije i geografiji korelativnih prirodnih, društvenih te tehničkih znanosti i polja o održivom turizmu i srodnim turističkim pojmovima. Među najvažnije korelativne znanosti, polja i grane čiji su se radovi i istraživanja prikupljali, analizirali, interpretirali i primjenjivali u svim dijelovima ovog rada su interdisciplinarnе prirodne znanosti (grana: znanost o okolišu), geologija (geologija i petrologija), geofizika (klimatologija i meteorologija), arhitektura i urbanizam (pejzažna arhitektura, prostorno planiranje i urbanizam), građevinarstvo (hidrotehnika), ekonomija (trgovina i turizam), sociologija (posebne sociologije) i povijest umjetnosti (zaštita umjetničke baštine). Posebna pažnja posvećivala se geografskoj i literaturi korelativnih znanosti o tematici održivog turizma objavljenih u Hrvatskoj ili o Hrvatskoj s naglaskom na prostor Istre. Osim toga, naročito su proučavana dosadašnja djela i dokumenti o implementaciji indikatora održivog turizma u regijama koje su po geografskim obilježjima i turističkom razvoju slične unutrašnjoj Istri.

Metodom prikupljanja i obrade statističkih i drugih podataka i izvora za potrebe ovog rada obuhvaćeni su sekundarni podaci Državnog zavoda za statistiku, Turističke zajednice Istarske županije, općina i gradova unutrašnje Istre i njihovih turističkih zajednica, trgovačkih društava za proizvodnju i opskrbu vodom s prostora Istarske županije, trgovačkih društava za komunalne usluge s prostora Istarske županije, Ministarstva financija Republike Hrvatske, Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Hrvatske - Policijske uprave istarske,

Ministarstva kulture Republike Hrvatske - Konzervatorskog odjela u Puli, Nature Histrice - javne ustanove za upravljanje zaštićenim područjima i drugim zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Istarske županije, Javne ustanove Park prirode Učka, Hrvatske gospodarske komore, Državnog hidrometeorološkog zavoda te upravnih odjela Istarske županije. Sekundarni podaci Državnog zavoda za statistiku sadržani su u godišnjim statističkim izvješćima *Turizam* i *Promet turista u primorskim općinama i gradovima* te mjesečnim priopćenjima o broju turista i noćenja. Osim ovih podataka, za izračun pojedinih indikatora održivog turizma posebno je važna Procjena broja stanovnika gradova i općina Istarske županije na dan 31. 12. 2008. godine, kao i popisni podaci s različitih popisa. Podaci Turističke zajednice Istarske županije koji su korišteni u ovom radu su broj turista po određenim datumima na razini lokalnih turističkih zajednica, nacionalna struktura gostiju prema državi podrijetla te manifestacije po gradovima i općinama županije. Podaci koji su prikupljeni od općina i gradova unutrašnje Istre i njihovih turističkih zajednica su adrese turističkih objekata koji pružaju usluge smještaja s brojem postelja, broj vikendica (one općine i gradovi koji raspolažu tim podatkom) te struktura proračunskih prihoda. Podaci trgovačkih društva za proizvodnju i opskrbu vodom su mjesečna i godišnja potrošnja vode po općinama i gradovima te količina zahvaćene vode sa svih izvora koji su uključeni u vodovodnu mrežu. Od poduzeća za komunalne usluge prikupljeni su podaci o mjesečnim količinama prikupljenog komunalnog otpada po općinama i gradovima, o broju i rasporedu reciklažnih otoka po naseljima te naseljima s organiziranom odvodnjom otpadnih voda. Podaci Ministarstva financija Republike Hrvatske odnose se na ostvarene prihode proračuna općina i gradova unutrašnje Istre te jednim dijelom na broj vikendica po općinama i gradovima. Podaci Policijske uprave istarske su o broju počinjenih kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira koje su počinili hrvatski i strani državljani po općinama i gradovima unutrašnje Istre. Podaci Konzervatorskog odjela u Puli su o broju zakonski zaštićenih spomenika kulture po općinama i gradovima unutrašnje Istre. Slično tome, podaci Nature Histrice i Javne ustanove Park prirode Učka su o broju i površini dijelova zaštićene prirode Istarske županije po općinama i gradovima unutrašnje Istre. Podaci o investicijama u turizam i ugostiteljstvo po općinama i gradovima prikupljeni su od Hrvatske gospodarske komore - Županijske komore Pula. Od Državnog hidrometeorološkog zavoda preuzeti su klimatski pokazatelji za meteorološke postaje s prostora Istarske županije. Od upravnih odjela Istarske županije prikupljeni su različiti podaci iz prostornih i razvojnih planova i projekata. Statistički podaci su nakon prikupljanja obrađeni te je izvršen odabir onih koji su relevantni za ovaj rad. Tako odabrani podaci su analizirani odgovarajućim statističkim metodama i postupcima.

Povijesna metoda, u kombinaciji s metodom prikupljanja i obrade statističkih podataka, koristila se u poglavlju o razvoju turizma, gdje se analizom dokumenata, publikacija i literature objašnjavaju uvjeti nastanka, kronologija i etape razvoja turizma u općinama i gradovima unutrašnje Istre.

Metoda promatranja kao složena geografska metoda u ovom radu obuhvaća terenska istraživanja prostora gradova i općina unutrašnje Istre. Složenost ove metode proistječe iz njezina trajanja jer je provedeno 29 jednodnevnih terenskih istraživanja u razdoblju od druge polovice 2010. do kraja zime 2011. te su istodobno u sklopu tih istraživanja korištene druge metode i postupci. Prostorni obuhvat svakog terenskog istraživanja bila je jedna općina ili grad u kojima su se istraživali smještajni i drugi turistički objekti, turističke atrakcije, objekti za vodoopskrbu, objekti za zbrinjavanje komunalnog otpada i otpadnih voda te divlja odlagališta otpada. U prostorno većim ili istraživački zahtjevnijim općinama i gradovima organiziran je dvodnevni terenski rad. Takvi su slučajevi bili gradovi Buje, Buzet i Pazin te općine Cerovlje i Svetvinčenat. Usporedo s metodom promatranja, koristile su se metode neposrednog skiciranja i kartiranja, video i fotografskog snimanja, anketiranja i intervjuiranja. Opažanja i spoznaje koje su proistekle korištenjem ove metode djelomično su dopunjene vlastitim višegodišnjim neformalnim promatranjem i istraživanjem ovog prostora te komparacijom s europskim i izvaneuropskim regijama. Dodatna terenska istraživanja vršena su tijekom 2013. i 2014. godine na istom prostoru.

Metodom anketiranja prikupljali su se stavovi i mišljenja dvije skupine ispitanika na temu održivog turizma njihove općine ili grada. Prva skupina je lokalno stanovništvo koje nije neposredno povezano s ugostiteljsko-turističkom djelatnošću, a druga skupina su vlasnici smještajnih turističkih objekata. Prva skupina je odabrana metodom slučajnog uzorka, a druga metodom namjernog uzorka prema odluci istraživača. Razlog namjernog odabira u drugoj skupini je kriterij i način provedbe anketiranja. Naime, obje skupine anketirane su istim upitnikom s deset čestica izrađenih prema ljestvici sumiranog rangiranja ili Likertovoj ljestvici stavova s kategorijama, ali s različitim načinima provedbe anketiranja. Lokalno stanovništvo je samostalno popunjavalo upitnik metodom "Podijeli pa skupi" (Tkalac-Verčić i dr., 2010), a vlasnici smještajnih turističkih objekata internetskom anketom koja je postavljena na specijaliziranoj anketnoj mrežnoj stranici. Stoga je dostupnost adresa elektroničke pošte bio osnovni kriterij po kojoj su odabrani samo oni iznajmljivači koji su tu adresu javno objavili. Adrese elektroničke pošte prikupljene su direktno s mrežnih stranica turističkih zajednica općina i gradova ili su posebno zatražene od pojedinih turističkih zajednica.

Metodom intervjua ispitivane su glavna i pomoćne hipoteze te su dodatno pojašnjavane pojave i procesi u području stručnih kompetencija ispitanika. Ovom metodom obuhvaćene su dvije skupine ispitanika. Prvu skupinu činili su predstavnici Istarske županije te općina i gradova unutrašnje Istre i/ili predstavnici Turističke zajednice Istarske županije, odnosno turističkih zajednica općina i gradova unutrašnje Istre. Drugu skupinu činilo je stručno osoblje trgovačkih društava za proizvodnju i opskrbu vodom s prostora Istarske županije, trgovačkih društava za komunalne usluge s prostora Istarske županije, djelatnika Policijske uprave istarske, stručnog osoblja zaduženog za turizam, ugostiteljstvo i investicije Hrvatske gospodarske komore - Županijske komore Pula te arhitekata planera i projektanata. Koristio se standardizirani, polustrukturirani, problemski usmjeren intervju (Halmi, 2005; Zelenika, 1998) u kojem su se ispitaniku postavljala unaprijed pripremljena pitanja ili teme u skladu s područjem rada kojim se ispitanik bavi.

Metodom studije slučaja posebno su se istražile tri upravno-teritorijalne jedinice u kojima se implementacija koncepcije održivog turizma odvija pod specifičnim uvjetima. Zbog takvih uvjeta istražene su općine Lanišće i Svetvinčenat te grad Buje. Grad Buje se manjim dijelom teritorija nalazi na obali Piranskog zaljeva koja je turistički valorizirana kao destinacija ljetnog, odmorišnog turizma. Studija slučaja provedena je u svrhu utvrđivanja sličnosti i razlika u turističkoj valorizaciji obalnog i unutrašnjih dijelova grada te izdvajanja unutrašnjih dijelova kao zasebnog prostora razvoja održivog turizma. Općina Lanišće je primjer općine s izrazitom depopulacijom i starenjem stanovništva, slabijom prometnom povezanošću i rubnim položajem koji je dodatno otežan državnom granicom s Republikom Slovenijom bez međunarodnog graničnog prijelaza. Studija slučaja istražila je mogućnosti razvoja održivog turizma u nepovoljnim demografskim i prostornim uvjetima. Općina Svetvinčenat je dio nekadašnje općine Pula koja je obuhvaćala prostor južne Istre. Studija slučaja istražila je mogućnosti razvoja ruralnog turizma s obzirom na blizinu i atraktivnost obalnih destinacija kupališnog i kulturnog turizma na jugu i zapadu Istre.

1.7. Pregled ključnih pojmova i definicija

Složenost održivog turizma ogleda se u brojnim srodnim i bliskim pojmovima koji su dosad oblikovani te različitim stručnim i znanstvenim gledištima na ovu problematiku, što je rezultiralo brojnim istraživačkim projektima i publiciranim radovima.

Turizam je kao jedan od najintenzivnijih prostornih i društveno-gospodarskih fenomena u posljednjih pedesetak godina postao atraktivan stručnoj i znanstvenoj javnosti te predmet interesa brojnih istraživanja. Povezano s tim interesom, u domaćoj i stranoj znanstvenoj literaturi pojavile su se brojne definicije, objašnjenja, tumačenja, pojmovi i klasifikacije pojava i procesa koji se neposredno povezuju s pojmom održivog turizma. U mnoštvu vrlo srodnih i sličnih pojašnjenja i definicija ključnih pojmova koji su u proteklih dvadesetak godina objavljeni u znanstvenim časopisima, knjigama i ostalim publikacijama u ovom je radu dana prednost domaćoj literaturi i izvorima. Stoga su se većim dijelom koristila ona objašnjenja i definicije koje su objavili hrvatski znanstvenici ili koje su u tiskanim publikacijama ili mrežnim stranicama objavile znanstveno-istraživačke i nastavne institucije s područja Republike Hrvatske.

Ključni pojmovi u ovom radu su održivost, održivi razvoj, održivi turizam, odgovorni turizam, zeleni turizam, ekoturizam, masovni turizam, selektivni turizam, ruralni turizam, kulturni turizam, manifestacijski turizam, indikatori održivog razvoja, indikatori održivog turizma i kapacitet nosivosti,

Održivost. Održivost je sposobnost sustava ili jedinice da preživi tijekom nekog nedefiniranog perioda (Carić, 2006). Ova definicija se može primijeniti na turističku destinaciju ili regiju, odnosno na pojedini oblik turizma.

Održivi razvoj. Polazište za kasnija poimanja i definiranja održivog razvoja je izvješće Svjetske komisije za okoliš i razvoj pod nazivom "Naša zajednička budućnost", koje je u svojstvu predsjedateljice Radne skupine Ujedinjenih naroda podnijela norveška premijerka Harlem Brundtland 1987. godine (UN, 1987), a prema kojoj je održivi razvoj onaj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja zadovoljenja potreba budućih generacija. Cvitanović (2002) koristi naziv održivi razvitak, a definira ga kao zadovoljavajući stupanj životnog standarda ljudi u razvijenim državama, ali i razvitak proizvodnje u gospodarstvu kad su štetni učinci na okoliš s bilo koje strane svedeni na najmanju mjeru. Vukonić i Keča (2001) objašnjavaju održivi razvoj kao promjenu strukture globalne proizvodnje i potrošnje koja ne remeti ekosustave. Koncept održivog razvoja postao je temelj na kojem je razvijan koncept održivosti u turizmu, odnosno održivi turizam.

Održivi turizam. Održivi turizam je onaj koji može opstati tijekom duljeg razdoblja jer ne uzrokuje degradaciju okoliša, nego ostvaruje korist u ekonomskom, ekološkom, društvenom i kulturnom okruženju u kojem se odvija (Carić, 2006). Slična definicija održivog turizma je da je to "turizam koji je u obliku da može sačuvati svoju održivost na jednom prostoru u neodređenom vremenskom razdoblju" (Butler, 1993, 29). Svjetska turistička organizacija (UNWTO) slijedeći definiciju održivog razvoja definira održivi turizam kao onaj koji zadovoljava potrebe sadašnjih turista i receptivnih regija uz zaštitu i unapređenje mogućnosti za budućnost (UNWTO, 2001, prema Liu, 2003). S aspekta turističke destinacije održivi turizam se definira kao sposobnost turističke destinacije da ostane u ravnoteži s okruženjem, odnosno sposobnost da ostane konkurentna na tržištu unatoč pojavi novih i manje posjećenih destinacija te da privuče podjednako posjetitelja koji se vraćaju i one koji prvi put dolaze (Vukonić i Čavlek, 2001), dok Magaš i Smolčić-Jurdana (1999) smatraju da je održivi razvoj turizma onaj koji je u harmoničnom odnosu s fizičkim, socijalnim i kulturnim okruženjem, a održivi turizam je onaj koji poštuje okoliš te poduzima one aktivnosti koje neće imati za posljedice njegov nestanak. Dakle, osim pojma održivi turizam, u domaćoj se literaturi javljaju srodni pojmovi: održivi razvoj turizma, održivi razvoj u turizmu i održivi turistički razvoj. Svi ti pojmovi odnose se na primjenu koncepta održivog razvoja na turizam. Tako Coccossis (1996) izdvaja četiri interpretacije i perspektive održivog turizma, i to ekonomsku održivost turizma, ekološki održiv turizam, održivi razvoj turizma kao dugotrajnost turističkih aktivnosti i turizam kao dio strategije održivog razvoja. Slično tome, Smolčić-Jurdana (2005a) izdvaja četiri načela na kojima se zasniva održivi razvoj: ekološkoj, sociokulturnoj, ekonomskoj i tehnološkoj održivosti te usklađivanja turističkog razvoja s tim načelima. Nasuprot ovome, Butler (1998) ističe potrebu za cjelovitim i integriranim pristupom u održivom razvoju turizma. Nadalje, pod pojmom održivog razvoja u turizmu ili održivog turističkog razvoja podrazumijeva se operacionalizacija koncepta održivog razvoja u području turizma (Fućkan i Martinko, 2002). Povezano s pojmovima održivi turizam i održivi razvoj u turizmu postoji nekoliko nedorečenosti i nerazumijevanja te pogrešnih tumačenja primjene koncepcije održivog razvoju u odnosu na turizam. Održivi turizam ne mora automatski biti onaj koji se odvija po konceptu održivog razvoja. Isto tako turizam koji se temelji na prirodnoj atrakcijskoj osnovi ili onaj s malim brojem turista i noćenja u destinaciji ne mora nužno biti kvalificiran kao održivi turizam. S tim je povezana i zabluda da su masovni oblici turizma neodrživi. Iz toga proistječe da ključni problem održivog razvoja u kontekstu turizma nije osiguravanje kontinuiranog uvođenja ekološki i kulturalno

prihvatljivog turizma nego kako postojeće oblike masovnog turizam učiniti održivim (Butler, 1999).

Srodni pojmovi održivom turizmu su pojmovi *odgovorni turizam*, *zeleni turizam* i *ekoturizam*. *Odgovorni turizam* se prema Vukoniću i Čavlek (2001) izjednačava s pojmom turizam održivog razvoja, a ovaj s pojmom održivi turizam. Nadalje, Vukonić i Keča (2001) ističu odgovornost u turizmu kao najbolju vezu turizma i održivog razvoja te smatraju da odgovorni turizam pretpostavlja međusobno razumijevanje, solidarnost i jednakost među svim sudionicima tog fenomena. Institut za turizam na svojim mrežnim stranicama definira odgovorni turizam kao onaj koji je najbliži pojmu održivog turizma, no u odgovornom turizmu prisutna je tendencija u kojoj potrošač odabire destinaciju i način prijevoza na temelju njegove etičke, političke i rasne osjetljivosti kao i brige za okoliš i lokalnu kulturu (Institut za turizam, 2011). Prema istom se izvoru definira *zeleni turizam* kao ekološki prihvatljivo putovanje koje se nastoji razvijati po principima održivog razvoja. *Ekoturizam* se danas smatra, iako ne ostvaruje najveći prihod, jednom od medijski najeksponiranijih vrsta turizma. Bez obzira na to, u različitim se dijelovima svijeta ova vrsta turizma drugačije objašnjava i definira pa je teško donijeti jedinstvenu definiciju. Fennel (2000) u svoj knjizi *Ecotourism: An introduction* pokušava definirati ekoturizam kao održiv oblik na prirodnim resursima zasnovanom turizmu koji se primarno fokusira na doživljaj i učenje o prirodi te koji je etički upravljani da ima nisku razinu utjecaja i da je antikonzumeristički i lokalno orijentiran. Tipičan je za prirodna područja i trebao bi pridonositi očuvanju takvih područja. Za potrebe ovog rada najbliža je definicija ona za Sredozemlje po kojoj je ekoturizam sredstvo očuvanja osjetljivih prirodnih područja te način smanjenja pritiska na obalne destinacije u kojim prevladava odmorišni turizam (Klarić i Gatti, 2006).

Masovni turizam. Suvremeni se turizam prema Jadrešiću (2001) dijeli na masovni i selektivni. Masovni se još naziva totalni, konfekcijski, tradicionalni, industrijski, uniformirani ili veliki, a selektivni posebni, ekoturizam, alternativni, odgovorni, prikladni, diskretni, visoki, kvalitetni, elitni ili ekskluzivni. Masovni turizam je po svojim prostorno-ekološkim i društveno-gospodarskim značajkama uniformirana vrsta turizma što dominantno određuje tu pojavu. Masovne ili uniformirane vrste turizma su one koje su po broju sudionika i prostoru odvijanja masovne i ekspanzivne, a po učincima korisne, ali i one vrste koje su po sadržaju unificirane i zbog toga često štetne (Jadrešić, 2001). Među pozitivne strane masovnog turizma ubrajaju se revitalizacija čovjekova stalnog i privremenog životnog okoliša, poboljšanje platne bilance, povećanje zaposlenosti, razvoj manje razvijenih regija i naselja, poboljšanje infrastrukture, redistribucija dohotka i slično. Nasuprot tome, negativne strane su prostorna

koncentracija, sezonalnost, saturacija prirodnih i društvenih atrakcija, rast cijena, jednostran i jednoličan razvoj gospodarstva, napuštanje tradicijskih zanimanja i djelatnosti te drugi.

Selektivni turizam. To je naziv koji se u hrvatskoj stručnoj i znanstvenoj literaturi pojavio sedamdesetih godina 20. stoljeća kao domaća inačica naziva alternativni turizam, a predstavlja oblike turističkih kretanja u kojima osnovni motiv nisu sunce i more, nego mnogi drugi motivi. Osim naziva selektivni turizam, javljao se i naziv turizam posebnih interesa (Pančić-Kombol, 2000). Selektivni turizam omogućio je usmjeravanje na pojedine specifične vrste turista i njihovu drugačiju potražnju, što je otvorilo mogućnosti razvoja turizma u prostorima izvan priobalnih receptivnih regija. Pojedini oblici selektivnog turizma značajno su odredili poziciju unutrašnje Istre na turističkom tržištu.

Ruralni turizam. Određivanje naziva i definicije ruralnog turizma u domaćoj je literaturi otežano, između ostalog, zbog specifičnosti hrvatskog jezika u kojem se bliski pojmovi seoskog (ruralnog) turizma i turizma na seljačkim gospodarstvima teško međusobno razlikuju (Kušen, 2006). Dodatni problem u definiranju predstavlja tradicionalno određenje ruralnog naselja kao naselja u kojem je većina stanovnika zaposlena u primarnim djelatnostima, što u današnje doba, nakon poodmaklih ili dovršenih procesa deagrarizacije i deruralizacije, ne odgovara prostornoj stvarnosti. Tako Lukić (2010) u tipologiji ruralnih područja Hrvatske izdvaja sedam ruralnih područja, od kojih je samo jedno tržišno orijentirane poljoprivrede. Ostala su periurbana područja, područja dnevnih cirkulanata u blizini gradova, područja obalnih ekonomski diversificiranih, pretežno turističkih naselja te područja poljoprivredne ekstenzifikacije, ruralne periferije i preostalih manjih naselja. Uvažavajući prostorne i društveno-gospodarske promjene, ruralni turizam se može definirati kao turizam koji obuhvaća sve aktivnosti na ruralnom području, a ne samo one koje bi se mogle odrediti kao agroturističke. Ružić (2009) smatra da je upravo ruralni turizam najprikladniji naziv na hrvatskom jeziku za ovu vrstu turizma. Agroturizam bi onda bio vrsta ruralnog turizma u kojoj se u agroturističkom domaćinstvu pružaju usluge smještaja i ugostiteljskih usluga. Hrana koja se poslužuje proizvedena je pretežno vlastitom poljoprivrednom proizvodnjom, a agroturizam je potican jer stvara dodatnu vrijednost domaćinstvu (Tomčić i dr., 2002).

Kulturni turizam. Kulturni turizam je, s obzirom na složenost definicije pojma kulture, teško precizno odrediti. U *Strategiji razvoja kulturnog turizma* smatra se da je to turizam specijalnih interesa koji se definira kao posjete osoba izvan njihova stalnog mjesta boravka u cijelosti ili djelomično motivirane interesom za povijest, umjetnost, naslijeđe ili stil života lokaliteta, regije, grupe ili institucije. Tom je definicijom uključena opipljiva kultura poput

muzeja, kazališta i koncerata te neopipljiva kultura kao što su običaji ili tradicija (Tomljenović i dr., 2003). S aspekta uključenosti te stupnja interesa i proživljenog iskustva sudionika u kulturnom turizmu postoje pet skupina kulturnih turista: kulturni turisti kojima je kultura i baština glavni motiv putovanja, kulturni turisti kojima je razgledavanje kulturnih dobara glavni motiv putovanja, ali mu pristupaju ležernije, kulturni turisti kojima kulturni turizam igra ograničenu ulogu pri posjetu, slučajni kulturni turisti kojima je kulturni turizam malo važan, ali sudjeluju u aktivnostima i kulturni turisti koji nemaju namjeru sudjelovati u kulturnom turizmu, ali tijekom boravka doživljaju duboka kulturna iskustva (McKercher, 2002).

Manifestacijski turizam. Ova je vrsta turizma jednim dijelom usko povezana s kulturnim turizmom jer su često kulturne manifestacije osnovni motiv putovanja. Manifestacijski turizam čine svi oblici turizma koji su potaknuti održavanjem različitih manifestacija kulturnog, sportskog, znanstvenog, poslovnog ili sličnog karaktera i sadržaja (Blažević i Knežević, 2006). Manifestacijski turizam donosi niz koristi stanovništvu i gospodarstvu općina i gradova te u znatnoj mjeri može poduprijeti očuvanje lokalne tradicije i običaja.

U procjeni razine i važnosti provođenja mjera održivog razvoja i održivog turizma pojavljuju se brojni kvantitativni i kvalitativni pokazatelji i mjere. Za potrebe ovog rada najvažniji su indikatori održivog razvoja, indikatori održivog turizma i kapacitet turističke nosivosti (*tourism carrying capacity*).

Indikatori održivog razvoja. Ovi se indikatori definiraju kao varijable koje mogu sadržavati određene kvantitativne ili statističke podatke, odnosno kvalitativne podatke. Kvantitativni pokazatelji izražavaju neku brojčanu vrijednost, a kvalitativni bilježe stanja neke pojave ili procesa. Svrha indikatora je reducirati brojne brojčane podatke o održivosti, a ujedno zadržati njihova bitna obilježja. Stoga se procesom pojednostavljivanja podataka ne bi smjela izgubiti najvažnija obilježja koja indikator predstavlja. Osnovni indikatori održivog razvoja trebaju ispunjavati tri kriterija. Prvi kriterij je da moraju pokrivati obilježja koja su relevantna za održivi razvoj u većini država. Drugi kriterij je da moraju pružati informaciju koja nije dostupna iz drugih izvora i treći kriterij je da se mogu izračunati u većini država s podacima koji su lako dostupni ili bi mogli biti dostupni u razumnom roku i uz prihvatljive troškove. Indikatori održivog razvoja mogu se podijeliti u dvije skupine: prvu skupinu čine agregirani pojedinačni indeks, gdje je iskazana samo jedna varijabla, a drugu skupinu čini skup indikatora, gdje je iskazano više varijabli (Mitchel, 1996). Najvažniji osnovni indikatori održivog razvoja odnose se na teme siromaštva, upravljanja, zdravlja, obrazovanja,

stanovništva, prirodnih katastrofa, atmosfere, tla, oceana, mora i obala, kopnenih voda, bioraznolikosti, gospodarskog razvoja, globalnog gospodarskog partnerstva, strukture proizvodnje i potrošnje (UN, 2007).

Indikatori održivog turizma. Postoji čvrsta konceptijska i metodološka povezanost ovih indikatora s implementacijom i razvojem indikatora održivog razvoja na sličan način kao održivi razvoj i održivi turizam. Održivi turizam trebao bi osigurati optimalno korištenje prirodne osnove, poštivanje sociokulturne autentičnosti lokalne zajednice te podržavati dugotrajnu društveno-gospodarsku dobrobit za sve relevantne sudionike (UNWTO, 2004a). U tu svrhu nužno je redovito praćenje i nadzor ovih procesa, zbog čega se javila potreba za primjenom odgovarajućih kvantitativnih ili kvalitativnih mjernih instrumenata održivog turizma. Indikatori održivog turizma su mjerila prisutnosti i veličine određene aktualne pojave, znakovi buduće situacije ili problema, mjerilo rizika ili moguće potrebe za djelovanjem te sredstva identifikacije i mjerenja rezultata našeg djelovanja. Indikatori su skupovi informacija koji su formalno odabrani da bi mjerili promjene važne za razvoj i upravljanje turizmom. Mogu mjeriti promjene u strukturi i unutrašnjim čimbenicima turizma, promjene u vanjskim čimbenicima koji su povezani s turizmom te utjecaje i posljedice uzrokovane turizmom. Do primjenjivog indikatora dolazi se kvantitativnim i kvalitativnim mjerenjem. U kvantitativna mjerenja spada skupljanje i obrada brojčanih podataka ("sirovi podaci"), omjera i udjela. U kvalitativna mjerenja spadaju kategorije, normativni indikatori, nominalni indikatori i indikatori zasnovani na stavovima. Prema veličini prostora indikatori mogu biti izraženi na najvećoj, globalnoj razini pa sve do razine naselja, dijela naselja, atrakcije ili objekta za smještaj turista. Pri odabiru indikatora održivog turizma nužno je poštovati kriterije relevantnosti, izvodljivosti, vjerodostojnosti, jasnoće i usporedivosti. Relevantnost znači da određeni indikator osigurava adekvatnu informaciju i odgovor za određeni ishod. Izvodljivost se odnosi na načine i mogućnosti prikupljanja određenih podataka ili informacija. Vjerodostojnost informacije i pouzdanost za korisnika ovisi o vjerodostojnosti davatelja podataka koji će poslužiti za izradu indikatora održivog turizma. Jasnoća je kriterij koji označava razumljivost podataka i informacija korisniku s obzirom na njegova znanja i vještine o samom indikatoru. Usporedivost je kriterij kojim se prikazuju promjene tijekom vremena te rezultate po kojima se mogu usporediti slične regije ili jedinice lokalne samouprave (UNWTO, 2004b).

Kapacitet turističke nosivosti. Ovaj pokazatelj vrlo je blizak indikatorima održivog turizma i u procjeni održivog turizma određene regije ili destinacije koriste se zajedno (McMinn, 1997). Prema Svjetskoj turističkoj organizaciji kapacitet turističke nosivosti

definira se kao maksimalan broj osoba koje bi mogle posjetiti lokaciju unutar određenog razdoblja tako da okoliš te fizička, gospodarska i sociokulturna obilježja nisu ugrožena, i to bez smanjenja zadovoljstva turista (UNWTO, 1999, prema Castellani i dr., 2007). U domaćoj se znanstvenoj i stručnoj literaturi engleski izraz *tourism carrying capacity* prevodi na više načina. Najčešće se koriste izrazi prihvatni potencijal (Blažević, 2005a), prihvatni kapacitet (Trumbić i Bjelica, 2005), kapacitet prihvata (Pravdić, 2003), kapacitet nosivosti (Grofelnik, 2010), opteretni kapacitet (Vukonić i Čavlek, 2001). Smolčić-Jurdana (2005b) ističe pet tipova ili aspekata kapaciteta turističke nosivosti: fizički, psihološki, biološki, sociološki i ekonomski. Fizički tip ili aspekt je količina raspoloživog zemljišta za gradnju, odnosno razinu korištenja pojedine prirodne ili društvene atrakcije u turističke svrhe. Psihološki aspekt kapaciteta turističke nosivosti je premašen kada je doživljaj turista umanjen zbog saturacije turističke destinacije ili regije. Biološki aspekt odnosi se na onečišćenje okoliša, a sociološki se odnosi na razinu prihvaćanja i participaciju lokalnog stanovništva u planiranju razvoja turizma. Ekonomski aspekt kapaciteta turističke nosivosti je odnos i međusobni utjecaj turizma i ostalih djelatnosti u destinaciji ili regiji.

1.8. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature

Od objavljivanja izvješća Brundtlandina povjerenstva 1987. godine provedena su brojna istraživanja te objavljeni radovi na temu održivog razvoja i održivog turizma. Za ovaj rad najrelevantnija su istraživanja i radovi u sklopu geografske i njoj korelativnih znanosti. Pregled dosadašnjih istraživanja i literature podijeljen je u četiri dijela. U prvom su dijelu razmotrena strana istraživanja i literatura na temu održivog turizma, u drugom domaća istraživanja i literatura na tu temu s posebnim osvrtom na Primorsku Hrvatsku i Istru. Treći dio je osvrt na teorijsko razmatranje i praktičnu implementaciju indikatora održivog turizma i kapaciteta turističke nosivosti u izvaneuropskim i europskim turističkim regijama, a četvrti dio je pregled hrvatskih istraživanja i literature o temi indikatora održivog turizma i kapaciteta turističke nosivosti.

Nakon Brundlandtina izvješća međunarodne organizacije objavile su brojne dokumente koji se odnose na primjenu koncepta održivog razvoja u turizmu. Među najvažnijim dokumentima su:

- *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living* (IUCN, 1991),
- *Tourism and sustainable development: Report of the Secretary-General* (UN, 1999),

- *Global Code of Ethics for Tourism*, (UNWTO, 1999),
- *Sustainable development of tourism: Report of the Secretary-General* (UN, 2001),
- *Biological Diversity and Tourism: Development of Guidelines for Sustainable Tourism in Vulnerable Ecosystems* (Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2002),
- *Guidelines on biodiversity and tourism development* (Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2004),
- *Climate Change and Tourism: Responding to Global Challenges* (UNWTO, 2008),
- *The Helsingborg Statement on Sustainable Tourism* (Gössling i dr., 2008).

Osim ovih, brojni su dokumenti i projekti objavljeni na razinama država i njihovih turističkih regija. Održivi se turizam, a povezano s održivim razvojem i potrebom zaštite ograničenih prirodnih resursa, javio u geografskoj i srodnoj literaturi mnogo prije izvješća Brundlandtina povjerenstva 1987. godine. Tema očuvanja prirodne osnove i utjecaja čovjeka na prirodnu osnovu u geografskoj se znanosti javlja već u drugoj polovici 19. stoljeća (Hall i Lew, 1998). Ipak, najvažnija istraživanja i radovi nastaju u posljednjih četrdesetak godina, a intenziviraju se u posljednjih dvadeset. Među prekretničke radove koji su potaknuli širu znanstvenu i stručnu diskusiju o održivosti spadaju esej *Tragedy of the commons* (Hardin, 1968) o neizbježnom propadanju prirodnog okoliša zbog nedostatka odgovornosti za korištenje resursa te *Limits to growth* (Meadows i dr., 1972) u kojem se predviđa da, ako današnji trendovi industrijalizacije, porasta broja stanovnika, ekološke štete, iscrpljivanja neobnovljivih izvora energije i rasprostranjene pothranjenosti ostanu nepromijenjeni, nestašica resursa i smanjenje zaliha hrane dovest će do društvenog kolapsa unutar jednog stoljeća.

U ovom radu korištene su knjige i zbornici u kojima je ključna tema bio održivi turizam promatran s geografskog ili aspekta geografiji korelativnih znanosti (Gössling i dr., 2009; Hall i Lew, 1998; Harris i dr., 2002; Middleton, 1998; Miller i Twining, 2005; Nelson i dr., 1993; Priestley i dr., 1996; Richards i Hall, 2000; Swarbrooke, 1999; Weaver, 2006) te brojna druga znanstvena djela i stručni članci koji razmatraju održivi turizam. Među tim člancima izdvajaju se oni koji preciznije određuju pojmove održivi razvoj u kontekstu turizma, teorijska i tehnička pitanja održivog turizma, limite rasta i kapacitet nosivosti u kontekstu održivosti turizma, (Buckley, 1996; Hunter, 1997; McMinn, 1997; Butler, 1999; Saarinen, 2006) te pojavu, razvoj i primjenu održivog razvoja u turizmu i održivog turizma s aspekta ekonomske znanosti u različitim kontekstima (Berno i Bricker, 2001; Johnston i Tyrrell, 2005; Budeanu, 2005; Rigall-I-Torrent, 2008). U proučavanju održivog turizma posebno su važni kritički osvrti na slabosti i nedostatke u istraživanju održivog turizma s

naglascima na mjerenje održivosti i oblike održivog razvoja turizma te primjenu teorijskog koncepta u praksi (Berry i Ladkin, 1997; Garod i Fyall, 1998; Liu, 2003), kao i najnovijim prioritetima u održivom i odgovornom turizmu (Bramwell i Lane, 2008; Bramwell i dr., 2008). Na tragu takvih promišljanja je istraživanje povezanosti i utjecaja turizma na svakodnevne životne aktivnosti i koncepta održivog življenja (Simpson, 2009; Tao i Wall, 2009) kojem je nekoliko godina ranije prethodilo istraživanje odnosa lokalne zajednice i turista s aspekta korištenja zajedničkih resursa (Briassoulis, 2002). Osobito su važni radovi u kojima su istraživani odnosi čovjeka i prirodne osnove u kontekstu održivog turizma, odnosno utjecaja prirodnih atrakcija i zaštićene prirode na razvoj održivog turizma (Kline, 2001; Gössling, 2002; Deng i dr., 2002, Meyer-Arendt, 2004; Martín, 2005) te odnose kulturne baštine i održivog turizma (Coccosis, 2008). Poseban interes u istraživanju održivog turizma je, osim odnosa prema prirodnoj i kulturnoj atrakcijskoj osnovi, posvećen utjecaju i međusobnim vezama turizma s lokalnom stanovništvom i mjerenju tog utjecaja. Među takvim radovima opsežna su istraživanja provedena, između ostalog, u Turskoj, Australiji, Slovenskom primorju, Balearima, Britanskoj Kolumbiji, Koloradu, Arizoni i Teksasu gdje su različitim metodama ispitani stavovi lokalnog stanovništva (Korça, 1996; Tovar i Lockwood, 2008; Nemeč-Rudež i Vodeb, 2010; Aguiló i Nadal, 2005; Nepal, 2008; Besculides i dr., 2002; Andereck i dr., 2005; Choi i Sirakaya, 2005). Brojne su regionalne studije slučaja na temu održivog turizma objavljene u znanstvenim publikacijama u posljednjih dvadeset i pet godina. Za ovaj rad su najvažnije one studije održivog turizma koje obuhvaćaju regije ili destinacije u širem prostoru Sredozemlja ili onih regija koje su po turističko-geografskim obilježjima slične unutrašnjoj Istri. U tim studijama istraživači posvećuju pažnju negativnim utjecajima turizma na lokalno stanovništvo, gospodarstvo i okoliš te predlažu drugačije pristupe i rješenja. Među takvim radovima značajni su oni čiji je prostor istraživanja cijelo Sredozemlje (Pridham, 1999; Farsari i dr., 2007), dijelovi Sredozemlja i prijelazni prostori (Gosar i Jurinčić, 2003) te pojedine države, regije i destinacije poput Južne Španjolske (Edge, 2008), Baleara (Aguiló i dr., 2005; Fortuny i dr., 2008; Royle, 2009), Kanarskih otoka (León i González, 1995; Garcíá-Falcón i Medina-Muñoz, 1999), Grčke (Beriatos, 2002, 2005; Koutsouris, 2009), Turske (Cooper i Ozdil, 1992; Tosun, 1998, 2001), Cipra (Ioannides, 1995; Sharpley, 2001), Albanije (Elmazi i Bazini, 2005), Slovenije (Mihalič, 2003), Crne Gore (Perović, 2006), Južne Italije (Romita, 2006), Sicilije (Santonocito, 2009) i Apulije (MacCallum i dr., 2011).

U Hrvatskoj se prvi radovi o potrebi implementacije načela održivog razvoja u turizmu i mjera poticanja održivog turizma te pokušajima ograničavanja nekontroliranog i neplanskog

razvoja turističke djelatnosti, osobito u primorskim destinacijama, javljaju samo nekoliko godina nakon izvješća Svjetske komisije za okoliš i razvoj iz 1987. godine. No, prije tih istraživanja Alfier (1994) je u svojim radovima upozoravao na brojne negativne utjecaje turizma i posljedice koje ostavlja na prirodnu osnovu, kulturnu baštinu i stanovništvo. Najznačajniji radovi u kojima je kritički analizirao negativne posljedice turizma su oni o oblicima i posljedicama pritiska turizma na obalu i more te nesuglasju dokoličarske sredine i prirodne okoline iz 1975. i 1977. godine, o potrebi ograničavanja gradnje na obali iz 1981. godine te pojavama pretjeranog vikendaštva iz 1987. godine. Prva istraživanja i radovi na temu ograničavanja nekontroliranog razvoja turizma te pokušajima planiranja turističke djelatnosti objavljeni su potkraj 20. stoljeća. Klarić (1994) je izdvojio tri pilot-projekta Programa za okoliš Ujedinjenih naroda čiji je cilj bio razvoj turizma na Mediteranu u skladu s okolišem, a koji su, osim Matruh-Fuka u Egiptu i Rodosa u Grčkoj, obuhvatili hrvatske otoke Brijune i Vis. Taj je rad važan jer je istaknuo četiri tipa razvojnih scenarija turizma: potpuno slobodni razvoj bez ograničenja, intenzivni razvoj, alternativni ili razvoj ekoturizma i održivi turistički razvoj. Povezanost turizma na prostoru jadranskog krškog prostora i održivog razvoja Prohić (1994) je provjerio kroz odnos visoke razvijenosti turizma i ekološke osjetljivosti krša na sve oblike onečišćenja. Za istarski prostor važni su radovi koji predstavljaju nove tendencije u razvoju turizma. Jurcan (1989) je istražio mogućnosti razvoja i prednosti agroturizma povezanih s brojnim istarskim selima i zaseocima, revalorizaciju poljoprivrede i oživljavanje gastronomske ponude, dok je Cerovac (1989) prepoznao i istaknuo potrebu revitalizacije starih istarskih naselja u funkciji jačanja turizma unutrašnje Istre koja u to vrijeme nema dovoljnu valoriziranu prirodnu osnovu i kulturno-povijesnu baštinu. S tim inicijativama je povezano sustavno argumentirano istraživanje kojim je dokazana potreba osnivanja "Zavičajnog parka Istre" sa smještajem u unutrašnjoj Istri. Uloga takvog parka bila bi očuvanje kulturnog i prirodnog nasljeđa, razvoj poljoprivrede i selektivnih oblika turizma, a temeljio bi se na načelima održivog turizma (Poljanec-Borić, 1994). U kasnijim radovima razmatrale su se negativne posljedice razvoja turizma i ekološke štete koju uzrokuje (Črnjar i Šverko, 1999) te potreba za redizajniranjem masovnog turizma i orijentacijom na selektivni ili turizam održivog razvoja kao moguće rješenje negativnih pojava u turizmu (Jadrešić, 1999). Intenzivnije istraživanje i radovi na temu održivog razvoja turizma i održivog turizma javljaju se u posljednjih deset godina u kojima se ova problematika razmatra s različitih aspekata. Ekoturizam i održivi razvoj turizma u ekološki osjetljivim prostorima bila je tema znanstvenog skupa održanog krajem 2000. godine na Plitvičkim jezerima, a posebno su relevantni radovi o ulozi nacionalnih parkova u turizmu

Hrvatske (Bralić, 2000), mogućnostima ekoturizma na prostorima pojedinih zaštićenih dijelova prirode Hrvatske (Stepinac-Fabijanić, 2000; Gugić, 2000; Kušen i Klarić, 2000) te mogućnostima razvoja ekoturizma u Istri (Lorencin, 2000). O ulozi ekoturizma u Hrvatskoj u kontekstu poimanja, značenja i primjene održivog razvoja pisao je Pravdić (2003), prema kojem ne postoji kompleksni sustav monitoringa niti upotrebljiva metoda određivanja kapaciteta nosivosti za jadranske otoke ili nacionalne parkove te je predviđao daljnju degradaciju okoliša. Daljnja istraživanja održivog turizma objedinjena su u zborniku "Održivi razvoj turizma" (Blažević, 2005b) s naglaskom na ulozi kapaciteta nosivosti i dosadašnjih iskustava u evaluaciji održivog razvoja turizma u pojedinim sredozemnim turističkim destinacijama. Na sličan način su se proučavale mogućnosti održivog razvoja turizma hrvatskih otoka uvođenjem novih oblika turizma poput zdravstvenog, kulturnog i ekoturizma (Vidučić, 2007) ili primjenom posebnih poreza čija bi svrha bila doprinos očuvanju okoliša u funkciji održivog turizma na otoku Hvaru (Taylor i dr., 2005). U studijama slučaja istražila se primjena principa održivog razvoja u turizmu Brača (Zlatar, 2010), Dubrovačkog primorja (Dragičević i Stojčić, 2009), Crikvenice (Logar, 2010) i Parka prirode Biokovo (Petrić, 2008). I domaća geografska istraživanja i radovi kroz studije slučaja preispitivali su mogućnost održivog razvoja komercijalnog i nekomercijalnog (vikendaškog) turizma s aspekta vodoopskrbe otoka Krka (Slavuj i dr., 2009) i utjecaj turizma na održivi razvoj funkcionalne regije Nacionalnog parka Krka (Radeljak i Pejnović, 2008). Dodatni doprinos znanstvenom revaloriziranju pojmova održivosti u kontekstu turizma dao je Vukonić (2010) ističući još uvijek prisutnu pojmovnu nedorečenost i nepostojanje jasnih definicija.

Prostorno-planski i razvojni okvir turizma unutrašnje Istre dali su dokumenti Prostorni plan Istarske županije (Zavod za prostorno uređenje Istarske županije, 2002) i Master plan turizma Istre (Istarska županija, 2002). Za ovaj rad posebno su važna istraživanja različitih aspekata održivog turizma na prostoru Istarske županije i njezine unutrašnjosti. Geografsko istraživanje Lukića i Zupanca (2005) obuhvatilo je unutrašnju Istru kao turistički proizvod s aspekta socioekonomskih pokazatelja i kritičke interpretacije različitih načina prezentacije prostora, a utjecaj turizma na litoralizaciju istarske obale razmatra Knežević (2006). Isti autor istražuje važnost pitke vode kao čimbenika turističkog razvoja Istre (Knežević, 2003a). Radovi ekonomista istražuju odrednice održivog turizma na primjeru Istarske županije koristeći SWOT analizu (Bušelić i Afrić-Rakitovac, 2008), odnosno predlažući nove oblike turizma, uključujući etički i ekoturizam, kao alternativu masovnom turizmu (Gržinić, 2007; 2010). Gastronomsku ponudu tradicijske prehrane kao etnosocijalnu atrakciju istražili su Ružić i Dropulić (2009) s posebnim naglaskom na ruralni prostor i agroturistička domaćinstva

unutrašnje Istre. Identitet ruralne Istre kao turistički proizvod i tradicijsku ruralnu arhitekturu kao kulturnu atrakciju istraživali su u nekoliko radova koji su u rezultatima isticali važnost očuvanja ruralnoga graditeljstva kao dijela turističke ponude unutrašnje Istre (Bošković i dr., 2007; Ružić i Medica, 2009; Medica i dr., 2010). Radovi o mogućnostima razvoja i afirmacije održivog kulturnog turizma i ulozi kulturne baštine u razvoju Istre publicirani su kao dio zajedničkog slovensko-hrvatskog projekta *Heart of Istria* (Nikočević, 2008; Mišković, 2008) u kojem su kao slovenski partneri sudjelovali Primorsko sveučilište iz Kopra, Gradska općina Koper, Općine Izola i Piran, a kao hrvatski partneri Istarska županija i Grad Buzet.

Pokušaji izrade kvantitativnih i kvalitativnih pokazatelja održivog turizma javili su se kao potreba mjerenja i prepoznavanja održivosti turizma u praksi na konkretnim primjerima turističkih regija i destinacija, turističkih tvrtki ili pojedinih smještajnih objekata. Temelji izrade takvih mjernih instrumenata bile su publikacije Ujedinjenih naroda koje je u tri izdanja pripremila i objavila Komisija za održivi razvoj, i to 1996., 2001. i 2007. godine (UN, 2007). Komisija za održivi razvoj Ujedinjenih naroda objavila je, kao rezultat međunarodnih iskustava koji su prikupljeni u razdoblju od usvajanja *Agende 21*, listu indikatora koji su razvrstani u 14 tematskih skupina. Indikatore održivog turizma razvila je i obradila Svjetska turistička organizacija u nekoliko svojih publikacija. Razvoju, obradi i publiciranju podataka prethodio je niz radnih konferencija, dogovora i radionica u različitim turističkim regijama i destinacijama koje su organizirali lokalna i državna vlast, tvrtke, udruge i međunarodne organizacije. Za potrebe ovog rada korištene su publikacije i metodologija Svjetske turističke organizacije (UNWTO, 1993; 1996; 2001; 2004b), Statističkog ureda Europske unije (EUROSTAT, 2006) te radovi o primjeni indikatora održivosti, indikatora održivog turizma i kapaciteta turističke nosivosti (Coccossis i Mexa, 2004; Miller, 2001), kao i znanstveni radovi u kojima su primijenjeni različiti indikatori održivog turizma u regijama koje su po svojim geografskim obilježjima slične unutrašnjoj Istri. Među takvim radovima najvažniji su oni koji istražuju sredozemnu regiju u cjelini (Farsari i Prastacos, 2001), države ili turističke regije poput Austrije (Laimer i Öhlböck, 2004), Švicarske (Johnsen i dr., 2003), Francuske (Dubois, 2005), alpskih dijelova Lombardije i okolice Mantove (Castelani i Sala, 2010; Castellani i dr., 2007), španjolskih obalnih destinacija (Blancas i dr., 2010) te otoka Mykonosa (Coccossis i Parpairis, 1996) i Krete (Andriotis, 2006).

U Republici Hrvatskoj ima relativno malo primijenjenih istraživanja i radova koji bi pomoću kvantitativnih i kvalitativnih mjerenja procijenili održivost turizma u određenoj turističkoj regiji ili destinaciji. Primjena mjernih instrumenata u procjeni održivog turizma započela je početkom devedesetih godina prošlog stoljeća projektima na Visu i Brijunima, čiji

je cilj bio određivanje kapaciteta turističke nosivosti, s posebnim naglaskom na obalnu zonu (PAP/RAC, 1997). Slično istraživanje nastavljeno je na Visu i Biševu u sklopu projekta *Coast - Očuvanje i održivo korištenje biološke i krajobrazne raznolikosti na dalmatinskoj obali putem održivog razvitka obalnog područja*, čiji su rezultati za otoke Vis i Biševo objavljeni 2009. godine (UNDP, 2009). Indikatori održivog otočnog turizma primijenjeni su za otoke Ugljan i Pašman 2001. godine u sklopu radionice koju je u Kukljici na otoku Ugljanu organizirala Svjetska turistička organizacija (UNWTO, 2001), a u sklopu UNEP-ova pilot-projekta Baška Voda procijenjen je kapacitet plaža za kupališni turizam (UNEP/PAP, 2008). Institucionalni doprinos razvoju mjernih instrumenata održivog razvoja predstavlja objava konačnog nacrtu liste nacionalnih pokazatelja koji su grupirani u petnaest skupina, od kojih jedna predlaže instrumente praćenja održivosti turizma (AZO, 2009). U geografskim radovima ova je lista korištena u analizi prostora i stanja okoliša otoka Murtera primjenom modela DPSIR. DPSIR je integralni model proučavanja okoliša koji je uvela Europska agencija za zaštitu okoliša. Sastavnice modela su pokretačke sile (D), pritisci (P), stanje (S), učinci (I) i odgovori (R) na trenutno stanje okoliša (Lončar, 2010). Osim ovog rada, za hrvatsku geografsku znanost važno je istraživanje i primjena ekološkog otiska cestovnog prometa kao jednog od najvažnijih indikatora održivosti turizma koje je na cresko-lošinjskom arhipelagu proveo Grofelnik (2010).

2. TURISTIČKA ATRAKCIJSKA OSNOVA UNUTRAŠNJE ISTRE

Turističku atrakcijsku osnovu unutrašnje Istre čine geomorfološka obilježja i geološka građa, hidrogeografska obilježja, klima i vegetacija, kulturna baština, manifestacije te ostale atrakcije. Osim ovih atrakcija, važan turistički resurs je geografski položaj. Elementi atrakcijske osnove međusobno su povezani i čine jedinstvenu cjelinu koja s fizionomskim i osjetilnim sastavnicama oblikuje krajolik unutrašnje Istre.

2.1. Prednosti geografskog položaja

Složenost geografskog položaja Istre ogleda se u njezinu rubnom položaju u Republici Hrvatskoj te blizini emitivnih turističkih regija. Osim toga, kao jedna od posljedica različitih društveno-gospodarskih i političkih sustava u sklopu kojih se Istra razvijala oblikovao se prometni sustav koji omogućuje povezanost s turističkim tržištem.

2.1.1. Opća obilježja geografskog položaja

Geografski položaj, prema Rogliću (1981, 25), ima "ključnu ulogu u značenju Istre, razumijevanju njezine burne prošlosti i dokučivanje budućnosti". Unutrašnja Istra kao dio istarskog poluotoka¹ nalazi se u najzapadnijem dijelu Republike Hrvatske. Važnost geografskog položaja proistječe iz činjenice da je Istra u blizini i na dodiru velikih prirodnih cjelina Panonske zavale, Padske nizine, Alpa i Dinarida te najsjevernijeg prodora Jadranskog mora, kao središnjeg dijela Sredozemnog mora, u europsko kopno. Pomorski položaj Istre važan je i zato što se sjeverni dio Jadrana u zimskom razdoblju ne zaleđuje pa su luke otvorene cijele godine. Prednosti ovakvog pomorskog položaja dodatno su istaknute zbog relativno niskog gorskog praga u zaleđu, što omogućuje olakšano prometno povezivanje s obalom Istre i drugim dijelovima sjevernog Jadrana.

Na važnost geografskog položaja tijekom povijesti, a i danas, utjecala su tri civilizacijska kruga koja su se na širem prostoru Istre ispreplitala: germanski, romanski i slavenski. Pojedini civilizacijski krugovi tijekom različitih povijesnih razdoblja nastojali su se nametnuti kao jedini, ostvariti prevlast i potisnuti nasljeđa druga dva kruga, ali su se

¹ Istarski poluotok ima površinu 3556 km², od čega 3132 km² pripada Hrvatskoj, 386 km² Sloveniji, a 38 km² Italiji. Hrvatski dio poluotoka obuhvaća Istarsku županiju (2813 km²) i Opatijsko primorje (319 km²) koje pripada Primorsko-goranskoj županiji (Njegač i dr., 2010).

povezanost i međusobni utjecaji na stanovništvo, gospodarstvo i kulturna obilježja na različitim prostornim razinama zadržali do današnjih dana. Za prostor Istre ta tri civilizacijska kruga imala su u prošlosti sudbonosno značenje (Bertić, 1997), a upravo je njihova isprepletenost uvelike utjecala na oblikovanje kulturnoga krajolika unutrašnje Istre kao jedne od ključnih turističkih atrakcija. No, za vrednovanje geografskog položaja u turizmu najvažniju ulogu imaju prometno-geografski i turističko-geografski položaj.

2.1.2. Prometno-geografski položaj

Prometno-geografski položaj unutrašnje Istre određen je položajem u prometnom sustavu Republike Hrvatske, a s obzirom na rubni položaj Istarske županije, djelomično ga određuju prometni sustavi susjedne Slovenije i obližnje Italije. Ključne odrednice prometno-geografskog položaja u funkciji turizma unutrašnje Istre su prometna infrastruktura i prometna povezanost s emitivnim turističkim prostorima.

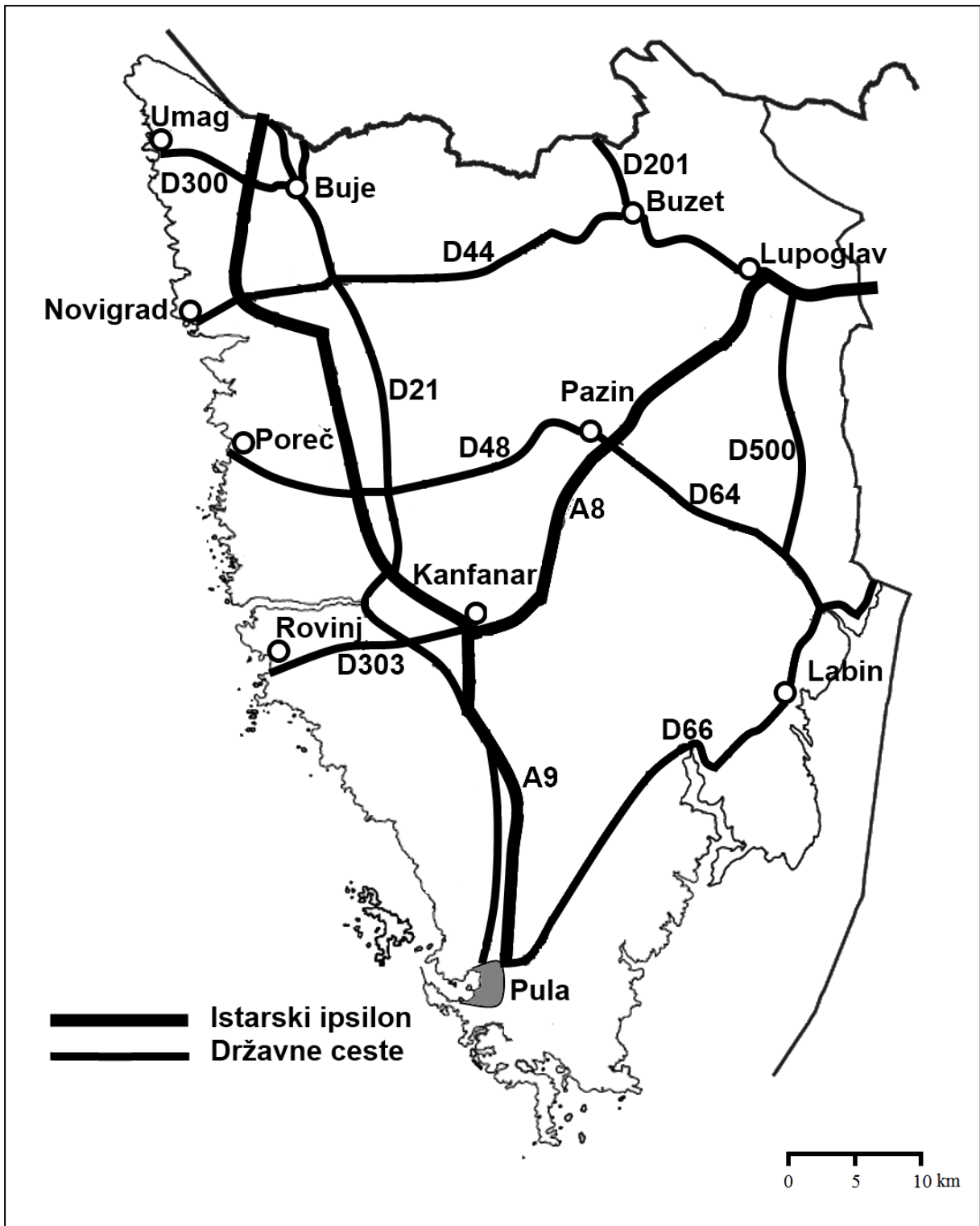
Prometna infrastruktura Istarske županije jedinstven je sustav koji čine cestovni, željeznički, zračni, pomorski i telekomunikacijski promet. Za turističku valorizaciju unutrašnje Istre najveće značenje ima cestovna mreža. Razvoj prometnog sustava u Istri započinje u prapovijesno doba, a tijekom starog i srednjeg vijeka smjenjuju se razdoblja napretka i nazadovanja. Važan razvoj prometnica započinje u Napoleonovo doba, kada je Istra pripojena *Ilirskim provincijama*. U kratkotrajnom razdoblju Napoleonove vlasti, od 1809. do 1813., obnovljena je *Flavijevska cesta* iz doba rimske vladavine, a u unutrašnjoj Istri izgrađene su nove ceste Trst - Draguč - Pazin - Žminj - Vodnjan - Galižana - Pula; Pazin - Rijeka; Pazin - Plomin te Žminj - Kanfanar - Rovinj (Orbanić, 2005). U doba austrijske vlasti dovršene su cestovne prometnice koje i danas, uz *Istarski epsilon*, čine okosnicu cestovne mreže, a pulska luka 1866. godine postaje glavna ratna luka austrijske mornarice. Osim toga, na prostoru unutrašnje Istre sagrađena je 1876. godine željeznička pruga Pula - Kanfanar - Pazin - Buzet - Divača (Republika Slovenija) s odvojkom Kanfanar - Rovinj (Orbanić, 1996). Bitno obilježje talijanskog razdoblja je obnova prometnica, gradnja prvih asfaltiranih cesta, ali i ukidanje uskotračne željeznice *Parenzane* (zvane još *Porečka pruga* ili *Vinogradarska pruga*) koja je od 1905. do 1935. spajala gradove Poreč i Trst, a najvećim je dijelom prolazila općinama i gradovima unutrašnje Istre. Danas je ta prometnica bez željezničkih tračnica, a njezina trasa postala je turistička atrakcija i služi kao rekreacijska staza za pješake i bicikliste. Nakon Drugoga svjetskog rata, u doba jugoslavenske vlasti, Istra se počinje integrirati u prometni sustav Hrvatske, čemu je najviše pridonijela gradnja i otvaranje Zračne luke Pula

1954. godine, koja je u kasnijim desetljećima postala važna za povezivanje s udaljenim emitivnim državama, te gradnja i puštanje u promet 5062 metra dugačkog cestovnog tunela kroz Učku 1981. godine.

Nakon osamostaljenja Hrvatske najvažniji projekt u prometu bila je gradnja cestovne prometnice *Istarski epsilon* koja se počela graditi sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća.² *Istarski epsilon* povezuje Pulu s Kanfanarom, odakle se račva u dvije dionice od kojih jedna, sjeveroistočna, vodi do čvora Matulji nadomak Rijeke, u Primorsko-goranskoj županiji, a druga, sjeverozapadna, do čvora Umag, u blizini graničnih prijelaza s Republikom Slovenijom, Plovanija i Kaštel. Ova prometnica, čije se dovršenje u punom profilu autoceste planira do kraja 2014. godine, zajedno s autocestom Ljubljana - Koper u susjednoj Sloveniji te autocestom Milano - Trst u obližnjoj Italiji značajno pridonosi povezivanju unutrašnje Istre s emitivnim turističkim prostorima. Osim *Istarskog epsilon*, turisti koriste ostale ceste čija ukupna dužina u Istarskoj županiji iznosi 1868 kilometara, od čega je 457 kilometara državnih cesta, uključujući autoceste, 682 kilometra županijskih cesta i 729 kilometara lokalnih cesta s gustoćom cestovne mreže od 664 m/km² (Državni zavod za statistiku, 2010a). Najvažnije državne ceste kojima se turisti služe u unutrašnjoj Istri su D21 (Granični prijelaz sa Slovenijom Kaštel - Buje - Medaki - Bale - Pula), D44 (Ponte Porton - Buzet - čvor Lupoglav), D48 (Baderna - Pazin - Rogovići), D64 (Pazin - Podpićan - Vozilići), D66 (Pula - Labin - Opatija - Matulji), D201 (Granični prijelaz sa Slovenijom Požane - Buzet), D300 (Umag - Buje), D303 (Rovinj - Kanfanar) i D500 (Vranja - Šušnjeвица - Kršan) (sl.2.). Kvaliteta većine cesta u unutrašnjoj Istri odgovara prometnim standardima te je prilagođena voznim karakteristikama današnjih osobnih automobila i autobusa. Međutim, dio lokalnih cesta nema asfaltiran gornji vozni sloj i jasno istaknutu prometnu signalizaciju. Neke od lokalnih cesta nemaju zadovoljavajuće tehničko-vozne i konstrukcijske karakteristike, a različita oštećenja dodatno ugrožavaju sigurnost prometa. Dijelom tih cesta onemogućen je promet autobusima. Ti problemi posebno su izraženi u područjima s flišnom podlogom gdje egzogeni procesi i nedostatno održavanje cesta otežavaju normalno prometno povezivanje naselja unutar pojedinih općina. Takvi nedostaci uočeni su u općinama Cerovlje, Grožnjan, Kršan, Lanišće, Lupoglav, Motovun, Oprtalj, Pićan te gradovima Buje, Buzet i Pazin.³

² Prva dionica *Ipsilon* u dužini od 12 kilometara izgrađena je 1988. godine na sjeveroistočnom kraku i spojila je Lupoglav i Cerovlje (Malić, 1992).

³ Najveći nedostaci lokalnih cesta koje povezuju državne i županijske ceste sa smještajnim kapacitetima u unutrašnjoj Istri uočeni pri terenskim istraživanjima su nedovoljna širina kolnika, kvaliteta asfalta na gornjem voznom sloju, veliki nagibi, usponi i padovi, oštri zavoji te nedostatna ili nepostojeća prometna signalizacija.

Sl. 2. Istarski ipsilon i državne ceste u Istarskoj županiji

Nedostatak izravne željezničke veze koja predstavlja temeljni i najveći problem u potpunom integriranju Istarske županije u prometni sustav Hrvatske (Njegač i dr., 2010) nije relevantan za turistički razvoj unutrašnje Istre iz dva razloga. Prvo, procjenjuje se da više od 80% turista koristi cestovni promet i osobne automobile za dolazak u turističke destinacije unutrašnje Istre. Većina tih destinacija nije uključena u željezničku mrežu jer za to nema stvarnih potreba.⁴ Drugo, skorašnja liberalizacija međugraničnog prometa i premještanje granice Europske unije otvorit će mogućnosti revalorizacije željezničke veze Istre s drugim dijelovima Hrvatske preko Republike Slovenije. Stoga su za turizam unutrašnje Istre najvažnije odrednice prometno-geografskog položaja cestovna udaljenost i trajanje putovanja osobnim automobilom od najvažnijih emitivnih središta. Do unutrašnje Istre je iz većih gradova moguće, unutar izotele od 800 kilometara, doputovati u potpunosti koristeći autoceste kao najsigurnije i najbrže vrste cesta. Putovanje iz ovih ishodišta traje manje od pola dana, uz predviđena zaustavljanja zbog odmora (tab. 3).

Tab. 3. Cestovna udaljenost i prosječno trajanje vožnje osobnim automobilom od nekih europskih gradova do unutrašnje Istre*

Grad	Prosječno trajanje vožnje (sati i minute)	Udaljenost u kilometrima
Ljubljana	2:08	157
Zagreb	2:40	216
Milano	5:16	503
Beč	5:45	535
Budimpešta	5:31	557
München	5:57	557
Beograd	5:55	608
Genova	6:27	632
Sarajevo	7:39	680
Nürnberg	7:22	725
Zürich	7:50	770
Nica	8:00	802
Amsterdam	13:16	1391
Barcelona	14:01	1465

* Za odredišnu točku u unutrašnjoj Istri odabran je Pazin.
Izvor: www.viamichelin.com

⁴ Na željezničkoj pruzi koja spaja gradove Pulu i Buzet ukupno su dvadeset i četiri postaje, od kojih se dvadeset nalazi na prostoru unutrašnje Istre. Prema Mrnjavac (2006), 94,9% turista u Hrvatskoj koristilo je tijekom 2001. godine cestovni promet za dolazak u destinaciju. Orbanić (2005) procjenjuje da je u Istarsku županiju 2001. godine više od 90% turista doputovalo cestom. Raspršenost i izoliranost te tip većine smještajnih objekata u unutrašnjoj Istri upućuje turiste na korištenje osobnog automobila. Ova procjena temelji se na podacima lokalnih turističkih zajednica i vlasnika objekata te samostalnog terenskog istraživanja.

Prometno-geografski položaj unutrašnje Istre, bez obzira na uočene tehničko-vozne i konstrukcijske nedostatke dijela lokalnih cesta te ograničenja i usporavanja koja nameće postrožena kontrola na granici s Republikom Slovenijom kao rezultat provođenja odredbi *Schengenskog sporazuma*, predstavlja bitan čimbenik u turističkoj valorizaciji, čija će važnost u skorij budućnosti rasti i pridonositi atraktivnosti destinacija.

2.1.3. Turističko-geografski položaj i utjecaj na turistička tržišta

Turističko-geografski položaj određen je blizinom emitivnih država, emitivnih regija pojedinih država te većih urbanih i industrijskih središta. S aspekta destinacije označava položaj destinacije u prostoru i njezinu povezanost s emitivnim tržištima (Blažević i Knežević, 2006). Unutar Europe turističko-geografski položaj usko je povezan s obilježjima prometno-geografskog položaja, što je za unutrašnju Istru posebno važno zbog uloge koju cestovne prometnice imaju u povezivanju s emitivnim regijama.

Tab. 4. Broj stanovnika država i dijelova država koji se nalaze unutar izokrone 10-12 sati vožnje osobnim automobilom od unutrašnje Istre*

Država	Procjena broja stanovnika 2011
Austrija	8 401 940
Slovenija	2 058 051
BiH	3 791 622
Švicarska	8 035 391
Hrvatska	4 284 889
Srbija	3 591 249
Mađarska	6 522 884
Njemačka	12 443 000
Italija	39 713 583
Češka	6 045 874
Slovačka	2 472 705
Ukupno	97 361 188

*Države Austrija, Slovenija, Bosna i Hercegovina, Švicarska i Hrvatska nalaze se u cjelini unutar izokrone 10-12 sati vožnje automobilom. Za Srbiju je uključena pokrajina Vojvodina i grad Beograd; za Mađarsku županije Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Somogy, Veszprém, Komárom-Esztergom, Fejér, Tolna, Baranya, Budapest, Pest i Bács-Kiskun; za Njemačku pokrajina Bavarska; za Italiju statističke regije Srednja, Sjeverozapadna i Sjeveroistočna Italija; za Češku regije Plzenska, Praška, Srednja Češka, Južna Češka, Visočina, Južna Moravska i Zlinska; za Slovačku regije Bratislava i Zapadna Slovačka.

Izvor: za Austriju, Sloveniju, i Švicarsku, UN 2013; za Češku www.czso.cz; za Slovačku www.portal.statistics.sk; za Italiju www.istat.it; za Mađarsku www.portal.ksh.hu; za Srbiju webrzs.stat.gov.rs; za Njemačku www.destatis.de, za BiH www.bhas.ba

Unutrašnja Istra nalazi se u susjedstvu i blizini emitivnih država i regija te većih urbanih i industrijskih središta, što znatno utječe na razvoj turističkih destinacija i smještajnih kapaciteta. Među najvažnije države koje se nalaze u blizini spadaju Slovenija, Austrija, Slovačka, Njemačka, Češka, Švicarska, Mađarska, Srbija, Bosna i Hercegovina te prostor

matične države Hrvatske. Unutar izokrone 10-12 sati vožnje osobnim automobilom⁵ živi gotovo 100 milijuna stanovnika (tab. 4) koji su većinom nastanjeni u gusto naseljenim, urbanim područjima. Unutar ove izokrone nalaze se milijunske aglomeracije Beča, Milana, Münchena, Praga, Budimpešte, Zagreba, Beograda i važne manje aglomeracije Salzburga, Graza, Klagenfurta, Linza, Innsbrucka, Maribora, Ljubljane, Bratislave, Trsta, Udina, Torina, Firence, Bratislave, Brna i Sarajeva. Ove aglomeracije, osim broja stanovnika, za matične države imaju veliko društveno-gospodarsko značenje jer su to najvažniji centri rada, proizvodnje i usluga s najvećom koncentracijom zaposlenog stanovništva.

Osim broja stanovnika obližnjih država i regija te udaljenosti u kilometrima ili satima vožnje, utjecaj na receptivnu regiju proistječe iz bogatstva i snage gospodarstva emitivnih područja koje se ogleda u visini bruto domaćeg proizvoda per capita. Većina država koje se nalaze u širem okruženju unutrašnje Istre imale su 2014. godine veći bruto domaći proizvod per capita od Republike Hrvatske (tab. 5). To su države iz kojih dolazi najveći broj gostiju u Istru i koji ostvaruju najviše noćenja. Tako su 2014. godine gosti iz Njemačke, Italije, Austrije, Slovenije, Češke i Slovačke ostvarili dvije trećine noćenja u Istarskoj županiji. Najbrojniji među njima su njemački gosti koji su ostvarili 30,5% svih noćenja u županiji, zatim gosti iz Slovenije s udjelom od 13,9% te Austrije (11,6%) i Italije (8,9%). Domaći gosti su iste godine ostvarili 3,2% svih noćenja u županiji.

Tab. 5. Bruto domaći proizvod per capita (u američkim dolarima) 2014. godine Republike Hrvatske i država koje turistički gravitiraju unutrašnjoj Istri

Država	BDP per capita (u američkim dolarima)
Austrija	51 190
Bosna i Hercegovina	4 790
Češka	19 529
Hrvatska	13 475
Italija	34 908
Mađarska	14 028
Njemačka	47 821
Slovačka	18 501
Slovenija	23 999
Srbija	6 152
Švicarska	85 594

Izvor: www.worldbank.org

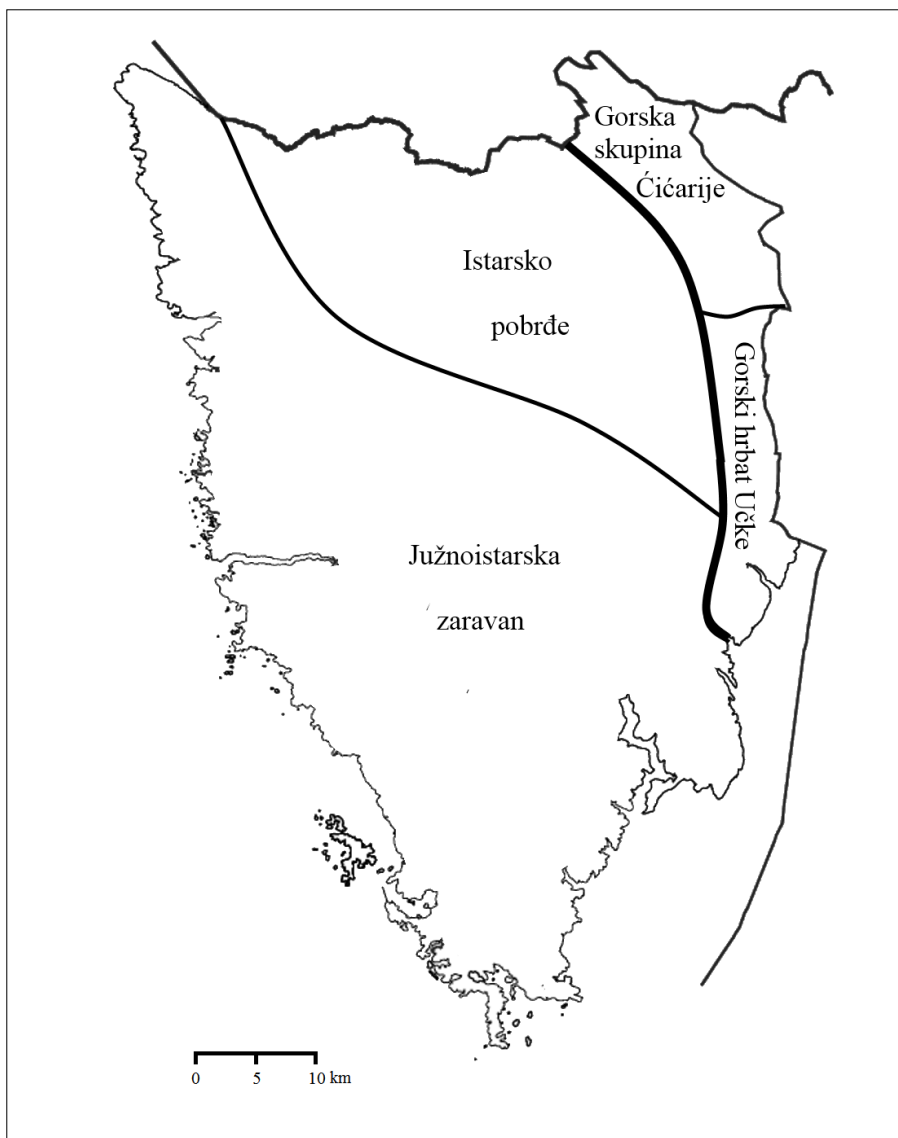
⁵ Navedena izokrona je procjena proistekla mjerenjem računalnim programima postavljenim na specijaliziranim mrežnim stranicama za podršku u organizaciji putovanja europskim cestama te autorova višegodišnjeg terenskog mjerenja i istraživanja udaljenosti emitivnih tržišta od unutrašnje Istre.

Sastavnice geografskog položaja, napose prometna i turistička, povoljno utječu na društveno-gospodarsku valorizaciju unutrašnje Istre te potiču razvoj i afirmaciju turizma. Važnost i kvaliteta najvažnijih cestovnih prometnica, koje se dodatno poboljšavaju transformacijom *Istarskog ipsilona* u autocestu, olakšava dolazak u turističke destinacije. Blizina i bogatstvo stanovništva obližnjih emitivnih regija iz kojih dolazi najveći broj gostiju unutrašnje Istre najvažnije su odrednice turističko-geografskog položaja.

2.2. Geomorfološka obilježja u funkciji turizma

Geomorfološka regionalizacija unutrašnje Istre je jednostavna jer ovaj prostor čine dvije mezogeomorfološke regije, od kojih se svaka dijeli na dvije subgeomorfološke regije (sl. 3). Hrvatski dio Istre u cjelini pripada megamakrogeomorfološkoj regiji Dinarskog gorskog sustava koja se dijeli na pet makrogeomorfoloških regija: Gorska Hrvatska, Istarski poluotok s Kvarnerskim primorjem i arhipelagom, Sjeverozapadna Dalmacija s arhipelagom, Centralna Dalmacija s arhipelagom i Južna Dalmacija s arhipelagom (Bognar, 2001).

Reljef unutrašnje Istre čine mezogeomorfološke regije Gorska skupina Ćićarije s Učkom i Južnoistarska zaravan s Istarskim pobrđem. Gorska skupina Ćićarije s Učkom zauzima dio sjeverne, sjeveroistočne i istočne Istre. U ovoj se reljefnoj regiji cijelim teritorijem nalazi općina Lanišće, istočni dijelovi općina Kršan i Lupoglav te manji, rubni sjeveroistočni dio grada Buzeta. Ova se regija dijeli na subgeomorfološke regije Gorska skupina Ćićarije i Gorski hrbat Učke. Najveći dio unutrašnje Istre pripada mezogeomorfološkoj regiji Južnoistarske zaravni s Istarskim pobrđem. Subgeomorfološkoj regiji Južnoistarske zaravni pripadaju sjeverozapadni, središnji, južni i jugozapadni dijelovi unutrašnje Istre, i to općine Barban, Kanfanar, Kaštelir-Labinci, Sveta Nedelja, Sveti Lovreč, Sveti Petar u Šumi, Svetvinčenat, Višnjan, Vižinada, Tinjan, Žminj te manji dijelovi gradova Buja i Pazina te općina Grožnjan i Kršan. Subgeomorfološka regija Istarsko pobrđe dijeli se na Zavalu Čepićkog i Boljanskog polja, Grobničko-gradinjsko pobrđe, Dragučko pobrđe, Plato Savudrija - Buzet i Momjansko pobrđe (Mihljević, 1996). Pobrđu u cijelosti pripadaju općine Cerovlje, Motovun i Oprtalj, najveći dio teritorija grada Buzeta, Buja i Pazina te dijelovi općina Gračišće, Grožnjan, Karojba, Lupoglav i Pićan.

Sl. 3. Subgeomorfološke regije Istre (Izvor: Prema Bogonar, 2001., izradio autor)

2.2.1. Geološka građa

Na prostoru Istre izdvajaju se stratigrafski sustavi i katovi mezozoika i kenozoika, odnosno gornje jure, donje krede, gornje krede, paleocena, eocena i holocena.

Najstarije naslage gornje jure nalaze se na sjevernim dijelovima grada Rovinja te dijelovima grada Poreča te općina Vrsar i Funtana. Tih naslaga nema na prostoru unutrašnje Istre. Donja kreda okružuje pojas gornje jure i zahvaća zapadne, središnje i južne dijelove unutrašnje Istre, a djelomično obuhvaća sjeverozapadne dijelove te prostor Ćićarije i Učke. Ti su slojevi građeni od različitih tipova vapnenaca te manjim dijelom od dolomita, lapora, kvarcnog pijeska i pješčenjaka. Slojevi gornje krede zauzimaju središnje i istočne dijelove unutrašnje Istre, dijelove hrpta Učke te manje dijelove Ćićarije i sjeverozapadne Istre. Slojevi

gornje krede građeni su gotovo u cijelosti od različitih tipova vapnenaca s neznatnim ulomcima konglomerata i breče. Paleocenski i eocenski slojevi obuhvaćaju širok pojas koji se dijagonalno pruža od sjeverozapadnog ruba istarskog poluotoka do jugoistočnih dijelova Istarske županije na području grada Labina te općina Kršan i Raša. Na sjeveroistoku se ovaj pojas naslanja na kredne naslage Ćićarije i Učke, a na jugozapadu na gornjokredni pojas. Paleocenski dio tog pojasa znatno je manji, a građen je od nekoliko tipova vapnenaca u čijem se donjem dijelu nalaze slojevi kamenog ugljena, danas uglavnom iscrpljenog za komercijalnu upotrebu. Eocenski dio tog pojasa zauzima veći prostor građen od laporovitih vapnenaca, lapora, pješčenjaka, breča i flišne serije. Flišna serija karakterizira veći dio Istarskog pobrđa, a čine je vapnenačke i foraminiferske breče, pješčenjaci, siltiti, vapneni šejlovi i lapori. Holocenski sustav obuhvaća prostor doline rijeke Mirne u sjevernom i zapadnom dijelu Istre te dolinu rijeke Raše i Čepićkog polja u istočnoj Istri. Za ovu je etapu karakterističan nastanak crvenice koja u slojevima debljine od 0,2 do 1 metra pokriva podlogu karbonatnih sedimenata iz koje je nastala, djelomično kao njezin netopiv ostatak, a djelomično sastavljena od eocenskih klastita i eolskog materijala (Crnković, 1981).

S inženjersko-geološkog aspekta u unutrašnjoj se Istri izdvajaju četiri kompleksa i zone: eluvijalno-deluvijalni i fluvijalni sedimenti najmlađeg neogena, flišni kompleks paleogena, okršeni kompleks vapnenca te okršeni kompleksi vapnenca i dolomita. Prva zona obuhvaća doline Mirne, Raše i Čepićkog polja te prostor krajnjeg sjeverozapada Istre. Druga zona prostire se na prostoru Istarskog pobrđa, a treća u dijelovima središnje, južne i istočne Istre te na Ćićariji i Učkoj. Četvrta zona obuhvaća južne, zapadne i jugozapadne dijelove Južnoistarske zaravni te sjeverne dijelove Učke (Crnković, 1981).

Prostori Istarskog pobrđa i manjim dijelom padina Ćićarije s aspekta aplikativne geomorfologije značajni su kao jedno od pet područja u Republici Hrvatskoj koja su ugrožena procesima kliženja i urušno-kliznih pokreta.⁶ Za Istarsko pobrđe karakteristična su rotacijska, slojna (tepih) i blok klizišta (Bognar, 1996). Klizanje tla je najizrazitiji destruktivski derazijski proces koji nanosi golemu štetu društvenim i gospodarskim objektima te može ugroziti daljnji razvoj turizma jer je pojava većine aktivnih klizišta rezultat neadekvatnih građevinskih projekata i obrade zemljišta. Osim klizanja, u unutrašnjoj Istri, naročito na eskarpmanima Ćićarije, javljaju se urušavanja kao sezonski, povremeni i sporadični padinski morfološki proces.

⁶ Istarska klizišta pripadaju području flišnih pobrđa Vanjskih Dinarida. Ostala karakteristična područja ugrožena procesima kliženja i urušno-kliznim pokretima na prostoru Republike Hrvatske su lesni strmci u podunavskom dijelu, predgorske stepenice i pobrđa peripanonskog područja, međugorske zavale i riječne doline Unutrašnjih Dinarida te jadranski otoci.

2.2.2. Turistička atraktivnost reljefa

Reljef je, uz geološku građu, tlo, vegetaciju i klimu, jedna od prirodnih sastavnica krajolika. Turistička atraktivnost reljefa proistječe iz njegove građe, morfometrijskih i drugih obilježja. Prema Blaževiću (1996), unutrašnja Istra je karakteristična upravo po brežuljkasto-brdovitom reljefu i akropolskim naseljima koja su nastala na uzvisinama.

Najvažnija turistički atraktivna morfometrijska obilježja su nadmorska visina i nagibi padina. Navedena obilježja značajna su za različite oblike selektivnog turizma, a posebno su važna za one sportske i turističke aktivnosti čiji su sastavni element poput brdskog biciklizma, penjanja, planinarenja, alpinizma, pješaćenja i drugih. Osim atrakcijske vrijednosti, morfometrijska obilježja značajna su za određivanje iskoristivosti površina u svrhu gradnje turističkih objekata. U usporedbi s drugim primorskim županijama, Istarska županija ima najveći udjel s nadmorskom visinom do 200 metara. Ovi prostori obuhvaćaju 46% površine županije (Bertić, 1997). Prostor unutrašnje Istre se prema nadmorskoj visini može podijeliti u tri cjeline. Prvu cjelinu čine dijelovi Južnoistarske zaravni do 200 metara nadmorske visine. Drugu cjelinu najvećim dijelom obuhvaća vertikalno intenzivno raščlanjeno Istarsko pobje koje karakteriziraju visine do 500 metara. Na tom prostoru najistaknutija su uzvišenja Stari Draguč (503 metra) i Straževica (460 m) u općini Cerovlje, Veliki Repavac (492 m) u općini Oprtalj, Orljak (470 m) u gradu Pazinu i Trba (458 m) u općini Gračišće. Najviša je treća cjelina, na kojoj se nalazi najviši vrh istarskog poluotoka Vojak (1396 m) smješten na gorskom hrptu Učke, u Primorsko-goranskoj županiji te najviši vrh Istarske županije Planik (1273 m) na Ćićariji (Blažević, 1994). Na Ćićariji, u općini Lanišće, nalazi se vrh Žbevnica (1014 m), najzapadniji hrvatski vrh iznad tisuću metara. Prema nagibu padina unutrašnja Istra može se podijeliti na prostor nagiba od 0 do 2° i od 2 do 5°, što je karakteristično za Južnoistarsku zaravan. Samo na manjem dijelu općine Kanfanar javljaju se nagibi 5-12°. Prostor Istarskog pobje karakteriziraju veći nagibi kategorija od 5 do 12°, od 12 do 32° i manje zastupljeni od 32 do 55°. Samo na pojedinim dijelovima Ćićarije javljaju se eskarpmani čiji je nagib veći od 55° (Lozić, 1996). S aspekta prostornog planiranja turizma i građevinske iskoristivosti Južnoistarska zaravan pogodnija je za gradnju novih turističkih objekata od prostora Istarskog pobje, Ćićarije i Učke.

Osim morfometrijskih obilježja, za turističku valorizaciju unutrašnje Istre atraktivnu vrijednost imaju krški oblici i pojave, među kojima su najvažnije špilje i jame. U podzemlju

Istre nalazi se više od tisuću⁷ takvih objekata, od čega su četiri dublja od 250 metara, i to Rašporska jama (-361 metar) i jama u Birbovoj Dragi (-291 m) pokraj Račje Vasi u općini Lanišće, jama Kobiljak (-286 m) pokraj Buzeta te ponor Bregi (-273 m) na Žminjštini. U objekte koji su duži od 1000 metara spadaju ponor Bregi (2055 m), kaverna u tunelu Učka (1490 m), Rašporska jama (1466 m), ponor Kolinasi (1278 m) pokraj Buzeta, špilja Piskavica (1036 m) nedaleko od Gologorice, jama pokraj Birbove drage (1001 m) (Komisija za speleologiju Hrvatskog planinarskog saveza, 2011). Osim stručnih i znanstvenih istraživanja, speleološki objekti na prostoru unutrašnje Istre imaju potencijal kao turističke atrakcije. Bez obzira na to, za turističke posjete otvorene su samo špilja Feštinsko kraljevstvo u jugoistočnom dijelu općine Žminj, nedaleko od sela Feštini te Pazinska jama podno središnjeg dijela grada Pazina. Najveći turistički potencijal mogu imati, zbog provedenih istraživanja, speleološki objekti na prostoru općine Kanfanar: Dvojna pećina, Romualdova pećina (špilja Svetog Romualda), jama Kumbašeja i jama kod sela Burići te pećina Skandalište (Općina Kanfanar, 2010; Projekt Underground Istria, 2008) te objekti na Ćićariji poput Novačke špilje kod sela Dane u općini Lanišće i Selina špilja pokraj Roča, na prostoru grada Buzeta (Blažević, 1984). Kaverna u tunelu Učka, iako nije turistička atrakcija, ima vodoopskrbnu funkciju jer se iz nje vodom djelomice opskrbljuje grad Opatija.

2.3. Voda: preduvjet i atrakcija

Voda na kopnu unutrašnje Istre preduvjet je razvoja i osnovni element svih prostorno-planskih aktivnosti i razvojnih projekata na cijelom prostoru županije. To proistječe iz činjenice da se u unutrašnjoj Istri nalaze izvorišta svih istarskih tekućica čija je društveno-gospodarska funkcija vodoopskrba stanovništva i gospodarstva, uključujući zadovoljavanje potreba turističkog tržišta u priobalnim destinacijama. Osim strateškog značenja voda unutrašnje Istre, važna je i njihova turistička funkcija zbog utjecaja na oblikovanje atraktivnih obilježja krajolika.

⁷ Prema Božičeviću (1981), na prostoru Istre ima 1000 speleoloških pojava. Na mrežnim stranicama Javne ustanove za upravljanje zaštićenim područjima i drugim zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Istarske županije *Natura Histrica* procjenjuje se da je broj speleoloških objekata 2200, dok ih je u bazi podataka upisano 750 (Natura Histrica, 2010).

2.3.1. Hidrogeografska obilježja u funkciji vodoopskrbe

Istarsko pogrđe te dijelovi Ćićarije i Učke koji pripadaju unutrašnjoj Istri imaju više od 600 izvora vode. Na broj, razmještaj, smjer otjecanja i izdašnost izvora utječe niz prirodnih čimbenika. Jedan od njih je geološka građa unutrašnje Istre, odnosno kontaktna zona vodonepropusnog fliša i propusnog vapnenačko-dolomitnog kompleksa. Flišni kompleks razdvaja istočnu od zapadne zone karbonatnih stijena, a povećanje nadmorske visine u smjeru zapad-istok odražava se na vrstu i količinu padalina koje rastu u istom smjeru (Blažević, 1994; Knežević, 2003a; Knežević, 2003b)

Za potrebe vodoopskrbe u Istri se iskorištava devet skupina izvora koje nadziru tri trgovačka društva zadužena za skupljanje, pročišćavanje i distribuciju vode. Najveći dio unutrašnje Istre vodom opskrbljuje trgovačko društvo *Istarski vodovod* sa sjedištem u Buzetu. Ono pokriva prostor gradova Buje, Buzet i Pazin te općina Cerovlje, Gračišće, Grožnjan, Kanfanar, Karojba, Kaštelir-Labinci, Lanišće, Lupoglav, Motovun, Oprtalj, Sveti Lovreč, Sveti Petar u Šumi, Tinjan, Višnjan, Vižinada i Žminj. Prostor općina Kršan, Pićan i Sveta Nedelja vodom opskrbljuje društvo *Vodovod Labin* iz Labina, a općine Barban i Svetvinčenat, *Vodovod Pula* iz Pule. Ukupna izdašnost svih devet izvora koji vodom opskrbljuju prostor Istre je 3091 l/s (tab. 6).

Tab. 6. Izvori vode namijenjeni vodoopskrbi Istre

Izvor	Izdašnost izvora (l/s)	Vodovod
Butoniga	1 000	Istarski
Bulaž	150	Istarski
Sveti Ivan	300	Istarski
Gradole	1 100	Istarski
Fonte Gaia-Kokoti	180	Labin
Kožljak	7	Labin
Plomin	4	Labin
Rakonek	250	Pula
Pulski bunari	100	Pula

Izvor: Kos, 2001.

Najveći kapaciteti pripadaju *Istarskom vodovodu* iz Buzeta na čijem se prostoru nalaze izvori Sveti Ivan, Bulaž, Gradole i umjetno jezero Butoniga. Na prostoru *Vodovoda Labin* nalaze se izvori Plomin, Kožljak i Fonte Gaja-Kokoti. *Vodovod Pula* koristi, uz Gradole i Butonigu, izvor Rakonek i pulske bunare koji se nalaze u pojedinim dijelovima grada Pule i

bliže okolice. U vodoopskrbi unutrašnje Istre koriste se svi izvori, osim pulskih bunara, što znači da je stanovništvu i turistima na raspolaganju gotovo 3000 l/s.

Najstariji izvor vode kaptiran za potrebe vodoopskrbe na prostoru *Istarskog vodovoda* je Sveti Ivan (49 m nad morem), jugoistočno od Buzeta čija je gradnja započela sredinom jeseni 1930. godine kao dio projekta talijanske vlade u svrhu rješavanja problema opskrbe vodom Istre. Do početka Drugoga svjetskog rata izvor je opskrbljivao prostor zapadne i sjeverne Istre. Prema fizikalno-kemijskim pokazateljima spada u I. vrstu voda, a prema mikrobiološkim u II. vrstu voda prema kakvoći⁸ (Stojanović i Dravec, 2005) s najnižom koncentracijom nitrata (Vlahović, 2004). Izvor Gradole (4 m nad morem) nalazi se u donjem toku rijeke Mirne uz njezinu lijevu obalu, u općini Vižinada, nedaleko od sela Brdo, a sagrađen je 1970. godine. Nakon puštanja u pogon opskrbljivao je vodom Umag, Rovinj i Pulu koja je na sustav spojena 1975. godine. To je vodom najizdašniji izvor u Istarskoj županiji koji prema fizikalno-kemijskim i mikrobiološkim pokazateljima spada u II. vrstu voda prema kakvoći s dopuštenim količinama nitrata. Za prihranjivanje Gradola u ljetnim mjesecima služi izvor Bulaž (17 m nad morem) smješten u srednjem dijelu toka rijeke Mirne, nedaleko od Istarskih toplica. Taj se izvor koristi od 1985., a u punoj je funkciji od 1988. godine. Analizom svih pokazatelja izvor Bulaž svrstan je u II. vrstu voda prema kakvoći. Umjetno jezero Butoniga nastalo je pregrađivanjem istoimenog lijevog pritoka rijeke Mirne. Jezero se nalazi na sredini trokuta čiji su vrhovi Pazin, Buzet i Motovun. Glavni pritoci jezera čija je površina 2,45 km², a volumen 20 milijuna m³ su Dragučki, Račićki i potok Butoniga. To višenamjensko jezero ima funkciju vodoopskrbe, sprečavanja poplava i navodnjavanja (Istarski vodovod, 2010a). Vodu koja se koristi za vodoopskrbu stanovništva i gospodarstva nužno je pročišćavati jer je opterećena povećanim sadržajem amonijaka, fosfata, željeza, mangana i bakterija (Stojanović i Dravec, 2005). Izvori *Istarskog vodovoda* koriste se, osim za vodoopskrbu područja koje pokriva to društvo, za vodoopskrbu južnog dijela Istre.

Kaptiranje izvora na prostoru *Vodovoda Labin* započelo je u vrijeme talijanske vlasti kada su, neposredno prije Drugoga svjetskog rata, u vodoopskrbni sustav uključeni izvori Kožljak (277 m nad morem), smješten na zapadnim padinama Učke, i Fonte Gaja-Kokoti (0,23 m nad morem), uz lijevu obalu rijeke Raše. Izvor Plomin (145 m nad morem) uključen

⁸ Prema namjeni i stupnju čistoće vode se razvrstavaju u pet vrsta: Vrsta I - Vode koje se u svom prirodnom stanju ili nakon dezinfekcije mogu upotrebljavati za piće, a površinske vode i za uzgoj plemenitih vrsta riba. Vrsta II - Vode koje se u svom prirodnom stanju mogu upotrebljavati za kupanje i rekreaciju, uzgoj drugih vrsta riba ili se nakon odgovarajućeg pročišćavanja mogu upotrebljavati za piće. Vrsta III - Vode koje se mogu koristiti u industrijama koje nemaju posebne zahtjeve za kakvoćom vode te u poljoprivredi. To su vode koje se pročišćavaju da bi se koristile za određene namjene. Vrsta IV - Vode koje se mogu koristiti isključivo uz pročišćavanje na područjima gdje je veliko pomanjkanje vode. Vrsta V - Vode koje se gotovo ne mogu koristiti ni za kakve namjene.

je u sustav 1954. godine (Vodovod Labin, 2010). Izvor Mutvica (100 l/s) koristi se povremeno, a drugi izvori u dolini Raše, poput Svetog Antuna (250 l/s), Bolobana (50 l/s) i Šumbera (50 l/s), predstavljaju trenutačno neiskorišteni potencijal u vodoopskrbi istočnog dijela Istre (Kos, 2001). Prema fizikalno-kemijskim pokazateljima izvori Fonte Gaja-Kokoti spadaju u II. vrstu voda, a prema mikrobiološkim u III. vrstu voda prema kakvoći s dopuštenim količinama nitrata. Izvor Kožljak i Plomin prema svim pokazateljima kakvoće spadaju u I. vrstu vode s najnižim količinama nitrata (Stojanović i Dravec, 2005).

Najvažniji izvor vode u vodoopskrbi pod nadzorom *Vodovoda Pula* je Rakonek koji se nalazi u dolini rijeke Raše, uz njezinu desnu obalu. Taj je sustav dovršen 1960. godine, a prema svim pokazateljima kakvoće spada u II. vrstu voda. Udjel pulskih bunara,⁹ koji su do 1960. godine bili jedini izvor vode za grad Pulu, opada pa je posljednjih godina sudjelovao s manje od 20% isporučene vode, a Rakonek s više od 40% (Kos, 2001).

Voda za opskrbu stanovništva i turista u Istri zadovoljava količinom i kvalitetom, a izdašnošću postojećih i neiskorištenih izvora vode trgovačka društva za distribuciju mogu osigurati dovoljno pitke vode za povećane potrebe turizma.

2.3.2. Turistička atraktivnost voda

Na prostoru unutrašnje Istre najvažnije su tekućice Mirna, Raša, Boljunčica, Pazinčica i Dragonja. Osim njih, turistički su atraktivni, kao dijelovi krajolika, brojni izvori vode, uključujući termomineralni i radioaktivni izvor Istarskih toplica te umjetno jezero Butoniga.

Rijeka Mirna izvire na zapadnom podnožju Ćićarije u blizina Buzeta,¹⁰ na nadmorskoj visini od 49 metara. Gornji joj se tok pruža od izvora do Svetog Stjepana, srednji od Svetog Stjepana do Ponte Portona, a donji tok do ušća kod Antenala. Mirna je dužinom od 53 kilometra najduža istarska rijeka, a dolina joj je, zbog nekoliko suženja i proširenja kao posljedica različite geološke građe, kompozitna. Ukupna površina asimetričnog porječja je 583,5 km² s desnim pritocima Bračanom i Malom Hubom te lijevim pritocima Butonigom sa Senegom. Ti su pritoci stalni vodotoci, a ostali su sezonski i epizodni (Knežević, 2003b). Najatraktivniji dijelovi toka i doline Mirne su Kamenita vrata na prijelazu iz Buzetskog polja

⁹ Pulski bunari su Camapanož, Fojbon, Jadreški, Karolina, Karpi, Lokvere, Peroj, Ševe, Šišan, Škatari, Tivoli i Valdragon (Vodovod Pula, 2010). Za vodoopskrbu općina unutrašnje Istre (Barban i Svetvinčenat) koje opskrbljuje *Vodovod Pula* bunari nisu važni.

¹⁰ Prema jednoj pretpostavci, izvor Mirne sjeverno je od naselja Draguč u općini Cerovlje, a po drugoj izvor je spoj tekućica Drage i Rečine (Kos, 2001).

u kanjonski dio doline, proširenje između Motovuna i Livada u općini Oprtalj, suženje kod Ponte Portona te staro, meandrirano korito na kojem se nalazi Motovunska šuma.

Rijeka Raša ima nekoliko izvora koji se spajaju kod naselja Potpićan u zapadnom dijelu općine Kršan. Ukupna je duga 23 kilometra, a površina njezina porječja iznosi 306 km². Desni su joj pritoci Posert i Karbune, a lijevi Krapanski potok. Najatraktivni dio doline Raše nalazi se između naselja Potpićan i Most Raša u općini Raša koji, prema Blaževiću (1984), ima kanjonski oblik dug 15 kilometara sa širinom koja varira od 50 do 250 metara.

Rijeka Boljunčica nastala je spajanjem nekoliko tokova kod naselja Boljun u južnom dijelu općine Lupoglav. Ukupna površina porječja joj je 149 km². Glavni tok izvire iznad Lupoglava na 360 metara nad morem, a drugi krak, potok Vela Draga, na zapadnim padinama Učke, na 936 metara visine. Dužina rijeke, prema Blažević (1984) koja u nju ubraja kanalizirano korito u jugoistočnom dijelu Čepićkog polja te 4250 metara dug tunel sagrađen zbog odvodnje iz nekadašnjeg jezera,¹¹ iznosi dvadesetak kilometara. Najatraktivniji dijelovi Boljunčice su na prostoru izvorišta u Boljunskom polju i dio oko brane, nedaleko od sela Letaj u općini Kršan, čija je glavna namjena sprečavanje poplava.

Pazinčica ili Pazinski potok¹² stalna je tekućica dužine 14 kilometara koja se nalazi u središnjem dijelu unutrašnje Istre. Izvor joj je pokraj sela Borut u općini Cerovlje, a završetak toka u Pazinskom ponoru u središnjem dijelu Pazina. Ukupna površina porječja iznosi 77 km². Slap Zarečki krov i Pazinski ponor najatraktivniji su dijelovi Pazinčice. Voda iz Pazinskog ponora izbija na površinu pokraj izvora u dolini rijeke Raše, a drugi krak podzemno se račva prema jugu Istre (Blažević, 1984).

Dragonja je granična rijeka između Republike Slovenije i Republike Hrvatske duga 27 kilometara, čiji se izvor nalazi na zapadnim padinama Čićarije, a ušće u Piranskom zaljevu. Ima ukupno 31 pritok, od kojih su najduži Drnica i Pinjovec (oba u Sloveniji), a porječje joj zauzima 96 km². Najatraktivniji dio je prostor oko ušća koji većim dijelom pripada Sloveniji.

Osim ovih tekućica, turistički je atraktivno jezero Butoniga koje, uz vodoopskrbnu funkciju, predstavlja krajobraznu atrakciju. Zbog opskrbe vodom druge turističke aktivnosti uz jezero i u jezeru nisu dopuštene. Turistički su atraktivni i brojni potoci, među kojima su Čipri pokraj Berma i Grdoselski potok na prostoru grada Pazina, Krvar na prostoru općina Karojba i Motovun, Gologorički potok u općini Cerovlje, Švički potok sa slapom Sopot u općinama Gračišće i Pićan, Rečina s vodopadom u selu Kotli (grad Buzet) i brojni drugi

¹¹ Čepićko jezero nestalo je probijanjem Čepićkog tunela kojim je voda otekla u Plominsku dragu. Radovi na tom zahvatu trajali su od 1928. do 1932. godine.

¹² Na lokalnoj čakavici ova se tekućica zove Patok, a koristi se i talijanski naziv Fojba.

vodotoci. Kao spremnik vode i područje sportskog ribolova važna su i umjetna jezera u općini Cerovlje.

Posebnu ulogu u turizmu unutrašnje Istre imaju termomineralni izvori Istarske toplice koji se nalaze u dolini rijeke Mirne, nedaleko od naselja Gradinje u općini Oprtalj. Toplice imaju radioaktivnu sumpornu vodu koja se koristi za liječenje nekih bolesti kože, kostiju, uha, grla, nosa te ženskih organa. Na prostoru toplica nalaze se četiri kaptirana izvora čija je temperatura vode između 32 i 34 °C u najstarijem izvoru, a ostala tri imaju temperaturu 20, 29 i 36,5 °C. Najzastupljeniji minerali u vodi Istarskih toplica su natrijevi kloridi, sulfati, hidrokarbonati, silicijev oksid, aluminijski oksid, željezni trioksid, natrij, kalcij, kalij, magnezij, klor i sumporovodik (Marić i Zidarić, 1973; Pačić, 2001).

Vode na kopnu unutrašnje Istre od presudne su važnosti za razvoj turizma u Istarskoj županiji jer se na njezinu prostoru nalaze izvorišta svih istarskih tekućica i najveći dio kaptiranih crpilišta koja vodom opskrbljuju obalne turističke destinacije. Vode unutrašnje Istre važne su, također, za turističku valorizaciju kao prirodna atrakcija i krajobrazna obilježja.

2.4. Pogodnosti klime i vegetacije za razvoj turizma

Obilježja klime i vegetacije spadaju u najvažnije prirodne turističke atrakcije receptivnih prostora. Klimatski elementi koji najviše utječu na turističku atraktivnost pojedine destinacije ili regije su temperatura zraka, insolacija, količina, raspodjela i vrsta padalina, vjetar, vlažnost zraka i magla (Martin, 2005). Komparativna prednost unutrašnjosti u odnosu na priobalje Istre je u tome što klimatski elementi ne utječu bitno na valorizaciju ostalih prirodnih atrakcija. Ljetni, odmorišni turizam koji razvijaju obalne istarske destinacije temelji se na međuzavisnosti visokih ljetnih temperatura zraka i morske vode te pogodnostima obale za kupanje i druge rekreacijske aktivnosti u vodi. Nasuprot tome, destinacijama u unutrašnjoj Istri klimatska obilježja ne određuju sezonalnost turizma i intenzitet posjeta te valoriziranje drugih turističkih atrakcija.

2.4.1. Klimatski elementi i pogodnosti za turizam

Na prostoru unutrašnje Istre su, s aspekta turističke atraktivnosti i važnosti za planiranje razvoja turizma, najvažniji klimatski elementi temperatura zraka, trajanje insolacije, količina i raspodjela padalina, vlažnost zraka te vjetar. Obilježja ovih elemenata

bitno utječu na osjet ugone i termički komfor turista, a njihovo mjerenje za unutrašnju Istru obavlja se u meteorološkim postajama u Pazinu i Abramima pokraj Buzeta, obližnjim postajama u obalnim gradovima Puli, Poreču i Rovinju te na vrhu Učke u Primorsko-goranskoj županiji.

Srednja godišnja temperatura zraka u navedenim postajama kreće se od 5,8 °C na vrhu Učke i 11,3 °C u Pazinu do 13,3 °C u Poreču. Prosječno je najhladniji mjesec siječanj, a najtopliji srpanj. Srednje mjesečne temperature siječnja kreću se od -1,3 °C na vrhu Učke i 2,9 °C u Pazinu do 5 °C u Puli, a najtopliji, srpanjski srednjaci imaju raspon od 14,5 °C na vrhu Učke i 21,2 °C u Pazinu do 22,8 °C u Puli i Poreču (tab. 7). Prema srpanjskim srednjim temperaturama unutrašnja Istra spada u poželjne turističke regije jer, sukladno istraživanju koje su proveli Lise i Tol (2002) za stanovnike zemalja OECD-a, optimalna temperatura najtoplijeg mjeseca iznosi 21 °C. Apsolutni temperaturni minimum izmjeren je u siječnju 1985. godine na vrhu Učke i iznosio je -24,3 °C, dok je za naseljena mjesta apsolutni minimum izmjeren iste godine u Pazinu i iznosio je -18,7 °C. Apsolutni temperaturni maksimum izmjeren je u kolovozu 1992. godine u postaji Abrami i iznosio je 39 °C (Državni hidrometeorološki zavod, 2001). Ovi pokazatelji neznatno utječu na klimatsku atraktivnost unutrašnje Istre.

Tab. 7. Srednje mjesečne i godišnje temperature zraka u istarskim meteorološkim postajama*

Postaja	Rovinj	Poreč	Pula	Pazin	Abrami	Vrh Učke
I	4,7	4,8	5,0	2,9	3,6	-1,3
II	5,3	4,7	5,2	3,0	3,9	-1,7
III	7,9	7,4	7,8	6,3	7,4	0,1
IV	11,5	11,5	11,1	10,0	11,1	3,2
V	16,1	16,5	16,1	14,9	15,7	8,3
VI	19,9	19,8	19,9	18,3	19,0	11,6
VII	22,4	22,8	22,8	21,2	22,0	14,5
VIII	21,8	22,3	22,5	20,4	21,3	14,5
IX	18,3	18,4	18,4	16,2	17,0	11,1
X	14,1	14,1	14,3	12,0	12,9	6,9
XI	9,7	9,2	9,2	6,8	7,7	2,3
XII	6,1	6,3	6,5	3,9	4,5	0,2
GOD.	13,2	13,3	13,2	11,3	12,2	5,8

* Rovinj podaci 1961. - 1990.; Abrami, Poreč i Pazin podaci 1981. - 1998.; Pula podaci 1978. - 1998.; vrh Učke podaci 1968. - 1998.
Izvor: Državni hidrometeorološki zavod, 2001.

S gledišta termičkog komfora turista i osjeta ugone važni su podaci o broju ledenih, studenih, hladnih, toplih i vrućih dana te dana s toplim noćima (tab. 8). Na prostoru unutrašnje Istre zanemariv je broj ledenih dana. Najviše ih je zabilježeno na vrhu Učke i Pazinu, a u ostalim postajama su vrlo rijetki. Slično je i sa studenim danima kojih je najviše

na vrhu Učke, dok je u ostalim postajama njihova učestalost manja od jednog. Hladnih dana je, osim na Učki, najviše zabilježeno u postaji Pazin. Razlog većem broju hladnih dana u Pazinu je konkavni oblika reljefa u čijem se podnožju smjestio grad, što uzrokuje nakupljanje hladnijeg zraka zimi i pojavu temperaturne inverzije. Broj toplih i vrućih dana veći je u postajama Pazin i Abrami zbog udaljenosti od obale, što smanjuje termički utjecaj mora. Te dvije postaje i vrh Učke imaju najmanji broj dana s toplim noćima. S aspekta ugone noćnog odmora u ljetnim mjesecima unutrašnja Istra je atraktivnija od priobalja.

Tab. 8. Srednji broj ledenih, studenih, hladnih, toplih, vrućih te dana s toplim noćima u istarskim meteorološkim postajama*

Postaja	Rovinj	Poreč	Pula	Pazin	Abrami	Vrh Učke
Srednji broj ledenih dana ($T_{\min} \leq -10 \text{ °C}$)	0,3	0,2	0,1	4,8	1,8	14,8
Srednji broj studenih dana ($T_{\max} < 0 \text{ °C}$)	0,3	0,5	0,7	0,8	0,8	38,7
Srednji broj hladnih dana ($T_{\min} < 0 \text{ °C}$)	39,1	41,6	46,0	97,0	75,2	139,4
Srednji broj toplih dana ($T_{\max} \geq 25 \text{ °C}$)	89,8	80,3	85,6	90,8	109,5	2,3
Srednji broj vrućih dana ($T_{\max} \geq 30 \text{ °C}$)	15,6	12,3	22,4	29,6	44,9	0,1
Srednji broj dana s toplim noćima ($T_{\min} \geq 20 \text{ °C}$)	5,3	11,1	12,0	0,6	2,2	0,4

* Rovinj podaci 1961. - 1990.; Abrami, Poreč i Pazin podaci 1981. - 1998.; Pula podaci 1978. - 1998.; vrh Učke podaci 1968. - 1998.
Izvor: Državni hidrometeorološki zavod, 2001.

Prema temperaturnim obilježjima i njihovoj pogodnosti za turizam, unutrašnja Istra nalazi se na prijelazu zone toplih i svježih klima, što znači da je za osjećaj termičkog komfora turista potrebna jednoslojna ili dvoslojna odjeća (Burton, 2000).¹³ Bez obzira na projekcije klimatskih promjena prema kojima bi širi prostor Sredozemlja tijekom 21. stoljeća postao prevruć za daljnji razvoj turizma, istraživanje koje su proveli Rutty i Scott (2010) daje mnogo umjerenije rezultate. Primjenom tih rezultata na unutrašnju Istru može se zaključiti da će na ovom prostoru temperatura zraka ostati važan element turističke atraktivnosti.

Srednja godišnja insolacija na prostoru Istre mjeri se samo u tri postaje. Najveću srednju godišnju insolaciju ima postaja Poreč (2510,2 sati), zatim postaja Rovinj (2407,2) te neznatno manju Pazin (2402,8). Srednje godišnje trajanje insolacije od 1961. do 1980. pokazuje da se vrijednosti smanjuju od zapadne i južne Istre prema istočnom i sjeveroistočnom dijelu. Prema tome, najveće vrijednosti su na prostoru Umaga i Buja gdje

¹³ Burton (2000) izdvaja pet klimatskih zona prema pogodnosti za turizam: vruće klime s minimalnom odjećom za osjećaj ugone, tople klime s jednoslojnom odjećom, svježe klime s dvoslojnom odjećom, hladne klime s troslojnom odjećom i polarne klime s maksimalnom količinom odjeće za osjećaj ugone.

premašuju 2400 sati, a najmanje na dijelovima Učke i Ćićarije gdje se kreću između 1900 i 2000 sati (Poje i dr., 1984, prema Šegota i Filipčić, 1996). Insolacija, bez obzira na razlike u pojedinim dijelovima, nije ograničavajući čimbenik razvoja turizma u unutrašnjoj Istri.

Vjetar kao dio klimatskih atrakcija na prostoru unutrašnje Istre ima ograničenu ulogu. Intenzitet pojedinih turističkih i sportskih aktivnosti na otvorenome, poput panoramskih letova lakim letjelicama, jedrilicama i zmajevima, karakteristične za prostor grada Buzeta i općine Lanišće, ovisi o smjeru i brzini vjetra. Prema brzini vjetra, unutrašnja Istra, uz područje Središnje Hrvatske, Ličkog polja i zaleđa Ploča, spada u prostor s najmanjom srednjom godišnjom brzinom vjetra od 1992. do 2001. godine (Bajić i dr., 2007). U najvećem dijelu unutrašnje Istre srednja brzina vjetra u tom je razdoblju iznosila između 1 i 2,5 m/s. Najčešći vjetrovi su bura, jugo i maestral, a njihova brzina i učestalost na prostoru unutrašnje Istre ne ograničavaju turističke aktivnosti.

Vlažnost zraka važan je klimatski element jer u kombinaciji s temperaturom zraka utječe na osjet ugone i termički komfor turista. Povećana količina vlage u zraku i visoke temperature zraka stvaraju osjet sparine koji se kod većine turista manifestira kao neugodan i ograničavajući čimbenik. Na prostoru Istre srednja godišnja relativna vlaga kreće se od 71% u meteorološkoj postaji Pula do 83% na vrhu Učke. Najviša relativna vlaga u svim je postajama izmjerena u jesenskim mjesecima, s izuzetkom Rovinja u kojem je najveća vlaga karakteristična za zimske mjesece. Najmanja relativna vlaga u svim je postajama izmjerena u ljetnim mjesecima, osim u postaji Abrami gdje je to u proljeće (Državni hidrometeorološki zavod, 2001).

Najučestalija vrsta padalina u unutrašnjoj Istri je kiša, dok je snijeg znatno rjeđi i zbog toga se ne može smatrati turističkom atrakcijom. Prosječan broj dana sa snijegom¹⁴ po meteorološkim postajama iznosi Rovinj 0,9 dana, Poreč 1,1, Abrami 1,2, Pula 1,5, Pazin 3,3 i vrh Učke 106,6. Padaline su u Istri ravnomjerno raspoređene, bez izrazitog sušnog razdoblja, a količinom zadovoljavaju potrebe poljoprivrede i vodoopskrbe. Najkišovitiji mjesec u svim postajama, osim rovinjske, jest listopad. Sušno razdoblje je ljeto jer sve postaje u srpnju bilježe najmanje padalina, osim Pazina (tab. 9). Padaline u unutrašnjoj Istri količinom i raspodjelom po mjesecima ne ograničavaju razvoj turizma. Manja količina padalina ljeti, kada je najviše posjetitelja, omogućuje raznovrsniju ponudu turističkih sadržaja i aktivnosti na otvorenome.

¹⁴ Dan sa snijegom je onaj u kojem je visina snježnog pokrivača jednaka ili viša od 1 centimetra.

Tab. 9. Srednje mjesečne i godišnje količine padalina u istarskim meteorološkim postajama*

Postaja	Rovinj	Poreč	Pula	Pazin	Abrami	Vrh Učke
I	70,2	48,3	87,3	61,8	73,4	112,1
II	60,9	48,9	71,2	54,7	63,7	92,5
III	63,0	51,9	74,8	67,3	74,0	106,5
IV	68,7	56,1	68,6	78,4	78,7	115,3
V	60,3	62,3	59,7	76,7	97,5	106,4
VI	61,9	85,8	71,5	93,4	112,0	124,9
VII	47,7	43,9	39,2	64,9	63,6	76,2
VIII	77,5	83,8	67,4	92,7	99,9	118,0
IX	87,1	90,8	92,3	93,9	102,6	154,8
X	91,1	112,2	127,1	131,6	136,7	174,4
XI	100,8	88,5	104,6	102,5	110,6	166,3
XII	76,3	65,0	86,7	89,9	96,9	130,7
God.	865,7	837,4	950,4	1 007,6	1 109,6	1 478,1

* Rovinj podaci 1961. - 1990.; Abrami, Poreč i Pazin podaci 1981. - 1998.; Pula podaci 1978. - 1998.; vrh Učke podaci 1968. - 1998.
Izvor: Državni hidrometeorološki zavod, 2001.

Tipovi i podtipovi klime na prostoru unutrašnje Istre nisu najvažnije klimatsko obilježje u planiranju i razvoju turizma.¹⁵ Prema klimatskoj regionalizaciji, koristeći Köppenovu klasifikaciju klime, na prostoru Istre izdvojena su dva podtipa umjereno tople vlažne klime (Cf). Obalni dijelovi Istre te dolina donjeg toka rijeke Mirne imaju umjereno toplu vlažnu klimu s vrućim ljetom Cfa, a ostali dio Istre podtip Cfb - umjereno toplu vlažnu klimu s toplim ljetom (Filipčić, 1998). Iz toga proistječe da najveći dio unutrašnje Istre ima klimatski podtip Cfb, a samo vrlo mali dijelovi grada Buja te općina Grožnjan, Oprtalj, Motovun, Vižinada, Kaštelir-Labinci, Kanfanar, Svetvinčenat, Barban, Kršan i Sveta Nedelja imaju podtip Cfa.

Klimatska obilježja unutrašnje Istre jedna su od najvažnijih turističkih atrakcija. Temperatura zraka i insolacija, vlažnost zraka, količina i raspodjela padalina te smjer i brzina vjetrova omogućuju nesmetano odvijanje svih planiranih turističkih aktivnosti i sadržaja na ovom području.

2.4.2. Prirodna i kultivirana vegetacija

Prirodna vegetacija Istre bogata je vrstama i raznolika zahvaljujući činjenici da se na prostoru Istre susreću dvije različite geobotaničke regije holarktičkog flornog carstva - mediteranska i eurosibirska.

¹⁵ U mnogim razvojnim dokumentima, službenim promidžbenim materijalima, ali i prostornim planovima uređenja pojedinih općina i gradova Istra se pogrešno klimatski određuje kao područje mediteranske (sredozemne) klime, iako prema klimatskoj regionalizaciji po W. Köppenu od 1961. do 1990. ima tip umjereno tople vlažne klime (Cf).

Mediterranska regija zastupljena je na prostoru jadranskog primorja posebnom jadranskom geobotaničkom provincijom, a dijeli se prema značajkama biljnog pokrova na dvije zone: eumediteransku i submediteransku zonu. Eumediteransku zonu karakterizira prirodni biljni pokrov zimzelene šume hrasta crnike s crnim jasenom te makija. Osim hrasta crnike, tu su još zelenika, planika, veliki vries, lemprika, lovor, brnistra, mirta i tršlja. Ova se zona prostire u obalnoj Istri, a najsjeverniji joj je izdanak u općini Tar-Vabriga. U unutrašnjoj Istri ova zona na istoku obuhvaća samo obalne dijelove općina Barban (uvala Blaz) i Kršan (sjeverne padine Plominske drage), a na zapadu najzapadniji dio općine Kanfanar (dijelovi sjevernih padina Limske drage). Submediteransku zonu obilježavaju prirodne termofilne šume hrasta medunca i bijeloga graba u nižem pojasu koje se nastavljaju na zimзелenu vegetaciju te šume hrasta medunca i crnoga graba u višim zonama. Osim hrasta medunca i graba javljaju se još šmrika, brnistra, drača, pitomi kesten i hrast cer. Šume hrasta medunca i bijeloga graba imaju najveći udjel u površini unutrašnje Istre. Nalaze se u svim općinama i gradovima, osim Buzeta, Motovuna i Lanišća. Šume hrasta medunca i crnoga graba obuhvaćaju manji središnji, istočni i sjeverni dio unutrašnje Istre. Unutar submediteranske zone smjestila se, u dolini rijeke Mirne, šuma hrasta lužnjaka, graba i jasena. Eurosibirsku regiju karakteriziraju šume bukve, a zastupljeni su i hrast kitnjak, gorski javor, gluhač i drugi. Ova regija obuhvaća više dijelove Ćićarije i Učke, odnosno dijelove općina Kršan, Lanišće i Lupoglav (Ilijanić, 1981, Nikolić, 2008).

U planiranju razvoja turizma, naročito s aspekta ekološke održivosti, posebno je važna skupina ugroženih i rijetkih svojti vaskularne flore koju čine papratnjače i sjemenjače. Na prostoru Istre zabilježeno je 116 ugroženih i rijetkih biljaka. Prema kategorizaciji ugroženosti biljaka iz 2005. godine u Istri su utvrđene 103 svojte ugroženih biljaka, od kojih je 17 u kategoriji kritično ugroženih, 21 u kategoriji ugroženih, a 38 u kategoriji osjetljivih (Vitasović-Kosić i dr., 2009). Turizam može afirmativno djelovati na očuvanje ovih svojti kroz poticanje aktivnosti koje neće smanjivati ili uništavati njihova staništa.

Bogatstvo kultivirane vegetacije posljedica je višestoljetnog djelovanja čovjeka i državnih zajednica u sklopu kojih se razvijao i usmjeravao uzgoj pojedinih biljnih vrsta. Pošumljavanje se obavljalo na područjima krajnjeg stadija degradacije šuma hrasta crnike i crnog jasena, i to sadnjom različitih vrsta borova. Na prostoru unutrašnje Istre tako su pošumljeni dijelovi padina Plominske drage u općini Kršan, prostor sela Hrboki i Barbanske strane u općini Barban i Kanegra uz obalu Piranskog zaljeva u gradu Buje. Pošumljavanje dijelova koji su nekad bili obrasli šumom hrasta medunca te bijelog i crnog graba obavljano je sadnjom stabala crnog, korzičkog i rjeđe bijelog bora. Najznačajnija pošumljavanja crnim

borom bila su na zapadnim padinama Učke, na Ćićariji te na području Kornerija, pokraj sela Marušići u Bujštini (Zavod za prostorno uređenje Istarske županije, 2002).

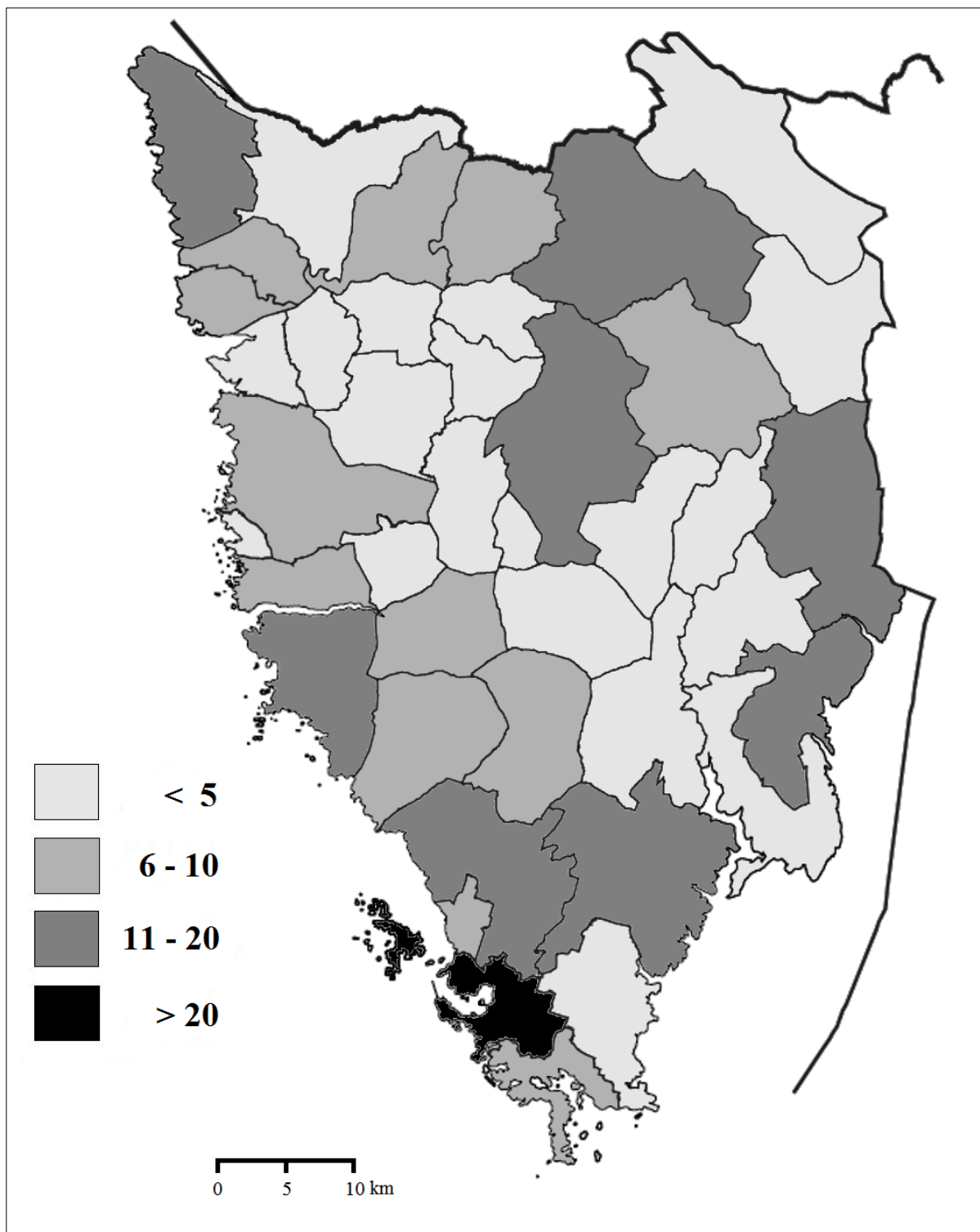
2.5. Kulturna baština kao turistička atrakcija

Krajolik unutrašnje Istre čine prirodne, antropogene (kulturne), estetske (fizionomsko-morfološke) i osjetilne sastavnice. Antropogenu sastavnicu čine povijesna naselja i arhitektura, sustavi komunikacija, poljodjelstvo i korištenje prostora tijekom povijesnih razdoblja, arheološki slojevi i drugi (Dumbović-Bilušić i Obad-Šćitaroci, 2007). Zaštićena kulturna baština koju čine registrirani i preventivno registrirani nepokretni spomenici te neregistrirani spomenici i nematerijalna baština dio je turističke atrakcijske osnove unutrašnje Istre te prema osnovnoj funkcionalnoj klasifikaciji potencijalnih i realnih turističkih atrakcija pripada grupi izvornih i stvorenih atrakcija (Kušen, 2001). Kulturna baština ovog prostora rezultat je tisućljetnog povijesnog razvoja u kojem su se izmjenjivali i ispreplitali različiti civilizacijski krugovi čiji su tragovi u krajoliku vidljivi i danas. Spomenička baština potječe iz različitih razdoblja, a najvažnija je iz prapovijesnog razdoblja, vladavine Rimskog Carstva, srednjovjekovnog razdoblja u kojem se smjenjivala bizantska i franačka vlast te vlast njemačkih feudalaca, Venecije i Habsburgovaca. U posljednjih dvjesto godina najveći utjecaj na kulturnu baštinu imala je austrijska, talijanska i jugoslavenska vladavina.

2.5.1. Registrirani nepokretni spomenici

Na prostoru Istre, prema podacima Konzervatorskog odjela u Puli (2010), nalazi se 308 registriranih i preventivno registriranih nepokretnih spomenika.¹⁶ Najviše spomenika smješteno je na prostoru grada Pule, ukupno 32, a jedina općina u županiji bez spomenika kulture je Funtana na zapadnoj obali. Na prostoru općina i gradova unutrašnje Istre nalazi se ukupno 128 registriranih i preventivno registriranih nepokretnih kulturno-povijesnih spomenika (sl. 4).

¹⁶ Broj spomenika odnosi se na stanje 2010. godine i podložan je promjenama, i to iz razloga zbog kojih je preventivna zaštita nastala, ovisno je li spomenik proglašen stalnim spomenikom kulture, je li ukinuta preventivna zaštita te nema daljnje zaštite ili je proglašena nova preventivna zaštita. U nekim se slučajevima dva obližnja spomenika koja čine cjelinu objedinjuju zajedničkim rješenjem. Nazivi pojedinih kategorija u potpunosti su preuzeti s Popisa Konzervatorskog odjela.

Sl. 4. Registrirani i preventivno registrirani nepokretni spomenici kulture u Istri po općinama i gradovima 2009. godine (Izvor: Prema kartografskoj podlozi Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

Najzastupljeniji su sakralni objekti,¹⁷ kojih je ukupno 52, te urbanističke i ruralne cjeline,¹⁸ kojih ima 33. Fortifikacija i dvoraca¹⁹ ima ukupno 13, a arheoloških lokaliteta²⁰ 10. Ostalih spomenika ima 20, a u tu skupinu spadaju rodne kuće i spomenici znamenitim povijesnim osobama,²¹ stancije, gradske lože, ugljenokop, stambeno-gospodarski objekti ruralne arhitekture, nekropole, uljare, ladanjski sklopovi, stupe, stambene kuće, zgrade iz razdoblja antifašističke borbe i slično. Najviše je spomenika na teritoriju grada Pazina i općine Kršan (16) te općine Kanfanar i grada Buzeta (13 spomenika). Po jedan spomenik nalazi se na prostoru općina Lanišće, Motovun, Tinjan i Vižinada (sl. 4).

2.5.2. Ostala kulturna baština

U ostalu kulturnu baštinu spadaju materijalni i nematerijalna spomenici koji nisu obuhvaćeni zakonskom zaštitom, a turistička su atrakcija. U tu skupinu spadaju neki noviji spomenici i građevine sakralne i profane arhitekture, kulturne ustanove, graditeljsko nasljeđe i tradicijska gradnja pojedinih naselja unutrašnje Istre, etnološka dobra i drugo.

Među najvažnije neregistrirane spomenike materijalne kulturne baštine od turističkog interesa je Aleja glagoljaša koju čine 11 spomenika uzduž lokalne ceste između naselja Roč i Hum na teritoriju grada Buzeta. Spomenici u sklopu Aleje su Stup Čakavskoga sabora, izveden u obliku glagoljičnog slova S koji simbolizira logos, um, razlog; Stol Ćirila i Metoda; Katedra Klimenta Ohridskoga, katedra okružena s osam stolaca; Lapidarij, tj. kopije najvažnijih glagoljskih spomenika postavljene uz crkvicu Gospe od Snijega u selu Brnobići; Klanac hrvatskoga Lucidara, gromada kamenja koje simbolizira istarski Olimp – Učku; Vidikovac Grgura Ninskoga, kamena knjiga s uklesanim glagoljičnim, ćiriličnim i latiničnim slovima; Uspon Istarskoga razvoda, kamena vrata u obliku glagoljičnog slova L kroz koja prolazi put, a oko kojeg su razasuti kameni u obliku glagoljičnih slova, ispisujući riječi Istarski razvod; Zid hrvatskih protestanata i heretika, kamena klepsidra s imenima hrvatskih

¹⁷ Sakralne objekte čine crkve, župne crkve, kapele i samostani.

¹⁸ U urbanističke cjeline uvrštena je povijesna jezgra naselja Svetvinčenat te tri kulturno-povijesne jezgre: naselje Šumber u općini Sveta Nedelja, naselje Roč u gradu Buzetu i naselje Kaštel u gradu Buje. U ruralne cjeline uvrštene su i poluurbane cjeline naselja Višnjan i Žminj u istoimenim općinama te naselja Kostanjica i Vrnjak u općini Grožnjan.

¹⁹ U fortifikacije i dvorce spadaju utvrde, kašteli, obrambeni zidovi, kule, plemićke palače, utvrđene cjeline i slično. Kod nekih spomenika, poput Šumbera, zaštita obuhvaća kulturno-povijesnu jezgru i kaštel.

²⁰ U arheološke lokalitete spadaju prapovijesna, antička i ranosrednjovjekovna nalazišta. Osam takvih lokaliteta, od kojih su četiri u općini Kanfanar, još ima preventivnu zaštitu.

²¹ U unutrašnjoj Istri je zaštićena rodna kuća biskupa Jurja Dobrile u naselju Ježenj te rodna kuća borca za ravnopravnost Hrvata i Slovenaca u Kraljevini Italiji između dva svjetska rata Vladimira Gortana u naselju Beram, oba na području grada Pazina, te rodna kuća jezikoslovca Josipa Ribarića u naselju Vodice u općini Lanišće.

protestanata; Odmorište Žakna Jurja, spomen prvoj hrvatskoj tiskanoj knjizi od sedam kamenih stolaca u obliku slova koja ispisuju ime Žakna Jurja; Spomen otporu i slobodi, tri kamena bloka koja predstavljaju stari, srednji i novi vijek te Gradska vrata Huma, bakrena vrata s bukranijem, alkama i kalendarijem koja prikazuju radove u polju u svakome mjesecu kroz godinu (Bratulić, 1994).

Ostale turistički atraktivne važne sakralne i profane građevine, ali bez zakonske zaštite nalaze se u Momjanu, Brdima, Krasici, Kršetama, Tribanu i Merišću na prostoru grada Buja; Šterni na prostoru općine Grožnjan; Livadama i Zrenju u općini Oprtalj; Malom Mlunu, Velom Mlunu, Selcima, Svetom Martinu, Svetom Donatu, Strani, Sovinjaku i Črnici na prostoru grada Buzeta; Podgaćama, Prapoćama, Brgudcu, Račjoj Vasi, Brestu, Slumu, Klenovščaku, Trsteniku i Lanišću u istoimenoj općini; Dolenjoj Vasi, Vranji, Brestu pod Učkom i Semiću u općini Lupoglav; Jadruhima, Brigu i Vižinadi u istoimenoj općini; Bačvi, Markovcu, Baratu i Radovanima u općini Višnjan; Kaldiru i Svetom Bartolu u općini Motovun; Kringi i Muntrilju u općini Tinjan; Motovunskim Novakima i Karojbi u istoimenoj općini; Grdoselu, Zamasku, Kaščergi i Kršikli na teritoriju grada Pazina; Batlugu u općini Gračišće; Borutu, Grimaldi, Previžu, Novakima Pazinskim i Cerovlju u istoimenoj općini; Laginjima, Cerima i Žminju u istoimenoj općini; Bokordićima, Smoljancima i Režancima u općini Svetvinčenat; Krbunama i Tupljaku u općini Pićan; Jesenoviku i Kožljaku u općini Kršan te Sutivancu, Šajinima i Punteri u općini Barban (Tretjak i Facchin, 2004).

Trasa pruge *Parenzana* koja je spajala Poreč i Trst danas je kulturna atrakcija i rekreacijska staza, a najvećim dijelom prolazi kroz unutrašnju Istru, i to kroz općine Višnjan, Kaštelir-Labinci, Vižinada, Karojba, Motovun, Oprtalj, Grožnjan i grad Buje. U sklopu različitih projekata uređena je kao poučna pješačka i biciklistička staza koja spaja tri države. Na dijelu koji prolazi kroz Istarsku županiju uređeno je pet biciklističkih dionica, i to Savudrija - Buje (14,5 km), Buje - Grožnjan (8 km), Grožnjan - Završje (8 km), Završje - Livade (12 km) i Motovun - Vižinada (15,6 km). Trasom pruge danas je zabranjeno prometovanje teškim cestovnim i terenskim vozilima (Parenzana, 2010).

Najvažnije kulturne ustanove u unutrašnjoj Istri su Etnografska zbirka Kaštelir u općini Kaštelir-Labinci, Etnografski muzej u Bujama, Etnografski muzej Istre u Pazinu, Muzej grada Pazina u Pazinu, Memorijalna zbirka Juraj Dobrila u Ježenju, grad Pazin, Memorijalna zbirka sluga Božjega Miroslava Bulešića i Sakralna zbirka župne crkve u Svetvinčentu te Zavičajni muzej u Buzetu (Muzejsko dokumentacijski centar, 2010).

Iako važan dio krajolika i atrakcijske osnove, kulturna baština još nije dovoljno iskorišten turistički potencijal unutrašnje Istre. Svojim bogatstvom i raznolikošću te

prostornim rasporedom omogućuje turističku valorizaciju tijekom cijele godine pa se u budućim planovima i strategijama razvoja turizma trebaju predložiti mjere i aktivnosti kvalitetnije implementacije kulturnih sadržaja u turističku ponudu unutrašnje Istre.

2.6. Manifestacije

Manifestacijski turizam uključuje posjet svim planiranim priredbama koje imaju turističku svrhu te su dio atrakcijske osnove određene destinacije. Postoji osam glavnih tipova manifestacija: kulturne, političke, gospodarske, zabavne, znanstveno-obrazovne, sportska natjecanja, rekreacijske i privatne. U kulturne manifestacije spadaju festivali, karnevali, komemoracije i vjerski događaji. Političke manifestacije su skupovi državnika, priredbe monarha, politički sastanci i posjete važnih osoba. U zabavne manifestacije ubrajaju se koncerti i dodjele nagrada, a u gospodarske velesajmovi i sajmovi, skupovi gospodarstvenika i prodajne izložbe. Znanstveno-obrazovne manifestacije čine konferencije, seminari i savjetovanja. Sportska se natjecanja dijele s obzirom na sudionike i promatrače na amaterska i profesionalna, a rekreacijske manifestacije čine različiti sportovi i igre za razonodu i provod. U privatne manifestacije uvrštavaju se vjenčanja, proslave i druženja (Getz, 2008). U unutrašnjoj Istri zastupljeno je svih osam tipova manifestaciju, ali nemaju svi jednak potencijal ili valorizaciju kao turističke atrakcije.

2.6.1. Prostorna raspodjela i sezonalnost manifestacija

Na prostoru Istarske županije prema kalendaru događanja županijske turističke zajednice (Turistička zajednica Istarske županije, 2010a), prosječno se održi više od 1000 manifestacija. Tako je 2009. godine organizirane su i održane 1244 manifestacije različitih tipova i značaja,²² od čega je 233 organizirano u općinama i gradovima unutrašnje Istre (tab. 10).

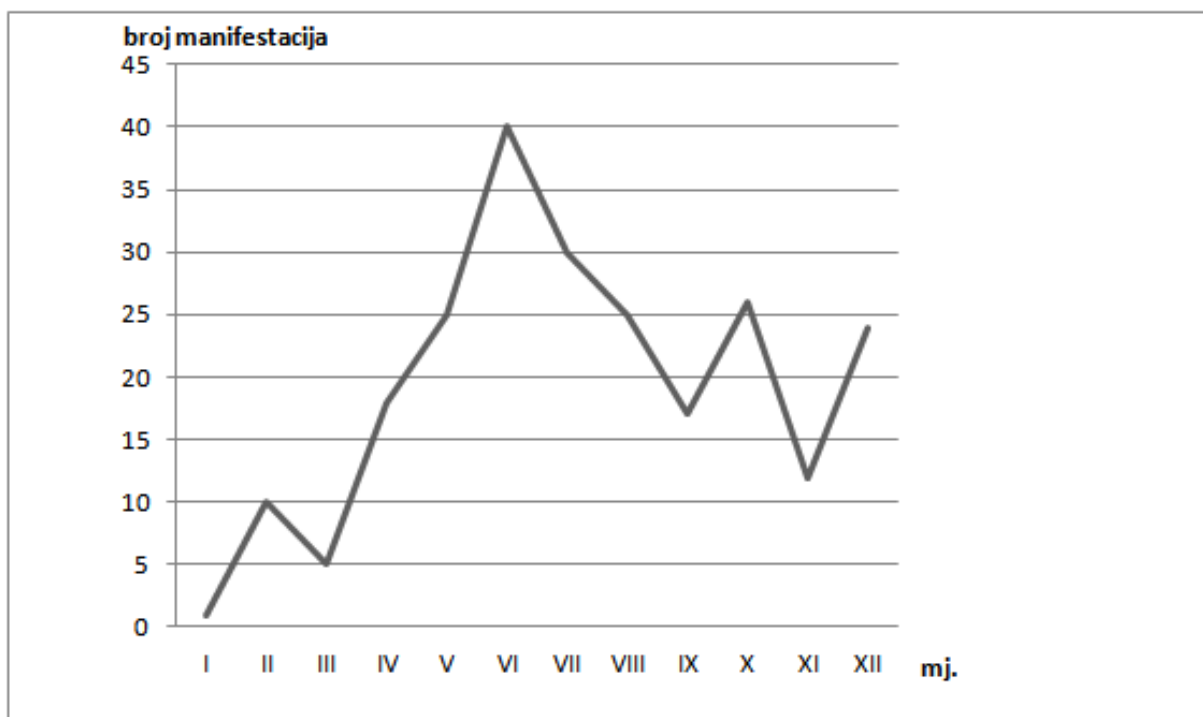
²² Navedeni broj manifestacija je onaj koji je prijavljen i objavljen na mrežnim stranicama Turističke zajednice Istarske županije te ne uključuje političke i privatne manifestacije. Stvarni broj manifestacija je veći, ali o tome ne postoji cjelovita i objedinjena evidencija na razini općina i gradova županije.

Tab. 10. Broj manifestacija po općinama i gradovima unutrašnje Istre u 2009. godini

Općina/Grad	Broj manifestacija
Pazin	42
Buzet	34
Višnjan	27
Buje	24
Barban	19
Grožnjan	14
Cerovlje	9
Kršan	9
Oprtalj	9
Gračišće	8
Kaštelir-Labinci	7
Tinjan	6
Vižinada	5
Žminj	5
Svetvinčenat	4
Kanfanar	3
Karolja	2
Sveti Lovreč	2
Sveti Petar u Šumi	2
Motovun	1
Piće	1
Unutrašnja Istra	233

Izvor: Turistička zajednica Istarske županije, 2010a

Najviše manifestacija organizirano je i provedeno na prostoru grada Pazina koji bilježi gotovo petinu svih manifestacija unutrašnje Istre u 2009. godini. Najviše je manifestacija održano u naselju Pazin. Status središta županije, povoljan prometno-geografski položaj i dobra infrastruktura najviše su pridonijeli brojnosti manifestacija organiziranih u Pazinu. Velik broj manifestacija (34) organizirano je na prostoru grada Buzeta koji, osim povoljnog prometno-geografskog položaja i blizine državne granice s Republikom Slovenijom, kao relativnu pogodnost ima brojna naselja (ukupno 70) s tradicijom održavanja različitih kulturno-zabavnih i sportskih događanja. Među općinama je prednjačio Višnjan sa 27 manifestacija, na što je utjecao dobar prometno-geografski položaj na čvorištu autoceste A9 (zapadni krak *Istarskog ipsilona*) s državnim i županijskim cestama te aktivnosti Zvezdarnice Višnjan koja je povezana sa znanstveno-obrazovnim manifestacijama u ovoj općini. Općine Lanišće, Lupoglav i Sveta Nedelja jedine u unutrašnjoj Istri nisu prijavile i zabilježile manifestacije koje bi imale obilježja turističke atrakcije, iako je manifestacija vjerojatno bilo. Razlozi su, pretpostavlja se, inertnost i nedovoljna spremnost organizatora da manifestacije u svojoj općini uvrsti u kalendar događanja Istarske županije.

Sl. 5. Manifestacije u unutrašnjoj Istri po mjesecima 2009. godine

Manifestacije u unutrašnjoj Istri organiziraju se i provode tijekom cijele godine. U 2009. godini najviše je manifestacija održano tijekom lipnja, ukupno 40 (sl. 5), a najmanje tijekom siječnja - samo jedna. U ljetnoj sezoni, tijekom lipnja, srpnja, kolovoza i rujna, održana je polovica svih manifestacija, što se poklapa s najvećim posjetom domaćih i stranih turista Istarskoj županiji te sa sezonom godišnjih odmora zaposlenih, odnosno učeničkim i studentskim ljetnim odmorom. Samo jedna manifestacija u siječnju posljedica je smanjenih aktivnosti organizatora nakon božićnih i novogodišnjih blagdana, kao i nepovoljnih vremenskih uvjeta u to doba godine.

2.6.2. Vrste manifestacija

Sukladno tipologiji koju je predložio Getz (2008), većina manifestacija u unutrašnjoj Istri je, prema interesu turista, lokalnog i regionalnog karaktera, od kojih se najveći dio održava svake godine. Činjenica da se polovica manifestacija odvija tijekom ljeta ukazuje na to da organizatori žele privući većinu posjetitelja iz obalnih turističkih destinacija.

Na prostoru unutrašnje Istre prevladavaju kulturne i zabavne manifestacije čiji je cilj promocija tradicijskih običaja, načina pripremanja i čuvanja hrane i pića. Takve se manifestacije održavaju u Kašteliru, Gračišću, Vižinadi, Tinjanu, Barbanu, Oprtlju, Bujama,

Buzetu i Kršanu, a u njih se uklapaju prigodne pučke proslave u povodu dana općine ili grada, odnosno obilježavanje sveca zaštitnika mjesta, čime se promoviraju lokalni običaji te obrtnička proizvodnja hrane i pića. U nekim se općinama, poput Barbana, slave i dani pojedinih naselja. Među kulturnim i zabavnim manifestacijama posvećenim očuvanju i njegovanju lokalnog i regionalnog glazbeno-scenskog izričaja najvažnije su u Lindaru na prostoru grada Pazina, Lanišću, Roču, Barbanu, Svetom Lovreču, Vižinadi i Draguču. U tradicijskoj kulturi važno mjesto imaju karnevalska slavlja i običaji uoči i u vrijeme najvažnijih kršćanskih blagdana. Znanstveno-obrazovne manifestacije povezane su s važnim događajima iz povijesti i kulture, ali i mitološkim pojavama u istarskoj tradiciji. Manifestacije tog tipa održavaju se u Kringi, u općini Tinjan, Pazinu, Višnjaju, Motovunu i Žminju. Gospodarske manifestacije u unutrašnjoj Istri najčešće su sajmovi i izložbe poljoprivrednih proizvoda i samoniklog bilja. Najpoznatije su smotre vina pojedinih regija Istre, smotre maslina i maslinova ulja, krumpira, peradi, suhomesnatih proizvoda, tartufa, šparoga, ljekovitog bilja, cvijeća, autohtonih slastica i slično. Sportska natjecanja i rekreacijske manifestacije održavaju se pojedinačno te prigodno u sklopu kulturnih i zabavnih manifestacija. Za očuvanje lokalnih običaja najvažnija su natjecanja koja oživljavaju stare sportove, a turistički najatraktivnija je barbanska Trka na prstenac čiji karakter nije samo natjecateljski nego pridonosi razvoju kulturnog turizma. Političke i privatne manifestacije u unutrašnjoj Istri nemaju veću turističku vrijednost.

2.7. Ostale atrakcije

Među ostalim atrakcijama u turističkoj ponudi unutrašnje Istre najvažnije su etnosocijalne atrakcije ili kultura života i rada (Kušen, 2010) u koju spadaju folklor, ruktvorine, tradicijske građevine i tradicijska prehrana. Te su atrakcije dio osjetilnih sastavnica²³ krajolika unutrašnje Istre.

Očuvanje istarskog folkloru i izrada ruktvorina oživotvoruje se kao turistička atrakcija u sklopu manifestacija različitog tipa, a tradicijske građevine obnavljaju se kao dijelovi kulturne baštine, unutar urbanističkih, poluurbanih i ruralnih cjelina. Dio tradicijskih građevina se obnavlja s prenamjenom u turističke smještajne objekte ili služe kao idejni obrazac za gradnju novih objekata. Tradicijska prehrana važna je, kako s aspekta gastronomske ponude smještajnih i ugostiteljskih objekata, tako i s aspekta očuvanja i

²³ Osjetilne sastavnice krajolika su asocijativne, duhovne, identitet, simboli, običaji, literatura, glazba, osjećaj prostora.

popularizacije tradicionalnih istarskih jela i pića. Najvažnija tradicijska jela u unutrašnjoj Istri su guste juhe (maneštre) s različitim omjerima mesa i povrća, pržena jaja s različitim dodacima, palenta ili domaća tjestenina s različitim umacima te povrće i samoniklo bilje poput šparoga. Najpoznatije tradicionalne slastice su jednostavni kolači od brašna, šećera i jaja s dodacima sušenog voća. Najpoznatija vina unutrašnje Istre su malvazija, teran i momjanski muškat, a rakije biska s dodatkom imele, medica s dodatkom meda i ruda s dodatkom eteričnih biljaka.

Tradicijska prehrana, prema Ružiću i Dropulić (2009), povećava posjet turista ruralnim ugostiteljskim objektima, interes za lokalnom hranom i pićem te pridonosi razvoju i afirmaciji pojedinih destinacija unutrašnje Istre.

3. STANOVNIŠTVO KAO TURISTIČKI ČIMBENIK

Bez obzira na neprijeporno značenje turističke atrakcijske osnove unutrašnje Istre, demogeografska obilježja odlučujući su čimbenik u daljnjem planiranju društveno-gospodarskih aktivnosti na ovom prostoru. Lokalno stanovništvo nije samo važno za daljnji razvoj s aspekta radne snage u turizmu i srodnim djelatnostima, nego i kao presudan sudionik suglasja s održivim turizmom. U prostornom planiranju, posebno u planiranju razvoja turizma, najvažnija demogeografska obilježja su razmještaj stanovništva 2011. godine, razvoj naseljenosti od 1948. do 2011. te sastav prema spolu, dobi, djelatnostima i obrazovanju na popisu 2011. godine.

3.1. Razmještaj stanovništva i razvoj naseljenosti unutrašnje Istre

Na razmještaj stanovništva utječu geografski (klima, reljef, zemljište, resursi, odnosi i organizacija prostora), gospodarski i društveni (stupanj gospodarske razvijenosti, gospodarska i profesionalna struktura stanovništva, društvena organizacija, običaji, ponašanje i ciljevi stanovništva), politički (način upravljanja i odgovornost organizacije), čisti demografski (diferencijalne stope rodnosti i smrtnosti različitih područja, migracija) i drugi čimbenici. Osim toga, poseban utjecaj ima naslijeđena struktura naselja, način postanka gradova, stupanj iskorištavanja prirodnih i ljudskih resursa, postojanje državnih i drugih granica (Nejašmić i Toskić, 2000). Najvažnije promjene u naseljenosti nastale su od 1948. do 2011. godine.

3.1.1. Razmještaj stanovništva

Prostor unutrašnje Istre je, prema popisu iz 2011. godine, imao 54.703 stanovnika, odnosno 30,8 st/km². Blago je diferenciranje prostora prema gustoći naseljenosti na sjeverni i sjeveroistočni dio gdje su najrjeđu naseljenost (< 15 st/km²) imale općine Lanišće (2,3 st/km²), Lupoglav (10 st/km²), Grožnjan (10,9 st/km²), a neznatno veću Oprtalj (14,1 st/km²) i Cerovlje (15,8 st/km²) te na središnji dio s općinom Sveti Petar u Šumi (75,3 st/km²) i grad Pazin (61,9 st/km²). Na rijetku naseljenost u sjevernim općinama najviše su utjecali brdsko-planinski reljef, geološka građa, prometna izoliranost, ali i snažna depopulacija nakon Drugoga svjetskog rata kao posljedica ratnih gubitaka, egzodusa optanata u Italiju te iseljavanja koje je potaknula litoralizacija istarskog priobalja (Blažević, 1991; Zupanc,

2001a). Najveći broj općina i gradova unutrašnje Istre, njih 17, imali su gustoću naseljenosti od 20 do 50 st/km² (tab. 11)

Tab. 11. Broj stanovnika i gustoća naseljenosti unutrašnje Istre 2011. godine

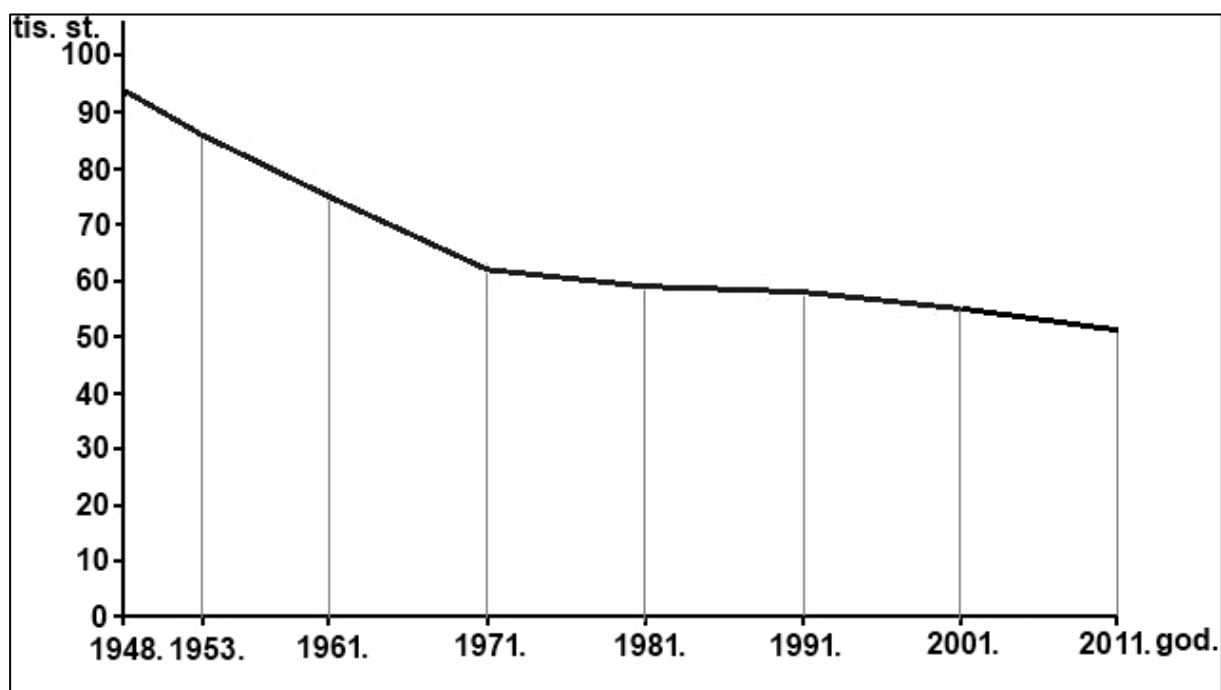
Općina/Grad	Površina (km ²)	Broj stanovnika	St/km ²
Barban	90,10	2 721	30,2
Buje	99,21	5 182	52,2
Buzet	167,22	6 133	36,7
Cerovlje	106,07	1 677	15,8
Gračišće	60,15	1 419	23,6
Grožnjan	67,31	736	10,9
Kanfancar	59,69	1 543	25,9
Karojba	34,61	1 438	41,5
Kaštelir-Labinci	35,36	1 463	41,4
Kršan	122,82	2 951	24,0
Lanišće	144,03	329	2,3
Lupoglav	92,19	924	10,0
Motovun	33,83	1 004	29,7
Oprtalj	60,19	850	14,1
Pazin	139,52	8 638	61,9
Piće	50,06	1 827	36,5
Sveta Nedjelja	64,13	2 987	46,6
Sveti Lovreč	31,94	1 015	31,8
Sveti Petar u Šumi	14,15	1 065	75,3
Svetvinčenat	79,43	2 202	27,7
Tinjan	54,00	1 684	31,2
Višnjan	63,28	2 274	35,9
Vižinada	35,27	1 158	32,8
Žminj	71,42	3 483	48,8
Unutrašnja Istra	1775,98	54 703	30,8

Izvor: Za broj stanovnika Državni zavod za statistiku, 2012b.; Za površinu Državna geodetska uprava, 2011

Rijetka naseljenost pojedinih općina unutrašnje Istre posljedica je negativnih demografskih procesa u prošlosti i jedna od naznaka produbljivanja društveno-gospodarskih problema, što može otežati ili poremetiti planove za razvoj turizma. Unatoč tome, s aspekta implementacije nekih selektivnih oblika ponude, manji broj stanovnika u destinaciji predstavlja prednost u odnosu na primorje. Za turiste koji žele izbjeći gužve tipične za ljetni, odmorišni turizam u priobalnim destinacijama na Sredozemlju rijetko naseljen prostor postaje mnogo atraktivniji od tih središta. U promociji turističke ponude unutrašnje Istre jedan od čimbenika koji se može istaknuti kao atrakcija je rijetka naseljenost kao jedan od preduvjeta opuštenijeg i mirnijeg načina provođenja slobodnog vremena.

3.1.2. Razvoj naseljenosti od 1948. do 2011. godine

Od prvog službenog popisa stanovništva nakon Drugoga svjetskog rata, 1948. godine, do popisa 2011. godine broj se stanovnika u unutrašnjoj Istri smanjio za gotovo 40.000, s prosječnom godišnjom stopom promjene (opadanja) broja stanovnika -0,9%. Sve općine i gradovi unutrašnje Istre u navedenom su razdoblju zabilježile smanjenje ukupnog broja stanovnika (sl. 6 i 7, tab. 12). Snažna depopulacija najviše je pogodila općinu Lanišće gdje se broj stanovnika u navedenom razdoblju smanjio za 89,9% i tzv. gornju Bujštinu, odnosno dijelove grada Buja te općina Grožnjan (smanjenje 78,8%) i Oprtalj (smanjenje 77,7%). Nešto manjeg intenziteta, ali također s izrazito negativnim i štetnim društvenim i gospodarskim posljedicama bilo je smanjenje broja stanovnika u općinama Motovun (-61,6%), Vižinada (-58,2%), Cerovlje (-56,3%) i Lupoglav (-56,2%) i Brojni su razlozi depopulacije u unutrašnjoj Istri, a najizrazitiji su nepovoljna prirodna osnova, egzodus stanovništva nakon Drugoga svjetskog rata kao posljedica "snažne optacije Talijana i talijanofila slavenskog korijena" (Blažević, 1991, 8), intenzivna litoralizacija obalnih prostora Istre, prije svega potaknute razvojem turizma i srodnih djelatnosti (Zupanc, 2001b), pogrešna razvojna politika prema problemskim područjima i drugi. Navedeni procesi potaknuli su iseljavanje najviše mladog, fertilnog stanovništva, što se odrazilo na smanjenje broja rođenih i, u konačnici, na nastavak i jačanje depopulacije.

Sl. 6. Kretanje broja stanovnika unutrašnje Istre 1948. - 2011.

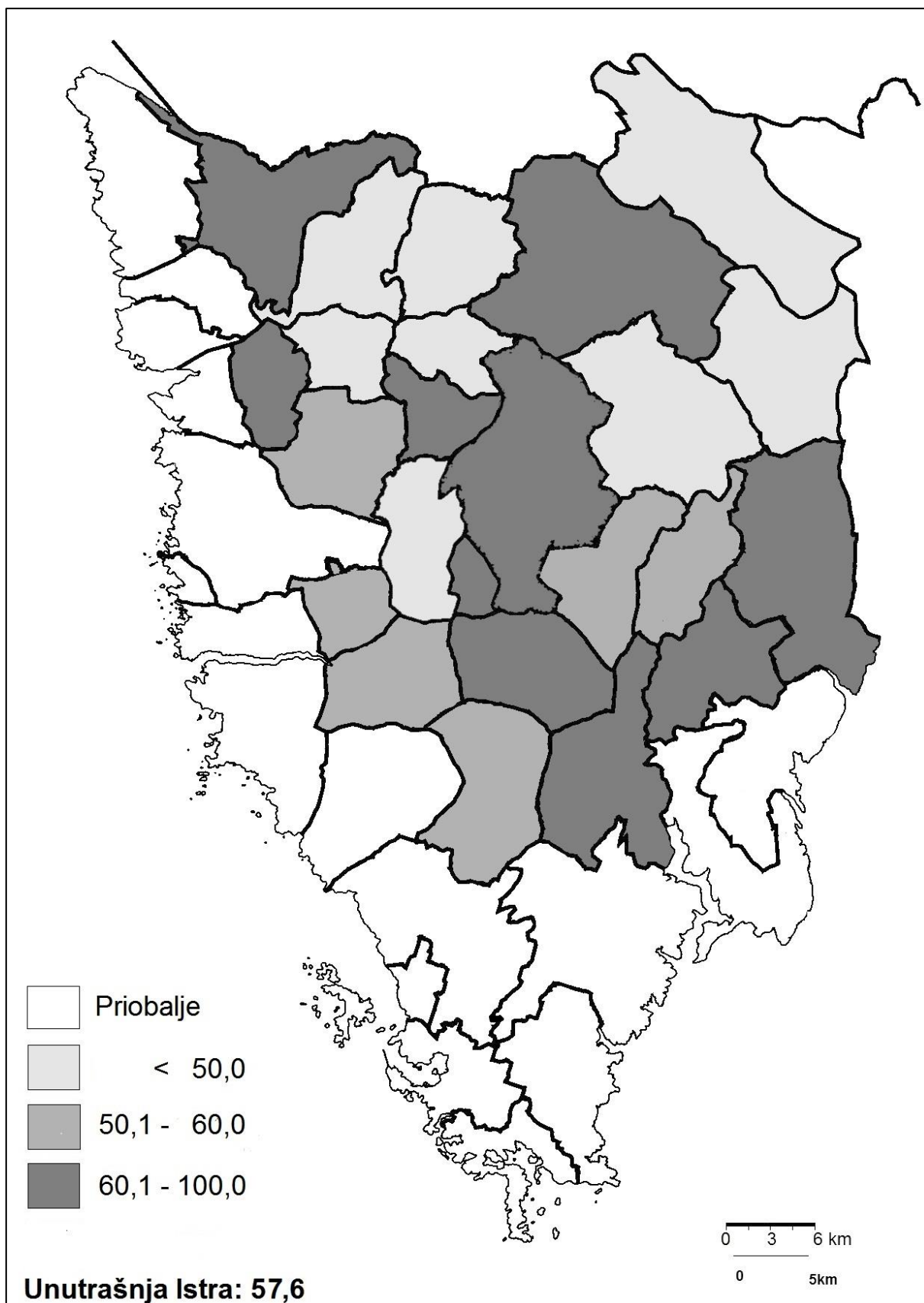
Tab. 12. Kretanje broja stanovnika unutrašnje Istre 1948. - 2011. i prosječna godišnja stopa promjene broja stanovnika 2011./1948.

Općina/Grad	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.	2011./1948.
Barban	4 300	4 291	4 107	3 561	3 014	2 983	2 802	2 721	-0,7
Buje	8 013	5 763	5 344	4 376	4 957	5 421	5 340	5 182	-0,7
Buzet	9 521	8 838	7 088	5 895	6 168	6 295	6 059	6 133	-0,7
Cerovlje	3 834	3 607	3 049	2 485	2 024	1 815	1 745	1 677	-1,2
Gračišće	2 744	2 625	2 150	1 815	1 571	1 456	1 433	1 419	-1,0
Grožnjan	3 475	2 344	1 861	1 078	914	854	785	736	-2,1
Kanfanar	2 595	2 483	2 269	1 943	1 713	1 574	1 457	1 543	-0,8
Karojba	2 140	2 131	1 801	1 573	1 558	1 470	1 489	1 438	-0,6
Kaštelir-Labinci	2 045	1 805	1 572	1 218	1 168	1 296	1 334	1 463	-0,5
Kršan	5 257	4 948	4 788	3 913	3 372	3 495	3 264	2 951	-0,9
Lanišće	3 235	2 698	1 715	927	624	621	398	329	-2,6
Lupoglav	2 107	2 483	1 782	1 357	1 111	979	929	924	-1,2
Motovun	2 613	2 049	1 850	1 385	1 261	1 098	983	1 004	-1,4
Oprtalj	3 803	3 186	2 220	1 500	1 255	1 109	981	850	-2,0
Pazin	8 685	8 537	8 389	8 158	8 889	9 369	9 227	8 638	0,0
Pižan	3 498	3 351	2 999	2 603	2 346	2 133	1 997	1 827	-1,0
Sveta Nedelja	4 616	4 415	4 113	3 562	3 308	3 087	2 909	2 987	-0,7
Sveti Lovreč	2 017	1 827	1 488	1 216	1 087	1 016	1 043	1 015	-1,0
Sveti Petar u Šumi	1 165	1 173	1 123	1 057	999	999	1 011	1 065	-0,1
Svetvinčenat	4 067	3 861	3 556	2 773	2 345	2 204	2 218	2 202	-0,9
Tinjan	3 389	3 259	2 591	2 243	1 999	1 820	1 770	1 684	-1,1
Višnjan	4 078	3 639	3 186	2 736	2 416	2 252	2 187	2 274	-0,9
Vižinada	2 768	1 961	1 760	1 350	1 268	1 150	1 137	1 158	-1,3
Žminj	4 960	4 938	4 378	3 970	3 689	3 530	3 447	3 483	-0,6
Unutrašnja Istra	94 925	86 212	75 179	62 694	59 056	58 026	55 945	54 703	-0,9

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2012b

Poseban problem u razvoju gospodarstva, a napose turizma u unutrašnjoj Istri predstavljaju demografski ugrožena naselja. Međupopisno razdoblje od 1981. do 2001. koje u prvoj dekadi obilježava intenzivna turistifikacija istarskog obalnog prostora te u drugoj dekadi promjena državno-pravnog okvira, praćena oružanom borbom za samostalnost i kasnijom obnovom obilježila je i intenzivna depopulacija. U tom je razdoblju depopulacija na prostoru Istarske županije zahvatila 399 naselja, što je 63% svih naselja, 26% stanovništva i 59% površine (Vojnović, 2004). Prema metodologiji koju je primijenio Zupanc (2004a, 92, 93 i 94)²⁴ u Istri su izdvojena 33 demografski ugrožena naselja, od čega je 28 u unutrašnjim općinama i gradovima. Najviše je takvih naselja u općini Lanišće (šest naselja), gradu Buzetu (pet) i općini Sveti Lovreč (četiri). Ostale općine u unutrašnjosti koje imaju takva naselja su Barban, Kanfanar, Kršan, Oprtalj, Višnjan i Vižinada.

²⁴ Kriteriji za odabir demografskih ugroženih naselja su veličina naselja 2001. ≤ 50 stanovnika, smanjenje u razdoblju 1971. - 1981. $\geq 15\%$, smanjenje u razdoblju 1981. - 1991. $\geq 15\%$, smanjenje u razdoblju 1991. - 2001. $\geq 15\%$ i udjel mladih (0-19 godina) $< 15\%$.

Sl. 7. Indeks promjene broja stanovnika unutrašnje Istre po općinama i gradovima 2011./1948. (Izvor: Prema kartografskoj podlozi Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

3.2. Sastav stanovništva unutrašnje Istre

S aspekta održivog turizma najvažnija strukturalna obilježja stanovništva su sastav prema dobi i spolu te prema djelatnosti i obrazovanju.

3.2.1. Sastav prema dobi i spolu

Sastav stanovništva prema dobi dio je bioloških, demografskih struktura, a u razmatranju i planiranju razvoja turizma i srodnih djelatnosti nekog prostora predstavlja najvažnije strukturalno obilježje. Dobni sastav važan je za sadašnji i budući razvoj stanovništva i razvoj gospodarskih djelatnosti općina i gradova jer iz njega proistječu najvažniji kontingenti stanovništva za biološku reprodukciju i za formiranje radne snage. Osim toga, dobni sastav slika je razvoja stanovništva kroz povijest jer se u njemu održavaju ranije tendencije razvoja stanovništva (Wertheimer-Baletić, 1999).

Tab. 13. Broj mladog i starog stanovništva te indeks starosti* u unutrašnjoj Istri 2011.

Općina/grad	Mlado (<20)	Staro (>60)	Xs
Barban	439	831	189,3
Buje	869	1219	140,3
Buzet	1145	1369	119,6
Cerovlje	359	410	114,2
Gračišće	318	319	100,3
Grožnjan	132	194	147,0
Kanfana	291	399	137,1
Karolja	341	301	88,3
Kaštelir-Labinci	302	345	114,2
Kršan	455	716	157,4
Lanišće	40	133	332,5
Lupoglav	174	261	150,0
Motovun	174	250	143,7
Oprtalj	126	239	189,7
Pazin	1665	1969	118,3
Pičan	343	458	133,5
Sveta Nedelja	461	871	188,9
Sveti Lovreč	202	255	126,2
Sveti Petar u Šumi	267	221	82,8
Svetvinčenat	398	608	152,8
Tinjan	348	426	122,4
Višnjan	446	563	126,2
Vižinada	225	259	115,1
Žminj	729	854	117,1
Unutrašnja Istra	10249	13470	131,4

* Indeks starosti (Xs) = $P_{60+}/P_{0-19} \times 100$; bez stanovništva nepoznate dobi.

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2012b

Starenje stanovništva počinje kad indeks starosti koji pokazuje odnos starog (starijeg od 60 godina) i mladog (0 - 19 godina) stanovništva premaši 40%, a udjel starog prijeđe 12% (Wertheimer-Baletić, 1982). Analizom indeksa starosti na popisu 2011. godine (tab. 13) proistječe da je u unutrašnjoj Istri taj indeks veći od 100. To znači da se tipizacijom stanovništva prema dobnom sastavu, koristeći indeks starosti, ova regija izdvaja kao prostor izrazito duboke starosti (Nejašmić, 2005).²⁵ Tip izrazito duboka starost ima 22 općine, među kojima najveći indeks imaju općine Lanišće (indeks starosti 332,5), Oprtalj (189,7), Barban (189,3) i Sveta Nedelja (188,9). Tip duboke starosti imaju samo općine Sveti Petar u Šumi (82,8) i Karojba (88,3). U planiranju radne snage u turizmu na području općina i gradova unutrašnje Istre važan je udjel mladog stanovništva. Na popisu stanovništva 2011. najveći udjel mladih bio je u općini Sveti Petar u Šumi (25,1%), a najmanji u Lanišću (12,2%) i Oprtlju (14,8%).

Jedna od karakteristika radne snage u turizmu je da ima jedinstvena obilježja sastava prema spolu. Taj se sastav ogleda u stereotipnoj podjeli poslova gdje u mnogim slučajevima žene obavljaju sezonske i slabije plaćene poslove, a muškarci rade u upravi i organizacijskim aktivnostima (Wall i Mathiesson, 2006). Sastav stanovništva unutrašnje Istre prema spolu 2011. godine pokazuje veći udjel žena u ukupnom stanovništvu (tab. 14).

Tab. 14. Sastav stanovništva unutrašnje Istre prema spolu 2011.

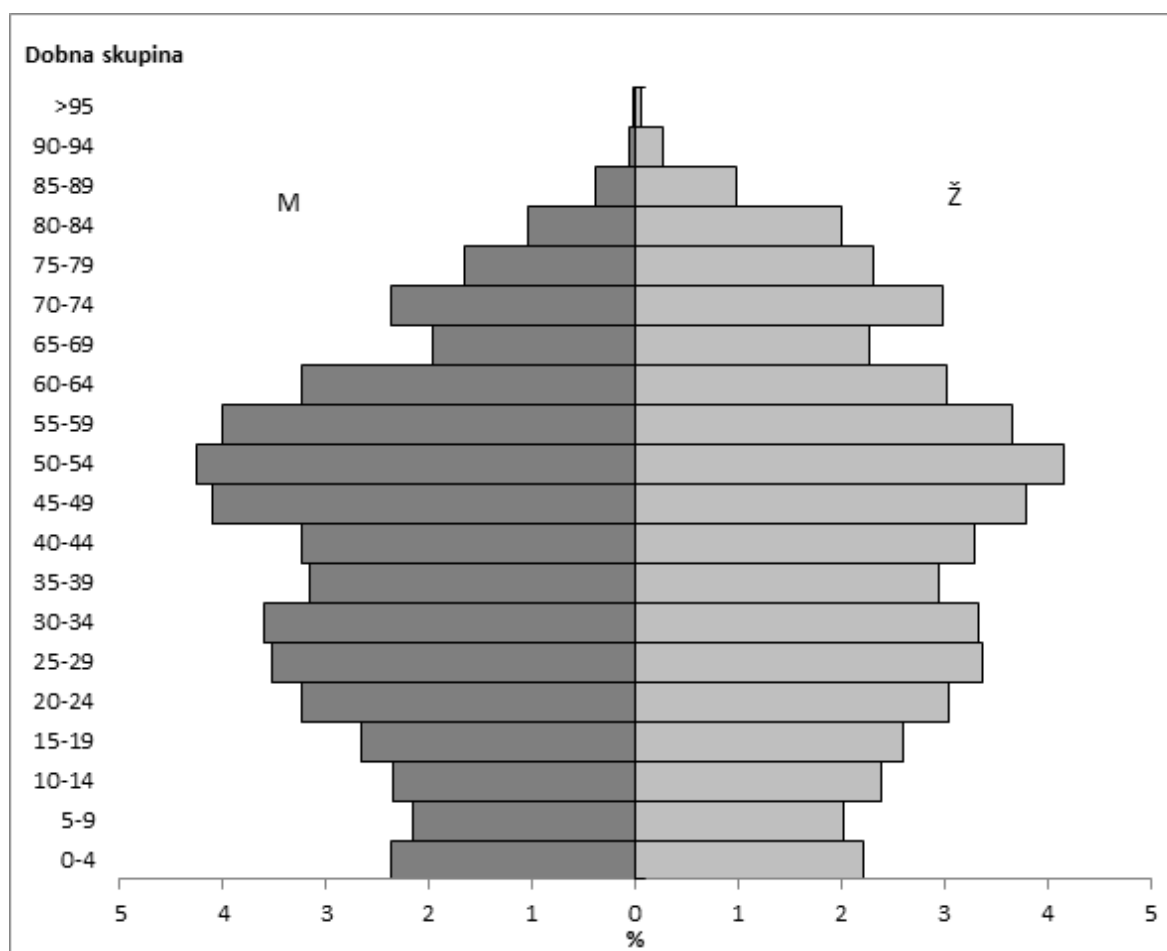
Općina/grad	M	Ž	kf	Općina/grad	M	Ž	kf
Barban	1 305	1 416	109	Oprtalj	420	430	102
Buje	2 530	2 652	105	Pazin	4 293	4 345	101
Buzet	3 049	3 084	101	Pićan	907	920	101
Cerovlje	839	838	100	Sveta Nedelja	1 475	1 512	103
Gračišće	711	708	100	Sveti Lovreč	518	497	96
Grožnjan	357	379	106	Sveti Petar u Šumi	505	560	111
Kanfanar	768	775	101	Svetvinčenat	1 106	1 096	99
Karojba	713	725	102	Tinjan	828	856	103
Kaštelir-Labinci	734	729	99	Višnjan	1 133	1 141	101
Kršan	1 468	1 483	101	Vižinada	582	576	99
Lanišće	172	157	91	Žminj	1 664	1 819	109
Lupoglav	479	445	93	Unutrašnja Istra	27 049	27 654	102
Motovun	493	511	104				

Koeficijent feminiteta (kf) = $\frac{\text{Ž}}{\text{M}} \times 100$
Izvor: Državni zavod za statistiku, 2012b

²⁵ Pet se tipova stanovništva izdvaja prema indeksu starosti: mladost (indeks starosti $\leq 22,9$), na pragu starenja (23,0 - 34,9), starenje (35,0 - 44,0), starost (45,0 - 54,9), duboka starost (55,0 - 99,9), izrazito duboka starost (≥ 100).

Upravo u razvoju ruralnog turizma, kakav se jednim dijelom razvija u unutrašnjoj Istri, uvriježeni se stereotipovi mijenjaju na način da žensko stanovništvo svoju tradicionalnu ulogu domaćice transformira u ulogu poduzetnice i organizatorice poslova u individualnom turističkom objektu.

Promatrano po općinama i gradovima, čak 16 ih ima veći udjel ženskog od muškog stanovništva. Najveće koeficijente feminiteta imaju općine Sveti Petar u Šumi (111), Žminj (109) i Barban (109) i U unutrašnjoj Istri ravnoteža prema spolu javlja se u dječjoj bazi (dobna skupina 0 - 4 godine), iako se na razini županije rađa više muške djece. Prevlast muškog stanovništva 2011. godine pojavljuje se sve do razreda 50 - 54 godine, dok je na razini županije do razreda 25 - 29. Veći udjel muškaraca u mladim i zrelim petogodištima jednim se dijelom može protumačiti spolno selektivnom emigracijom te ostankom muškog stanovništva u depopulacijskim, seoskim naseljima kao rezultat tradicije i politike nasljeđivanja poljoprivrednog zemljišta koje je muškarce kao vlasnike i nasljednike više zadržavalo uz posjed i ostanak na selu. U starijim dobnim skupinama neravnoteža prema spolu je izrazitija jer žene u prosjeku žive dulje od muškaraca (sl. 8).

Sl. 8. Dobno-spolna struktura stanovništva unutrašnje Istre 2011. godine

Nepovoljan sastav stanovništva unutrašnje Istre prema dobi i spolu koji se manifestira kroz pođmakle procese starenja i spolnu neravnotežu obilježava sve općine i gradove. Ti se procesi ne mogu zaustaviti i preokrenuti koristeći vlastite demografske resurse, nego se pomlađivanje stanovništva može provesti prije svega imigracijom iz obalnih dijelova Istre, odnosno drugih hrvatskih regija. Planiranje razvoja održivog turizma kao dijela opsežnijeg društvenog procesa i projekta revitalizacije²⁶ unutrašnje Istre uključivalo bi poticanje individualne i obiteljske imigracije mladog stanovništva te samozapošljavanje u manjim turističkim smještajnim kapacitetima te bi postupno, uz ostale stimulatívne društveno-gospodarske mjere, metode i aktivnosti u poljoprivredi, industriji, prometu i obrazovanju stvorilo uvjete sveukupne obnove prostora.

3.2.2. Sastav stanovništva prema djelatnosti i obrazovanju

Prema podjeli na tri, odnosno četiri osnovna sektora djelatnosti²⁷ u unutrašnjoj Istri je više od polovice aktivnog stanovništva²⁸ 2011. godine pripadalo tercijarnom (III) i kvartarnom (IV) sektoru (tab. 15). Udjel zaposlenih u primarnom sektoru bio je nizak i iznosio je 4%, što je, uvažavajući hrvatske političko-ekonomske specifičnosti, zakonitost gospodarskog razvoja. Tendencija daljnjeg opadanja udjela primarnog sektora nastavit će se zbog odumiranja staračkih poljoprivrednih domaćinstava, nastavka iseljavanja te promjene zanimanja. Sekundarni sektor obuhvaćao je nešto manje od 40% aktivnog stanovništva unutrašnje Istre, što je bilo mnogo više od državne razine (26,8%). Najvažniji razlozi relativno visokog udjela sekundarnog sektora su smještaj strateški važnih gospodarskih postrojenja (Termoelektrana Plomin u općini Kršan, Istarski vodovod u Buzetu), očuvana industrijska poduzeća u gradskim središtima (Buzet, Pazin i Buje), velik broj malih i srednjih obrtničkih i industrijskih tvrtki te drugi razlozi.

Na udjele sektora gospodarskih djelatnosti po općinama i gradovima utjecali su i obližnji centri rada pa stanje na popisu 2011. godine nije bilo odraz stvarne prisutnosti

²⁶ Revitalizacija je u širem smislu sveukupnost oživljavanja gospodarskih, biovitalnih, prostornih, kulturnih i ostalih funkcija određenog područja. U demografskom smislu predstavlja proces ponovna povećanja stanovništva (Nejašmić, 1991b).

²⁷ Tri osnovne skupine djelatnosti (sektora) su prvi ili primarni (I), drugi ili sekundarni (II) te treći ili tercijarni sektor (III). Iz tercijarnog se sektora, zbog porasta opće razine razvijenosti i složenije podjele rada, izdvaja četvrti ili kvartarni sektor (IV) (Nejašmić, 2005).

²⁸ Gospodarski aktivno stanovništvo čine: a) sve zaposlene osobe koje rade puno radno vrijeme, pola radnog vremena i više, manje od polovice prosječnog radnog vremena; b) sve osobe koje obavljaju neko zanimanje, ali nisu u radnom odnosu (aktivni u poljoprivredi, obrtništvu, osobe koje rade za "vlastiti račun", pomažući članovi obitelji); c) nezaposlene osobe u određenom razdoblju, i to one koje su nezaposlene, a bile su zaposlene i one koje prvi put traže zaposlenje (Wertheimer-Baletić, 1982).

određene djelatnosti u jedinici lokalne samouprave, nego gravitacijskog utjecaja jačih gospodarskih središta. Tipizacija općina i gradova unutrašnje Istre prema sektorima gospodarskih djelatnosti pokazuje da 20 općina i grad ima uslužni (III-II-I), a četiri industrijski (II-III-I) tip. Raspon zaposlenih u primarnom sektoru po općinama i gradovima kretao se od 1,3% u općini Sveta Nedelja i 2% u općini Kanfanar (dva industrijska pagna u središtu općine) do 14% u općini Lanišće i 13,1% u općini Grožnjan. Visoki udjeli zaposlenih u primarnom sektoru ovih općina jednim je dijelom posljedica pojačanog razvoja vinogradarstva i maslinarstva u posljednjih dvadesetak godina, ali i povećanja broja staračkih poljoprivrednih domaćinstava kao rezultat generacijskog preljeva. Kod udjela sekundarnih djelatnosti polovi su općina Kaštelir-Labinci (22,4% aktivnog stanovništva) i Pićan (51,7%). Najveće udjele aktivnog stanovništva u tercijarnom i kvartarnom sektoru imaju općine Sveti Lovreč (73,6%) te Kaštelir-Labinci (69,6%) i Višnjan (68,6%), a najmanji udjel općina Lanišće (42%).

Tab. 15. Udjel (%) aktivnog stanovništva unutrašnje Istre prema sektorima gospodarskih djelatnosti 2011. godine

Općina/grad	Primarni sektor	Sekundarni sektor	Tercijarni sektor	Kvartarni sektor
Barban	2,1	33,9	37,3	26,7
Buje	3,7	33,3	35,3	27,7
Buzet	2,8	49,1	26,5	21,6
Cerovlje	5,0	46,9	29,2	18,9
Gračišće	6,0	48,7	25,8	19,5
Grožnjan	13,1	29,8	30,2	26,9
Kanfanar	2,0	33,6	39,3	25,1
Karolja	2,6	42,9	33,7	20,8
Kaštelir-Labinci	8,0	22,4	44,2	25,4
Kršan	3,6	43,7	32,2	20,5
Lanišće	14,0	44,0	18,0	24,0
Lupoglav	6,2	33,2	42,7	17,8
Motovun	8,3	33,3	34,8	23,6
Oprtalj	7,8	38,4	28,9	24,9
Pazin	3,9	37,3	31,7	27,1
Pićan	3,1	51,7	28,8	16,4
Sv. Nedelja	1,3	39,1	35,7	23,8
Sv. Lovreč	2,6	23,8	49,5	24,1
Sv. Petar u Šumi	3,4	47,7	29,2	19,6
Svetvinčenat	2,4	33,5	34,2	29,9
Tinjan	4,2	31,5	42,9	21,4
Višnjan	6,5	24,9	47,7	20,9
Vižinada	9,8	24,9	44,6	20,7
Žminj	2,7	40,8	36,0	20,4
Unutrašnja Istra	4,0	38,3	34,2	23,5

Bez skupine nepoznata djelatnost i stanovništva u inozemstvu.

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2012b.

Udjel aktivnog stanovništva u turizmu i ugostiteljstvu u unutrašnjoj Istri najveći je u općinama koje gravitiraju turističkim središtima na zapadnoj obali Istre: Rovinju, Vrsaru, Funtani, Poreču i Tar-Vabrigi. To su općine Vižinada (23,3% aktivnog stanovništva u turizmu i ugostiteljstvu), Sveti Lovreč (23,2%), Kaštelir Labinci (20,3%) i Višnjan (19,3%). S druge strane, najmanja zastupljenost turizma i ugostiteljstva je u Lanišću (3,9%), Cerovlju (3,8%), Svetom Petru u Šumi (4,1%) i Gračišću (5,0%). Osim specifičnih razloga povezanih s geografskim položajem u odnosu na udaljenije priobalje i drugim demografskim obilježjima, ove jedinice lokalne samouprave su, razmjerno svojoj veličini, važni centri sekundarnih djelatnosti.

Glavno obilježje obrazovnog sastava stanovništva unutrašnje Istre je školska sprema. U unutrašnjoj Istri 2011. desetina stanovništva starijeg od 15 godina nije imalo u potpunosti završeno primarno obrazovanje što je neznatno više od prosjeka Istarske županije gdje je zabilježeno 7,9% s nezavršenom osmogodišnjom osnovnom školom. Ovakav visok udjel posljedica je nekadašnjeg obrazovnog zakonodavstva koje je propisivalo kraće trajanje primarnog obrazovanja te većeg udjela stanovništva starijeg od 60 godina na koje su se ti zakoni odnosili. Najveći udjel stanovništva bez završene osmogodišnje osnovne škole zabilježen je u općini Grožnjan (24,1%), a najmanji u općini Cerovlje (3,7%). Neku od završenih srednjih škola imalo je prema popisu 2011. godine 52% stanovništva unutrašnje Istre starijeg od 15 godina što je nešto niže od županijskog prosjeka koji je iznosio 55,8%. Najveće udjele stanovništva koje ima završeno sekundarno obrazovanje imale su općine Sveta Nedelja (57,1%), Svetvinčenat (56,9%), Kanfanar (56,4%) i Kršan (56,1%). Visoki udjeli srednjoškolski obrazovanog stanovništva u korelaciji je s koncentracijom sekundarnih, tercijarnih i kvartarnih djelatnosti te blizinom srednjih škola. Nasuprot tome, najmanje stanovništva sa završenom srednjom školom ima općina Grožnjan i Oprtalj s oko dvije petine starijih od 15 godina. Unutrašnja Istra je 2011. godine imala samo 11,1% visokoobrazovanih stanovnika što je znatno manje od 16,6% koliko je imala Istarska županija u cjelini. Najviše udjele imali su, očekivano, gradovi Pazin (17,0% stanovništva starijeg od 15 godina sa završenim tercijarnim obrazovanjem), Buzet (14,8%) i Buje (14,0%). Visok udjel stanovništva s fakultetskom naobrazbom u ova tri grada posljedica je koncentracije tercijarnih i kvartarnih djelatnosti, prije svega školstva, kulture i uprave koje u najvećem dijelu zapošljava radnu snagu s takvim stupnjem obrazovanja. Najniže udjele, samo 7,4% stanovnika sa završenim tercijarnim obrazovanjem, imale su 2011. godine općina Karojba i Cerovlje (tab. 16). Obrazovanje turističkih zanimanja na prostoru unutrašnje Istre također nije

zadovoljavajuće, jer postoje samo dvije srednje škole, one u Bujama i Višnjaju, koje obrazuju zanimanja u turizmu i ugostiteljstvu.

Tab. 16. Obrazovni sastav stanovništva unutrašnje Istre 2011. godine *

Općina/Grad	< O_I (%)	O_{II} (%)	O_{III} (%)
Barban	17,3	53,2	11,5
Buje	9,8	54,7	14,0
Buzet	10,8	51,1	14,8
Cerovlje	3,7	47,8	7,4
Gračišće	7,4	49,5	9,5
Grožnjan	24,1	39,1	10,0
Kanfanar	13,7	56,4	12,0
Karojba	4,8	51,4	7,4
Kaštelir - Labinci	16,0	55,1	11,5
Kršan	12,2	56,1	9,5
Lanišće	15,1	43,1	8,0
Lupoglav	8,1	48,8	8,7
Motovun	13,2	42,9	9,8
Oprtalj	9,9	41,6	10,3
Pazin	4,5	51,7	17,0
Pićan	19,2	50,0	9,1
Sveta Nedelja	8,9	57,1	10,8
Sveti Lovreč	17,5	52,7	7,6
Sveti Petar u Šumi	5,0	48,6	9,6
Svetvinčenat	14,5	56,9	8,4
Tinjan	7,8	47,1	10,7
Višnjan	16,8	51,0	9,1
Vižinada	17,8	49,2	9,9
Žminj	8,0	53,7	10,4
Unutrašnja Istra	10,5	52,0	11,9

* < O_I stanovništvo koje nema završeno primarno obrazovanje; O_{II} stanovništvo koje ima završeno sekundarno obrazovanje; O_{III} stanovništvo koje ima završeno tercijarno obrazovanje.

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2012b

Demogeografska obilježja unutrašnje Istre nepovoljna su za razvoj turizma prema obrascima karakterističnim za obalne destinacije ljetnog, odmorišnog turizma. Nepovoljna demografska obilježja su višedesetljetna depopulacija kao posljedica iseljavanja mlađeg stanovništva i negativne prirodne promjene te sastav prema dobi i spolu. S aspekta razvoja održivog turizma navedeni nedostaci ne moraju nužno ograničiti uvođenje pojedinih selektivnih oblika turističke ponude jer nepovoljna demografska slika na njih ne bi značajnije utjecala.

4. RAZVOJ TURIZMA

Razvoj turizma u unutrašnjoj Istri može se pratiti u nekoliko razdoblja od pojava oblika sličnih turizmu, karakterističnih za rimsko i srednjovjekovno doba, preko razvoja u 19. i 20. stoljeću do najnovijih tendencija u 21. stoljeću. Turizam se razvijao s manjim intenzitetom u usporedbi s hrvatskim priobaljem pa je podjela na šest razdoblja,²⁹ koju je u *Povijesti hrvatskog turizma* koristio Vukonić (2005, 23), pojednostavljena i prilagođena okolnostima razvoja u unutrašnjoj Istri. Na taj su način izdvojena tri razdoblja. Prvo obuhvaća razdoblje od preteča turističkog razvoja ili pojava sličnih turizmu do sredine 19. stoljeća, drugo od sredine 19. stoljeća do 1993. godine, odnosno do stvaranja sadašnjeg upravno-teritorijalnog ustroja i treće koje obuhvaća razdoblje od 1993. do 2009. godine.

4.1. Pojavni oblici turizma

Preteče ili pojave slične današnjem turizmu javile su se na prostoru unutrašnje Istre u doba Rimskog Carstva, kada su se na porečkom i pulskom ageru gradile brojne rustične vile koje su, osim gospodarske, imale i rezidencijalnu funkciju. Ukupno su pronađena 204 ostatka ruralnih lokaliteta na prostoru ova dva agera (Matijašić, 1988). Na prostoru općina i gradova unutrašnje Istre tragovi ruralne arhitekture pronađeni su u Barbanu, Svetvinčentu, Kanfanaru, Pazinu, Tinjanu, Karojbi, Motovunu, Svetom Lovreću, Višnjanu, Vižinadi i Kaštelir-Labincima. Druga preteča turizma za rimske vladavine u unutrašnjoj Istri bili su posjeti i boravak u svrhu liječenja i oporavka u današnjim Istarskim toplicama, o čemu svjedoče brojni nalazi s tog prostora. Blažević (1984) navodi da se ondje u 2. stoljeću liječio rimski vojskovođa Lucije Kornelije Sula.

U srednjem vijeku nije bilo značajnijih kretanja sličnih današnjem turizmu, iako se pretpostavlja da su hodočasničke rute prema odredištima na Apeninskom poluotoku jednim dijelom vodile i preko unutrašnje Istre. Druga aktivnost koja se zasigurno odvijala bio je lov, ali vjerojatno u mnogo manjem opsegu nego u ostalim dijelovima Europe. Na izmaku ovog razdoblja, 1600. godine, prvi se put opisuju karakteristike termalnih i mineralnih voda u Istarskim toplicama, a prvu je analizu vode obavio bužetski općinski liječnik 1807. godine

²⁹ Izdvojeno je šest faza: 1. faza - razdoblje preteča turističkog razvoja ili pojava sličnih turizmu, 2. faza - kraj 19. stoljeća, odnosno faza znatiželje, 3. faza razdoblje od početka 20. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata, odnosno faza "osvješčivanja", 4. faza - razdoblje između dva svjetska rata, odnosno faza prvih postignuća, 5. faza - razdoblje nakon Drugoga svjetskog rata, odnosno faza intenzivnog turističkog razvoja te 6. faza - razdoblje od 1991. do početka 21. stoljeća, odnosno faza oporavka i konsolidacije turističkog života u Hrvatskoj.

(Blažević, 1987). Deset godina kasnije u blizini izvora podignute su drvene barake za smještaj pacijenata, a 1824. godine obavljena je još jedna stručna analiza vode Istarskih toplica (Vukonić, 2005). U ovom su razdoblju obavljana botanička istraživanja Učke, a Istarske toplice proširuju smještajne i ugostiteljske kapacitete te su se već tada, u osvit pojave turizma kao organizirane gospodarske djelatnosti, nametnule kao vodeća destinacija unutrašnje Istre.

4.2. Razvoj turizma od sredine 19. stoljeća do uspostavljanja sadašnjeg upravno-teritorijalnog ustroja 1993. godine

Razdoblje dugo 140 godina, od sredine 19. stoljeća do uspostavljanja sadašnjeg upravno-teritorijalnog ustroja, obilježeno je pojavom turizma u unutrašnjoj Istri kao sporedne djelatnosti s neznatnim pojedinačnim pokušajima u usporedbi s intenzitetom razvoja kakvo je imalo propulzivno priobalje.

Najznačajniji događaji u doba austrijske vladavine vezani su za nekoliko lokacija kao što su dijelovi Učke, Istarske toplice³⁰ i Pazin. Na Učku su riječki planinari organizirali uspon 1852. godine, a 1911. na najvišem vrhu Vojaku podignut je toranj za razgledavanje. U Istarskim toplicama temperatura vode mjerila se 1843. i 1857. godine, a 1858. Karl Hauer obavio je stručnu analizu vode. Godine 1868. posjetiteljima su se nudila tri moguća načina dolaska do toplica koje se 1872. privatiziraju. Kao posljedica privatne inicijative, 1884. godine postojalo je 14 kupaonica za korisnike izvora te se tiskao prvi turistički vodič toplica. U usporedbi s današnjim brojem turista posjet je bio vrlo skroman. Tako je 1905. godine Istarske toplice posjetilo 206 gostiju, dvije godine kasnije 271, a 1908. godine 298 gostiju, najviše iz Istre. Poticaj razvoju turizma u Pazinu je objava statuta i osnivanje *Planinarskog društva Istra* 1876. godine. Svrha društva bila je upoznavanje istarskih planina, terenskih ekskurzija i upoznavanje kulturno-povijesne baštine. Iste je godine otvorena pruga Divača (Republika Slovenija) - Pazin - Pula duga 122 kilometra s odvojkom Kanfanar - Rovinj. Daljnji poticaj razvoju turizma dao je francuski speleolog E. A. Martel koji je 1893. godine istražio ponor Pazinčice. Kao nastavak ideje upoznavanja Istre začete osnivanjem planinarskog društva, početkom 1909. godine osnovano je *Društvo istarskih ekskurzionista* u Pazinu koje je brojilo 990 članova. Iste je godine unutrašnja Istra dobila autobusnu vezu na liniji Labin - Pazin - Poreč (Blažević, 1984; Blažević, 1987; Vukonić, 2005). U doba Austrije se u priobalju državnim mjerama poticala privatna inicijativa u turističkom i ugostiteljskom

³⁰ Na prostoru današnje Istarske županije za austrijske vladavine službeno je postojalo osam turističkih mjesta, a Istarske toplice bile su jedino u unutrašnjosti. U usporedbi s obalnim mjestima bilježile su vrlo mali broj turista.

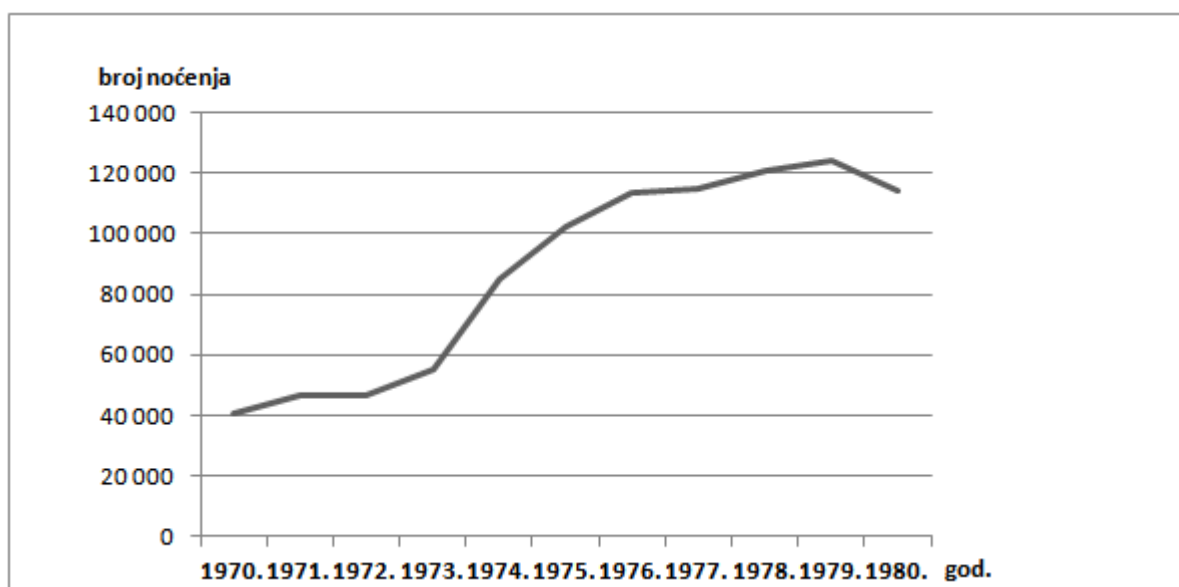
sektoru. Nasuprot tome, u unutrašnjoj se Istri, osim Istarskih toplica i donekle Pazina, turizam nije razvijao pa se može zaključiti da bitnih pomaka u odnosu na prethodno razdoblje ustvari nije ni bilo.³¹

U doba talijanske vladavine nastavila se slična turistička politika prema unutrašnjoj Istri kao i u prethodno austrijsko doba, s tim da je Kraljevina Italija poklanjala mnogo manje pažnje turizmu na istarskoj obali. To dokazuje tadašnja restriktivna turistička legislativa, favoriziranje obalnih i planinskih središta drugih dijelova Italije, degradacija postojećih destinacija i slično. Za ilustraciju opadanja turističkog prometa može poslužiti usporedba turističkog prometa grada Pule i Brijuna u doba Austrije, koje je 1911. posjetilo 35.500 gostiju i ondašnje talijanske Istre (*Provincia di Pola*) koju je 1923. godine posjetilo 33.715 turista (Blažević, 1987). U unutrašnjoj Istri talijanska je vlast ulagala u velike graditeljske projekte gradnje Istarskog vodovoda, isušivanja Čepićkog jezera, gradnje cesta, a razvoj turizma nije bio prioritetan pa je pokrenuto i dovršeno samo nekoliko projekata. Tako je 1934. godine u Pazinu otvoreno kupalište na rijeci Pazinčici, a 1936. je osnovan Turistički savez Istre. Iste je godine između Pule i Trsta, preko unutrašnje Istre, počeo prometovati motorni vlak, a godinu kasnije je Međupokrajinski komitet za turizam Venecije Julijske krajine izdao promidžbeni materijal s kategorizacijom turističkih mjesta, prema kojoj su Istarske toplice označene kao naselje srednje važnosti. Za zapadni dio unutrašnje Istre bilo je važno otvaranje ceste Pula - Trst 1939. godine (Blažević, 1987).

Nakon Drugoga svjetskog rata povijesno pripajanje Istre Hrvatskoj, tada jugoslavenskoj republici, značilo je društvenu, političku i gospodarsku prekretnicu. No, iako je već 1945. godine jugoslavenska vlast osnovala Oblasnu upravu hotela s ciljem obnove u ratu oštećenih i srušenih hotela, razvoj turizma u unutrašnjoj Istri bio je vrlo spor i dugotrajan proces jer se postupno obnavljaju i jačaju obalna turistička središta s duljom tradicijom i infrastrukturom. Osim toga, ljetni, odmorišni turizam na obalama Sredozemnog mora postaje jedan od najvažnijih oblika provođenja godišnjih odmora u Europi. Priobalje Istre iskoristilo je povoljan prometno-geografski položaj i blizinu emitivnih regija te je započelo ubrzan turistički razvoj. Istodobno, unutrašnja Istra je do uspostave današnje upravno-teritorijalne organizacije 1993. godine svoj skroman turizam zasnivala na nekoliko lokacija. To su bile Istarske toplice (današnja općina Oprtalj), Buzet, Pazin i Motovun te nešto kasnije Plomin i Potpićan (oba naselja u današnjoj općini Kršan). Najvažnije turističko mjesto bile su Istarske toplice u kojima je već 1947. godine rekapitiran stari izvor, a kaptiranje tri nova izvora

³¹ O zanemarivanju unutrašnje Istre i Istarskih toplica svjedoči Žic (1910, prema Blažević, 1987, 144) konstatacijom: "More privlači tako snažno da na sumporne tople kupelji u Sv. Stjepanu nitko ni ne misli."

izvedeno je 1964. (Marić i Zidarić, 1973; Pačić, 2001). Turistički smještajni kapaciteti tadašnjih općina Buzet i Pazin bili su, u usporedbi s obalnim prostorom, zanemarivi jer im je udjel u broju postelja Istre 1970. godine iznosio samo 0,3%. Od 1970. do 1980. broj turista bio je u stalnom porastu, s najvećim brojem 1978. godine kada je ovaj prostor posjetilo 15.655 gostiju, od kojih je više od polovice boravilo u Istarskim toplicama. U tom razdoblju rastao je i broj noćenja koji je vrhunac doživio 1979. godine kada je zabilježeno 124.244 noćenja (sl. 9) (Republički zavod za statistiku, 1971. - 1981.).

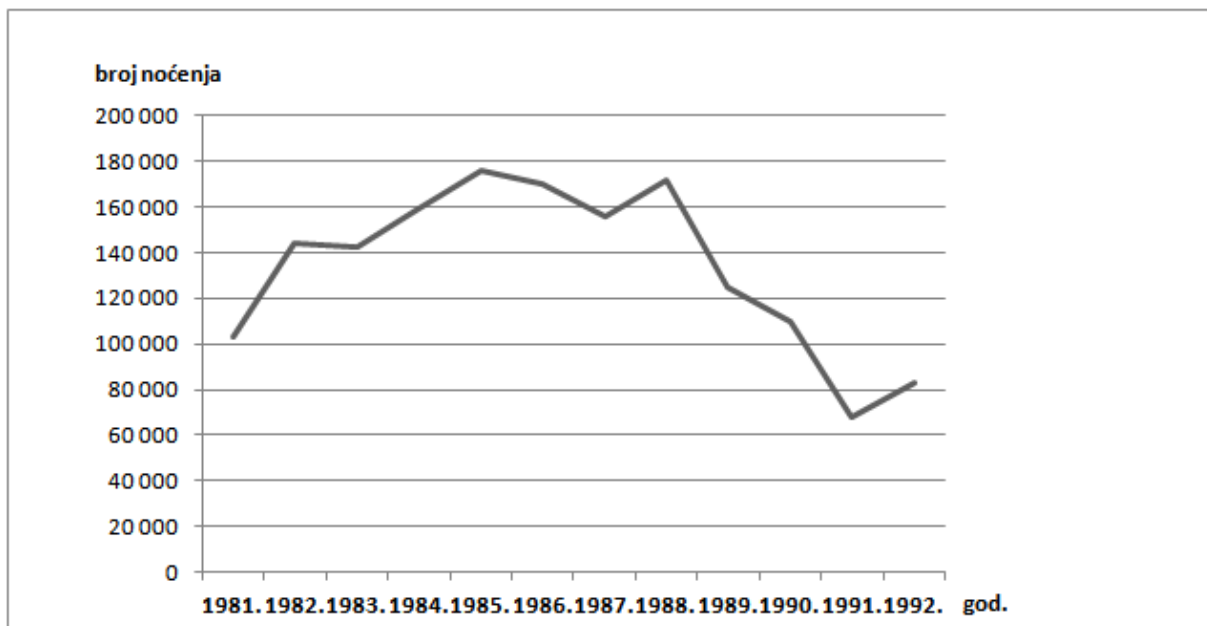

Sl. 9. Kretanje broja noćenja u unutrašnjoj Istri 1970. - 1980.

Od 1981. do 1992. smještajni kapaciteti u unutrašnjoj Istri postojali su u tadašnjim općinama Buje, Buzet, Labin i Pazin. Na prostoru tadašnje općine Buje najveći kapacitet bio je na obali Piranskog zaljeva u naselju Valica, odnosno Kanegra, gdje su se nalazili kamp i turističko naselje. Manji kapaciteti nalazili su se u samom gradu Buje, gdje je postojao hotel koji je danas zatvoren, te smještaj za potrebe umjetničkih kolonija u naselju Grožnjan. U općini Buzet smještajni kapaciteti bili su u gradu Buzetu i Istarskim toplicama. Na prostoru tadašnje općine Pazin smještajni kapaciteti postojali su u gradu Pazinu i Motovunu, a u općini Labin postojao je motel s vidikovcem nedaleko od naselja Plomin te motel u naselju Potpićan,³² koji je danas napušten i dijelom devastiran. Unutrašnja Istra (bez turističkog naselja i kampa Kanegra na prostoru grada Buja) imala je 1981. godine, kao i u prethodnom razdoblju, 0,3% postelja Istre. Broj turista počeo je postupno rasti, a najviše ih je unutrašnju

³² Državni zavod za statistiku motel u Potpićanu uvrštavao je u naselje Pićan. Danas je Potpićan u općini Kršan, a Pićan u istoimenoj općini.

Istru posjetilo 1985. godine, ukupno 28.716 posjetitelja. Nakon 1985. broj turista se smanjuje, a 1991. godine, zbog ratnih zbivanja koji su zahvatili Hrvatsku, iznosi samo 11.863 turista. Najviše turista imale su Istarske toplice čiji se udjel kretao između 33 i 52% svih turista unutrašnje Istre. Od 1981. do 1992. rastao je broj noćenja, a najviše ih je bilo 1985. godine, ukupno 176.232. Od 1988. broj noćenja počinje opadati, a razumljiv je drastičan pad 1991. godine zbog ratnih prilika (sl. 10) (Republički zavod za statistiku 1982. - 1991.; Državni zavod za statistiku, 1992. i 1993.).

Sl. 10. Kretanje broja noćenja u unutrašnjoj Istri 1981. - 1992.

4.3. Suvremeni turizam - nakon 1993. godine

Suvremenom razvojnom razdoblju turizma unutrašnje Istre prethodili su politički procesi demokratizacije i osamostaljenja Republike Hrvatske 1991. godine te uspostava novog upravno-teritorijalnog ustroja koji je počeo funkcionirati 1993. godine. Na taj su način stvorena polazišta za drugačija promišljanja, planove i strategije razvoja društveno-gospodarskog života u novoosnovanim županijama, općinama i gradovima. Tako je u Istri uspostavljen pravni i politički okvir koji je, napuštajući dotadašnji sustav sedam prevelikih općina, stvorio prilike i mogućnosti za razvoj turizma u manjim i dotad turistički nerazvijenim upravno-teritorijalnim jedinicama. Ipak, u prvim godinama nakon uspostave novog sustava

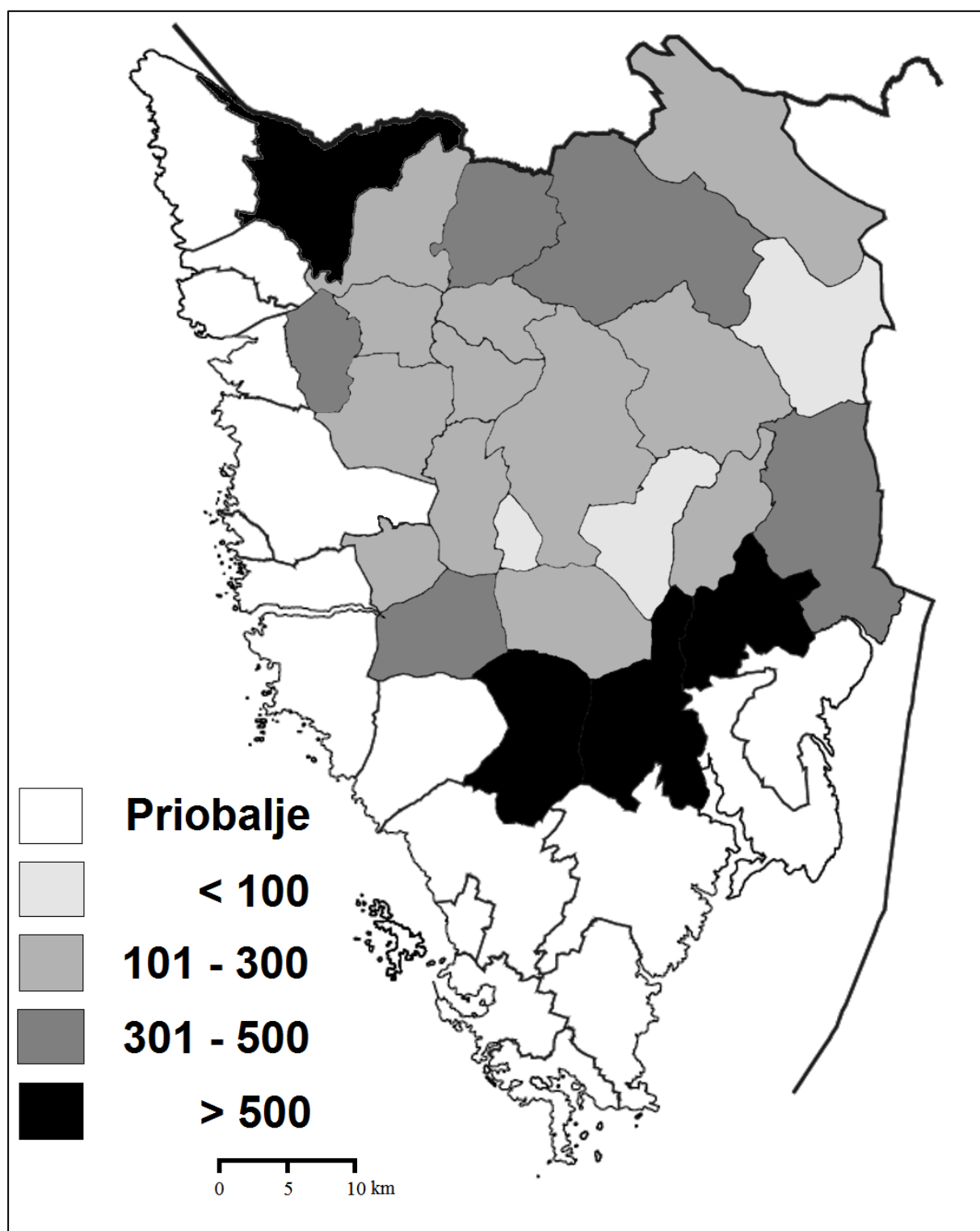
nije bilo značajnije turistifikacije i otvaranja smještajnih kapaciteta.³³ Razlozi su ratna i poratna situacija u Republici Hrvatskoj, relativno spora uspostava, kao i funkcioniranje stručnih tijela u novoosnovanim općinama i gradovima, inertnost pojedinih županijskih službi, struktura i mreža turističkih zajednica koja je i dalje pogodovala većim obalnim središtima te sjedištima bivših općina.

Od 1993. do 1997. na prostoru unutrašnje Istre turistički je smještaj bio organiziran u gradovima Buje, Buzet i Pazin³⁴ te općinama Grožnjan, Motovun i Oprtalj, a od 1999. godine kao dio projekta razvoja ruralnog turizma, koji je pokrenula Istarska županija, prve smještajne objekte dobivaju općine Barban, Lanišće, Kanfanar, Sveta Nedelja, Sveti Lovreč i Sveti Petar u Šumi. Ruralni se turizam te godine javlja i na prostoru grada Buja (naselje Momjan) i Pazina (Lindar). U 2000. godini prvi smještajni objekti, također ruralnog tipa, otvaraju se u općinama Cerovlje, Gračišće, Karojba, Svetvinčenat, Višnjan i Žminj (Vojnović, 2005). Provedbom projekta Istarske županije, čiji je cilj bio razvoj turizma u ruralnim naseljima do kraja 2003. godine, sve općine i gradovi unutrašnje Istre imali su smještajne objekte. Kao rezultat te inicijalne turistifikacije broj postelja je od 1989. do 2011. povećan za 213%. Podjelom općina i gradova 2011. godine prema broju postelja u četiri kategorije utvrđeno je da više od 500 postelja ima grad Buje zbog velikih smještajnih kapaciteta u Kanegri (1698 postelja) te Barban, Sveta Nedelja i Svetvinčenat. U kategoriji od 301 do 500 postelja su općina Oprtalj zbog veličine i važnosti Istarskih toplica, gradovi Pazin i Buzet te općine Kanfanar i Kršan. Najviše općina je u kategoriji od 101 do 300 postelja (ukupno 12). Tri općine u smještajnim objektima ima do 100 postelja (sl. 11). Veliko ulaganje u turizam i porast broja postelja odrazili su se i na broj turista. Od 1989. do 2011. broj turista porastao je za 120%, a nakon Buja i Kanegre, koja je namijenjena ljetnom, odmorišnom turizmu s duljim boravkom, najviše posjetitelja 2011. registrirala je općina Oprtalj (9356 turista), općina Motovun (7451) i grad Buzet (7394). Broj noćenja u 2011. godini povećao se za 108% u odnosu na 1989. godinu. Najviše noćenja 2011. ostvario je grad Buje (164.449 noćenja), što

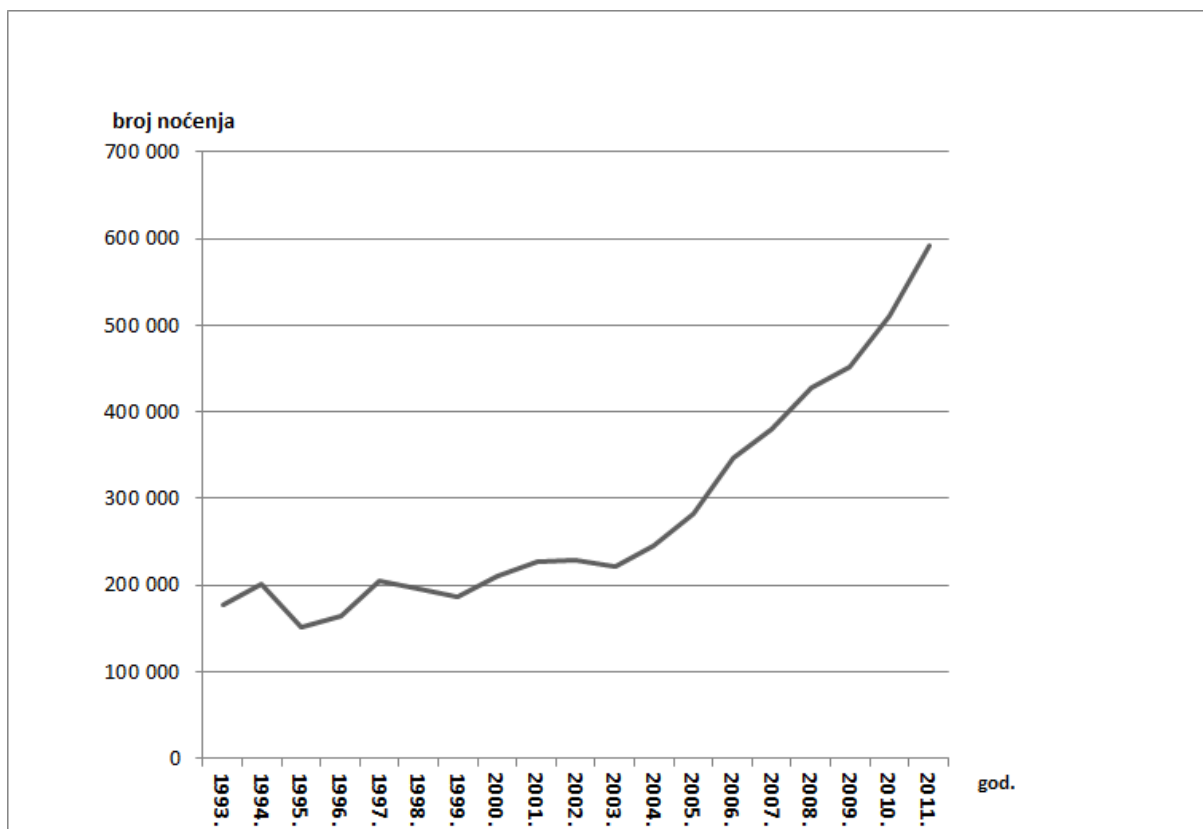
³³ Postupna promjena percepcije unutrašnje Istre kao manje značajne regije u regiju s različitim oblicima selektivnog turizma postaje očita na primjeru srednjoškolskih udžbenika turističke geografije. Blažević i Pepeonik (1996) spominju taj prostor samo s nekoliko rečenica koje naročito naglašavaju Istarske toplice i akropolska naselja, a nekoliko godina kasnije Blažević (2003) ovoj regiji posvećuje cijelu stranicu s naglaskom na atrakcije turističkih mjesta i selektivne oblike turizma poput ruralnog, zdravstvenog i kulturnog.

³⁴ Statistička priopćenja i izvješća Državnog zavoda za statistiku o broju postelja, turista i noćenja u posljednjih su desetak godina iskazivana na prostornoj razini turističkih zajednica. Primjerice, podaci koji su prikazivani za Pazin sadržavali su podatke TZ-a Središnje Istre i uključivali grad Pazin te općine Cerovlje, Gračišće, Karojba, Lupoglav, Pićan, Sveti Lovreč, Sveti Petar u Šumi i Tinjan, a podaci za Buzet uključivali su grad Buzet i općinu Lanišće. Tek od 2009. godine ti se podaci prikazuju na razini općina i gradova.

je trećina svih noćenja unutrašnje Istre te općine Oprtalj (58.975) i Barban (36.723) (Republički zavod za statistiku, 1990.; Državni zavod za statistiku, 2012a).

Sl. 11. Općine i gradovi unutrašnje Istre prema broju postelja 2011. godine
(Izvor: Prema kartografskoj podlozi Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

Sl. 12. Kretanje broja noćenja u unutrašnjoj Istri 1993. - 2011.

Analizom kretanja broja noćenja od 1993. do 2011. (Državni zavod za statistiku, 1994. - 2012.) (sl. 12) može se utvrditi da se unutrašnja Istra prema Butlerovu konceptu životnog ciklusa turističkog područja (Butler, 2006) nalazi u tranziciji između etape uključivanja i etape ekspanzije. To znači da u sljedećem razdoblju broj turista i noćenja neće dosegnuti ni premašiti kritične granice kapaciteta nosivosti atrakcijske osnove i smještajnih objekata. Iz toga proistječe da se na prostoru unutrašnje Istre turizam može nastaviti razvijati prema sadašnjem konceptu uvažavajući politiku održivosti u odnosu na okoliš, stanovništvo i gospodarstvo.

5. TURISTIČKI OBJEKTI

Turistički objekti u unutrašnjoj Istri mogu se podijeliti u dvije osnovne skupine. Prvu skupinu čine objekti koji pružaju uslugu smještaja, koja ne mora nužno sadržavati i uslugu prehrane. Posebnu skupinu smještajnih objekata čine nekomercijalni objekti ili vikendice.³⁵ Drugu skupinu čine ostali turistički objekti, među kojima su u turističkoj ponudi najvažniji oni koji pružaju uslugu prehrane bez smještaja. Među takvima, s aspekta održivog turizma, najveći značaj imaju oni koji poslužuju tradicijska jela i pića.

5.1. Turistički objekti za smještaj

Sve općine i gradovi unutrašnje Istre na svom teritoriju imaju objekte koji pružaju uslugu smještaja. Turistička zajednica Istarske županije takve objekte razvrstava u četiri skupine: hoteli, turistička naselja, kampovi i privatni smještaj. Privatni smještaj dijeli se na kuće za odmor,³⁶ apartmane i sobe (Turistička zajednica Istarske županije, 2011).

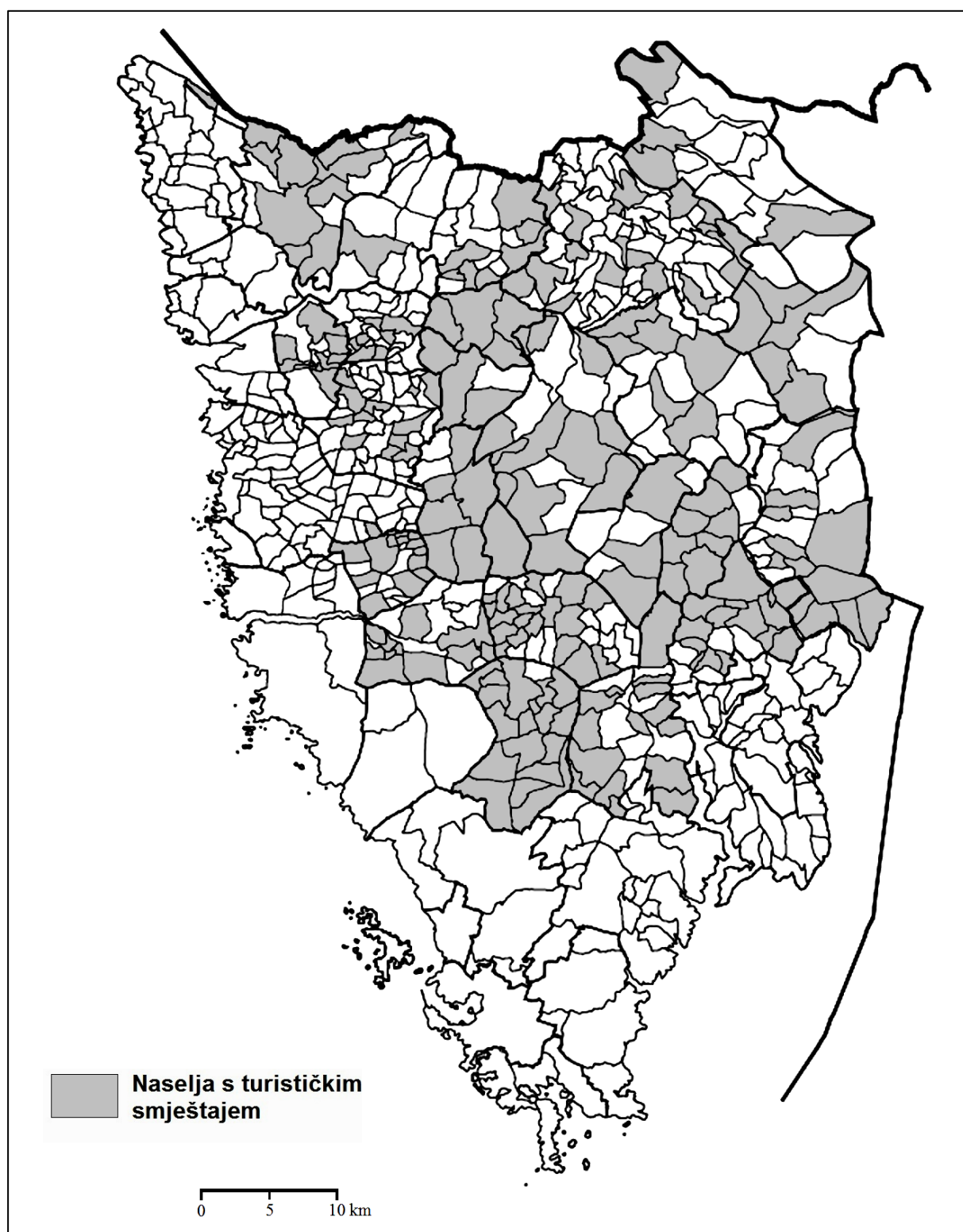
Hotelski smještaj u unutrašnjoj Istri postoji u gradovima Buje, Buzet i Pazin te u općinama Motovun, Oprtalj i Kaštelir-Labinci.³⁷ Hoteli su 2009. godine imali 806 postelja, što je 13% svih postelja u unutrašnjoj Istri. Najveći broj hotelskih postelja imaju Istarske toplice (394 postelje) i grad Buje (134 postelje). Na području grada Buja nalazi se turističko naselje Kanegra (1200 postelja) koja je smješteno na obali Piranskog zaljeva. Na prostoru Kanegre nalazi se i kamp sa 500 mjesta. To je, uz robinzonski kamp Raspadalica na granici grada Buzeta i općine Lanišće, jedini kamp u unutrašnjoj Istri. Ostali smještajni objekti spadaju u kategoriju privatnog smještaja i nalaze se u svim općinama i gradovima. Prevladavajuća kuća za odmor, apartmana i soba na prostoru unutrašnje Istre nije slučajna. Prvi je razlog takve strukture proistekao iz planskih dokumenata jer se planom razvoja istarskog turizma do 2012. godine unutrašnju Istru odredilo kao destinaciju individualnog i obiteljskog turizma u već postojećim ruralnim naseljima. Drugi je razlog mnogo praktičniji jer su, uz minimalna ulaganja, postojeće stambene objekte njihovi vlasnici mogli prenamijeniti u turističke. Turističke objekte sa smještajem ima 225 naselja u unutrašnjoj Istri (sl. 13), što znači da polovica od ukupnog broja naselja ima barem jedan smještajni objekt. Najviše ih je u gradu

³⁵ Državni zavod za statistiku u popisnim publikacijama te objekte naziva stanovi za odmor. U recentnoj domaćoj geografskoj literaturi koristi se naziv vikendice.

³⁶ Kuća za odmor je kategorija komercijalnog smještajnog objekta i ne treba se poistovjećivati s nekomercijalnim smještajem sličnog naziva, odnosno vikendicama.

³⁷ Turistička zajednica Istarske županije objekt s osam postelja u naselju Kaštelir kategorizira kao hotel.

Buzetu i općini Žminj (19 naselja) te općinama Svetoj Nedelji, Svetom Lovreču i Svetvinčentu (svi sa 16 naselja).

Sl. 13. Naselja u unutrašnjoj Istri s turističkim smještajem 2011. godine
(Izvor: Prema kartografskoj podlozi Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

Posebna kategorija privatnog smještaja je ona s certifikatom *Domus bonus* koji se dodjeljuje prema programu Turističke zajednice Istarske županije, Istarske razvojne agencije i lokalnih turističkih zajednica. Taj certifikat mogu dobiti samo najkvalitetniji i najopremljeniji apartmani i kuće za odmor prema strogo određenim kriterijima.³⁸ U 2010. godini u unutrašnjoj je Istri registrirano 25 smještajnih objekata s tim certifikatom (Turistička zajednica Istarske županije, 2010b). Najviše ih je u gradu Buzetu (5 objekata) i općini Svetoj Nedelji (4).

Tab. 17. Broj vikendica po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2001. i 2011.

Općina/grad	2001.	2011.	Općina/grad	2001.	2011.
Barban	31	48	Oprtalj	122	103
Buje	108	167	Pazin	71	86
Buzet	182	301	Pićan	28	15
Cerovlje	87	40	Sveta Nedelja	49	64
Gračišće	22	38	Sveti Lovreč	88	113
Grožnjan	99	173	Sveti Petar u Šumi	14	10
Kanfanar	51	88	Svetvinčenat	154	138
Karolja	29	47	Tinjan	33	66
Kaštelir-Labinci	152	225	Višnjan	108	174
Kršan	87	112	Vižinada	60	84
Lanišće	258	131	Žminj	42	50
Lupoglav	64	86	Unutrašnja Istra	2 037	2 448
Motovun	98	89			

Izvor: Za 2001., Državni zavod za statistiku, 2003.; za 2011., Državni zavod za statistiku, 2012b.

Osim komercijalnih smještajnih objekata, u unutrašnjoj Istri postoje nekomercijalni objekti, odnosno vikendice. Takva vrsta smještaja nije inovacija na ovom prostoru jer su se u Istri, zanemare li se rimske vile kao preteče turizma u antičko doba, vikendice pojavile početkom masovnije turistifikacije tijekom druge polovice 20. stoljeća (Blažević, 1984). Broj vikendica na popisu 2001. godine i utvrđeno stanje na popisu 2011.³⁹ ukazuje na povećanje (tab. 17). Tako je prema popisu 2001. godine na prostoru unutrašnje Istre bilo ukupno 2037 vikendica, a 2011. 2448. Prema metodologiji koju su primijenili Opačić i Mikačić (2009), a prema kojoj jedna vikendica ima pet postelja, u unutrašnjoj je Istri u nekomercijalnim smještajnim objektima 2011. godine bilo 10.185 postelja, što znatno premašuje broj od 8793 postelje koliko ih je 2011. bilo u komercijalnim kapacitetima. Primjenom metodologije iz

³⁸ Postoji osam grupa kriterija s ukupno 108 uvjeta.

³⁹ Podaci o broju vikendica na prostoru unutrašnje Istre mogu se prikupiti i od različitih ustanova i tvrtki, koji su koristili različitu metodologiju i rok prikupljanja. Iako bi najvjerođostojniji podaci trebali biti oni Ministarstva financija zbog plaćanja poreza na kuće za odmor (vikendice), ipak bi precizniji podaci bili oni koje je na svom prostoru prikupio Istarski vodovod Buzet jer se vlasnicima vikendica cijena vode obračunava po drugačijoj tarifi.

prostornih planova u Istarskoj županiji, prema kojima jedna vikendica ima tri postelje, broj za 2001. godinu je manji i iznosi 6111 postelja, a 2011. 7344 postelje.

Znatnije povećanje broja vikendica 2011. godine u odnosu na popisne rezultate 2001. posljedica je isprepletenog i simultanog djelovanja pravnih, političkih, poreznih i ekonomsko-turističkih čimbenika. Državne porezne ispostave su ovlasti obračuna i naplate poreza na kuće za odmor predale odjelima lokalne i regionalne samouprave. Dio općina zapadne Istre kao što su Kaštelir-Labinci, Sveti Lovreč, Višnjan i Vižinada, koje su nastale iz bivše općine Poreč, te su ovlasti i dalje prepustile nadležnoj poreznoj ispostavi. Druge, poput općina Kanfanar, Karojba, Kršan, Lupoglav, Motovun, Pićan, Sveta Nedelja, Sveti Petar u Šumi, Svetvinčenat, Tinjan i Žminj, taj su porezni obračun prepustile Županijskom odjelu za financije kao tijelu regionalne samouprave. Ostale općine unutrašnje Istre odlučile su samostalno obračunavati porez na kuće za odmor. Neke od njih ne naplaćuju porez na kuće za odmor kao dio prihoda proračuna. To su općine Barban, Cerovlje, Gračišće i Lanišće te Grad Pazin. U izmijenjenim okolnostima zapostavljeno je ažuriranje broja vikendica, a dio je vikendaša, osobito sa stalnim boravištem u Istarskoj županiji, izbjegao plaćanje poreza.⁴⁰ Neutvrđeni dio vikendica je u navedenom razdoblju transformiran u komercijalne turističke objekte za smještaj, a dio je postao fiktivan stalni stambeni objekt jer je vlasnik adresu vikendice prijavio kao stalno boravište.

Turistički objekti za smještaj, osim značaja za gospodarstvo, utječu na fizionomiju, a time i na preoblikovanje krajolika unutrašnje Istre. Intenzivna gradnja novih stambenih objekata i rekonstrukcija postojećih u posljednjih deset godina te njihova prenamjena u turističke smještajne kapacitete utjecale su na antropogene, fizionomske i osjetilne sastavnice krajolika. Hoteli koji su najvećim dijelom sagrađeni u prethodnim razdobljima te su uklopljeni u fizionomiju gradskih naselja unutrašnje Istre nisu bitno utjecali na oblikovanje krajolika. S druge strane, turistifikacija ruralnog prostora izmijenila je djelomično ili u potpunosti fizionomska obilježja pojedinih naselja i dijelove krajolika. Opačić (2009) je izdvojio za obalne prostore (Malinska, Krk) fizionomske, direktne i prostorne posljedice vikendaštva, koje se jednim dijelom mogu primijeniti u unutrašnjoj Istri, poput prostornog širenja građevinskog područja naselja i povećanja stupnja izgrađenosti, nove fizionomije i morfologije turističkih objekata, korištenja novih građevinskih materijala (beton, opeka, PVC), gradnje novih i proširivanja postojećih prometnica, "njegovanog" krajolika u zoni

⁴⁰ Dio općina je nasljednike posjeda oslobađao od plaćanja poreza na kuće za odmor jer se najčešće radilo o mogućim povratnicima u naselja kojima u budućnosti prijeti odumiranje.

obiteljskih vikendica itd. Osim tih, u unutrašnjoj Istri je posebnost intenzivna gradnja privatnih, obiteljskih bazena uz takve novosagrađene kuće.

Sl. 14. Tipovi turističkih objekata u unutrašnjoj Istri: tradicijska kuća (A), pseudotradicijska kuća (B), suvremena obiteljska jednokatnica (C) i stambeno-turističko naselje (D)
Izvor: snimio autor

Utjecaj turistifikacije očituje se kroz gradnju četiri tipa komercijalnih i nekomercijalnih turističkih objekata (sl. 14). Prvi tip objekata čine oni građeni u tradicionalnom stilu gradnje. Takva tradicijska gradnja neznatno je utjecala na postojeću fizionomiju naselja, a najčešće se koriste kao vikendice, dok su u komercijalnom turizmu zbog neodgovarajućih standarda rijetke, osim u zakonom zaštićenim urbanističkim, poluurbanim i ruralnim cjelinama poput Huma, Oprtlja, Višnjana, Boljuna, Roča, Motovuna i Grožnjana. Tipično za takve kuće je žbukanje zemljanim i često organskim pigmentima, drvena obloga, korištenje starog i tradicijskog namještaja i druge opreme. Zanimljiv utjecaj na fizionomska obilježja očituje se jedino u djelomičnoj prenamjeni pratećih gospodarskih (poljoprivrednih) objekata u turističke. Ta vrsta objekata karakteristična je za sve općine i gradove unutrašnje Istre. Dio se tradicijskih kuća prodaje te nakon toga nadograđuje i

rekonstruirala djelomično ili u potpunosti poštujući nekadašnji stil gradnje. Po uzoru na te objekte u posljednjih se deset godina grade pseudotradicijske kuće čija je funkcija većinom turistička. Te objekte karakteriziraju neizvorni materijali poput opeke, plastičnih imitata kamena, plastičnih kapaka (škura) na prozorima, metalnih nehrđajućih ograda, nedostatak pokrova (fasade) na vanjskim zidovima ili je takav pokrov u neusklađenim bojama.⁴¹ U većini se slučajeva takve kuće grade i prodaju kao stare tradicijske kuće, iako su ustvari mješavina stilova u liberalnoj interpretaciji samoproglašanih arhitekata ili arhitekata koji dizajniraju prema željama investitora (Medica i dr., 2010). Takve se kuće nalaze u svim dijelovima unutrašnje Istre. Treći tip turističkih objekata koji su utjecali na fizionomiju naselja su suvremene obiteljske jednokatnice, intenzivno građene u priobalju i unutrašnjosti Istre nakon Drugoga svjetskog rata, i to najčešće od netradicionalnih građevinskih materijala i s malo elemenata tradicijskih kuća. Namjena tih kuća bila je prvenstveno stambena jer se njihovom relativno jeftinijom gradnjom rješavalo stambeno pitanje domaćeg stanovništva. Iz ovoga proistječe da njihov nastanak nije primarno motiviran turizmom, pa se ne može govoriti o direktnom utjecaju turistifikacije na fizionomiju naselja. Osim toga, takve su kuće bile mnogo praktičnije te su pružale puno veći komfor od tradicijskih kuća. Intenzivna turistifikacija i snažan pritisak gostiju na istarsko priobalje u drugoj polovici 20. stoljeća prouzročili su manjak postelja u hotelima i turističkim naseljima, osobito na vrhuncu turističke sezone, pa se jedna etaža takve obiteljske jednokatnice prilagođavala sezonskom, ljetnom turizmu. Na sličan su se način postupno prilagođavala naselja u neposrednom obalnom zaleđu Poreča, Rovinja, Umaga i Rapca. Iako takvih komercijalnih, turističkih smještajnih objekata ima u svim općinama i gradovima unutrašnje Istre, ipak je najveća koncentracija u općinama Kanfanar, Kaštelir-Labinci, Kršan i Sveta Nedelja te gradu Buje. Četvrti tip smještajnih turističkih objekata su stambeno-turistička naselja.⁴² Ti kolektivni višestambeni objekti su najintenzivnije utjecali na promjenu fizionomije postojećih naselja uz koja su se gradili, a dio istarske stručne i znanstvene javnosti podvrgnuo je te projekte kritici (Uravić i Šugar, 2009; Medica i dr., 2010). Glavni prigovor tom tipu gradnje je neautohtonost i neautentičnost jer se koriste neodgovarajući građevinski materijali, a to je narušilo tlocrte i fizionomiju postojećih naselja. Dio objekata nema odgovarajuće vodotehničke i higijenske standarde, što može

⁴¹ Tradicijske istarske kuće u pravilu imaju žbukani pokrov koji se radio od izvornih materijala, vrlo često amaterski i u žurbi. S protokom vremena takav bi materijal otpadao pa su investitori kopirali takve uzore u želji da sagrađe novu kuću u tradicionalnom stilu.

⁴² Naziv stambeno-turističko naselje proistječe iz činjenice da se taj tip objekata nalazi u prodaji na slobodnom tržištu na kojem nije strogo definirana njegova konačna namjena pa se može koristiti kao komercijalni turistički objekt (kuća za odmor ili apartman), nekomercijalni turistički objekt (vikendica), a budući da se većina nalazi u blizini obalnih gradova, mogu se koristiti kao stalni stanovi. Radi privlačenja kupaca takvi se objekti najčešće nazivaju ruralne vile.

umanjiti atraktivnost pojedinih destinacija. Taj tip turističkih smještajnih objekata karakterističan je za zapadne i južne dijelove unutrašnje Istre. Najznačajnija su stambeno-turistička naselja u općinama Svetvinčenat (naselja Butkovići, Čabrunići i Paradiž), Sveti Lovreč (istoimeno naselje i naselje Heraki), Višnjan (naselje Barat i Višnjan), Kanfanar (Burići), Kaštelir-Labinci (Brnobići) i Žminj (Pifari) te gradovima Buzet (naselje Sovinjak) i Buje (naselje Kruj, Baredine i Momjan).

5.3. Ostali turistički objekti

U ostale turističke objekte spadaju restorani, konobe, agroturistička domaćinstva, vinski podrumi i uljare maslinova ulja. Osim ugostiteljskog značenja, navedeni objekti imaju vrijednost kao enogastronomske turističke atrakcije. Svi ti objekti nalaze se u sustavu praćenja, odnosno Turistička zajednica Istarske županije organizira redovite godišnje akcije obilazaka i ocjenjivanja, čiji se rezultati objavljuju u enogastronomskoj publikaciji *Istra Gourmet* koja predstavlja vodič kroz restorane, konobe, agroturistička domaćinstva, vinare i uljare Istre.

Tab. 18. Enogastronomski objekti u unutrašnjoj Istri

Općina/grad	Restorani	Konobe i agroturizam	Vinari	Uljari
Barban	0	1	1	0
Buje	9	6	9	19
Buzet	5	5	14	8
Cerovlje	0	1	0	0
Gračišće	0	2	2	0
Grožnjan	0	1	2	6
Kanfanar	1	0	0	0
Karolja	0	1	2	0
Kaštelir-Labinci	1	0	3	2
Kršan	2	1	0	0
Lupoglav	0	1	0	0
Motovun	3	1	3	0
Oprtalj	2	1	4	2
Pazin	1	2	4	0
Piće	0	0	3	0
Sveta Nedelja	1	1	2	0
Sveti Lovreč	0	1	2	2
Svetvinčenat	0	1	0	0
Tinjan	0	4	0	0
Višnjan	0	2	9	2
Vižinada	0	3	6	5
Žminj	1	2	0	0
Unutrašnja Istra	26	37	66	46

Izvor: Turistička zajednica Istarske županije, 2010c

Na prostoru unutrašnje Istre ukupno je 175 enogastronomskih turističkih objekata (tab. 18). Najviše su zastupljeni vinari, odnosno objekti prodaje i posluživanja autohtonih sorti vina. Ukupno je 66 objekata s takvom ponudom, i to najviše na prostoru gradova Buzet (14 vinara) i Buje (9 vinara) te općine Vižinada (6). U posljednjih 20 godina broj stabala maslina u Istri povećan je na gotovo 1,000.000, što je broj približno jednak onom s početka 20. stoljeća (Koprivnjak i Červar, 2010). Takav porast neposredno se odrazio na ponudu maslina i maslinova ulja kao gastronomske atrakcije. Grad Buje i Buzet te općina Vižinada imaju više od dvije trećine mjesta za degustaciju i prodaju maslinova ulja na području unutrašnje Istre. Lokacija uljara određena je klimatskim i pedološkim elementima, ali i višestoljetnom tradicijom uzgoja i preradbe. Središta maslinarstva u Bujama su naselja Krasica i Momjan gdje se redovito održavaju prigodne turističko-gastronomske manifestacije povezane s maslinama i maslinovim uljem. Na području Buzeta, što je također određeno mikroklimatskim uvjetima, najznačajniji prostor uzgoja maslina i preradbe maslinova ulja su Sovinjak i Sovinjsko Polje. Restorani, konobe i agroturistička domaćinstva, kojih je u unutrašnjoj Istri 63, specijalizirani su za pripremanje i posluživanje domaće autohtone hrane i pića. Najbrojniji su na područjima gradova Buje (15 objekata) i Buzet (10), što je posljedica povoljnog prometno-geografskog položaja i blizine granice sa Slovenijom.⁴³ Jedine općine koje nemaju enogastronomske objekte u službenoj ponudi Turističke zajednice Istarske županije su Lanišće i Sveti Petar u Šumi, iako na njihovu prostoru takvi objekti postoje.

⁴³ U standardiziranim, polustrukturiranim, problemski usmjerenim intervjuima djelatnici turističkih zajednica Buja i Buzeta naglasili su važnost blizine Slovenije i Italije kao čimbenika veće posjećenosti tamošnjih ugostiteljskih objekata neovisno o radnim danima ili danima vikenda.

6. INDIKATORI ODRŽIVOG TURIZMA

Iako turizam u unutrašnjoj Istri ima kontinuitet od razdoblja antičkih preteča do današnjih dana, ipak je posljednjih deset godina zbog naglog porasta broja postelja, turista i noćenja najintenzivnije razdoblje njegova razvoja. Jačanje turizma donosi općinama i gradovima u unutrašnjosti sociokulturne i ekonomske pogodnosti koje u perspektivi mogu unaprijediti dosadašnju kvalitetu života te ojačati gospodarstvo. Međutim, negativne implikacije turizma poput pretjerane eksploatacije prirodne osnove, ugrožavanja i obezvređivanja kulturne baštine, jačanja nesuglasja s lokalnim stanovništvom i jednolične strukture gospodarstva, koje su već uočene u sličnim regijama, mogu na istovjetan način poremetiti planove turističkog razvoja unutrašnje Istre te preokrenuti sadašnje trendove rasta prema stagnaciji i propadanju.

Kao ključno sredstvo permanentnog praćenja i ocjenjivanja utjecaja turizma, od stvaranja inicijalnih planova do zrelijih etapa razvoja, na prostoru unutrašnje Istre odabrani su indikatori održivog turizma, a monitoring je proveden 2009. godine. Njihovom implementacijom oblikovao bi se kvantitativni i kvalitativni metodološki okvir za definiranje zona namjene te procjenu svih tipova opterećenosti pojedinih dijelova regije, njezinih destinacija ili pojedinačnih atrakcija. Dakle, svrha uvođenja indikatora bio bi stalni monitoring s ciljem predviđanja i sprečavanja negativnih procesa u turizmu, koji mogu prouzročiti štetno djelovanje na prirodnu osnovu, stanovništvo i gospodarstvo. Rezultati takvog monitoringa bili bi namijenjeni, izuzev znanstvene zajednice, krajnjim korisnicima kao što su vlasnici turističkih objekata i tvrtki, tijela lokalne i regionalne samouprave, turističke zajednice, planerske ustanove i drugi dionici. Prema tome, osim stručno-znanstvene, indikatori održivog turizma imaju aplikativnu vrijednost jer su sredstvo i pomoć pri donošenju ključnih odluka u razvojnoj politici općine, grada ili regije.

Indikatori održivog turizma moraju pokriti spektar prirodnih, gospodarskih i sociokulturnih obilježja na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini (Miller i Twinning-Ward, 2005). Osim prostorne razine, pri odlučivanju o odabiru indikatora održivog turizma nužno je uvažavati kriterije dostupnosti, pouzdanosti, prediktivnosti, jasnoće i izvodljivosti. Pri odabiru indikatora za unutrašnju Istru u inicijalnoj etapi istraživanja primarni kriteriji bili su dostupnost, jasnoća i izvodljivost. Monitoring u kasnijim etapama životnog ciklusa, osim nabrojanih, može uvažavati i uključivati ostale kriterije. Svjetska turistička organizacija (1996, 2006) prilagođavala je listu indikatora obilježjima destinacije te je na taj način izdvojila 18 vrsta destinacija za koje je odredila specifične skupine indikatora. Među

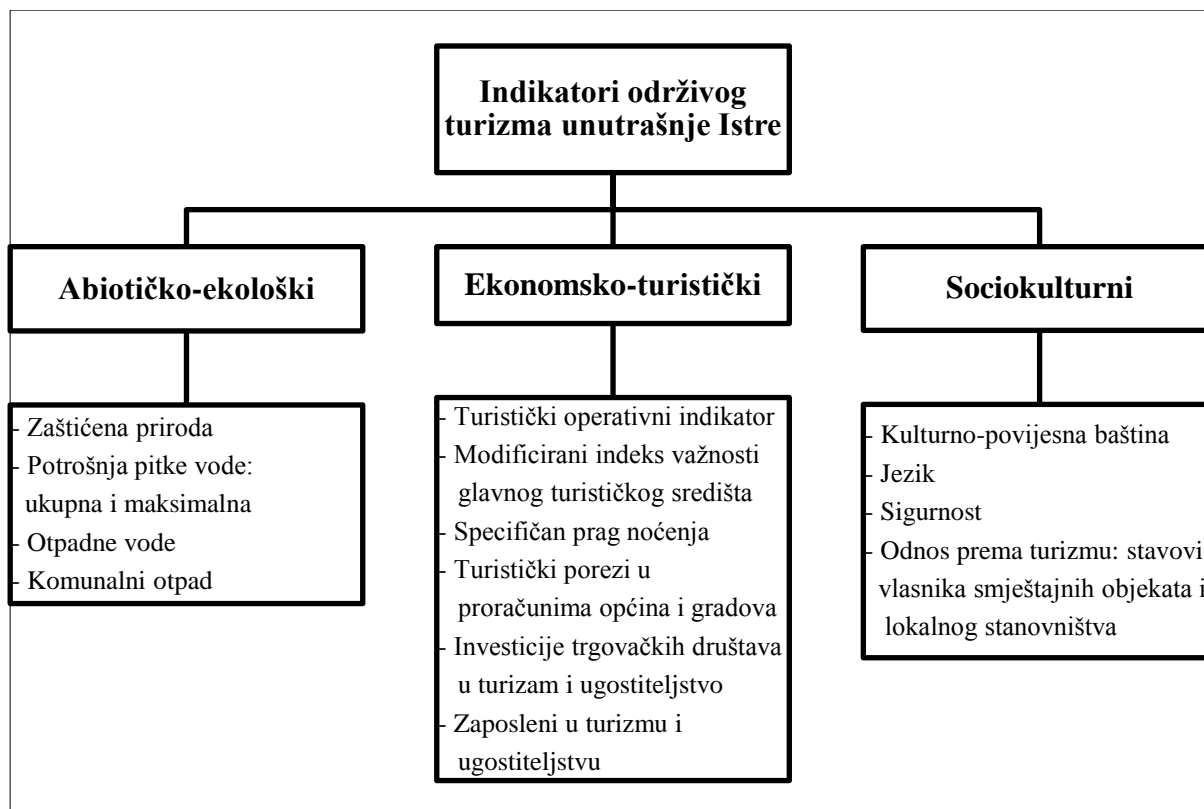
onim destinacijama čiji se indikatori mogu aplicirati na prostor unutrašnje Istre su mjesta sa zaštićenom prirodnom i kulturnom baštinom, malim i tradicionalnim zajednicama (općinama) te općinama koje počinju razvoj turizma.

Važan, ali ne presudan čimbenik je broj korištenih indikatora. Iskustva većine dosadašnjih aplikativnih istraživanja, čiji je cilj bio uspostava i usustavljanje monitoringa održivog turizma, pokazala su da bi optimalan broj indikatora trebao biti između 12 i 24. To ovisi o veličini turističke destinacije ili regije, ishodima koji se žele provjeriti, interesima korisnika te dostupnosti izvora i informacija (UNWTO, 2006). Nadalje, u konačnom određivanju broja indikatora nužno je uvažiti ograničenja poput raspoloživog vremena, financijskih sredstava te primijenjene tehnologije i metodologije, ali i istodobno provjeriti sva područja na koja se monitoring odnosi (Ko, 2001). Osim toga, konačan broj indikatora ovisi o etapi životnog ciklusa u kojoj se pojedina turistička destinacija nalazi. Neki indikatori, iako vrlo bitni u procjeni održivog turizma, mogu se primijeniti samo u destinacijama koje su u konsolidacijskoj etapi životnog ciklusa pa su zato neprikladni za unutrašnju Istru.

Dva su tipa indikatora predložena u istraživanju i praćenju održivog turizma unutrašnje Istre. Prvi tip čine kvantitativni pokazatelji u obliku brojčanih podataka, omjera i udjela, a drugi tip čine podaci koji su prikupljeni kvalitativnim metodama, i to anketiranjem pomoću kojega se ispituju stavovi i mišljenja lokalnog stanovništva i vlasnika turističkih smještajnih objekata te polustrukturiranim intervjuima sa stručnim osobljem iz područja vodnoga gospodarstva, turističkih zajednica, lokalne uprave, komunalnoga gospodarenja, ekonomske politike, prostornog planiranja i sigurnosti. Korištenje samo jednog od navedenih tipova nije dostatno za samostalno objašnjavanje pojedinih pojava ili procesa na koji se indikatori odnose pa je nužna komplementarnost i simultanost.

Odabirom tri karakteristične skupine indikatora ispituju se i nadziru utjecaji na prirodna i kulturna obilježja, gospodarstvo i lokalno stanovništvo. Prva skupina su abiotičko-ekološki indikatori kojima se ispituju i nadziru utjecaji turizma na prirodnu osnovu. Druga skupina su ekonomsko-turistički indikatori čija je svrha ocjena razvijenosti i značaja turizma u općinama i gradovima, doprinos lokalnom gospodarstvu i zajednici kroz utjecaj na zapošljavanje, investicije te prihode općinskih ili gradskih proračuna. Treću skupinu čine sociokulturni indikatori kojima se prati međusobni odnos turizma i kulturne baštine, odnosno suglasje turista s lokalnom zajednicom (sl. 15).⁴⁴

⁴⁴ Podjela na tri skupine indikatora uvjetovana je trima sastavnicama prostora s kojima je turizam u neposrednoj interakciji: prirodna osnova (okoliš), stanovništvo i gospodarstvo.

Sl. 15. Indikatori održivog turizma unutrašnje Istre

6.1. Abiotičko-ekološki indikatori

Svrha abiotičko-ekoloških indikatora je ispitivanje i procjena utjecaja koje turizam ima na pojedine elemente prirodne osnove. To znači da je s aspekta održivog turizma primarni cilj korištenja indikatora nadzor i ograničavanje invazivnog djelovanja na prirodnu osnovu, koje može imati štetne posljedice. Najizrazitiji utjecaji turizma su zauzimanje prirodnog prostora gradnjom turističkih kapaciteta, potrošnja pitke vode, proizvodnja i odlaganje komunalnog otpada te proizvodnja i ispuštanje otpadnih voda. Ti su utjecaji osobito izraženi u ekološki osjetljivim regijama kao što su prostori u blizini zaštićenih područja prirode ili na granici s njima, prostori s ograničenim pristupom pitkoj vodi, prostori u kojima se tijekom godine javljaju sušna razdoblja različitog intenziteta i trajanja te prostori s propusnom podlogom i podzemnom cirkulacijom vode. Sva su ta prirodna obilježja karakteristična za unutrašnju Istru pa se kao indikatori izdvojeni: zaštićena priroda, pitka voda, otpadne vode i komunalni otpad.

6.1.1. Zaštićena priroda

Zaštićena prirodna područja spadaju u najatraktivnije prostore neke države, a njihova je turistička funkcija prema kategorizaciji važnosti ciljeva upravljanja na drugome mjestu, iza funkcije zaštite. Međutim, osim turizma, zaštićena priroda ima funkciju očuvanja staništa biljaka i životinja, odgojno-obrazovnu i istraživačku funkciju (Boyd, 2004). Ipak, povećanje udjela zaštićenih prirodnih područja u površini turističke regije ima dvije glavne pozitivne posljedice na daljnji razvoj održivog turizma. Primarno se povećava značaj zaštite prirode i biološke raznolikosti, a sekundarno se jača turistička atraktivnost regije.

Iako naizgled suprotstavljeno ekološkom, ekonomsko vrednovanje zaštićene prirode pokazuje da postoji niz koristi koje proistječu iz uspostave zaštićenog područja. U neuporabne ekonomske vrijednosti spadaju očuvanje prirode, krajobraza, kulturne baštine i mikroklimatskih obilježja te međudržavna i međuregionalna suradnja. Uporabne ekonomske vrijednosti određene su kroz direktne, indirektne i moguće koristi. U direktne koristi od uspostave zaštićenog područja spadaju sportski ribolov, gospodarenje šumama, lovno gospodarenje, sport i rekreacija, poljoprivreda, turizam i odgoj. U indirektne koristi uvršteni su povećanje vrijednosti prostora, otvaranje novih radnih mjesta te razvoj ugostiteljstva, turizma i poljoprivrede. Moguće koristi bile bi stvaranje banke gena rijetkih vrsta, razvoj posebnih zdravstvenih programa, jačanje gospodarstva regije, usvajanje novih znanja i održavanje ekosustava. Bez obzira na strogi stručni nadzor i uloge koje imaju zaštićena područja, u njima se javljaju ilegalne uzurpacije poput bespravne gradnje, krivolova, nedopuštenog ribolova i ronjenja, sječe šuma, skupljanja flore i faune te divljeg odlaganja otpada (Martinić, 2010). Upravo turizam može nekontroliranim i neplanskim širenjem pridonijeti obezvređivanju zaštićene prirode pa je stoga, uz postojeće mjere, nužna implementacija redovitog monitoringa putem indikatora održivog turizma. Konačno, povećanje površina zaštićene prirode omogućilo bi efikasnije praćenje stanja i primjenu koncepcije održivog razvoja.

Na prostoru Istarske županije postoje 34 zaštićena područja koja zauzimaju oko 6,2% kopnene površine županije. *Natura Histrica*, javna ustanova za upravljanje zaštićenim područjima i drugim zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Istarske županije, nadzire 28 zaštićenih područja, a o ostalima se brinu tri javne ustanove: Nacionalni park Brijuni, Park prirode Učka i Kamenjak. Ova potonja nadležna je za upravljanje zaštićenim područjima na prostoru općine Medulin na čijem se teritoriju nalaze značajni krajobrazi Gornji Kamenjak, Donji Kamenjak i Medulinski arhipelag te park-šume Kašteja i Soline.

Na prostoru unutrašnje Istre zaštićeno je 11 područja prirode koji ukupno zauzimaju 117,7 km² (sl. 16, tab. 19). Njima treba pribrojiti dva botanička spomenika prirode neznatne površine, a to su četiri stabla pinije u Karojbi (općina Karojba) i stablo čempresa u Kašćergi (grad Pazin).

Tab. 19. Zaštićena područja prirode u unutrašnjoj Istri

Zaštićeno područje	Kategorija	Površina (km ²)	Općina/Grad
Učka*	Park prirode	80,30	Kršan, Lanišće, Lupoglav
Motovunska šuma	Posebni rezervat	2,75	Buzet, Oprtalj
Limski zaljev**	Posebni rezervat	0,64	Kanfanar
Pićan-Gračišće	Značajni krajobraz	13,02	Pićan, Gračišće
Limski zaljev	Značajni krajobraz	0,69	Kanfanar
Pazinski ponor	Značajni krajobraz	0,01	Pazin
Okolina Istarskih toplica	Značajni krajobraz	0,95	Oprtalj
Učka-sjever	Značajni krajobraz	9,36	Lupoglav
Učka-jug	Značajni krajobraz	9,28	Kršan
Park Nedeščina	Spomenik prirode	0,02	Sveta Nedelja
Vela draga	Spomenik prirode	0,70	Lupoglav

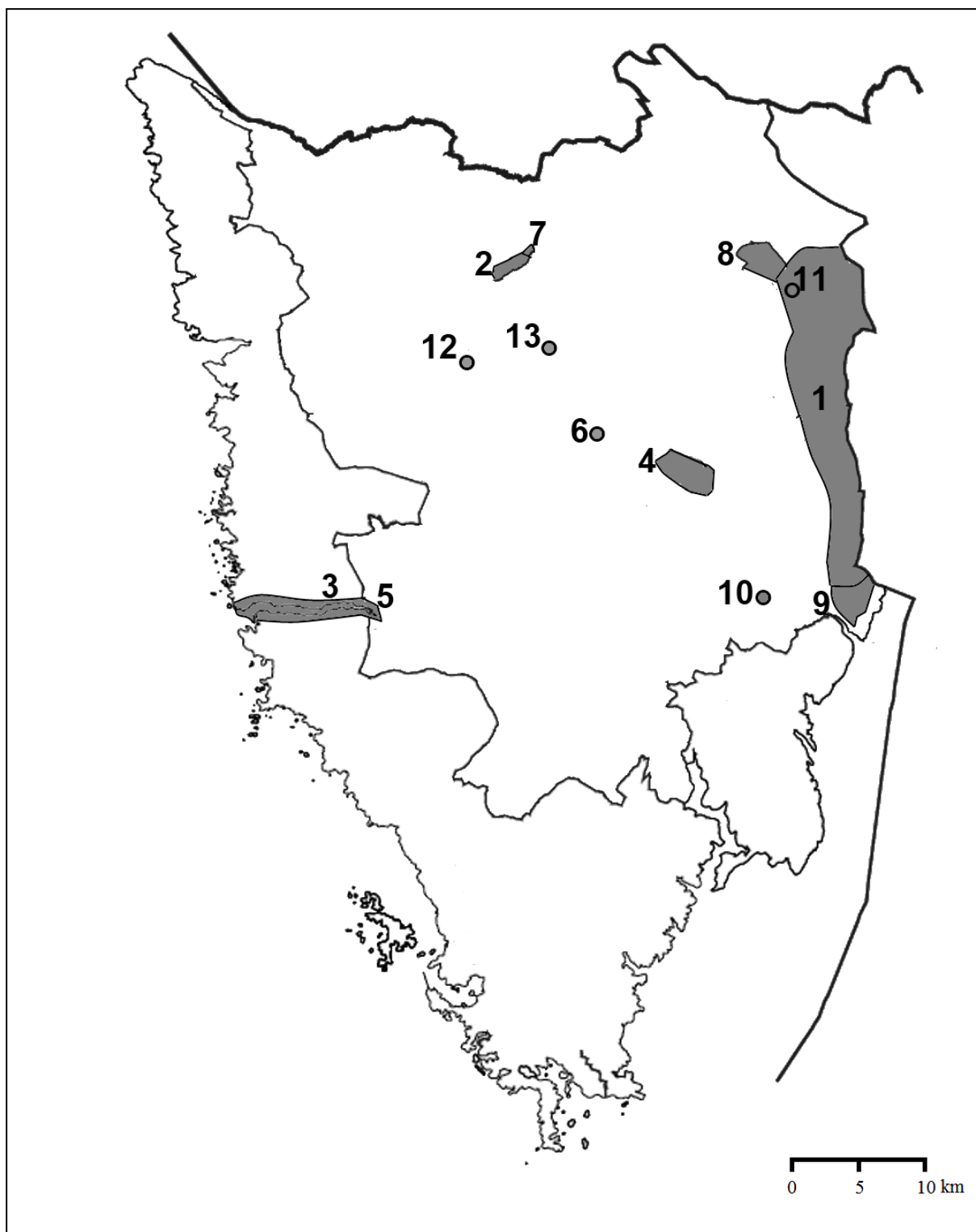
*Podaci se odnose samo na udjel Parka u Istarskoj županiji, što je 50% površine.

**Podaci se odnose samo na dio koji pripada Općini Kanfanar.

Izvor: Natura Histrica, 2010.

Park prirode Učka proglašen je 1999. godine, a obuhvaća gorski hrbat Učke i dio gorske skupine Ćićarija. Od ukupne površine Parka, koja iznosi 160 km², na Učku otpada približno 60%, a na Ćićariju 40%. Najveće vrijednosti parka s aspekta održivog turizma su reljefna obilježja, šumska vegetacija te livadna i druga antropogena staništa s brojnim endemskim, ugroženim i zaštićenim biljnim i životinjskim vrstama. Najatraktivniji oblici krškog reljefa su geomorfološki spomenik prirode Vela draga, speleološki objekti kojih ima oko 200 te geološke formacije Krvava stijena i Stijena pod Brestom na Ćićariji. Šumska vegetacija se prostire u nekoliko visinskih pojasa. U podnožju se prostiru submediteranske šume hrasta medunca i bijeloga graba, slijede mediteransko-montane šume crnoga graba, iznad njih su prostrane primorske bukove šume, a samo je najviši vrh Učke obrastao i pretplaninskom šumom bukve (Županijski zavod za održivi razvoj i prostorno planiranje, 2006; Grgurev, 2010).

Posebni rezervat šumske vegetacije Motovunska šuma proglašen je 1963. godine te predstavlja posljednju sačuvanu nizinsku poplavnu mediteransku autohtonu šumu hrasta lužnjaka, poljskog jasena i brijesta pa je vrijedan prirodni, znanstveni, gospodarski, kulturno-povijesni i turistički prostor. Osim navedenih zajednica, u šumi su jače prisutne penjačice loza, pavit, bršljan i hmelj, a pri tlu higrofilne vrste. Danas se rezervat nalazi na prostoru grada Buzeta i općine Oprtalj.

Sl. 16. Zaštićena priroda unutrašnje Istre (Izvor: Prema kartografskoj podlozi JU Natura Histrica, 2010., izradio autor)

Legenda: 1 - Park prirode Učka, 2 - Posebni rezervat Motovunska šuma, 3 - Posebni rezervat Limski zaljev, 4 - Značajni krajobraz Pićan-Gračičće, 5 - Značajni krajobraz Limski zaljev, 6 - Značajni krajobraz Pazinski ponor, 7 - Značajni krajobraz Okolina Istarskih toplica, 8 - Značajni krajobraz Učka-sjever, 9 - Značajni krajobraz Učka-jug, 10 - Spomenik prirode Park Nedeščina, 11 - Spomenik prirode Vela Draga, 12 - Spomenik prirode četiri stabla pinije u Karojbi, 13 - Spomenik prirode stablo čempresa u Kašćergi

Posebni rezervat u moru Limski zaljev proglašen je 1980. godine, a samo se manjim dijelom nalazi u unutrašnjoj Istri, i to na prostoru općine Kanfanar. Ostali dijelovi pripadaju gradu Rovinju i općini Vrsar. Limski zaljev je potopljena kanjonska dolina u kojoj je more zbog brojnih vrulja smanjenog saliniteta. Prisutnost planktona smanjuje prozirnost, a temperaturna kolebanja i visoka koncentracija kisika uvjetuju bogatstvo morske flore i faune.

Na padinama Limskog zaljeva nalazi se značajni krajobraz istog imena koji je proglašen 1964. godine. U unutrašnjoj Istri obuhvaća dijelove općine Kanfanar i Sveti Lovreč. Strane zaljeva su obrasle makijom, i to crnikom, zelenikom, planikom, lemprikom, tetivikom, tršljom, bijelim grabom i crnim jasenom, a mikroklimatski uvjeti uzrok su pojave submediteranske zajednice hrasta medunca i cera. Takva raznolikost vegetacije na uskom području predstavlja posebnu ekološku rijetkost.

Značajni krajobraz Pićan-Gračišće proglašen je 1973. godine, a predstavlja flišni prostor građen od vapnenca, pješčenjaka i lapora. Vapnenci pretežno tvore brežuljke i glavice, a lapori i pješčenjaci potočne doline. Vrijednost krajobrazu daje kombinacija poljoprivrednih i šumskih površina koju čine hrast i grab te brojnih tekućica. Značajni krajobraz se nalazi na prostoru općina Pićan i Gračišće.

Značajni krajobraz Pazinski ponor proglašen je 1964. godine, a obuhvaća dva prirodna fenomena. Prvi je kanjon Pazinskog potoka (Fojbe), dug 500 m i dubok 100 m, a drugi je Pazinski ponor, u užem speleološkom smislu. Nalazi se na 185 m nadmorske visine, a sastoji se od podzemne galerije duge 100 m, široke od 3 do 15 m, visoke od 6 do 15 m i podzemnog jezera, dugog 80 m i širokog od 10 do 30 m, s najvećom dubinom 13,5 m. Ukupan pad na tih 180 m dužine iznosi 56 m. Značajni krajobraz nalazi se na teritoriju grada Pazina.

Značajni krajobraz Okolina Istarskih toplica proglašen je 1963. godine kao prostor izuzetne estetsko-krajobrazne vrijednosti. Područje je obraslo vegetacijom hrasta medunca i graba te termofilnim sastojinama lovora. Izvorni dio rijeke Mirne oko Buzeta je u flišu, a nastavlja se dubokim vapnenastim kanjonom do Istarskih toplica gdje tvori slikovite litice. Litice predstavljaju stanište regionalno značajnih biljnih vrsta, među kojima je najznačajnija Tommasinijeva merinka. Turistički značaj dodatno je naglašen komercijalnim korištenjem termo-mineralnih izvora.

Značajni krajobraz Učka-sjever proglašen je 1998. godine, a najvažniji prirodni fenomen je ruralni krajolik s mozaično raspoređenim šumskim i pašnjačkim površinama visoke biološke raznolikosti. Krajobraz se naslanja na sjeverozapadne granice Parka prirode Učka, a najvećim se dijelom nalazi na prostoru naselja Semić, u općini Lupoglav.

Značajni krajobraz Učka-jug proglašen je 1998. godine zbog velike krajobrazne vrijednosti. Padine su staništa rijetkih i ugroženih biljnih vrsta, među kojima je najistaknutiji istarski zvončić. Od životinjskih su vrsta najatraktivniji šišmiši. Krajobraz se nastavlja južno od Parka prirode Učka, a nalazi se na prostoru općine Kršan.

Spomenik prirode Park Nedeščina proglašen je 1974. godine, a prvobitno je oblikovan u 19. stoljeću. Najvažnije vrste stabala su: libanonski cedar, paulovnja, čempres, bagrem, divlji kesten, crni bor, Judino drvo, brijest, grčka jela, tisa, bijela topola, bijeli i crni grab, platana, lovor i hrast medunac. Spomenik prirode nalazi se nedaleko od naselja Nedeščina u općini Sveta Nedelja.

Spomenik prirode Vela draga, proglašen 1964. godine, kanjonska je dolina dužine oko 2 km i širine od 100 do 200 m, s nizom oblika nastalih u vapnencima različite otpornosti prema egzogenom modeliranju. Među brojnim oblicima svojim se izgledom i dimenzijama ističu Veliki i Mali Šopaj. Vegetaciju Vele drage čini vrlo degradirana zajednica bijeloga graba i hrasta medunca te specifična vegetacija stijena. Spomenik se nalazi unutar Parka prirode Učka na prostoru općine Lupoglav.⁴⁵

Kao abiotičko-ekološki indikator održivog turizma, vodeći se kriterijima dostupnosti, jasnoće i izvodljivosti, u ovom je istraživanju korišten udjel površine zaštićene prirode u ukupnoj površini općina i gradova unutrašnje Istre.

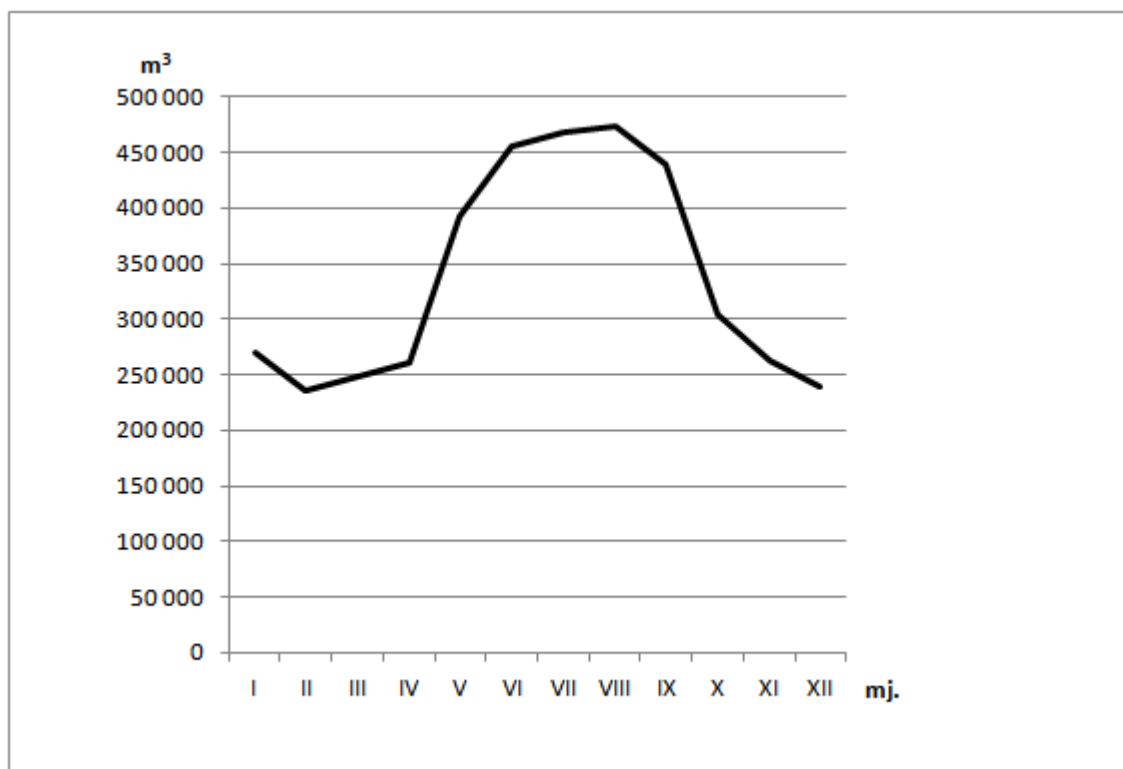
6.1.2. Potrošnja pitke vode

Potrošnja vode za turističku namjenu, bez obzira na to razvija li se turizam u priobalju ili unutrašnjosti Hrvatske, ima određene specifičnosti u odnosu na druge potrošače. Najvažnija je specifičnost to što se pojačana potrošnja vode u turizmu javlja u ljetnim mjesecima kada je u većini slučajeva najmanja količina padalina i hidrološki minimum. Povezano s tim, u ljetnim se mjesecima javlja maksimum potrošnje koji traje oko 100 dana (Gulić, 2000). Dio te potrošnje nije povezan isključivo s turizmom, nego s navodnjavanjem poljoprivrednih površina i drugim gospodarskim aktivnostima. Turistička potrošnja vode razlikuje se i po kategoriji smještaja, što uključuje kampove, sobe, apartmane, kuće za odmor, stambeno-turistička naselja i hotele, a u Hrvatskoj je u prosjeku dvostruko veća od potrošnje domaćeg stanovništva (Gereš, 2002). Konačno, u turizmu postoji skrivena potrošnja vode

⁴⁵ Podaci i opisi zaštićenih prirodnih područja unutarne Istre, osim Parka prirode Učka, preuzeti su s mrežnih stranica Javne ustanove za upravljanje zaštićenim područjima i drugim zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Istarske županije Natura Histrica (2010).

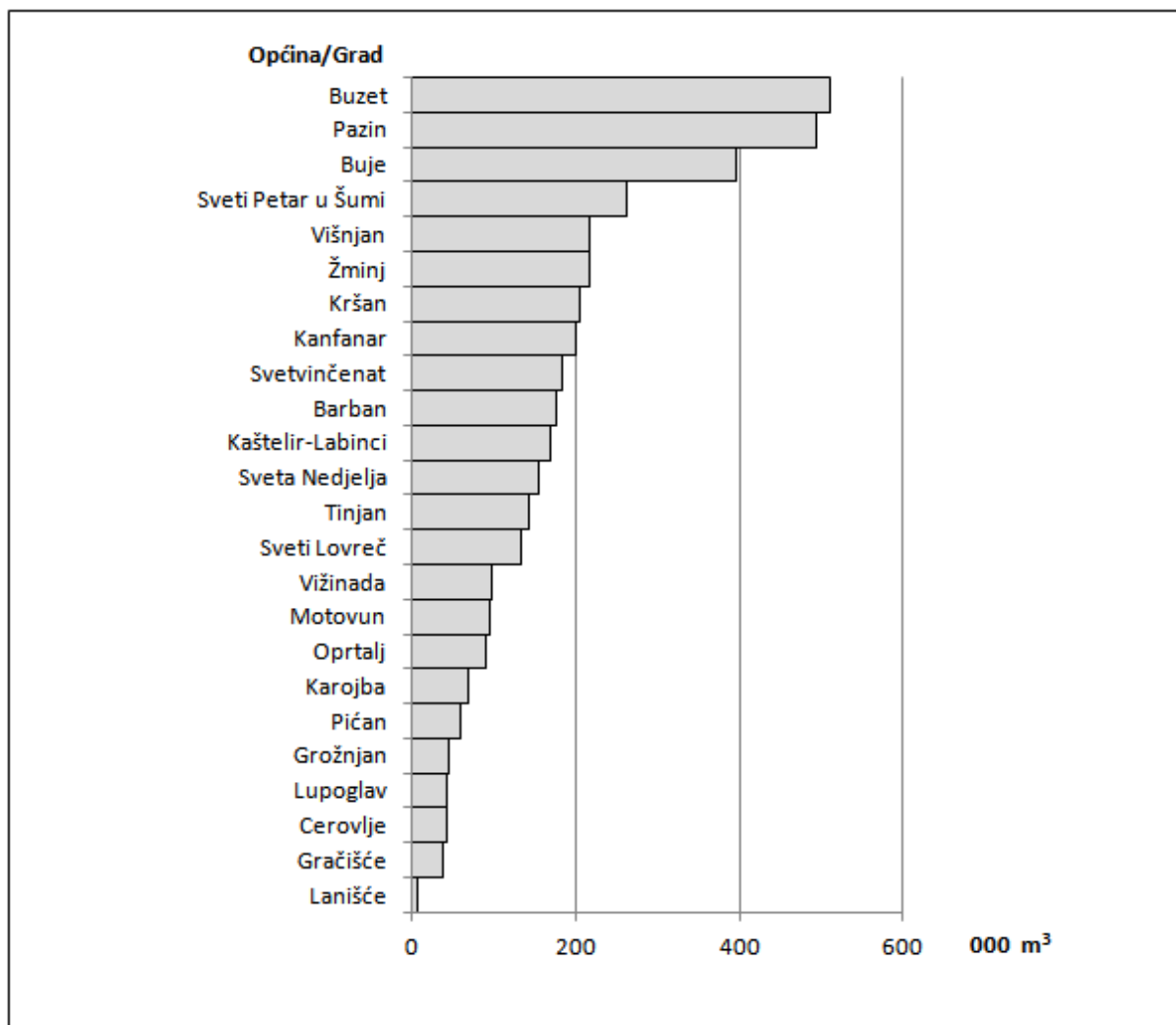
kroz proizvodnju hrane te alkoholnih i bezalkoholnih pića namijenjenih receptivnim turističkim regijama (Müller, 2004).

Unutrašnja Istra ima dovoljne količine pitke vode za potrebe stanovništva i gospodarstva (usp. potpoglavlje 2.3.) pa povećana potrošnja u sadašnjim turističkim smještajnim objektima ne može ugroziti vodoopskrbu koju osiguravaju tri istarska vodovoda. Osim toga, postoje i alternativni oblici vodoopskrbe koji dijelovima pojedinih općina unutrašnje Istre osiguravaju dodatne količine vode. Ipak, vodoopskrbni sustav Istarske županije povezana je cjelina pa se povećana potrošnja vode u priobalju može odraziti na unutrašnjost. Prema podacima triju istarskih vodovoda (Istarski vodovod, 2010b, Vodovod Labin, 2010, Vodovod Pula, 2010) te analizom ukupne potrošnje vode u unutrašnjoj Istri po mjesecima (sl. 17), potvrđeno je pravilo o maksimumu u ljetnim mjesecima s određenim specifičnostima. Naime, ljeti je mnogo značajnija potrošnja u poljoprivredi kao posljedica navodnjavanja većih površina te zalijevanja kućnih povrtnjaka, cvjetnjaka, voćnjaka i travnjaka. Veću potrošnju vode uzrokuje i pojačana proizvodnja u prehrambenoj industriji u Pazinu, Svetom Petru u Šumi i Buzetu te drugim postrojenjima. Potrošnja u lipnju, srpnju, kolovozu i rujnu sudjeluje sa 45% ukupne potrošnje u unutrašnjoj Istri, s maksimumom potrošnje u kolovozu (11,7% od ukupne godišnje potrošnje vode).

Sl. 17. Potrošnja vode (m³) u unutrašnjoj Istri po mjesecima 2009. godine

Daljnja analiza potrošnje vode po općinama i gradovima unutrašnje Istre pokazuje da gradovi u kojima su koncentrirani stanovništvo i gospodarske djelatnosti troše najviše vode (sl. 18). Buzet, Pazin i Buje potroše oko trećinu vode unutrašnje Istre. Potrošnja vode u čvrstoj je korelaciji s brojem stanovnika (koeficijent korelacije 0,89). Osim toga, veća potrošnja u gradovima određena je tipom industrije koji u svom tehnološkom procesu zahtjeva velike količine vode te brojem naselja. Uloga industrije u potrošnji vode ogleda se na primjeru Svetog Petra u Šumi. To je površinom i brojem stanovnika mala općina, ali zbog značajne prehrambene industrije ima povećanu potrošnju vode. Na suprotnom polu potrošnje je općina Lanišće koja troši malu količinu vode iz sustava jer tijekom većega dijela godine crpi alternativne izvore.

Sl. 18. Potrošnja vode (m³) po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine

Uvažavajući većinu dosadašnjih istraživačkih iskustava, u ovome se radu koristio indikator ukupne potrošnje vode turista u potrošnji općina i gradova unutrašnje Istre te kao pomoćni indikator maksimalna moguća potrošnja vode turista u postojećim smještajnim kapacitetima. Ovaj indikator iskazuje se kao udjel turista u sadašnjoj potrošnji, koji se izračunava pod pretpostavkom potpune popunjenosti svih komercijalnih smještajnih kapaciteta tijekom cijele godine. U njegovu se izračunavanju javljaju metodološki problemi u procjeni maksimalne dnevne potrošnje vode po turistu u destinaciji. Osim logičnih razlika koje se javljaju s obzirom na vrstu i kategoriju smještajnog objekta, različiti autori iskazuju velik raspon u maksimalnoj dnevnoj potrošnji vode po turistu. Za ovaj rad polazi se od pretpostavke da turisti na godišnjem odmoru troše maksimalne količine vode te da na prostoru unutrašnje Istre odsjedaju u objektima koji nude vrhunski komfor, uključujući privatne bazene i prostranu, vegetacijom obraslu okućnicu. Zato bi se za najveću moguću potrošnju koristile procjene za hotele visoke kategorije jer su to smještajni objekti koji troše najviše vode po turistu dnevno. Međutim, i ovdje su prisutne velike razlike među autorima. Mutschmann i Stimmelmayer (1988) za veće hotele procjenjuju dnevnu potrošnju po turistu od 400 litara, a Müller (2004) razlikuje potrošnju na područjima s dovoljno padalina pa za njemačke hotele predviđa 180 litara. Za sušnija područja procjenjuje dnevnu potrošnju od 560 litara u talijanskim hotelima, 670 litara u Tunisu i 350 litara na Kanarskim otocima. Za Mallorcu se procjenjuje da turisti prosječno dnevno troše 575,8 litara vode (Garcia i Servera, 2003), a u luksuznim hotelima na Mediteranu do 600 litara (Grennon i Batisse, 1991, prema Gössling, 2001). Najveća potrošnja u luksuznim hotelima može iznositi do 1000 litara vode po turistu dnevno (Gulić, 2000; Cullen i dr., 2004) pa je, uvažavajući predikciju kao bitno obilježje indikatora održivog turizma, za izračun maksimalne moguće potrošnje turista na prostoru unutrašnje Istre korištena upravo ta količina.

6.1.3. Otpadne vode

Otpadne vode su sve upotrijebljene vode unutar granice naselja, a dijele se na komunalne i industrijske vode. Komunalne vode su one koje se skupljaju u naselju putem javnog kanalizacijskog sustava, osim otpadnih voda industrije, a najvećim dijelom potječu iz domaćinstava (Margeta, 2007). Problem otpadnih voda u turizmu zahtijeva poseban istraživački tretman jer neodgovarajuće zbrinjavanje u smještajnim objektima može ostaviti štetne posljedice na tlo, tekućice, jezera, more i vegetaciju te u konačnici obezvrijediti atrakcijsku osnovu destinacije. Osobito negativan utjecaj otpadne vode mogu imati na tlo i

podzemne vode koje onečišćuju teškim metalima i drugim štetnim elementima ili spojevima, na ljudsko zdravlje širenjem štetnih mikroorganizama te na fizionomske vrijednosti krajobraza (Rauch i Becker, 2000). Ta je problematika posebno izražena u europskom dijelu Mediterana (Barceló i dr., 2011) gdje se predviđa od tri do pet puta veća količina ispuštenih otpadnih voda od turista do 2020. godine (Kent i dr., 2002). Dodatni problem u zbrinjavanju otpadnih voda predstavljaju vodopropusnost krškog reljefa te specifičnosti suvremene poljoprivredne proizvodnje na mediteranskom području koja uključuje korištenje kemijskih sredstava u zaštiti biljaka i životinja.

U unutrašnjoj Istri je zbrinjavanje otpadnih voda otežano zbog čimbenika koji ograničavaju i otežavaju implementaciju načela održivog upravljanja. Prva skupina čimbenika su prirodni, a među njima su najvažniji sastav i geološka građa reljefa najvećega dijela unutrašnje Istre s vodopropusnim sedimentnim stijenama te velika gustoća podzemnih i površinskih voda. Druga skupina čimbenika su društveni, među kojima je najvažniji naseljska struktura s velikim brojem malih i prostorno raspršenih naselja i dijelova naselja, što otežava gradnju kanalizacijske mreže. Pokrivenost organiziranom odvodnjom otpadnih voda u Istri se, ovisno o području, procjenjuje na 45-65%, što je znatno manje od pokrivenosti vodoopskrbom koja iznosi gotovo 100%.⁴⁶ Glavna obilježja postojeće kanalizacijske mreže Istre su neusklađenost gradnje s gradnjom vodoopskrbnog sustava i društveno-gospodarskim razvojem, ispuštanje vode u obalnim naseljima u more s kratkim ispustima, a u unutrašnjim naseljima po površini ili u tekućice, dotrajalost i zastarjelost sustava, nedovoljno korištenje i smanjena efikasnost uređaja za pročišćavanje te nedovoljna obrada industrijskih otpadnih voda (Zavod za prostorno uređenje, 2002; Oikon, 2006). U unutrašnjoj Istri situacija je mnogo nepovoljnija jer velik dio prostora nije pokriven kanalizacijom, a to, dakako, otežava zbrinjavanje otpadnih voda. Cjelovitu pokrivenost su 2009. godine imala gradska središta Buje, Buzet i Pazin te manji dijelovi općina Grožnjan, Kršan, Oprtalj, Pićan, Sveta Nedelja, Sveti Lovreč, Višnjan i Žminj. Nezadovoljavajuće stanje u zbrinjavanju otpadnih voda iz domaćinstava rješava se gradnjom takozvanih crnih, umjesto septičkih jama. Za razliku od septičkih jama koje predstavljaju cjelovitije rješenje zbrinjavanja otpadnih voda, crne jame su sabirni spremnici u kojima se otpadna voda privremeno zadržava. Pražnjenje crnih jama relativno je često, što poskupljuje troškove zbrinjavanja pa korisnici pribjegavaju ispuštanju otpadne vode u okoliš tako da jamu sagrađe s propustom ili da pražnjenje vrše u tekućice, more ili krško podzemlje (Oikon, 2006).

⁴⁶ Priključivanje naselja na vodoopskrbnu mrežu mijenja navike korisnika u smjeru veće potrošnje vode.

U analizi održivog turizma koristi se više sličnih indikatora čiji je cilj procjena udjela turista u stvaranju otpadnih voda. Poštujući i primjenjujući načela izvodljivosti, jasnoće i dostupnosti, za općine i gradove unutrašnje Istre u ovom se istraživanju koristio indikator udjel turističkih postelja koje se nalaze u naseljima s priključkom na kanalizacijsku mrežu u ukupnom broju turističkih postelja općine i grada.

6.1.4. Komunalni otpad

Zbrinjavanje komunalnog otpada koji se stvara na nekom prostoru predstavlja ekološko, društveno i gospodarsko pitanje te tehnološki izazov za jedinice lokalne samouprave. Stoga s aspekta održivosti mora biti ekološki efikasno, gospodarski isplativo i društveno prihvatljivo (Morrissey i Browne, 2003). Povećan broj turista u receptivnim regijama dodatno ugrožava prirodnu osnovu, stvara troškove lokalnom stanovništvu te opterećuje komunalne sustave u destinaciji. Naglo povećanje količine komunalnog otpada još se intenzivnije odražava na regije koje su tek počele s turističkim razvojem, poput unutrašnje Istre, jer postoji mogućnost premašivanja kapaciteta nosivosti komunalnog sustava.

Tab. 20. Javna komunalna poduzeća koja djeluju u unutrašnjoj Istri i odlagališta otpada

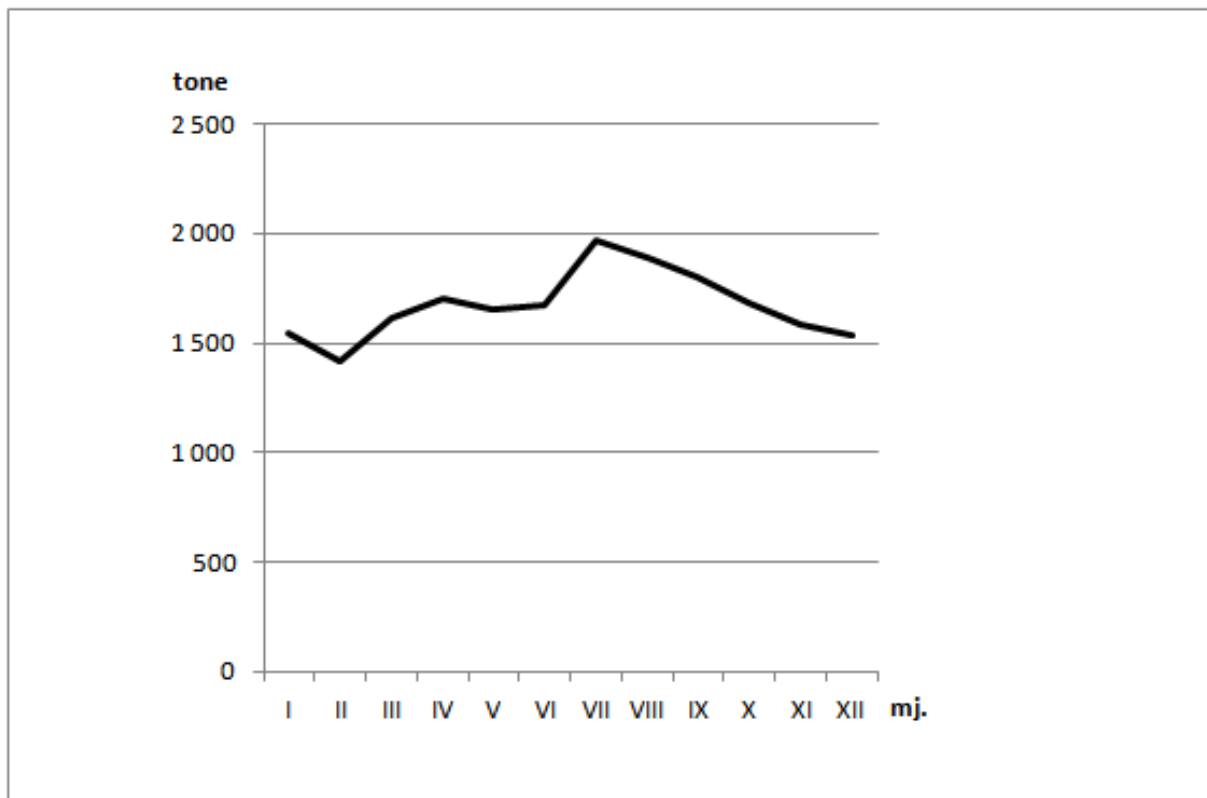
Komunalno poduzeće	Sjedište	Općine i gradovi unutrašnje Istre	Odlagalište otpada
1. maj d.o.o.	Labin	Kršan, Pićan, Sveta Nedelja	Cere
6. maj d.o.o.	Umag	Buje, Grožnjan, Oprtalj	Donji Picudo
Komunalni servis d.o.o.	Rovinj	Kanfanar, Žminj	Lokva Vidoto
Park d.o.o.	Buzet	Buzet, Lanišće	Griža
Herculanea d.o.o.	Pula	Barban, Svetvinčenat	Kaštijun
Usluga d.o.o.	Pazin	Cerovlje, Gračišće, Karojba, Lupoglav, Motovun, Pazin, Sveti Petar u Šumi, Tinjan	Jelenčići
Usluga d.o.o.	Poreč	Kaštelir-Labinci, Sveti Lovreč, Višnjan, Vižinada	Košambra

Izvor: Upravni odjel za održivi razvoj Istarske županije, 2008.

Gospodarenje komunalnim otpadom u unutrašnjoj Istri provodi sedam javnih komunalnih poduzeća čija su sjedišta, s izuzetkom Umaga, u središtima nekadašnjih općina (tab. 20). Komunalni se otpad zbrinjava na sedam odlagališta i oko 150 ilegalnih odlagališta.⁴⁷ Ilegalna odlagališta su lokacije na kojima se ne vodi računa o estetici i zaštiti okoliša, a često

⁴⁷ Prema elaboratu *Popis i plan sanacija ilegalnih odlagališta Istarske županije*, koji je izradio Upravni odjel za održivi razvoj Istarske županije (2005), postoji 329 ilegalnih odlagališta. Broj od 150 odlagališta u unutarnjoj Istri nije potpun jer elaboratom nisu obuhvaćeni grad Buje te općine Grožnjan, Kaštelir-Labinci, Oprtalj i Sveti Lovreč.

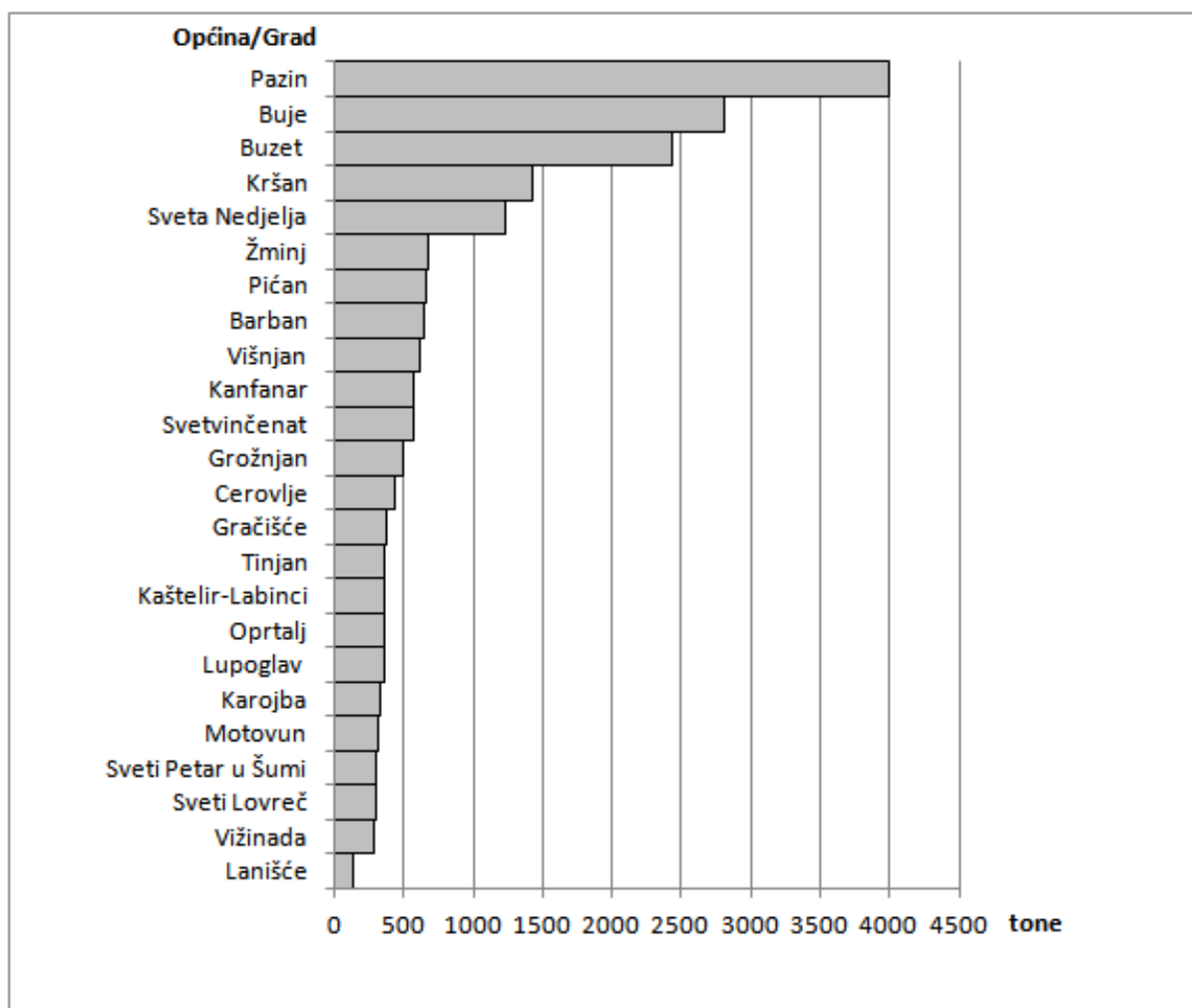
su smještene na močvarnim i poplavnim područjima ili u neposrednoj blizini podzemnih voda (Fundurulja i dr., 2000). Dodatni ekološki pritisak je u činjenici da je velik dio ilegalnih odlagališta u unutrašnjoj Istri smješten u boksitne jame ili speleološke objekte. Privremena odlagališta čija je prvobitna namjena bila zbrinjavanje otpada na razini svake općine i grada, postupno su se, po načinu upravljanja i korištenja, transformirala u ilegalna odlagališta. Najviše ilegalnih odlagališta u unutrašnjoj Istri nalazi se na prostoru grada Pazina (27) te općina Karojba (19) i Gračišće (16). Nasuprot tome, takvih odlagališta nema u općini Lanišće, a samo jedno imaju općine Sveti Petar u Šumi i Vižinada. Evidenciju ilegalnih odlagališta provodile su različite državne, županijske, općinske i gradske tvrtke i ustanove, što ostavlja mogućnost da je broj veći od utvrđenog.

Sl. 19. Prikupljeni komunalni otpad (t) u unutrašnjoj Istri po mjesecima 2009. godine

Tijekom 2009. godine s prostora unutrašnje Istre prikupljeno je te na sedam postojećih odlagališta zbrinuto 20.073,8 tona komunalnog otpada. Najveća je količina prikupljena u srpnju, a najmanja u veljači (sl. 19). Od lipnja do rujna prikupi se i zbrine nešto više od trećine komunalnog otpada, što je samo manjim dijelom povezano s povećanim brojem turista koji borave u unutrašnjoj Istri. Naime, korelacija između količine prikupljenog komunalnog otpada i broja noćenja u općinama i gradovima je slaba (koeficijent korelacije 0,48). Ostali

čimbenici koji utječu na ljetni porast količine komunalnog otpada su povećana potrošnja lokalnog stanovništva, sezonski radovi u polju, privremeni boravak tranzitnih turista i izletnika koji dolaze iz obalnih turističkih središta te pojačan intenzitet drugih gospodarskih aktivnosti.

Sl. 20. Količina prikupljenog otpada (t) po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine⁴⁸

Analiza po općinama i gradovima 2009. godine pokazala je da gradovi Pazin, Buje i Buzet prednjače u količini jer se s njihovih teritorija prikupi gotovo polovica komunalnog otpada unutrašnje Istre (sl. 20). Također je utvrđena vrlo čvrsta korelacija između broja stanovnika općina i gradova i količine prikupljenog otpada (koeficijent korelacije 0,97).

⁴⁸ Podaci o količini prikupljenog komunalnog otpada po općinama i gradovima dobiveni su od nadležnih komunalnih poduzeća (usp. tab. 19): 1. maj d.o.o. Labin, 6. maj d.o.o. Umag, Komunalni servis d.o.o. Rovinj, Park d.o.o. Buzet, Herculanea d.o.o. Pula, Usluga d.o.o. Pazin i Usluga d.o.o. Poreč (2010). Za općine Kršan, Piće i Sveta Nedjelja je količina komunalnog otpada, u nedostatku mjesečnih iznosa, procijenjena na temelju broja stanovnika i domaćinstava.

Velika potrošnja u gradovima prouzročena je većom koncentracijom stanovništva i djelatnosti te gradskim načinom života koji stvara drugačije navike i potrošnju te umanjuje mogućnosti drugačijeg zbrinjavanja otpada. Na veliku količinu komunalnog otpada u manjoj mjeri utječe broj naselja jer administrativni gradovi Buje, Buzet i Pazin imaju ukupno 109 naselja, što je gotovo četvrtina svih naselja unutrašnje Istre. Najmanje komunalnog otpada tijekom 2009. godine prikupljeno je u općini Lanišće - ukupno 130 tona.

Osnovni indikatori održivog turizma u području zbrinjavanja komunalnog otpada su postotak pokrivenosti destinacije odvozom i zbrinjavanjem komunalnog otpada, količina komunalnog otpada po destinaciji u tonama mjesečno, udjel recikliranog otpada u ukupnoj količini otpada specificirano po tipovima otpada, količina otpada razbacanog po javnim mjestima te udjel postelja koje se nalaze u naseljima s reciklažnim otocima u ukupnom broju postelja općina i grada. S obzirom na načelo izvodljivosti i dostupnosti te činjenice da komunalna poduzeća u potpunosti pokrivaju turističke destinacije u unutrašnjoj Istri odvozom nerazvrstanog komunalnog otpada, kao indikator u ovom je istraživanju odabran udjel turističkih postelja koje se nalaze u naseljima s reciklažnim otocima⁴⁹ u ukupnom broju turističkih postelja općine i grada.

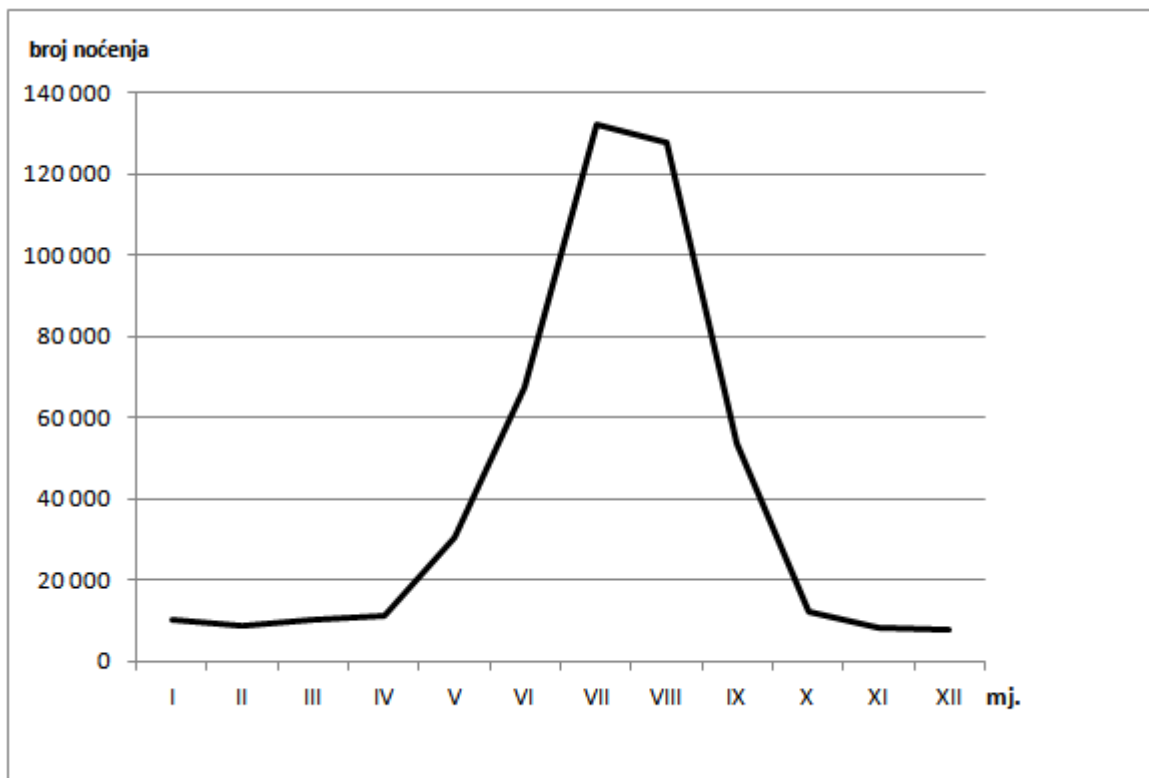
6.2. Ekonomsko-turistički indikatori

U dosadašnjim znanstvenim istraživanjima i praktičnoj primjeni načela održivog turizma na različitim prostornim razinama velika se pozornost posvećivala međusobnim utjecajima i vezama s prirodnom osnovom, pa su u tu svrhu izrađeni i implementirani brojni indikatori. Međutim, bilo bi pogrešno interpretirati smisao i ciljeve održivog turizma isključivo s aspekta interakcije s prirodnom osnovom jer su upravo gospodarske implikacije bile pokretač razvoja u pojedinim receptivnim regijama.

Razvoj turizma na nekom prostoru postao je općeprihvaćeni instrument jačanja gospodarstva, privlačenja investicija, povećanja zaposlenosti, poboljšanja kvalitete života te sveukupne modernizacije jer značajno pridonosi deviznom priljevu na nerazvijenim područjima, privlačenju multinacionalnih kompanija, porastu potrošnje stanovništva razvijenih država te ulaganju javnog sektora u lokalnu infrastrukturu (Swarbrooke, 1999). Konkretno, kao prednosti turizma izdvajaju se otvaranje radnih mjesta, ubrizgavanje dohotka

⁴⁹ Reciklažni otok ili ekootok sastoji se od tri odvojena spremnika različite boje u kojima se skupljaju papir i karton, PET i MET ambalaža te staklo.

u lokalno gospodarstvo kroz multiplikacijske efekte,⁵⁰ pomoć u održavanju lokalnih tvrtki, obnova i restrukturiranje općinskih i gradskih gospodarstava čije su druge grane u stagnaciji ili propadanju te stimuliranje investicija i regionalnog razvoja. Nasuprot tome, negativne posljedice su slabo plaćeno i sezonsko zapošljavanje, odljev dohotka na uvoz dobara i usluga, neprimjenjivost globalnih i nacionalnih efekata na lokalnoj razini, investicije u lokalnu infrastrukturu koja je djelomično iskorištena, ovisnost o turizmu koji je osjetljiv na promjene na tržištu te sezonalnost (Weaver, 2006; Swarbrooke, 1999).

Sl. 21. Noćenja u unutrašnjoj Istri po mjesecima 2009. godine

Sezonalnost je obilježje koje na hrvatski turizam s aspekta ekonomske održivosti ima potencijalno negativne efekte, a također može pojačati pritisak na prirodnu osnovu te povećati mogućnost nesuglasja s lokalnim stanovništvom. U unutrašnjoj je Istri, bez obzira na atrakcijsku osnovu koja omogućava posjet turista tijekom cijele godine, prisutna izrazita sezonalnost (sl. 21). To nije samo posljedica povoljnijih vremenskih uvjeta tijekom ljetnih mjeseci koji potiču turistička kretanja, već sezone godišnjih odmora te školskih i studentskih praznika u najvećem dijelu europskih emitivnih regija. Mogući nedostaci sezonalnosti su

⁵⁰ Multiplikacijski efekt je učinak koji nastaje kad se sredstva turističke potrošnje nakon osnovne cirkulacije od mjesta gdje su nastala do mjesta trošenja ne zaustavljaju, nego njihov najveći dio nastavlja cirkulirati i tako utjecati na gospodarska zbivanja (Vukonić i Čavlek, 2001).

pritisak na tvrtke da u kratko vrijeme stvaraju dohodak kojim će plaćati fiksne troškove tijekom cijele godine, zatvaranje smještajnih objekata izvan sezone, slabljenje interesa za investiranje, manjak interesa prijevoznčkih tvrtki, zapošljavanje na određeno vrijeme što stvara probleme u održavanju kvalitete usluga, preopterećenost javnih službi, više cijene na vrhuncu sezone praćene prometnim zastojsima te učestalo slabijom kvalitetom usluge koje uzrokuju nezadovoljstvo i slabljenje ugleda destinacije (Butler, 1994; Baum, 1999, prema Wall i Mathieson, 2006). Ostali negativni gospodarski efekti koji mogu u sljedećim etapama životnog ciklusa utjecati na razvoj turizma u unutrašnjoj Istri su saturacija, jednolična struktura gospodarstva zasnovana na turizmu, prenamjena i poskupljenje cijene zemljišta i drugih nekretnina, slabo plaćena i privremena zapošljavanja i drugi.

U svrhu praćenja i procjene međusobnih utjecaja i veza turizma i gospodarstva s aspekta održivog razvoja predložen je i implementiran velik broj ekonomsko-turističkih indikatora. Svjetska turistička organizacija (UNWTO, 1993, 1996, 2004) predlaže kao temeljne indikatore udjel zaposlenih u turizmu u ukupnom broju zaposlenih, udjel dohotka ostvarenog u turizmu u ukupnom dohotku općine te indikatore sezonalnosti. Među ostalim indikatorima predloženi su indikatori investicija u turizam, doprinos turizma BDP-u, turistički porezi i slično. EUROSTAT (2006) predlaže slične indikatore zaposlenosti u turizmu i udio u dohotku, stavljajući prvenstveno naglasak na indikatore okoliša. Razvijajući i proširujući indikatore Svjetske turističke organizacije, Coccossis i Mexa (2004) predlažu skupinu političko-ekonomskih indikatora u koje ubrajaju udjel turističkih poreza u ukupnim porezima ili javnoj potrošnji za razvoj turizma, udjel zaposlenih u turizmu u ukupnom broju zaposlenih, broj sezonskih radnika, prosječnu dnevnu potrošnju turista, prosječan dohodak u turizmu i ugostiteljstvu te omjer neto devizne zarade koji se odnosi na ulaganja u turizam. Slične indikatore za mediteranske destinacije, nazvane doprinos lokalnom gospodarstvu, predlažu Farsari i Prastacos (2001), s naglaskom na ulogu lokalnog stanovništva u zapošljavanju i turističkom poduzetništvu.

U istraživanju i implementaciji ekonomsko-turističkih indikatora održivog turizma javljaju se određene metodološke dvojbe i teškoće koje djelomice ograničavaju ili potpuno onemogućuju korištenje pojedinih indikatora u ovom radu. Prvi metodološki problem je prostorna razina podataka jer se neki indikatori iskazuju samo na razini države ili županije. Na taj je način temeljni indikator udio turizma i ugostiteljstva u BDP-u općina i gradova (UNWTO, 2004; EUROSTAT, 2006) odbačen jer ne zadovoljava načelo dostupnosti i izvodljivosti. Osim toga, na strukturu BDP-a utječe i lokalno stanovništvo potrošnjom u ugostiteljstvu, a ne samo turisti. Slično tome, indikator udio turističkih poduzeća u ukupnom

broju poduzeća, uključujući one u vlasništvu lokalnih stanovnika (Farsari i Prastacos, 2001), također je odbačen zato što na prostoru Hrvatske turističku djelatnost, osim trgovačkih društava, mogu obavljati pojedinci, obiteljska poljoprivredna gospodarstva i obrtnici, a dio trgovačkih društava može mijenjati osnovnu djelatnost što često nije evidentirano u nadležnim službama. Također, ne postoji li ažurirani podatak o broju stalno zaposlenih, javlja se problem uspoređivanja tvrtki s velikim brojem zaposlenih s onima sa samo jednim zaposlenim. Sličan je problem da se u Hrvatskoj na razini općina i gradova iskazuju samo zaposleni u pravnim osobama, bez zaposlenih kod obrtnika i pojedinaca. Dodatna je teškoća to što registracija pojedine tvrtke i njezinih djelatnika u nekoj općini ne mora nužno značiti aktivnost na tom prostoru. Slična metodološka teškoća je kvantificiranje indikatora udjel investicija trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo na razini gradova i općina unutrašnje Istre. Naime, investicije ne potječu samo od trgovačkih društava koja su obveznici poreza na dobit, nego i od dijela obrtnika, obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava i pojedinaca, što nije iskazano u statistici nadležnih institucija. Povezano s tim, neka trgovačka društva tijekom realizacije pojedinih projekata mijenjaju konačnu namjenu, što nije vidljivo u dostupnim godišnjim izvješćima ili drugim javno dostupnim dokumentima. Treći metodološki problem je nepostojanje kvantitativne granice ili praga tolerancije nakon kojeg ostvarena noćenja tijekom godine počinju, osim pozitivnih efekata na lokalno gospodarstvo i zajednicu, stvarati negativne efekte. Takav indikator mora biti dopunjen kvalitativnom sastavnicom, što je u ovom istraživanju provedeno anketiranjem lokalnog stanovništva i vlasnika smještajnih objekata te intervjuima s predstavnicima lokalnih turističkih zajednica ili općina, odnosno gradova. Konačno, boravišna pristojba i porez na kuće za odmor kao turistički porezi koji povećavaju prihode proračuna općina i gradova, iako ih pojedini autori uključuju u indirektno ekonomske posljedice turizma (Coccosis i Mexa, 2004; Wall i Mathieson, 2006; Swarbrooke, 1999), ne moraju nužno imati gospodarske implikacije.

Unatoč navedenim metodološkim teškoćama i preprekama koje se javljaju na prostoru Hrvatske, značaj i svrha korištenja ekonomsko-turističkih indikatora su višestruki. Prvo, indikatori pokazuju razinu razvijenosti turizma, odnosno turističkog značenja općine i grada kroz opterećenost prostora smještajnim kapacitetima te stupanj koncentracije. Drugo, s aspekta održivog turizma pokazuju koliko ostvareni turistički promet koristi lokalnoj zajednici kroz noćenja i prikupljene turističke poreze, a da pritom ne stvaraju negativne efekte. Treće, indikatori pokazuju značaj za lokalno gospodarstvo s aspekta investicija u turizam i ugostiteljstvo općina i gradova, odnosno doprinos turizma zapošljavanju. Stoga su, provodeći načela dostupnosti, jasnoće, izvodljivosti i predikcije ekonomsko-turističkih

indikatora održivog turizma, za prostor općina i gradova unutrašnje Istre odabrani turistički operativni indikator, modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta, specifičan prag noćenja, turistički porezi u proračunima općina i gradova, investicije trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo te udjel zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu.

6.2.1. Turistički operativni indikator

Taj se indikator dobiva pomoću koeficijenta turističke funkcionalnosti (KTF) koji pokazuje turističko značenje neke općine, grada, regije ili države. Kao relativni broj koordinacije izračunava se stavljanjem u odnos broja postelja u komercijalnim i/ili nekomercijalnim smještajnim kapacitetima i broja stanovnika promatranog prostora te množenjem dobivenih vrijednost sa 100 (Vukonić i Čavlek, 2001). Tako dobiveni koeficijenti razvrstavaju se prema Defertovu turističkom operativnom indikatoru u šest kategorija s obzirom na opterećenost prostora, odnosno prostorne koncentracije turističke djelatnosti (tab. 21). Ta se metoda koristila u novijim, domaćim geografskim istraživanjima priobalja Hrvatske u kojima su se određivali stupanj turistifikacije općina i gradova te opterećenost prostora koju stvara turizam (Mikačić, 2007; Mikačić i Opačić, 2009; Slavuj i dr., 2009).

Tab. 21. Kategorije turističkog operativnog indikatora prema vrijednosti KTF-a

Turistički operativni indikator	KTF	Obilježje
1	<4	neznatna turistička aktivnost
2	4-10	turistička aktivnost od manje važnosti
3	10-40	važna turistička aktivnost, ali ne glavna
4	40-100	pretežna turistička aktivnost
5	100-500	značajna turistička aktivnost
6	>500	vrlo značajna turistička aktivnost

Izvor: Mikačić, 2007.

U ovom se istraživanju za izračunavanje koeficijenta turističke funkcionalnosti koristio broj postelja u komercijalnim smještajnim objektima po općinama i gradovima, izuzimajući broj postelja u vikendicama iz više razloga. Podaci o broju vikendica po općinama i gradovima u 2009. godini prikupljeni su iz nekoliko izvora koji su koristili različitu metodologiju te su zbog toga neujednačeni, neprecizni i teško usporedivi (usp. 5.1.). Isto tako, ne postoje ažurirani podaci o broju vikendica na razini naselja. Podaci iz popisa stanovništva 2001. godine su zbog vremenskog odmaka i promjene zakonske regulative zastarjeli te su neprikladni za ovo istraživanje. Vodeći se time i nastojeći ujednačiti

metodologiju izrade ekonomsko-turističkih i abiotičko-ekoloških indikatora za čiji su se izračun također koristile samo komercijalne turističke postelje, smještaj u vikendicama nije obuhvaćen u ovom istraživanju.

Za izračun koeficijenta turističke funkcionalnosti uzeti su podaci o broju postelja za komercijalne smještajne objekte po općinama i gradovima za 2009. godinu iz publikacije *Turizam u 2009.* (Državni zavod za statistiku, 2010b) te procjena broja stanovnika općina i gradova Istarske županije na dan 31. 12. 2008. godine (Državni zavod za statistiku, 2010c).

6.2.2. Modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta

Indikator modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta prilagođeni je lokacijski kvocijent, što je jedno od mjerila prostorne distribucije određene gospodarske djelatnosti, odnosno stupnja njezine koncentracije u općini ili gradu u odnosu na veću cjelinu. Taj se ekonomsko-geografski indikator dosad najčešće koristio kao metoda istraživanja koncentracije industrije (Vrišer, 2000), ali se podjednako može primijeniti u turističkoj geografiji gdje se, osim stupnja koncentracije turizma, može koristiti u utvrđivanju razlika između unutrašnjih i obalnih turističkih regija (Andriotis, 2006).

Modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta za općine i gradove unutrašnje Istre izračunava se tako da se podijeli udjel broja postelja u općini ili gradu u broju postelja županije s udjelom broja stanovnika općine ili grada u broju stanovnika županije. Na taj način dobiveni indeksi mogu se grupirati u tri skupine. Prvoj skupini pripadaju općine i gradovi čije vrijednosti indeksa premašuju 1,00, što znači visok stupanj koncentracije. Drugoj skupini pripadaju općine i gradovi s vrijednostima indeksa manjim od 1,00, odnosno niskom koncentracijom djelatnosti. Indeks 1,00 označava da je djelatnost jednako razvijena kao na nacionalnoj ili županijskoj razini (Robinson, 1998). Složeniju tipologiju prema vrijednostima lokacijskog kvocijenta predložio je Feletar (1984) za industriju Hrvatske, ali se može primijeniti za turizam pa se na taj način općine ili gradovi diferenciraju na one s turizmom u začecima (indeks do 0,399), sa slabije razvijenim turizmom (indeks 0,400 - 0,699), s turizmom blizu županijskog ili državnog prosjeka (0,700 - 0,999), s turizmom oko županijskog ili državnog prosjeka (1,000 - 1,300), sa srednje razvijenim turizmom (1,301 - 1,600), s turizmom kao glavnom gospodarskom granom (1,601 - 2,000) i sa snažno razvijenim turizmom (više od 2,000).

Kao i za prethodni turistički operativni indikator, u istraživanju su se koristili podaci Državnog zavoda za statistiku o broju postelja u komercijalnim smještajnim objektima po

općinama i gradovima unutrašnje Istre za 2009. godinu (2010b) i procjena broja stanovnika na kraju 2008. godine (2010c).

6.2.3. Specifičan prag noćenja

Ekonomsko-turistički indikatori kao jedna od triju sastavnica stalnog monitoringa turističke regije u svrhu poticanja razvoja održivog turizma moraju uz broj postelja kao statičnog pokazatelja uključiti i broj noćenja kao dinamični pokazatelj u sustavu indikatora. Dinamičnost broja noćenja proistječe iz osjetljivosti i nepredvidivosti ovog indikatora u usporedbi s brojem postelja jer se teško može prognozirati ili unaprijed planirati, osobito u manjim prostornim jedinicama. U praktičnoj provedbi načela održivog turizma nepredvidljivost broja noćenja odražava se na pouzdanost planiranja društveno-gospodarskog razvoja i procjene negativnih ili pozitivnih efekata na prirodnu osnovu, stanovništvo i gospodarstvo. U unutrašnjoj Istri ukupan se broj noćenja 2009. godine u odnosu na 1989. povećao za 60% (usp. 4.3.), što je odredilo važnost odabira ovog indikatora u analizi održivog turizma.

Povećanje broja noćenja ima pozitivne efekte jer može ojačati lokalno gospodarstvo i povećati broj zaposlenih. Nasuprot tome, povećanje noćenja može negativno utjecati na prirodnu osnovu kroz povećanu emisiju štetnih plinova, otpadnih voda, proizvodnju komunalnog otpada, prometne gužve i slično. Isto tako, nagli porast broja noćenja može se negativno odraziti na lokalno stanovništvo zbog povećanih gužvi u tradicionalnim ruralnim naseljima gdje pojava turista s drugačijim životnim navikama i stilovima može izazvati otvorene prijemore. Negativan efekt na lokalno gospodarstvo proistječe iz prijetnje jednostranog razvoja s turizmom kao prevladavajućom djelatnošću o kojoj bi ovisila većina zaposlenih u zajednici.

Kvantificiranje i određivanje praga tolerancije iznad kojega broj noćenja počinje, uz pozitivne, ostvarivati i negativne efekte na prirodnu osnovu, lokalno gospodarstvo i stanovništvo nekog prostora nije moguće bez uvažavanja razvojnih specifičnosti za svaku pojedinu turističku regiju. Pokušaji kvantificiranja takvog specifičnog praga održivosti provedeni su u istraživanjima okolice Mantove i Lepontinskih Alpa (Castellani i dr., 2007; Castellani i Sala, 2010) na način da su izračunali dnevnu opterećenost noćenjima po lokalnom stanovniku, i to tako što su podijelili ukupan broj noćenja s brojem dana u godini i brojem stanovnika promatranog prostora te pomnožili sa 100. Subjektivna je procjena istraživača da je specifičan prag održivosti 25%, nakon kojega noćenja, uz pozitivne, ostvaruju i negativne

efekte u turističkoj destinaciji. S obzirom na sličnosti istraživanih regija s unutarnjom Istrom, ovaj se indikator i procijenjeni prag može primijeniti u ovom radu uvažavajući regionalne posebnosti. To znači da u unutrašnjoj Istri turizam nije glavna grana gospodarstva i da infrastrukturni sustav nije isključivo namijenjen turizmu. Upravo zbog moguće subjektivnosti pri određivanju specifičnog praga noćenja ovaj se indikator, uz kvantitativnu sastavnicu, osnažuje kvalitativnim metodama, i to anketiranjem lokalnog stanovništva i vlasnika smještajnih kapaciteta te intervjuiranjem stručnih osoba iz lokalne uprave i/ili turističkih zajednica.

U izračunavanju specifičnog praga noćenja za ukupan broj noćenja po općinama i gradovima unutrašnje Istre koristili su se podaci iz publikacije *Turizam u 2009.* (Državni zavod za statistiku, 2010b) te procjena broja stanovnika općina i gradova Istarske županije na dan 31. 12. 2008. godine (Državni zavod za statistiku, 2010c).

6.2.4. Turistički porezi u proračunima općina i gradova

Općinski i gradski porezi su ona vrsta poreza čiji prihodi od ubiranja idu u korist proračuna općine ili grada. Osim toga, vlastiti izvori sredstava proračuna općina i gradova su prihodi od vlastite imovine, novčane kazne i oduzeta imovinska korist za prekršaje koje sami propišu, upravne pristojbe, boravišne pristojbe, komunalne naknade, doprinosi i druge naknade utvrđene posebnim zakonom te drugi prihodi. U općinske, odnosno gradske poreze spadaju prirez porezu na dohodak, porez na potrošnju, porez na kuće za odmor, porez na neobrađeno obradivo poljoprivredno zemljište, porez na nekorištene poduzetničke nekretnine, porez na tvrtku ili naziv i porez na korištenje javnih površina (Roller, 2003).

Turisti u komercijalnim i nekomercijalnim smještajnim kapacitetima pridonose djelomično ili u potpunosti povećanju prihoda proračuna gradova i općina kroz pet stavki, a to su: porez na kuće za odmor⁵¹ koji se plaća jednom godišnje; porez na promet nekretninama koji 60% ostaje u općinama i gradovima, a 40% ide u državni proračun; boravišna pristojba koju plaćaju turisti tijekom cijele godine, a vikendaši u razdoblju od 15. lipnja do 15. rujna; komunalni doprinos koji se plaća jednokratno prilikom izdavanja građevinske dozvole i komunalna naknada koja se plaća mjesečno (Opačić, 2008). Specifičnost općina i gradova unutrašnje Istre jest u tome što je to gospodarski diversificiran prostor u kojemu turizam, iako

⁵¹ Kuća za odmor je svaka zgrada ili dio zgrade ili stan koji se koriste povremeno ili sezonski te spada u nekomercijalni turizam. Za razliku od toga, kuća za odmor u domaćinstvu je kategorija komercijalnog turizma, odnosno objekt u kojemu se gostima pružaju usluge smještaja i korištenja okućnice, opremljen tako da gost sam može pripremati i konzumirati hranu.

bilježi znatan porast broja noćenja, nije jedini ili dominantni čimbenik razvoja. Na stavke porez na promet nekretninama i komunalni doprinos utjecale su u znatnoj mjeri i druge gospodarske grane kao što su industrija, energetika, građevinarstvo, obrt i promet. Utjecaj tih grana izražen je u gotovo svim općinama i gradovima, a posebno u onima s industrijskim pogonima i poduzetničkim zonama. Posebnosti poreza na promet nekretninama i komunalnog doprinosa također su izrazita fluktuacija i oscilacije prikupljenih iznosa promatranih u višegodišnjem nizu, što otežava odabir početne godine u sustavu analize održivog turizma. Komunalnu naknadu plaćaju, osim turista i vikendaša, lokalno stanovništvo i gospodarski subjekti na prostoru općine ili grada. Zbog navedenih se razloga kao isključivo turističke stavke na prihodovnoj strani proračuna izdvajaju porez na kuće za odmor i boravišna pristojba.

Porez na kuće za odmor je vrsta poreza na imovinu, a općine i gradovi mogu osloboditi od ovog poreza iz socijalnih i gospodarskih razloga. Jedan od gospodarskih razloga oslobađanja je poticanje razvoja komercijalnog turizma. Boravišna pristojba se također može direktno koristiti u razvoju turizma tako da se odlukom općinskih i gradskih vlasti financijska sredstva prikupljena na taj način automatski preusmjeravaju u lokalnu turističku zajednicu.

Za izračunavanje ovog indikatora koriste se podaci Odjela za financiranje jedinica lokalne i područne (regionalne) samouprave Ministarstva financija (2011) o proračunima općina i gradova unutrašnje Istre, i to iznosi ukupnih prihoda proračuna te prihodi ostvareni od poreza na kuće za odmor i boravišnih pristojbi.

6.2.5. Investicije trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo

Investicije su ulaganje u proširenje ili obnovu proizvodnog potencijala, odnosno pretvaranje financijskih sredstava u elemente realnog kapitala, što utječe na povećanje nacionalnog dohotka (Sunajko, 2011). Investicije u turizmu mogu biti u prometnice, komunalni sustav, smještajne objekte, ugostiteljsku opremu i kadrove (Fletcher, 2000). S aspekta održivog turizma i uspostave monitoringa kao sustavnog praćenja učinaka na lokalno gospodarstvo, investicije u turizam i ugostiteljstvo mogu biti značajan indikator koji, osim načela jasnoće i izvodljivosti, ima karakter predikcije.

Osnovni ciljevi investicijske politike u hrvatski turizam su podizanje kvalitete smještajne ponude, unapređenje izvansmještajne ugostiteljske ponude, odnosno njezine raznolikosti, povećanje kvalitete i obogaćivanje strukture sadržaja zabave, sporta i trgovine te promjena strukture smještajne ponude. Nasuprot tome, negativni efekti koje mogu polučiti

investicije u turizam su nepromišljeno prostorno planiranje koje bi moglo potaknuti obezvređivanje prostora te pasivnost u stvaranju prostorno-planskih i drugih dokumenata za poželjan investicijski razvoj tradicionalnih i novih turističkih proizvoda. Važnost investicija u turizam i ugostiteljstvo Istre proistječe iz udjela koji te investicije imaju u ukupnim investicijama, a koji se, ovisno o godini, kreće od 30 do 50% te značaja koji navedene djelatnosti imaju za gospodarstvo jer se njima potiče zapošljavanje, povećava atraktivnost regije i poboljšava kvaliteta života (Uravić i Toncetti-Hrvatin, 2009).

Unutrašnja Istra posebno je pogodna za investicije u turizam i ugostiteljstvo jer je nova turistička receptivna regija s drugačijom atrakcijskom osnovom, čija ponuda smještajnih kapaciteta nije nastajala u uvjetima sličnima onima u priobalju. Naime, gradnja hotela i drugih smještajnih objekata na hrvatskoj obali do 1990. godine odvijala se u netržišnim uvjetima, bez konkurencije i utjecaja profita, što je za posljedicu imalo skupu gradnju i neusklađenost prostorne strukture hotela u kojem je smještajni dio hotela imao niže udjele od standarda prihvaćenog u svijetu (Blažević, 1995).⁵² Nadalje, unutrašnja Istra kao nova turistička receptivna regija privlači potencijalne investitore, što je vidljivo iz pojačanog interesa za kupnju tradicionalnih istarskih kuća ili građevinskog zemljišta. To u konačnici omogućava uvođenje novih oblika turizma koji se temelje na drugačijoj ponudi, manje ovisnoj o ljetnoj sezoni i atrakcijama povezanim s morem i priobaljem. Pretpostavka je da tako usmjeren razvoj može ubrzati infrastrukturne i gospodarske projekte u općinama i gradovima unutrašnje Istre. Sve navedeno pokazuje nužnost implementacije indikatora čija je svrha monitoring investicija kao ključnoga gospodarskog faktora razvoja turizma i ugostiteljstva unutrašnje Istre.

Korištenje indikatora investicija u turizam i ugostiteljstvo kao dijela sustava monitoringa održivog turizma postavlja pred istraživača metodološke teškoće i ograničenja. Prvi metodološki problem je pravni okvir koji regulira bavljenje turizmom i ugostiteljstvom. U Republici Hrvatskoj se, prema važećem Zakonu o ugostiteljskoj djelatnosti (NN 138/2006), ovom djelatnošću mogu baviti, osim trgovačkih društava, zadruga, trgovaca pojedinaca i obrtnika, i brojne druge fizičke i pravne osobe. Takav širok spektar fizičkih i pravnih osoba znatno otežava precizno utvrđivanje udjela investicija u turizam i ugostiteljstvo u ukupnim investicijama po gradovima i općinama unutrašnje Istre jer se takvi podaci iskazuju samo za trgovačka društva i eventualno dio obrtnika. Drugo ograničenje u praćenju ovog indikatora je izostanak službenih, javno objavljenih statističkih pokazatelja o investicijama na razini općina

⁵² U svijetu je prihvaćen udjel gospodarskog i proizvodnog prostora 8-8,5% korisne površine u hotelima, dok je u Hrvatskoj u hotelima najviše kategorije bio oko 16%.

i gradova. Nadalje, u upotrebi ovog indikatora nužno je koristiti prosječne iznose investicija ili sume za najmanje trogodišnje razdoblje, a ne za jednu inicijalnu godinu monitoringa. Razlog takvog odstupanja su fluktuacije i oscilacije iznosa ukupnih investicija i investicija u turizam i ugostiteljstvo u višegodišnjem nizu kao posljedica stanja u gospodarstvu te financijskim i pravnim preprekama koje se javljaju tijekom procesa investiranja.

S obzirom na spomenuta metodološka i praktična ograničenja istraživanja, iznimno se u ovom radu koristila suma ukupnih investicija i suma investicija u turizam i ugostiteljstvo po općinama i gradovima u trogodišnjem razdoblju od 2008. do 2010. Također su se, s obzirom na brojne potencijalne investitore u turizam, koristila samo trgovačka društva koja svoje iznose investicija objavljuju u obveznim godišnjim izvješćima Financijskoj agenciji. Prema svemu navedenom, indikator održivog turizma je oblikovan kao udjel investicija trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo u ukupnim investicijama po općinama i gradovima unutrašnje Istre od 2008. do 2010. godine.

6.2.6. Zaposleni u turizmu i ugostiteljstvu

Jedna od najvećih društveno-gospodarskih koristi turizma, koju su potvrdila brojna dosadašnja istraživanja, doprinos je zapošljavanju. Prema podacima Svjetskog vijeća za turizam i putovanja (WTTC, 1997, prema Wheatcroft, 1998), ulaganja u turizam osiguravaju veći i brži porast zapošljavanja od jednakih ulaganja u druge grane gospodarstva. Upravo zbog toga je doprinos turizma zapošljavanju istaknut kao indikator održivog turizma u dosadašnjim prijedlozima liste indikatora Svjetske turističke organizacije, EUROSTAT-a i nacionalnih turističkih organizacija.

U Republici Hrvatskoj su pravne osobe i obrti 2009. godine zapošljavali 1,424.045 osoba, od kojih 75.113 u turizmu i ugostiteljstvu. Istodobno su u Istarskoj županiji pravne osobe i obrti zapošljavali ukupno 83.031 osobu, od kojih 9925 u turizmu i ugostiteljstvu (Državni zavod za statistiku, 2010d).

Problem nezaposlenosti je jedan od najvećih razvojnih izazova Republike Hrvatske od osamostaljenja. Kao pretpostavka izlaska iz krize zapošljavanja nude se različita rješenja, među kojima se izdvajaju dva načina povećanja stope zaposlenosti. Prvi je zapošljavanje u postojećim kapacitetima, a drugi zapošljavanje na temelju investiranja u postojeća poduzeća ili potpuno nova (Kljajić, 2001). Vodeći se činjenicom da je unutrašnja Istra pogodan prostor za investicije, to otvara mogućnosti novog zapošljavanja u turističko-ugostiteljskom sektoru. U tu su svrhu nakon osamostaljenja Hrvatske pokrenuti brojni projekti koji mogu pridonijeti

povećanju stope zaposlenosti. Dio tih projekata u Istarskoj županiji se realizira, a dio njih je tek u začetku. Jedan od takvih je projekt gradnje golf-igrališta za koji se smatra da ima velik potencijal u zapošljavanju jer se procjenjuje da bi se ostvarenjem tog projekta direktno zaposlilo 1000 osoba (Jugović i dr., 2009). Ostvarenje tog projekta važno je za unutrašnju Istru jer se dio igrališta planira graditi u toj regiji. Drugi način zapošljavanja u turizmu i ugostiteljstvu unutrašnje Istre je samozapošljavanje u vlastitim smještajnim objektima ili objektima za posluživanje hrane i pića. Poseban vid takvog zapošljavanja nastao objedinjavanjem poljoprivrede, turizma i ugostiteljstva predstavljaju agroturistička domaćinstva. Osim zapošljavanja realizacijom novih investicija i samozapošljavanja, u turizmu i ugostiteljstvu unutrašnje Istre povećanje broja zaposlenih moguće je proširenjem postojećih kapaciteta i ponude. Značaj novostvorenih radnih mjesta ima, osim usko gospodarskih prednosti, presudnu ulogu u demografskoj revitalizaciji općina i gradova s obzirom na depopulacijske procese koji su zahvatili veći dio unutrašnje Istre.

Kao i u istraživanju udjela investicija, metodološku teškoću predstavlja ukupan broj zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu. Zakonski okvir u Republici Hrvatskoj dopušta relativno velikom dijelu aktivnog stanovništva mogućnost bavljenja turizmom i ugostiteljstvom kroz različite individualne ili skupne inicijative i projekte. Takva regulativa onemogućava potpuno i precizno praćenje svih zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu po općinama i gradovima pa je jedini pouzdani službeni izvor godišnje izvješće državne statistike, odnosno publikacija *Zaposlenost i plaće* koja iskazuje broj zaposlenih prema djelatnostima i mjestu rada na razini općina i gradova.⁵³ Nedostatak tog izvješća je objavljivanje broja zaposlenih prema mjestu rada u pravnim osobama, što znači da drugi poslodavci u turizmu i ugostiteljstvu nisu iskazani. To u znatnoj mjeri daje nedovoljno pouzdanu sliku o doprinosu turizma zapošljavanju.

Zbog navedenih razloga koji su otežali prikupljanje podataka o ukupnom broju zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu po općinama i gradovima, ovaj je indikator korišten kao pomoćni ekonomsko-turistički indikator. Tako se u istraživanju koristio indikator udjel zaposlenih u pravnim osobama u turizmu i ugostiteljstvu prema mjestu rada u ukupnom broju zaposlenih po općinama i gradovima unutrašnje Istre bez samostalno zaposlenih i zaposlenih u turističko-ugostiteljskim obrtima.

⁵³ Djelatnost turizam i ugostiteljstvo u službenoj se hrvatskoj statistici, sukladno Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti, naziva Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (Državni zavod za statistiku, 2010d).

6.3 Sociokulturni indikatori

U svrhu provedbe potpunog monitoringa održivog turizma, osim abiotičko-ekoloških i ekonomsko-turističkih indikatora, nužni su analiza i uključivanje sociokulturnih indikatora koji obuhvaćaju vrlo širok opseg kvantitativnih i kvalitativnih podataka. Složenost tih indikatora proistječe iz njihove brojnosti, multidisciplinarnog pristupa u prikupljanju i analizi podataka te metodoloških teškoća u znanstvenoj evaluaciji i aplikaciji.

Jedna od temeljnih vrijednosti održivog turizma je poštovanje sociokulturne autentičnosti receptivne regije, očuvanje njene kulturne baštine i tradicijskih vrijednosti te doprinos međukulturalnom razumijevanju i snošljivosti (Weaver, 2006). Polazeći od tih postavki, međunarodne organizacije, poput Svjetske turističke organizacije (UNWTO, 1993, 1996, 2004), predlažu potencijalnim korisnicima i istraživačima velik broj indikatora koji se mogu primijeniti u različitim vrstama destinacija s obzirom na motiv putovanja i geografska obilježja. U konkretizaciji znanstvenog istraživanja ili aplikaciji pri izradi prostorno-planskih dokumenata, a sukladno općim načelima, nameće se praktična potreba smanjivanja i prilagodbe broja sociokulturnih indikatora prema zahtjevima konkretne destinacije. Ecotrans (2004) predlaže pet sociokulturnih indikatora povezanih s participacijom lokalnog stanovništva, pitanjima sigurnosti, podrijetlom vlasnika i udjelom turista u stanovništvu. Deset indikatora predložili su Coccossis i Mexa (2004), koji izdvajaju demografske, sigurnosne i vlasničke pokazatelje, a Farsari i Prastacos (2001) izdvojili su četiri indikatora kojima bi se obuhvatila uključenost lokalne zajednice u planiranje i razvoj turizma. Delphi i statističkom metodom Choi i Sirakaya (2006) kreirali su četiri skupine s ukupno 13 indikatora kulturne dimenzije održivosti turizma, a isti broj sociokulturnih indikatora, razvrstanih u šest skupina i namijenjenih tvrtkama kao organizacijskim jedinicama provedbe održivog turizma, izdvojili su Roberts i Tribe (2008). S obzirom na dostupnost podataka s prostora općina i gradova unutrašnje Istre, za ovo su istraživanje izdvojena tri indikatora, a četvrti je kvalitativna dopuna indikatora provedena anketiranjem i intervjuiranjem.

Multidisciplinarni pristup nužan je u istraživanju turizma kao prostornog, sociokulturnog i gospodarskog fenomena. Upravo multidisciplinarni pristup otvara mogućnosti uključivanja različitih znanstvenih područja koja, primjenjujući vlastite metode i postupke, izdvajaju i modificiraju listu sociokulturnih indikatora te predlažu primjenu na određenom prostoru. Dodatno, na složenost primjene sociokulturnih indikatora izravno utječu geografska obilježja turističke destinacije. Imajući u vidu navedeno, u multidisciplinarnom pristupu istraživanja primjene indikatora može doći, uz svrhovite rezultate, do konfuznih i

neodređenih interpretacija koje u aplikaciji daju kontradiktorne efekte. Takvu nedorečenost ima primjena demografskih indikatora u funkciji monitoringa održivog turizma gdje, primjerice, broj brakova koje su sklopili raso ili etnički različiti partneri u odnosu na nacionalni prosjek ili udjel učenika koji su prekinuli školovanje ne mora biti u korelaciji s povećanjem broja turista i noćenja u destinaciji. Uz navedeno, istraživačkom lutanju može pridonijeti dvojba treba li kvalitativna istraživanja, poput anketa, usmjeriti prema lokalnom stanovništvu ili turistima.

Teškoće, osim broja indikatora i multidisciplinarnog pristupa u monitoringu, predstavljaju i znanstvene metode i postupci, koji će imati aplikativnu vrijednost za sudionike održivog turizma, prije svega za lokalno stanovništvo, vlasnike smještajnih objekata te općinsku i gradsku vlast. Bez obzira na neka pojedinačna odstupanja i razmimoilaženja, u primjeni sociokulturnih indikatora nužno je obuhvatiti kvantitativnu i kvalitativnu sastavnicu. Među kvalitativne indikatore, sukladno preporukama i većini dosadašnjih istraživanja, svakako treba uključiti anketiranje stanovništva i intervjuiranje stručnih osoba.

Slijedeći predloženu koncepciju primjene indikatora kao ključnog sredstva monitoringa održivog turizma i načela izvodljivosti, jasnoće i dostupnosti, u ovom su se istraživanju koristili indikatori kulturno-povijesna baština, poznavanje i razumijevanje jezika te opća sigurnost. Četvrti indikator ustvari je kvalitativna dopuna indikatora, a koristila su se anketiranja lokalnog stanovništva i vlasnika komercijalnih objekata za smještaj turista te intervjui s predstavnicima turističkih zajednica ili predstavnicima općina i gradova.

6.3.1. Kulturno-povijesna baština

Zaštićena materijalna kulturno-povijesna baština u održivom turizmu ima isto značenje kao zaštićena priroda (usp. 6.1.1.) jer, osim naglašene turističke vrijednosti kao dio atrakcijske osnove, ima ulogu u očuvanju kulturnog i nacionalnog identiteta određenog prostora, a i dio je antropogene i fizionomske sastavnice krajolika. Uz to, nematerijalna kulturno-povijesna baština dio je osjetilnih sastavnica krajolika. Značaj za turizam je dvojak jer zaštićena kulturno-povijesna baština povećava atraktivnost turističke destinacije te može povećati sredstva potrebna za njeno očuvanje, dok s aspekta održivosti zaštita znači povećan stupanj pažnje i intencije korisnika za promociju kulturnih vrijednosti i tradicije.

Turističko vrednovanje kulturno-povijesne baštine ubraja se u najbrže rastuće i najznačajnije sastavnice suvremenog turizma (Poria i dr., 2003), što je izraženo u velikom udjelu međunarodnih turista u takvim putovanjima i potencijalu koji kulturna ponuda ima za

hrvatski turizam (Tomljanović i dr., 2003, Gredički, 2008, Razović, 2009). Na prostoru Istarske županije, prema istraživanju koje je proveo Institut za turizam (2007), 72,6% anketiranih turista je kao aktivnost tijekom boravka u destinaciji navelo razgledavanje znamenitosti. Takav rezultat upućuje na to da turisti koji dolaze u Istru nisu jednoobrazno usmjereni prema modelu "sunce i more" ili sudionici ljetnog, odmorišnog turizma, nego su značajnije motivirani za ostale aktivnosti, uključujući posjet i razgledavanje kulturno-povijesne baštine. U unutrašnjoj Istri ta bi aktivnost, s obzirom na nemogućnost sudjelovanja u aktivnostima povezanim s priobalnim prirodnim atrakcijama, trebala biti još izraženija, bez obzira na trajanje turističke sezone. U općinama i gradovima unutrašnje Istre nalazi se ukupno 128 registriranih i preventivno registriranih nepokretnih kulturno-povijesnih spomenika (usp. 2.5.1.) prema evidenciji Konzervatorskog odjela u Puli. Tom broju treba dodati brojne nematerijalne sastavnice te onu spomeničku baštinu koja se promovira kao turistička atrakcija, ali nije formalno zakonski zaštićena.

Svjetska turistička organizacija (UNWTO, 2004) i EUROSTAT (2006) izdvajaju indikatore koji se odnose na kulturno-povijesnu baštinu kao dio monitoringa održivog turizma. Nužnost primjene tih indikatora proistječe iz činjenice da je u brojnim receptivnim turističkim regijama nagli porast broja posjetitelja ovakvih atrakcija povećao opterećenost krajolika, premašio kapacitete nosivosti i u konačnici ugrozio opstojnost kulturno-povijesne baštine. U unutrašnjoj Istri, s obzirom na broj turista, ostvarenih noćenja i etapu životnog ciklusa turističke regije, ovakav nepovoljan scenarij je teško ostvariv pa se polazi od pretpostavke da su broj i gustoća kulturno-povijesne baštine po općinama i gradovima na ovom stupnju razvoja prednost koja pridonosi ukupnom očuvanju kulturnih i etnosocijalnih vrijednosti u skladu s osnovnim postavkama koncepcije održivog turizma.

U odabiru sociokulturnog indikatora koji će, poštujući obilježja jasnoće i usporedivosti, vrednovati kulturno-povijesnu baštinu u postupku analize održivog turizma, koristile su se određene istraživačke metode i postupci. Prvo, u ukupan su broj uključeni registrirani i preventivno registrirani nepokretni kulturno-povijesni spomenici po općinama i gradovima unutrašnje Istre prema evidenciji Konzervatorskog odjela u Puli. Prema tome, u popis nisu uključeni spomenici nematerijalne baštine i spomenici koji nisu registrirani kao zaštićena kulturno-povijesna baština. Drugo, u popisivanju zaštićene kulturno-povijesne baštine poštovali su se kategorizacija, opis i nazivlje pojedinih tipova spomenika, koji se nalaze u dokumentaciji Konzervatorskog odjela, što predstavlja određenu metodološku teškoću. Naime, urbanističke, poluurbane i ruralne cjeline popisuju se kao jedan registrirani spomenik kulture u određenoj općini ili gradu, što prilikom uspoređivanja s ostalim

spomenicima može stvoriti nerealnu sliku prostornog rasporeda i značaja baštine. Primjenom takvog načina usporedbe izjednačio bi se, primjerice, pojedinačni spomenik poput skulpture s akropolskim naseljima⁵⁴ koji su bitni dijelovi antropogene, fizionomske i osjetilne sastavnice krajolika unutrašnje Istre. Kako bi se izbjegla takva metodološki neopravdana kvantifikacija te omogućila ravnopravnija usporedba, moguća su dva rješenja. Prema jednom bi se rješenju svaka građevina u urbanističkim, poluurbanim i ruralnim cjelinama brojila kao jedan spomenik, što bi stvorilo neravnotežu i nerazmjer u uspoređivanju općina i gradova. Zbog toga se pristupilo drugom načinu vrednovanja ta tri tipa spomeničke baštine tako da se svaka urbanistička cjelina zbog svog značaja za oblikovanje, izgled i prepoznatljivost krajolika unutrašnje Istre vrednuje kao pet pojedinačnih spomenika. Iz istih bi se razloga poluurbane i ruralne cjeline vrednovale kao tri pojedinačna spomenika.

Uzimajući u obzir spomenute istraživačke i metodološke specifičnosti te poštujući obilježja indikatora održivog turizma, u ovom se radu kao sociokulturni indikator koristila gustoća registrirane zaštićene kulturno-povijesne baštine u površini općina i gradova unutrašnje Istre. Sukladno tome, indikator se dobiva dijeljenjem ukupne površine općine i grada s brojem spomenika smještenih na njihovu prostoru.

6.3.2. Poznavanje i razumijevanje jezika

Tradicionalni odnos turista i domaćina u destinaciji je, do prvih pokušaja uvođenja i primjene koncepcije održivog turizma, bio privremen, površan, nejednakih doživljaja te je jedna od negativnih posljedica takvog odnosa bilo smanjenje značaja lokalnog jezika (Williams, 2000). Takvi negativni utjecaji posebno su dolazili do izražaja u receptivnim regijama masovnog, sezonski usmjerenog turizma s velikim udjelom stranih posjetitelja koji najčešće nisu poznavali jezik domaćeg stanovništva. Pojavom koncepcije održivog turizma te pokušajima njezine primjene u različitim destinacijama u prvi se plan stavljaju sociokulturne sastavnice kao što su uvažavanje običaja, kulture i jezika stanovništva receptivnih regija te stvaranje multikulturalnog ozračja.

Pitanjima odnosa jezika i turizma u dosadašnjim je istraživanjima posvećeno relativno malo pažnje pa je samo nekoliko studija razmatralo taj odnos (Huisman i Moore, 1999). U

⁵⁴Drastičan primjer neprimjenjivosti pukog brojenja registriranih spomenika je usporedba dviju općina koje imaju samo jedan spomenik na popisu zaštićene kulturne baštine. Lanišće na svom teritoriju ima jednu spomenkuću u naselju Vodice, a Motovun ima jednu urbanističku cjelinu. Jasno je da se općina Motovun na simboličnoj i stvarnoj razini prepoznaje kao jedan od turističkih najatraktivnijih dijelova unutarne Istre, čemu je najviše pridonijela upravo zaštićena kulturna baština samog akropolskog naselja Motovun.

malobrojnim radovima izdvaja se onaj koji koristeći jezične promjene istražuje odnos porasta turističkog prometa i društvenih promjena (White, 1974, prema Wall i Mathieson, 2006). Prema modelu predloženom u tom istraživanju, turizam može prouzročiti jezične promjene na tri načina. Prvu promjenu uzrokuju strani emigranti koji dolaze kao radna snaga u turizmu i ugostiteljstvu. Druga je promjena inspirirana povećanim interesom za kulturu turista, a treća direktnim kontaktom turista i domaćeg stanovništva. Navedeno istraživanje i njemu slična provedena su kao studije slučaja na ograničenom prostoru pojedinih turističkih regija, uvažavajući njihove turističke i jezične specifičnosti pa se ne mogu poopćavati i široko primjenjivati u drugim regijama.

Malobrojna istraživanja odnosa jezika i turizma odrazila su se u implementaciji jezičnih obilježja kao indikatora održivog turizma. Svjetska turistička organizacija (UNWTO, 2004) u određivanju posljedica koje turizam ostavlja na lokalno stanovništvo receptivne regije, predlaže kao pomoćni indikator broj ili udjel stanovnika koji nastavljaju upotrebu lokalnog jezika, odijevanja, običaja, glazbe, kuhinje, vjere i slično. Sukladno tome, Choi i Sirakaya (2006) predložili su indikator zadržavanje lokalnih običaja i jezika, a kao metodološki precizniji i praktičniji Coccossis i Mexa (2004) su u skupini sociokulturnih indikatora izdvojili udjel turista koji razumiju ili koriste jezik destinacije. Iako u odabiru kriterija pomoću kojih se određuju skupine turista s obzirom na državu podrijetla može biti manjkavosti, spomenuti indikator može se primijeniti u monitoringu održivog turizma općina i gradova unutrašnje Istre.

Sociokulturni indikator održivog turizma poznavanje i razumijevanje jezika može se primijeniti za prostor unutrašnje Istre pod uvjetom da se uvažavaju geografske, društveno-gospodarske, kulturne, povijesne i političke posebnosti ove regije. Također pri odabiru kriterija za ovaj indikator valja voditi računa o određenim metodološkim specifičnostima. Koristeći pokazatelje Turističke zajednice Istarske županije o strukturi turista prema državi podrijetla polazi se od pretpostavke da se turist služi jezikom države iz koje dolazi te da je broj onih koji se ne služe neznatan i statistički zanemariv. Pod sličnom se pretpostavkom zanemaruje broj turista koji se služe odabranim jezicima za ovaj indikator, a ne dolaze iz države gdje se koristi jedan od tih jezika. Uvažavajući navedene posebnosti unutrašnje Istre, odabrane su tri skupine turista s obzirom na državu podrijetla. Prvu skupinu turista čine oni koji su u lokalnim turističkim zajednicama registrirani kao domaći gosti, odnosno gosti iz Republike Hrvatske. Drugu skupinu čine gosti iz država čiji su službeni jezici razumljivi i slični hrvatskom jeziku, ali ih lokalno stanovništvo razlikuje od hrvatskog jezika. To su turisti iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore te Srbije. Trećoj skupini pripadaju gosti iz Italije za čije

uvršćavanje u indikator, uvaŹavajući istarske posebnosti, ima opravdanja. Talijanski je jezik, prema Statutu Istarske Źupanije (Istarska Źupanija, 2001), ravnopravan hrvatskom jeziku, a sukladno tom pravnom aktu ravnopravna sluŹbena upotreba hrvatskog i talijanskog jezika ostvaruje se u radu svih tijela Źupanije te u postupku pred upravnim tijelima. Nadalje, radi ostvarivanja ravnopravnosti hrvatskog i talijanskog jezika u Istarskoj se Źupaniji zapošljava odgovarajući broj djelatnika koji se podjednako aktivno sluŹe hrvatskim i talijanskim jezikom. Prema odredbama ovog Statuta, talijanski se jezik uči u hrvatskim osnovnim školama kao jezik društvene sredine ili kao izborni jezik. Provodeći odredbe Statuta i poštujuci tradiciju, u višegodišnji, redoviti i kontinuirani proces učenja talijanskog jezika uključeno je, zajedno s učenicima iz talijanskih škola, dvije trećine učenika u istarskim osnovnim školama i polovica u srednjim školama. U srednjim strukovnim školama, koje na prostoru Istarske Źupanije obrazuju zanimanja u turizmu i ugostiteljstvu, zastupljenost talijanskog jezika je gotovo potpuna (Ured državne uprave u Istarskoj Źupaniji, 2009).

UvaŹavajući navedene razloge kao sociokulturni indikator, u sustavu monitoringa održivog turizma koristio se indikator poznavanje i razumijevanje jezika. Dakle, ovaj se indikator dobiva kao udjel turista iz Hrvatske, Crne Gore, Srbije, Bosne i Hercegovine te Italije u ukupnom broju turista.

6.3.3. Opća sigurnost

Opća sigurnost, premda nije dio atrakcijske osnove receptivne turističke regije, predstavlja primarni kriterij u donošenju odluke turista pri odabiru turističke destinacije. Mir i sigurnost turista temeljni su preduvjeti uspješnog razvoja turizma u naselju, regiji ili državi. Svaka naznaka prijetnje miru i sigurnosti uzrokuje pad turističkog prometa, i to ne samo u pogođenoj destinaciji, nego i u susjednim regijama. Stoga receptivne regije čije gospodarstvo jednim dijelom ovisi o turizmu, a kojima je prijetnja sigurnosti omela ili prekinula razvoj, ulaŹu znatne napore za povratak na turističko tržište (Čavlek, 2002). Konceptija održivog turizma prema kojoj se u receptivnoj regiji uvaŹavaju njezine sociokulturne posebnosti, uključujući tradicijske vrijednosti i međukulturalno razumijevanje, postavlja novu dimenziju sigurnosnog aspekta turizma. Vodeći se tom koncepcijom, osim sigurnosti turista u destinaciji, znatna se pozornost mora posvetiti i pitanjima ugroŹene sigurnosti lokalnog stanovništva od strane turista.

Pojavni oblici ugroŹavanja i remećenja sigurnosti u turističkoj destinaciji dijele se na kriminalna djela, terorističke akte, ratove te političke i građanske nemire. U kriminalna djela

spadaju krađe, pljačke, razbojstva, silovanja, otmice, piratstvo i ubojstva. Navedena djela može počiniti lokalno stanovništvo prema turistima, ali i obrnuto, a mogu biti između turista, kao i od strane organiziranog kriminala prema turističkim tvrtkama. Teroristički akti mogu imati oblik domaćeg, međunarodnog i prekograničnog terorizma, a u građanske i političke nemire spadaju državni udari, nasilne demonstracije, ustanci i pobune (Pizam i Mansfeld, 2006). Među navedenim pojavnim oblicima za potrebe ovog rada najvažnija su kriminalna ili kaznena djela te prekršaji protiv javnog reda i mira, uključujući i djela povezana s javnim moralom koja ne moraju biti protivna zakonu.

Turistički kriminalitet⁵⁵ u užem su smislu sva kaznena djela koja vrše turisti ili se vrše na njihovu štetu, na štetu ugostiteljskih i turističkih tvrtki te dobara koja se koriste u turizmu. Turistički kriminalitet u širem smislu ili turističku delinkvenciju čine sva kaznena djela, prekršaji i socijalno-patološke pojave koje se javljaju u turizmu (Carić, 1981). Najčešća kaznena djela u Hrvatskoj povezana s turističkom sezonom su ona protiv imovine, iz područja gospodarskog kriminaliteta, sigurnosti prometa na cestama, protiv života i tijela te protiv dostojanstva ličnosti i morala, a strani državljani najčešće sudjeluju u trgovini opojnim drogama i njihovoj zlorabi, krađama kulturnih dobara, nedopuštenim podvodnim aktivnostima i ribolovu, ugrožavanju sigurnosti plovidbe i nepoštovanju pomorskih propisa, prijevarama, korištenju krivotvorenih kreditnih kartica i čekova te neplaćanju računa (Matika i Gugić, 2007).

U dosadašnjim istraživanjima sigurnosti u turizmu velika se pažnja posvećivala turistima kao žrtvama kriminala, a znatno manje turistima kao počiniteljima kaznenih djela i prekršaja. Swarbrooke (1999) među pet osnovnih dužnosti turista u destinaciji zasnovanoj na održivom turizmu ubraja one koje se odnose na poštovanje lokalnih zakona i pravila te nesudjelovanje u radnjama koje nisu protivne zakonu, ali ih lokalno stanovništvo smatra nemoralnim. Neprihvatljivo ponašanje i kriminal koji su počinili turisti u receptivnoj regiji stvara kod lokalnog stanovništva odbojnost prema turizmu kao djelatnosti, povećava napetosti između vlasnika turističkih objekata i drugih stanovnika, a u drastičnim slučajevima može prerasti u otvorenu ksenofobiju i sukobe. Upravo zbog toga je prioritet ispitati brojnost kaznenih djela i prekršaja koje su počinili turisti tijekom boravka u destinaciji kao polazišta za oblikovanje sociokulturnog indikatora opće sigurnosti.

U oblikovanju indikatora opće sigurnosti koristili su se podaci Policijske uprave istarske (2010) o ukupnom broju počinjenih kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i

⁵⁵ Kriminalitet je ukupnost kriminalnih radnji i djela koja se pojavljuje u društvu, a pod pojmom kriminal podrazumijeva se izvođenje protuzakonitih i opasnih radnji (Matika i Gugić, 2007).

mira te broju počinjenih kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira koja su počinili strani turisti po općinama i gradovima unutrašnje Istre. Strani turisti su oni koji s vizom ili bez nje borave u Hrvatskoj najdulje 90 dana, što isključuje strane radnike, znanstvenike, studente i učenike. Sociokulturni indikator opće sigurnosti dobiva se kao udjel kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira počinjenih od stranih turista u ukupnom broju tih delikata.

7. STUDIJE SLUČAJA

Za studije slučaja u ovom su radu odabrane tri jedinice lokalne samouprave u unutrašnjoj Istri s prostornim i društveno-gospodarskim specifičnostima koje s aspekta implementacije i razvoja održivog turizma zahtijevaju poseban osvrt i pažnju. To su grad Buje te općine Lanišće i Svetvinčenat. Posebnost grada Buja je u tome što je to destinacija koja turizam razvija u dvije mikroregije s različitom atrakcijskom osnovom i turističkim prometom. Općina Lanišće je dio unutrašnje Istre s najslabijim demografskim resursima, a zatvorenost dijela granice prema Sloveniji otežava međuregionalno, prekogranično povezivanje. Općina Svetvinčenat kao dio socioekonomske regije Pule ima, osim vlastite atrakcije osnove, u neposrednoj blizini dijelove obale susjednih općina koje razvijaju ljetni, odmorišni turizam te grad Pulu kao destinaciju kupališnog i kulturnog turizma.

7.1. Grad Buje

Grad Buje je jedinica lokalne samouprave na sjeverozapadu Istarske županije, između gradova Umaga na zapadu, općine Brtonigla na jugozapadu, općine Grožnjan na jugu i istoku te granice sa Slovenijom na sjeveru i sjeveroistoku. Posebnim teritorijalnim spojem grad Buje ima izlaz na Jadransko more u Piranskom zaljevu, u naselju Kanegra (sl. 22).

Sl. 22. Grad Buje (Izvor: Prema kartografskoj podlozi Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

Osnovni cilj istraživanja jest izdvojiti turističke čimbenike grada Buja s obzirom na specifičnosti koje taj prostor razlikuje od ostalih dijelova unutrašnje Istre te stoga određuju drugačije mogućnosti razvoja održivog turizma. Najvažnija turistička obilježja grada Buja su granični položaj prema Republici Sloveniji, blizina emitivnih regija uključujući gusto naseljena urbana područja Slovenije i Italije, vlastito priobalje sa smještajnim objektima te depopulacijski procesi koja ugrožavaju daljnji razvoj. U istraživanju studije slučaja koristile su se metoda analize statističkih pokazatelja o broju postelja, turista i noćenja, metoda analize prostorno-planskih dokumenata i razvojnih planova te metoda promatranja, provedena terenskim istraživanjem koje je uključilo metodu fotografskog i videosnimanja te neformalnog promatranja i razgovora s lokalnim stanovništvom. Uz navedene metode, u istraživanju je korištena i metoda intervjuiranja, a provedena je polustrukturiranim, problemski usmjerenim intervjuom sa stručnom osobom Turističke zajednice grada Buja.

Na prostoru grada nalazi se 21 naselje, od kojih su dva bez stalnih stanovnika. To su Sveta Marija na Krasu, čiji se naseljeni dio nalazi na teritoriju grada Umaga, te naselje Kanegra, nastalo 1992. godine izdvajanjem iz naselja Valica koje također pripada Umagu. Grad Buje ima površinu 99 km², a na popisu stanovnika 2011. godine brojao je 5182 stanovnika s gustoćom naseljenosti od 52,2 stanovnika/km². Središnje naselje Buje imalo je 2671 stanovnika, odnosno 51,5% stanovnika grada. U usporedbi s prethodnim popisom 2001. godine, grad Buje zabilježio je pad broja stanovnika za 2,9%, po prosječnoj godišnjoj stopi od -0,3%. Razlozi depopulacije su negativno prirodno kretanje stanovništva, nepovoljan sastav prema dobi i razvoj u prethodnim razdobljima.

Grad Buje razvija turizam u dvije, prema površini, atrakcijskoj osnovi i turističkom prometu, različite i polarizirane mikroregije. Prva mikroregija Kanegra obuhvaća obalni pojas dug 4,5 kilometara i smještajne objekte Kanegra u Piranskom zaljevu, a druga mikroregija ostala naselja grada Buja. Obje mikroregije imaju povoljan turističko-geografski položaj u blizini emitivnih žarišta. Površina prve mikroregije iznosi 1,7 km², što je manje od 2% ukupne površine grada Buja. Atrakcijsku osnovu Kanegre čine pristupačna obala te more pogodno za kupanje i sličnu priobalnu rekreaciju, što je pogodovalo razvoju ljetnog, odmorišnog turizma, ovisnog o temperaturnim vrijednostima zraka i mora. Trajanje kupališne, a samim time i turističke sezone određeno je temperaturama mora višim od 18 °C koje se u Piranskom zaljevu zadržavaju četiri mjeseca (Supić i Orlić, 1992). Na prostoru Kanegre smješteni su istoimeno apartmansko naselje i naturistički kamp koji su otvoreni sezonski, u trajanju od 160 dana. Druga mikroregija obuhvaća najveći dio grada Buja sa 20 naselja i 97,5 km² površine, a turizam razvija na kompleksnoj i diversificiranoj atrakcijskoj

osnovi. Najvažniji prirodni elementi atrakcijske osnove su Momjansko pobrđe kao sjeverozapadni dio Istarskog flišnog pobrđa, tekućice, te biljne i životinjske vrste. Antropogenu atrakcijsku osnovu čine zaštićena kulturno-povijesna baština, enogastronomija u ugostiteljskim objektima i uz turističke staze, kulturne ustanove, različite manifestacije i zabavne atrakcije. Ova mikroregija ima različite vrste smještajnih objekata s dominacijom kuća za odmor (vila), apartmana i soba, koji su prostorno disperzirani, te dva hotela u naselju Plovanija. Raznolikost atrakcijske osnove omogućava razvoj različitih oblika turizma. Ovaj dio unutrašnje Istre je među prvima uključio proizvodnju vina i maslinova ulja u turističku ponudu otvaranjem vinskih cesta i cesta maslinova ulja, što je potaknulo razvoj ruralnog turizma, a u sljedećoj etapi gradnju luksuznih ruralnih vila s najvišim smještajnim standardima, uvodeći privatne bazene kao inovaciju u ruralni prostor. Ruralni smještajni objekti, uključujući vile, nalaze se u Momjanu, Krasici, Baredinama, Bibalima, Merišću i okolici Buja. Nastavak turistifikacije započete gradnjom ili obnovom ruralnih objekata potaknuo je gradnju naselja sa pseudotradicijskim kućama, unutar ili nadomak postojećih ruralnih cjelina Momjana i Baredina. Takva gradnja stambeno-turističkih naselja djelomično je izmijenila fizionomska obilježja. Osim poticanja turizma u ruralnim naseljima, među prvima u Istri promovirane su biciklističke staze koje povezuju atraktivne punktove, a kao posebnost su otvorene kockarnice kao zabavne atrakcije u hotelima na prostoru naselja Plovanija.

Tab. 22. Postelje, turisti i noćenja u turističkim mikroregijama grada Buja 2009. godine

Mikroregije	Postelje		Turisti		Noćenja	
	Broj	Udjel (%)	Broj	Udjel (%)	Broj	Udjel (%)
Kanegra	1 698	85,07	22 678	75,04	130 224	86,36
Ostala naselja	298	14,93	7 543	24,96	20 560	13,64
Ukupno	1 996	100,00	30 221	100,00	150 784	100,00

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2010a

Polarizacija dviju turističkih mikroregija grada Buje najočitija je u turističkim pokazateljima broja postelja, turista i noćenja (tab. 22). U 2009. godini dva su smještajna objekta u Kanegri tijekom petomjesečne turističke sezone primila tri četvrtine turista i ostvarila 86% noćenja grada Buja. Izrazita dominacija Kanegre proistječe iz velikog udjela postelja i duljeg prosječnog boravka turista tijekom ljetne sezone. U Kanegri su turisti prosječno boravili šest dana, a u ostalim naseljima 2,5 dana. Takvi rezultati potvrđuju procjenu Turističke zajednice prema kojoj smještajni objekti u Kanegri i Plovaniji ostvaruju

90% turističkih prihoda grada Buja. Očito je da je upravo zbog Kanegre i djelomice Plovanije bujski turizam 2009. godine prihvatio 40% turista i ostvario trećinu noćenja unutrašnje Istre.

Tab. 23. Planirani smještajni kapaciteti prema PPU Grada Buja do 2015. godine

Lokacija građevinskog područja	Naselje	Postelje
Kanegra i Porta Madona	Kanegra	3 600
Škrile	Plovanija	300
Golf-naselje Markocija	Gamboci	200
Buje, Stanica, Sportski centar Buje, Sv. Sebastijan, Monte Bašter, Stancija Frfuja, Stancija Rosa	Buje	400
Unutrašnjost grada Buja	Ostala naselja	500

Izvor: Urbis 72, 2005.

Za potpunu ocjenu mogućnosti održivog turizma s predikcijom budućeg smjera razvoja Buja kao turističke destinacije treba analizirati dio Prostornog plana uređenja grada (PPU) koji se odnosi na daljnje širenje površina s ugostiteljsko-turističkom i sportsko-rekreacijskom namjenom te poglavlja o turizmu u Programu ukupnog razvoja. Prema Prostornom planu uređenja Grada Buja (Urbis 72, 2005), predviđa se proširenje postojećih smještajnih kapaciteta sa sadašnjih 2000 na 5000 postelja do 2015. godine (tab. 23). Najveći porast broja postelja planira se u naselju Kanegra koje bi time povećalo broj postelja sa sadašnjih 1700 na 3900 u što je uključeno planiranih 300 postelja u susjednom naselju Škrile. Takva izrazita prostorna disproporcija smještajnih kapaciteta u direktnoj je suprotnosti s postavkama plana koji bi se trebao temeljiti na receptivnim mogućnostima svakog pojedinog područja. Pritom se nije vodilo računa o Kanegri kao destinaciji ljetnog, odmorišnog turizma s izrazitom prostornom i vremenskom koncentracijom turista na maloj površini. U ocjeni održivosti turizma u mikroregiji Kanegra treba procijeniti fizički tip kapaciteta nosivosti obale kao temeljne turističke atrakcije. Procjenjuje se da turistima u ljetnom razdoblju stoji na raspolaganju maksimalno 40.000 m² površine priobalja na kojoj se zadržavaju tijekom dana pri kupališnim i drugim rekreacijskim aktivnostima. Ostvari li se potpuna popunjenost kapaciteta, proistječe da bi na svakog kupača dolazilo 10,25 m² obale, što je više od predviđenog minimuma od 6 m² prostora za šljunčane obale kakvu ima Kanegra (Osrečki, 1994). Nedostatak ove procjene je nemogućnost predviđanja broja posjeta obale Kanegre od strane domaćeg stanovništva iz obližnjih naselja, grada Buja i Umaga te izletnika iz Slovenije i Italije. Ova skupina posjetitelja može znatno smanjiti predviđenu površinu po kupaču te ugroziti održivost turizma u ovoj mikroregiji. Za ostale dijelove Buja planira se ukupno 1100 postelja, od čega bi 400 bilo u naselju Buje, 200 uz golf-igralište Markocija u Gambocima te

500 u ostalim naseljima. To znači da bi ostalih 17 naselja imalo prosječno 30 postelja, a nisu predviđene posebne građevinske zone ni plan razvoja turizma u sjeveroistočnim naseljima s izrazitom depopulacijom.

Program ukupnog razvoja grada Buja (Eurokonzalting, 2009) u nekoliko poglavlja izdvaja turizam kao jednu od okosnica na kojima bi se trebao temeljiti budući razvoj. SWOT analiza u sklopu Programa posebno ističe kao prednosti geografski položaj, prirodno-geografsku osnovu te turistički potencijal, ali se u nabrojenim vrstama turizma ne izdvaja ljetni, odmorišni kao najvažniji prema broju turista i noćenja. Istom se analizom kao slabosti izdvajaju nedostatna iskorištenost postojećih resursa i nedostatak kapaciteta u turizmu, među kojima su posebno istaknuti oni smještajni. Nadalje se u analizi kao jedna od mogućnosti grada Buja predviđa jačanje i razvoj turizma, pri čemu se kao vrsta ne izdvaja kupališni turizam, iako je prema PPU najveći broj postelja predviđen u obalnoj zoni. Kao prijatnu Program prepoznaje štetne posljedice na okoliš koje može imati turizam. U ostvarenju strateških ciljeva jedan od prioriteta, prema ovom programu, jest unapređenje turizma i turističke ponude, što bi se, između ostalog, ostvarilo promocijom održivog turizma. Pritom se jasno ističe uloga turizma u očuvanju prirodne osnove i kulturne baštine, ali se zanemaruje odnos prema lokalnom stanovništvu i ulozi u gospodarstvu. Isto tako, kao jedan od pet strateških ciljeva zadan je ravnomjeran razvoj teritorija, pri čemu se izdvaja pet područja: pogranično područje, Gornja Bujština, pomorsko područje, naselje Buje i područje Krasice. Veliki nedostatak ovog zoniranja su nejasan prostorni okvir, granice i pripadajuća naselja pojedinih područja. Osim toga, za pogranično područje nije spomenuta turistička aktivnost, iako se na tom prostoru nalaze dva hotela koja upravo zbog blizine granice i specifične ponude imaju velik značaj za bujski turizam. Sličan neodređen položaj turizma u ravnomjernijem razvoju grada Buja imaju područja Krasice i naselja Buje, iako se i ovdje nalaze smještajni kapaciteti u ruralnim vilama i agroturizmu.

U ovoj studiji slučaja došlo se do nekoliko zaključaka o mogućnosti primjene koncepcije održivog turizma. Prvo, grad Buje se kao destinacija može podijeliti na dvije, odnosno uvjetno tri mikroregije s različitim atrakcijama i intenzitetom turističkog prometa. U prvoj priobalnoj zoni, koja bi obuhvaćala naselje Kanegru, nastavio bi se dosadašnji razvoj kupališnog turizma uz uvođenje monitoringa i potpunu primjenu svih tipova kapaciteta nosivosti. U tu bi se mikroregiju uključila naselja Plovanija, Kaldanija, Sveta Marija na Krasu i Kaštel s ponudom zabavnih atrakcija, ugostiteljskih objekata, sportskih terena i staza. Druga bi mikroregija obuhvaćala naselja s ruralnim vilama i stambeno-turističkim naseljima te enogastronomskom ponudom uz vinske i ceste maslinova ulja, odnosno razvojem ruralnog

turizma. Posebna pozornost u toj mikroregiji posvetila bi se sjeveroistočnim naseljima s malim brojem stanovnika i slabijom povezanošću s ostalim dijelovima. U toj bi se mikroregiji kao posebna turistička enklava kulturnog i manifestacijskog turizma izdvojilo naselje Buje. Drugo, dosadašnji razvoj turizma bio je izrazito polariziran na uski obalni pojas Kanegre s Plovanijom s ostvarenih 90% noćenja te ostala naselja koja se, unatoč raznolikoj ponudi, nalaze u etapi otkrivanja i uključivanja u životnom ciklusu destinacije. Treće, prostorni plan i program ukupnog razvoja nisu u dovoljnoj mjeri prepoznali mogućnosti razvoja turizma u drugim naseljima, osobito u reljefno višem Momjanskom pobrđu te južnim naseljima Krasici, Lozarima i Baredinama, nego su i dalje usmjereni prema intenzivnoj turističkoj gradnji na obali i obližnjim naseljima. Time se zapostavlja valorizacija raznolikije atrakcijske osnove ovog prostora koja omogućava razvoj turizma tijekom cijele godine. Nadalje, uz pretpostavku promjena upravno-teritorijalnog ustroja Republike Hrvatske i Istarske županije koje bi uključile izmjene granica između gradova i općina, postoji mogućnost gubitka bujskog izlaza na more i pripajanja susjednom gradu Umagu. Takav scenarij, uz nepostojanje konkretnih planova i smjernica za intenzivniji razvoj u unutrašnjim naseljima, znatno bi umanjio značenje Buja u turizmu unutrašnje Istre. Konačno, kao preduvjet održivog turizma na prostoru grada Buja nužna je prostorna i razvojna redistribucija turističke ponude kojom bi se poticao ravnomjeren razvoj svih naselja.

7.2. Općina Lanišće

Prostor ove studije slučaja je općina Lanišće koja zauzima krajnji sjeveroistočni dio Istarske županije. Omeđena je granicom s Republikom Slovenijom na sjeveru, granicom s Primorsko-goransko županijom na istoku i sjeveroistoku, gradom Buzetom na jugozapadu i općinom Lupoglav na jugu (sl. 23). Općina je osnovana 1992. godine izdvajanjem iz tadašnje općine Buzet, a obuhvaća 14 naselja i dva zaseoka koji se nalaze u naselju Kropinjak. Površinom od 144,03 km² je, nakon grada Buzeta, najveća jedinica lokalne samouprave u Istarskoj županiji, ali, nasuprot tome, brojem stanovnika najmanja.

Općina u cijelosti pripada tipu gorskih geomorfoloških regija, i to subgeomorfološkoj regiji gorska skupina Čićarije (Bognar, 1999), što bitno određuje ostala obilježja. Čićarija administrativno pripada dvjema državama: Hrvatskoj i Sloveniji. Na prostoru Hrvatske pripada općinama Matulji u Primorsko-goranskoj županiji te Lanišću i Lupoglavu u Istarskoj županiji. U reljefu se izdvajaju dvije cjeline. Prva su gorski vrhovi s više od 1000 metara

nadmorske visine koji omeđuju drugu cjelinu - visoravan s prosječnom nadmorskom visinom od 600 metara.

Sl. 23. Općina Lanišće (Izvor: Prema kartografskoj podlozi Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

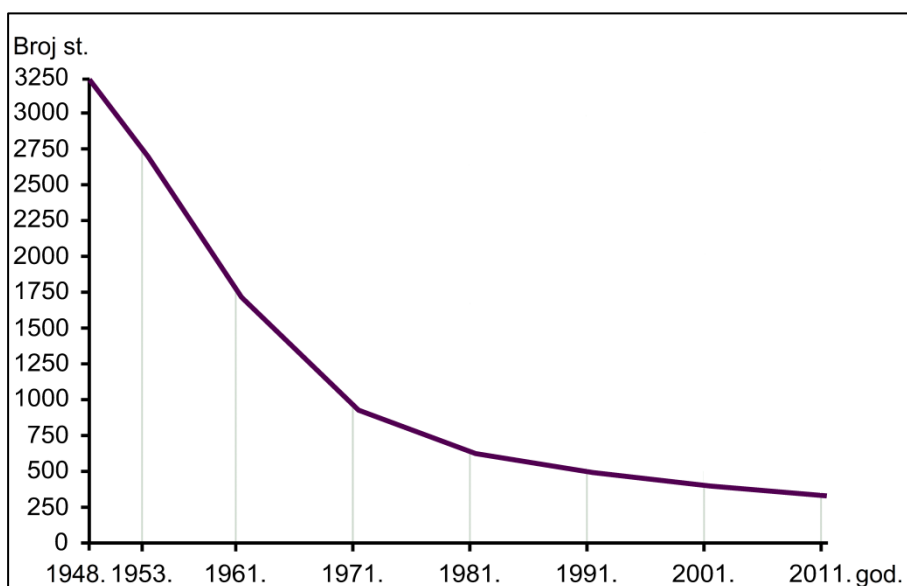
Osnovni cilj istraživanja je procjena mogućnosti razvoja održivog turizma u uvjetima perifernosti i poodmaklih depopulacijskih procesa koji su zahvatili stanovništvo općine. S tim je povezan sekundarni cilj istraživanja, a to je prijedlog mjera i aktivnosti za razvoj održivog turizma na prostoru općine. U ostvarivanju ovih ciljeva koristila se metoda analize demografskih statističkih pokazatelja te turističkih pokazatelja o broju postelja, turista i noćenja. Također su se koristile analiza dosadašnjih relevantnih stručnih i znanstvenih radova čiji je prostorni okvir Ćićarija ili općina Lanišće te analiza Prostornog plana uređenja općine. Uz ove metode, provedeno je terensko istraživanje koje je uključilo metodu promatranja s fotografskim i videosnimanjem te neformalnim zapažanjima i razgovorima s lokalnim stanovništvom. Uz navedene metode, u istraživanju je korištena i metoda intervjuiranja, a provedena je polustrukturiranim, problemski usmjerenim intervjuom sa stručnim djelatnikom Općine.

Ukupni razvoj općine Lanišće ograničava perifernost određena rubnim položajem unutar Istarske županije te zatvorenošću državne granice prema Sloveniji, odnosno Europskoj

uniji kao posljedica provođenja odredbi Schengenskog sporazuma. Najvažnija obilježja perifernosti su niska razina gospodarske razvijenosti i oslonac na tradicionalne gospodarske grane, dominacija ruralnih obilježja u krajoliku, depopulacija i starenje stanovništva, ovisnost o uvezenim dobrima i inovacijama, udaljenost od središta odlučivanja koja vodi u otuđenje te nedostatna infrastruktura i druge pogodnosti (Botterill i dr., 2000). Sva navedena obilježja prisutna su u općini Lanišće, a izrazito negativan utjecaj na razvoj turizma imaju gospodarska, infrastrukturna i demografska obilježja perifernosti. Gospodarstvo počiva na vrlo niskim razvojnim temeljima jer se na prostoru općine nalazi samo jedno veće poduzeće koje zapošljava tridesetak radnika. To je tvornica drvne ambalaže smještena u općinskom središtu - naselju Lanišće. Ostalih tvrtki ima dvadesetak i pretežno su obrtničkog karaktera, a prevladavaju autoprijevoznici. Poljoprivrednih kućanstava koja se bave proizvodnjom i uzgojem, najvećim dijelom za svoje potrebe, ima 80. Tim kućanstvima na raspolaganju je 533,1 ha ukupnog poljoprivrednog zemljišta, od čega se iskorištava 173,8 ha, a to je samo 1,2% površine općine (Poropat, 2002, Urbicon, 2005) te je prema tom pokazatelju, uz općinu Raša, najslabija općina u Istri. Razlog tako slabog korištenja su velike šumske površine, krška građa i socijalni ugar kao posljedica nepovoljnog demografskog razvoja općine u proteklih sedamdeset godina. Slabost gospodarstva ogleda se u prihodima općinskog proračuna koji su u razdoblju od 2005. do 2010. iznosili prosječno 2,5 milijuna kuna. Infrastruktura općine nedostatna je za pokretanje značajnih ulaganja u razvoj turizma. Cestovna mreža samo jednim dijelom zadovoljava prometne potrebe stanovništva i ceste nemaju dovoljno širok kolnik te imaju nekvalitetan asfaltni sloj, nagibe i zavoje neprimjerene sigurnoj vožnji. Vodoopskrbni sustav, uz oslanjanje na dodatne izvore pitke vode, može pokriti lokalne potrebe, uz mogućnost nestašica vode u sušnom razdoblju. Sve centralne funkcije smještene u središtu općine, naselju Lanišće, prema gravitacijskom su dometu lokalne funkcije. Gravitacijski utjecaj obuhvaća samo dio općine jer rubna naselja Brgudac, Slum i Brest gravitiraju Lupoglavu, odnosno Buzetu. Naselje Lanišće ima ograničene i povremene funkcije najnižeg reda, i to područnu osnovnu školu, poštanski ured koji je otvoren dva sata dnevno, općinski ured, ambulantu otvorenu dvaput mjesečno te prodavaonicu hrane otvorenu triput tjedno. Ostala naselja imaju sporadične i privremene funkcije poput ugostiteljskih objekata, servisnih službi i obrta.

Demografska obilježja najizrazitiji su ograničavajući čimbenik turizma općine te im se u razvojnim planovima treba posvetiti puna pažnja. O sudbonosnoj važnosti demografskih obilježja svjedoče rezultati dosadašnjih istraživanja i znanstvenih radova, prema kojima će do 2020. godine izumrijeti sva naselja, osim Jelovica, Podgaća i Lanišća (Nejašmić, 1991a) ili

najmanje polovica (Zupanc, 2001a, 2001b). Najvažnija demografska obilježja su međupopisno kretanje stanovništva od 1948. do 2011., prirodno kretanje stanovništva, migracijski saldo te sastav stanovništva prema dobi i spolu. Međupopisno kretanje od 1948. do 2011. pokazuje konstantno smanjenje broja stanovnika (sl. 24). . Međupopisno kretanje od 1948. do 2011. pokazuje konstantno smanjenje broja stanovnika (sl. 2). U odnosu na 1948. godinu kada je općina imala 3235 stanovnika, na popisu 2001. bilo je samo 398 stanovnika, što znači smanjenje od 88%, po prosječnoj godišnjoj stopi od -2,9% (Zupanc, 2004a). Daljnje smanjenje potvrdili su rezultati popisa stanovništva, kućanstava i stanova 2011. prema kojem je na prostoru općine živjelo 329 stanovnika, a pad broja stanovnika u međupopisju 2001. – 2011. iznosio je 16,1%, po prosječnoj godišnjoj stopi od -1,8%. Takav drastičan pad broja stanovnika posljedica je ubrzane i snažne litoralizacije i industrijalizacije nakon Drugoga svjetskog rata koja je bila koncentrirana u urbanim naseljima, što je pridonosilo zapostavljanju ruralnih prostora. To je, pak, prouzročilo prostornu preraspodjelu stanovništva i ubrzalo deagrarizaciju i ruralni egzodus.

Sl. 24. Kretanje broja stanovnika općine Lanišće između 1948. i 2011. godine

Sva naselja općine Lanišće u razdoblju od 1991. do 2000. bilježe negativnu prirodnu promjenu jer se rodilo samo 26 djece, a umrlo je 137 ljudi. Slični su trendovi zabilježeni u prethodnim desetljećima (Zupanc, 2004b), a nastavljaju se i u posljednjih desetak godina pa je u razdoblju 2001. – 2012. rođeno 24 djece, a umrlo 132 stanovnika (Državni zavod za statistiku, 2013). Takav prirodni pad broja stanovnika ima za posljedicu nemogućnost samoreprodukcije stanovništva, što znači da se jedino redistributivnom ili imigracijskom

politikom općina Lanišće može demografski oporaviti. Migracijski saldo u razdoblju od 1981. do 2001. je pozitivan kao posljedica činjenice da se više nema tko iseliti, ali i useljavanja stanovništva. Prema Zupancu (2004b), u navedenom se razdoblju uselilo 112 stanovnika, i to 33 iz Istarske županije, 55 iz drugih hrvatskih županija i 24 iz Bosne i Hercegovine, pa polovica naselja bilježi vrlo slabu regeneraciju imigracijom. Na popisu 2011. utvrđeno je da 205 stanovnika živi od rođenja u općini, dok je 124 doseljeno i to 50 iz drugih gradova i općina Istarske županije, 35 iz drugih hrvatskih regija, a 39 iz inozemstva od čega 23 iz Bosne i Hercegovine (Državni zavod za statistiku, 2012b). Sastav prema dobi na popisu stanovništva 2011. bio je izrazito nepovoljan jer je na 40 mladih od 19 godina živjelo 133 starijih od 60 godina, a indeks starosti iznosio je 332,5. Poodmakli procesi starenja očituju se u prosječnoj starosti koja iznosi 49,7 godina i povećanom broju samačkih domaćinstava kojih je 57 (Državni zavod za statistiku, 2012b). Višedesetljetna depopulacija, spolno selektivna emigracija i dulji životni vijek žena utjecali su na nerazmjern sastav stanovništva prema spolu. Tako je prema popisu stanovništva 2001. u općini Lanišće živjelo 186 muškaraca i 212 žena. Odnosi su se promijenili na popisu 2011. prema kojem je živjelo 172 muškarca i 157 žena. Najizrazitija razlika u korist muškaraca je u mlađim skupinama zrelog stanovništva vjerojatno kao posljedica veće potražnje za muškom radnom snagom u općini. Indikativno je da su tri najzastupljenije ženske petogodišnje dobne skupine one od 70-74, 75-79, odnosno 60-64 godina života. Dakle, izvan fertilnog kontingenta kao nositelja bioreprodukcije stanovništva. Sva navedena dinamička i strukturna obilježja stanovništva pojačavaju obilježje perifernosti i ugrožavaju krhku osnovu za razvoj gospodarstva i opstanak života u općini.

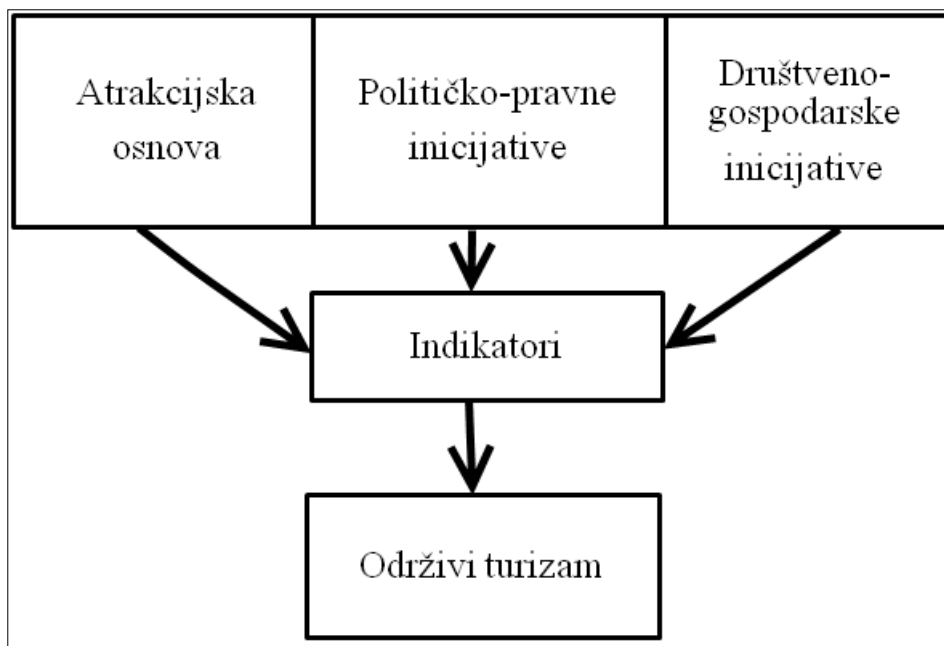
S obzirom na navedena gospodarska, infrastrukturna i demografska obilježja, kakve su mogućnosti za razvoj turizma, odnosno može li turizam pridonijeti revitalizaciji općine? Prema Nejašmiću (1991b), i manji broj stanovnika, uz ustanovljeni tip općeg kretanja stanovništva - vrlo slaba regeneracija imigracijom, može osigurati opstanak na području općine te podići kvalitetu života. Demografska obnova s istom mrežom naselja i brojem stanovnika iz prijašnjih razdoblja u današnjim uvjetima nije moguća. Stoga je pretpostavka Zupanca (2004b) o potrebi razvoja turizma temeljenog na očuvanoj prirodi i blizini većih gradskih središta Trsta i Rijeke kao jednog od pokretača revitalizacije ostvariva pod određenim uvjetima. Naime, perifernost općine Lanišće nije samo posljedica rubnog položaja u Istarskoj županiji ili unutrašnjih negativnih socioekonomskih procesa, nego je jednim dijelom nametnuta izvana (državna granica bez stalno otvorenoga graničnog prijelaza i neadekvatna cestovna mreža). Stoga razvoj turizma ne ovisi samo o povoljnoj atrakcijskoj osnovi i važećoj prostorno-planskoj dokumentaciji. Prostorni plan uređenja općine Lanišće

(Urbicon, 2005) predlaže turizam kao jednu od ključnih djelatnosti revitalizacije općine. Prema tom planu, na prostoru općine razvijali bi se selektivni oblici turizma,⁵⁶ temeljeni na prirodnoj osnovi. Predviđa se boravak od 1000 do 3000 jednodnevnih posjetitelja, gradnja 500 postelja u kampovima i 1500 u turističkim naseljima. Plan ne predviđa potrebnu radnu snagu u tim objektima ni vrstu kampova i turističkih naselja. Dosad je na prostoru općine otvoreno šest smještajnih objekata s ukupno 60 postelja, od kojih je polovica u robinzonskom kampu Raspadalica na granici s gradom Buzetom. Ostali se objekti nalaze u Jelovicama (dva objekta sa 17 postelja), Slumu (kamp i jedan objekt s pet postelja), Brestu (jedan objekt s pet postelja) i Lanišću (jedan objekt s tri postelje). Ti objekti primili su 2009. godine 32 turista i ostvarili 307 noćenja. Nepoznat broj turista i noćenja ostvaren je u 88 vikendica koje se nalaze na prostoru općine. Tako malen turistički promet posljedica je izoliranosti općine u kojoj dio noćenja vjerojatno nije prijavljen nadležnim službama. Naime, Općina Lanišće nema vlastitu turističku zajednicu pa je pripojena Turističkoj zajednici Buzet, a to za posljedicu ima priljev novca od boravišnih pristojbi Gradu Buzetu. Također se ne oporezuju vikendice pa dosadašnje turističke pristojbe nemaju značaj za prihode općinskog proračuna.

Bez obzira na navedena gospodarska, infrastrukturna i demografska ograničenja te maksimalizaciju očekivanja koje je postavila prostorno-planska dokumentacija, postoje mogućnosti razvoja održivog turizma na prostoru općine Lanišće. Pritom treba postaviti realne ciljeve, ne očekujući od turizma rješavanje svih problema općine. Naime, održivost turizma u perifernim područjima može se znatno umanjiti jer dnevni posjetitelji (njih 1000 do 3000 prema PPUO) ne moraju trošiti novac u općini, a stacionarni turisti mogu trošiti samo na hranu, dok se druga roba potrebna za funkcioniranje djelatnosti mora uvoziti. Time se povećavaju porezi te troškovi smještaja, prometa, vodoopskrbe i energije (Hohl i Tisdell, 1995). U općini Lanišće poseban bi problem bilo osiguravanje potrebne radne snage s obzirom na nepovoljan sastav prema dobi i spolu te udaljenost i slabiju prometnu povezanost sa susjednim jedinicama lokalne samouprave.

Prijedlog mjera i aktivnosti za razvoj održivog turizma na prostoru općine Lanišće obuhvatio bi promociju atrakcijske osnove, političko-pravne i društveno-gospodarske inicijative, uz monitoring indikatorima koji bi služili kao korektiv u provođenju mjera (sl. 25).

⁵⁶ PPUO Lanišće u različitim poglavljima i odlomcima nabraja različite, često po koncepciji i načinu izvedbe, suprotstavljene vrste turizma. Tako se spominje lovni i ekoturizam, ekstremni, zdravstveni, sportski, rekreacijski, individualni, seoski, znanstveno-istraživački, konjički, gastro i astroturizam. Nijedan od navedenih oblika, osim seoskog turizma, nije preciznije planiran i osmišljen.

Sl. 25. Shema mjera i aktivnosti za razvoj održivog turizma općine Lanišće

Atraksijsku osnovu općine Lanišće čine prirodna osnova i antropogene atrakcije. Najvažnije prirodne atrakcije su reljef, vode, vegetacija i zaštićena priroda. Gorski je reljef pretežno krške građe u kojem prevladavaju vapnenci, dolomiti i breče, a manjim se dijelom javljaju flišne naslage. Krška građa uvjetovala je pojavu speleoloških objekata špilja, jama i ponora. Tih objekata samo na prostoru istočno od Lanišća ima 10-15 na km². Najpoznatiji speleološki objekt je jama Rašpor pokraj istoimenog sela uz cestu Račja Vas - Trstenik. Njena dosad utvrđena dubina je 365 metara (Prodan, 2006). Druga atrakcija gorskog reljefa su vrhovi viši od 1000 metara, kojih ukupno na prostoru Ćićarije ima 45, od čega su 42 u Republici Hrvatskoj, a na kojima već postoje uređene planinarske staze (Žmak, 2002). Na prostoru Ćićarije nalaze se 92 izvora vode s kapacitetom manjim od 1 l/s, a najvažnije tekućice su potok Pokrovac i Radoški potok, koji poniru u Laniškom polju. Kao ostatak tradicionalnog stočarstva i primitivne vodoopskrbe, na području Ćićarije uređivane su lokve kojih je bilo 140, dok se danas smatra da ih ima samo deset, i to onih koje se hrane izvorskom vodom (Prodan, 2006; Žmak, 2006). Najvažnija mjera u promociji atrakcijske osnove bilo bi objedinjavanje vrijednih prirodnih cjelina općine Lanišće u jedinstvenu zaštićenu cjelinu. Ta mjera može se provesti na dva načina. Prvi je da se sadašnji Park prirode Učka proširi na cijeli prostor hrvatskog dijela Ćićarije i preimenuje u Park prirode Ćićarija-Učka, a u perspektivi na slovenski dio Ćićarije. Drugo je rješenje da se iz Parka prirode Učka izdvoji dio koji pripada naselju Brgudac i zajedno s drugim dijelovima općine Lanišće proglasi kao regionalni park

Ćićarija. Na taj bi način sve karakteristične prostorne cjeline i vrijedna područja općine Lanišće⁵⁷ dobili jedinstvenu zakonsku zaštitu i turističku promociju.

Najvažnije političko-pravne inicijative obuhvaćale bi otvaranje granice prema Sloveniji, osnivanje vlastite turističke zajednice, oslobađanje od svih davanja obnoviteljima kuća i povratnicima te investitorima u turizam i ugostiteljstvo, uz reguliranje vlasništva napuštenih kuća, ali i istodobnu regulaciju općinskih turističkih pristojbi.

U najznačajnije društveno-gospodarske inicijative ubrajali bi se projekti obnove i stavljanja u turističku i znanstveno-istraživačku funkciju zapuštenih javnih zgrada poput škola i društvenih domova, infrastrukturni projekti zbrinjavanja otpadnih voda i komunalnog otpada, cestogradnje, poboljšanja vodoopskrbe i jačanja centraliteta naselja Lanišće te afirmacija tradicionalnih djelatnosti projektima oživljavanja nekadašnjih obrta i ekološke poljoprivrede. Uloga indikatora bila bi korektivna, kao sredstva monitoringa održivog turizma i njegova suodnosa s prirodnom osnovom, lokalnim stanovništvom i ostalim gospodarskim djelatnostima.

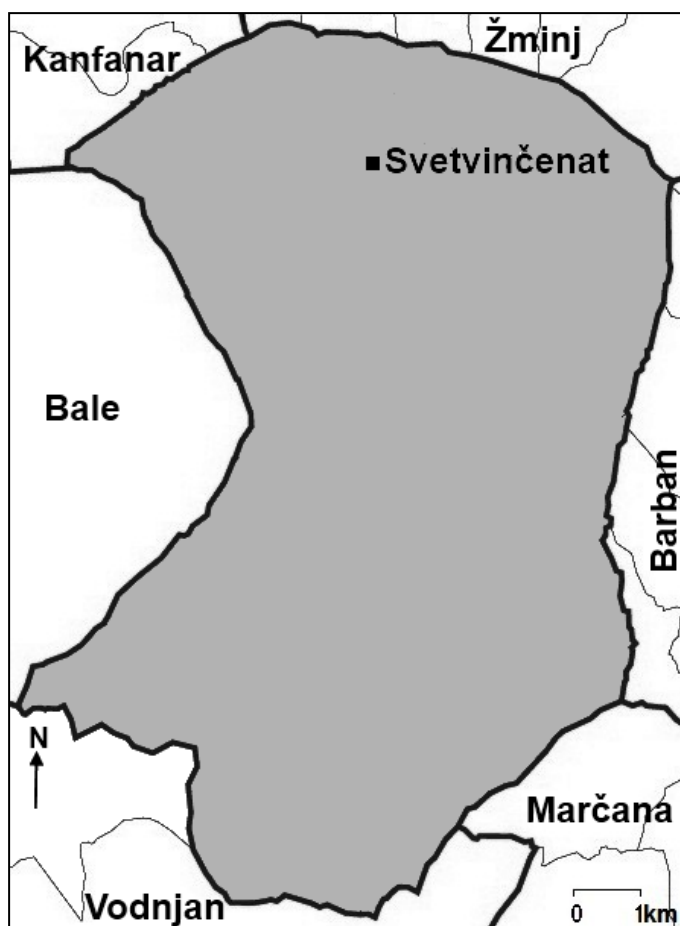
Provedbom navedenih mjera i aktivnosti, uz sudjelovanje matične županije i Republike Hrvatske, stvorili bi se uvjeti za razvoj održivog turizma koji bi postao samo jedan od mehanizama i pokretača postupnog zaustavljanja demografskog propadanja i iniciranja svekolike revitalizacije općine Lanišće i hrvatskoga dijela Ćićarije.

7.3. Općina Svetvinčenat

Treća studija slučaja obuhvaća prostor općine Svetvinčenat koja se nalazi u najjužnijem dijelu unutrašnje Istre, a omeđena je općinama Kanfanar i Žminj na sjeveru i sjeverozapadu, Barbanom na istoku, Balama na zapadu, Marčanom na jugoistoku te gradom Vodnjanom na jugu (sl. 26).

Općina je nastala izdvajanjem iz tadašnje općine Pula 1992. godine i obuhvaća 19 naselja. Južni dijelovi općine nalaze se 5-7 kilometara zračne udaljenosti od obale namijenjene kupanju, odnosno 20 kilometara cestovne udaljenosti od središta Pule čijoj socioekonomskoj regiji (Vresk, 2002) pripada, što bitno određuje njezin ukupni razvoj.

⁵⁷ PPUO izdvaja sljedeće vrijedne cjeline: zaštićeni krajolik - u potezu između Sluma i Lanišća i Vodice - Jelovice, prostor botaničkih rezervata Trstenik – Račja Vas, prostor zaštićenih spomenika kulture Rašporska kula te crkve: Slum, Brgudac, Lanišće, Račja Vas, Trstenik, Vodice, Prapoće, Brest, geomorfološki spomenik prirode Jama Rašpor, dva vapnenačka grebena Žbevnica i potez Gomila – Brajkov Vrh te spomenik parkovne arhitekture: lipa u Slumu (Urbicon, 2005).

Sl. 26. Općina Svetvinčenat (Izvor: Prema kartografskoj podlozi
Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

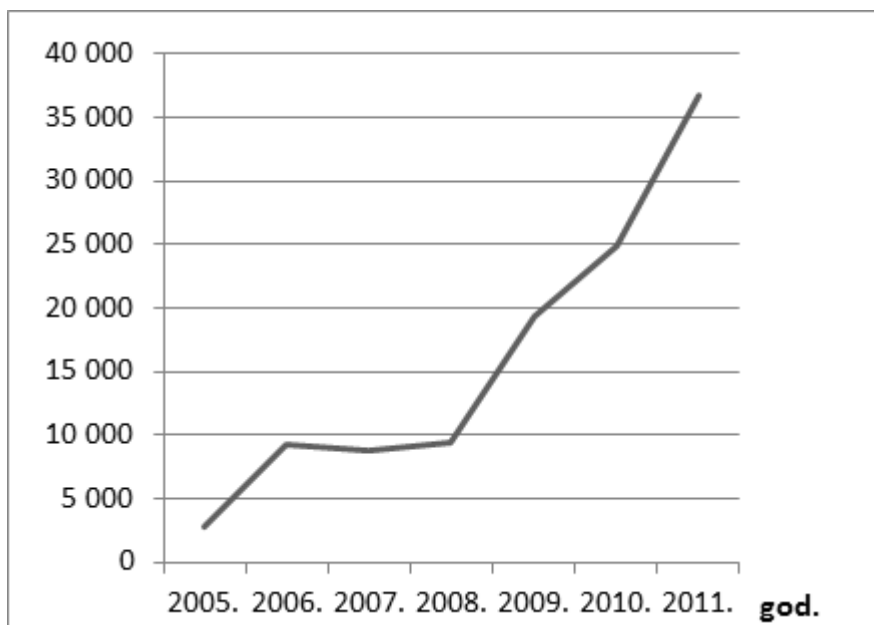
Glavni je cilj studije slučaja utvrditi utjecaj obližnjih prirodnih turističkih atrakcija smještenih u priobalju južne Istre te utjecaj pulske kulturno-povijesne baštine, kulturnih ustanova i manifestacija na razvoj turizma općine Svetvinčenat. Sekundarni je cilj utvrditi i analizirati ograničenja i prijetnje daljnjem turističkom razvoju. U ostvarivanju tih ciljeva koristila se metoda analize turističkih pokazatelja o broju postelja, turista i noćenja. Također su se koristile analiza Prostornog plana uređenja i Programa ukupnog razvoja općine Svetvinčenat te analiza Studije vodoopskrbe područja općine Svetvinčenat. Uz te metode, provedeno je terensko istraživanje koje je uključilo metodu promatranja s fotografskim i videosnimanjem te neformalnim zapažanjima i razgovorima s lokalnim stanovništvom. Kao ključna metoda u istraživanju utjecaja susjednih turističkih područja na turizam općine Svetvinčenat koristilo se intervjuiranje, a provedeno je polustrukturiranim, problemski usmjerenim intervjuom sa stručnim djelatnikom Turističke zajednice općine Svetvinčenat. Rezultati i zaključci proistekli iz ovog intervjua dopunjeni su intervjuom sa stručnim

osobljem Hrvatske gospodarske komore - Županijske komore Pula, zaduženim za turizam i investicije u sklopu šireg istraživanja.

Općina Svetvinčenat turizam temelji na povoljnom turističko-geografskom i prometnom položaju te raznolikoj prirodnoj i antropogenoj atrakcijskoj osnovi. Najvažnija atrakcija je krajolik južnoga dijela Istarske krške zaravni u kojem se isprepleću i dopunjuju prirodne, antropogene, fizionomske i osjetilne sastavnice. Najvažnije prirodne sastavnice krajolika Svetvinčenta su reljef Istarske zaravni s ponikvama kao dominantnim krškim oblicima, tlo crvenica, obilježja umjereno tople vlažne klime s toplim ljetom i submediteranske vegetacije. Najatraktivnije antropogene ili kulturne sastavnice krajolika su ruralne cjeline pojedinih naselja, povijesna jezgra naselja Svetvinčenat s kaštelom te sakralni objekti. Posebnost agrarnog korištenja krajolika su suhozidi i pastirska skloništa (kažuni). Osim toga, važni elementi atrakcijske osnove su folklorna obilježja, enogastronomska ponuda te izvorne kulturne i zabavne manifestacije, među kojima je od šireg značaja Festival plesa i neverbalnog kazališta.

Prvi smještajni objekti u općini Svetvinčenat otvaraju se 2000. godine,⁵⁸ a do 2003. otvoreno je 16 smještajnih objekata sa 121 posteljom, što je rezultat projekta Istarske županije čiji je cilj bio razvoj turizma u unutrašnjim općinama (Vojnović, 2005). U razdoblju od 2005. do 2011. utrostručio se broj postelja te ih je 2011. bilo 786 u 54 smještajna objekta koji su se nalazili na prostoru 17 općinskih naselja. Među njima, najviše je objekata imalo naselje Smoljanci (9), a najviše postelja Butkovići (96), od kojih je većina u stambeno-turističkom naselju Paradiž, uz istoimeni zaselak. Sve to imalo je za posljedicu porast broja turista i ostvarenih noćenja koja su porasla sa 2783 u 2005. godini na 36.723 u 2011. (sl. 27). Nagli razvoj turizma na području općine Svetvinčenat nametnuo je pitanje u kojoj su mjeri sve brojniji turisti motivirani za dolazak atrakcijskom osnovom općine, a koliko ih je privukla blizina obalnih turističkih destinacija, odnosno mogućnost uživanja u raznovrsnim atrakcijama Pule. Naime, u neposrednoj blizini općine nalazi se priobalje grada Vodnjana te općina Bale i Fažana, koji raspolažu s ukupno 21 kilometrom obale pogodne za kupanje i drugu priobalnu rekreaciju. Nadalje, u gradu Puli se nalaze 32 zaštićena kulturno-povijesna spomenika, od čega su četiri kulturna dobra od nacionalnog značaja.

⁵⁸ Prvi podaci Državnog zavoda za statistiku i Turističke zajednice Istarske županije o turizmu općine Svetvinčenat se razlikuju. Prvi smještajni objekt je otvoren 2000. godine u naselju Svetvinčenat i ima četiri postelje. Turistička zajednica Istarske županije prve podatke o broju noćenja objavljuje 2002., a Državni zavod za statistiku 2005. godine.

Sl. 27. Broj noćenja u općini Svetvinčenat 2005. - 2011. godine

U daljnjem istraživanju obavljani su intervjui u lokalnoj turističkoj zajednici i Županijskoj komori,⁵⁹ kojima su provjeravana pitanja vezana za motivaciju turista za dolazak i boravak, značaj turizma za općinu, suglasje s lokalnim stanovništvom te utjecaj na očuvanje tradicije. Prema rezultatima oba intervjua, turisti koji dolaze i borave u općini Svetvinčenat isključivo su motivirani atrakcijama i ponudom unutrašnje Istre jer se destinacija na taj način promovira, a blizina mora ili Pule je sporedna pri odabiru mjesta godišnjeg odmora.⁶⁰ Razlog za to je, uz lokalne atrakcije, da takvi gosti najčešće borave u luksuznim ruralnim vilama s vlastitim bazenima i drugim sadržajima te da ciljano biraju destinacije izvan mediteranskih, ljetnih turističkih gužvi. Bez obzira na rastući značaj turizma za gospodarstvo i zapošljavanje u općini, on zasad nema veći utjecaj u usporedbi s malim i srednjim poduzetništvom te se razvija slično susjednim općinama unutrašnje Istre. Mnogo je važniji odnos turista i lokalnog stanovništva u kojemu nema nesuglasja iz dva razloga. Prvi je taj što su turisti smješteni u relativno izoliranim objektima, a s obzirom na materijalni status i podrijetlo, ne spadaju u rizične skupine gostiju koje bi mogle narušiti život u zajednici. Drugi je razlog što se radi o

⁵⁹ Odabir ove metode istraživanja određen je specifičnostima turističke destinacije u kojoj turisti nisu grupirani u jednoj smještajnoj jedinici poput hotela ili turističkog naselja sa zajedničkim društvenim prostorijama, nego su disperzirani u pedesetak međusobno odvojenih i udaljenih individualnih smještajnih objekata. Iz tih razloga nije bilo moguće obaviti sveobuhvatno i istodobno anketiranje turista pa su se koristile stručne spoznaje djelatnika TZ-a, proistekle iz stalnog i neposrednog kontakta s gostima. Intervju s djelatnicima Županijske komore dio je šireg istraživanja u kojemu je navedena problematika općine Svetvinčenat bila samo manji dio razgovora.

⁶⁰ Intervjuom je, između ostalog, utvrđeno da mnogi turisti koriste automobil samo radi odlaska u kupnju u obližnji Vodnjan gdje se nalazi veći supermarket, a procijenjeno je da je gostima Svetvinčenta podjednako atraktivna Pula za moguće jednodnevne izlete, kao i Rijeka, Plitvička jezera ili Risnjak.

malim naseljima prema broju stanovnika (prosječna veličina 117 stanovnika) koje turisti svojom brojnošću i navikama na sadašnjem stupnju razvoja turizma ne uznemiravaju. Štoviše, prema Turističkoj zajednici općine Svetvinčenat, nazočnost turista pomaže očuvanju tradicije, odnosno djeluje poticajno na unapređenje narodnih običaja, enogastronomskih obilježja i održavanje kulturnih i zabavnih manifestacija.

Daljnji razvoj i širenje turizma općine Svetvinčenat predviđeno je prostorno-planskom i razvojnom dokumentacijom. Izmjenama i dopunama Prostornog plana uređenja općine Svetvinčenat određuje se povećanje broja postelja sa 179 na 499, i to na 18 odvojenih lokacija s različitim vrstama turizma (Urbanistica, 2011). Prema Prostornom planu uređenja, predviđaju se zona hotela, zona turističkih naselja i zona kampova te nije dopuštena kombinacija navedenih zona, nego određivanje jedne za svaku lokaciju. Program ukupnog razvoja izdvaja kao prvi strateški cilj cjelogodišnji razvoj turizma koji bi se temeljio na tradiciji te kulturnoj i prirodnoj baštini. Za ostvarenje tog cilja predviđa se širenje turističkih zona, poticanje agroturizma, obnova i prenamjena kuća u smještajne objekte te razvoj i provedba programa za očuvanje prirodne i kulturne baštine (Micro projekt, 2009). Oba navedena dokumenta stvaraju pretpostavke za nastavak razvoja turizma, ali se samo deklarativno određuju prema problemu infrastrukture, ponajprije vodoopskrbi, odvodnji otpadnih voda i recikliranju komunalnog otpada.

Dosadašnja iskustva u gradnji turističkih objekata za smještaj turista na prostoru općine Svetvinčenat pokazala su da je u pojedinim naseljima vodoopskrba ključni čimbenik i da razvoj turizma mora poštovati postojeće kapacitete vodovodne mreže. Primjer turističke gradnje neprimjerene i neprilagođene vodoopskrbnim kapacitetima je stambeno-turističko naselje Paradiž pokraj istoimenog naselja na jugu općine (sl. 28). Takva su naselja već prilikom gradnje izazvala stručno-znanstvena reagiranja (Medica i dr., 2010; Uravić i Šugar, 2009) i veliku medijsku pozornost, ponajviše zbog pseudotradicijskog stila sagrađenih kuća za odmor⁶¹ i predimenzioniranosti u odnosu na postojeću prostornu logiku starih struktura naselja, ali je ključni problem ostao infrastrukturni, posebice problem dostatne vodoopskrbe.

⁶¹ Propusti u projektiranju i gradnji odrazili su se u kasnijoj turističkoj komercijalizaciji i kategorizaciji. Kategorizirani smještajni objekti na prostoru stambeno-turističkog naselja Paradiž dobili su niže kategorije kuća za odmor od predviđenih jer sanitarne prostorije nisu zadovoljavale propisane uvjete za površinu i volumen.

Sl. 28. Stambeno-turističko naselje Paradiž (Prema podlozi Google Earth izradio autor.)

Naime, staro naselje Paradiž vodom se opskrbljuje iz vodospreme Bričanci te ima 15 stalnih potrošača, ali se zbog novosagrađenog naselja broj povećao za 300 povremenih potrošača za koje nije prilagođena vodovodna mreža (Munte projekt, 2008). Nadležno trgovačko društvo za skupljanje, pročišćavanje i distribuciju vode, Vodovod Pula, ima na raspolaganju dovoljne količine pitke vode za stanovništvo općine Svetvinčenat,⁶² ali proširenje postojeće vodovodne mreže za potencijalno veću potrošnju u stambeno-turističkom naselju Paradiž mora financirati investitor. Po sličnom je principu sagrađeno i sa sličnim stručno-znanstvenim i medijskim odjekom popraćeno stambeno-turističko naselje Čabrunići pokraj istoimenog naselja, ali s povoljnijim infrastrukturnim uvjetima jer postojeća vodosprema osigurava dostatne količine pitke vode. U konačnici, nestašice vode, koje za naselja južnog dijela općine naslućuje i

⁶² Pulski je vodovod u proteklih 30 godina gradio vodovodnu mrežu vodeći računa o predviđenim potrebama stanovništva naselja općine Svetvinčenat. Novogradnji poput Paradiža osigurana je količina vode potrebna za građevinske radove od 1l/s. Za povećanje kapaciteta treba sagrađiti novu vodovodnu mrežu sa širim profilom cijevi.

Program ukupnog razvoja, mogu ugroziti dosadašnji razvoj turizma i obezvrijediti znatna financijska ulaganja te napore Turističke zajednice u promociji općine.⁶³

Problem odvodnje otpadnih voda i recikliranja komunalnog otpada u usporedbi s vodoopskrbom znatno je manji, iako bi potencijalne incidentne situacije mogle prouzročiti slične negativne posljedice po razvoj turizma. Na prostoru općine ne postoji organizirana odvodnja otpadnih voda, nego se takve vode iz domaćinstava i turističkih smještajnih objekata ispuštaju u septičke jame, a odatle, najčešće nepročišćene, završe u podzemlju. U uvjetima povećanja turističkih smještajnih kapaciteta koje predviđa prostorna-planska i razvojna dokumentacija potrebno je ograničiti moguće štetne utjecaje na dva načina. Prvi je gradnja mreže za odvodnju otpadnih voda s određenim mjestima za ispuštanje i ponovnu upotrebu. Drugi način je stroga kontrola nepropusnosti i zadovoljavanja ostalih tehničkih standarda septičkih jama u turističkim objektima kao uvjet za dobivanje dozvole i kategorizacije komercijalnog smještajnog objekta. Na prostoru općine postoji organizirano zbrinjavanje komunalnog otpada, ali još nisu, kao ekološki odgovornija razina zbrinjavanja, postavljeni reciklažni otoci na punktovima u svakom naselju. Od nabrojanih infrastrukturnih problema koji ugrožavaju razvoj turizma, recikliranje otpada iz domaćinstava predstavlja najlakše rješiv problem jer se turistički smještajni objekti mogu obvezati na samostalno odvajanje pojedinih kategorija otpada te njihov daljnji transport do nadležnih ustanova. U Istarskoj županiji za takav način odvajanja i zbrinjavanja komunalnog otpada postoji ideja i početna praksa jer su već realizirani pilot-projekti u kojima je sudjelovalo deset ruralnih turističkih domaćinstava (Radić i dr., 2009).

Rezultati istraživanja pokazuju da se turizam općine Svetvinčenat temelji na vlastitoj atrakcijskoj osnovi i ponudi koje su dio turističkog proizvoda unutrašnje Istre te da je utjecaj i atraktivnost obližnjeg priobalja i grada Pule na odluku turista u odabiru destinacije zanemarljiv. Održivi turizam bi se, uz nužne infrastrukturne projekte koji bi obuhvatili povećanje kapaciteta vodovodne mreže u pojedinim dijelovima općine, gradnju sustava za odvodnju otpadnih voda ili njihovo odgovorno zbrinjavanje te samostalno odvajanje pojedinih kategorija komunalnog otpada u turističkim objektima, nastavio razvijati prema sličnim obrascima dosadašnjeg razvoja, bez prijetnje od zasićenja ili premašivanja kapaciteta nosivosti.

⁶³ Uvriježeno, ali pogrešno mišljenje kako privatni bazeni u sklopu smještajnih objekata uzrokuju povećanu potrošnju je pogrešno jer se voda u njima reciklira i ponovno koristi.

8. REZULTATI

U ovom su poglavlju predstavljeni rezultati analize održivog turizma po općinama i gradovima unutrašnje Istre, koristeći se odabranim abiotičko-ekološkim, ekonomsko-turističkim i sociokulturnim indikatorima koji su provedeni monitoringom 2009. godine. U završnom potpoglavlju predložena je regionalizacija održivog turizma općina i gradova unutrašnje Istre prema dobivenim rezultatima analize.

8.1. Abiotičko-ekološki indikatori po općinama i gradovima

Abiotičko-ekološki indikatori održivog turizma odabrani za ovo istraživanje su udjel površine zaštićene prirode u ukupnoj površini općina i gradova unutrašnje Istre, ukupna potrošnje vode turista u potrošnji općina i gradova, udjel maksimalne moguće potrošnje vode turista u postojećim smještajnim kapacitetima u ukupnoj potrošnji vode po općinama i gradovima kao pomoćni indikator, udjel postelja koje se nalaze u naseljima s priključkom na kanalizacijsku mrežu u ukupnom broju postelja općine i grada te udjel postelja koje se nalaze u naseljima s reciklažnim otocima u ukupnom broju postelja općine i grada.

U unutrašnjoj Istri zaštićena područja prirode nalaze se na teritoriju 11 općina i gradova (tab. 24). Najveći udjel površine zaštićene prirode imaju općine Lupoglav i Kršan u kojima je smješten dio Parka prirode Učka te Značajni krajobraz Učka-sjever i Spomenik prirode Vela draga (Lupoglav), odnosno Značajni krajobraz Učka-jug (Kršan). Dvije općine,

Tab. 24. Udjel površine zaštićene prirode u ukupnoj površini općina i gradova unutrašnje Istre

Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)
1.	Lupoglav	58,97
2.	Kršan	27,87
3.	Gračišće	12,72
4.	Piće	10,73
5.	Lanišće	6,94
6.	Oprtalj	4,39
7.	Kanfanar	2,23
8.	Buzet	0,63
9.	Sveti Lovreč	0,54
10.	Sveta Nedelja	0,03
11.	Pazin	0,01

Izvor: Za površine zaštićene prirode Natura Histrica, 2010.; za površine općina i gradova Državna geodetska uprava, 2011.

Gračišće i Pićan, imaju više od 10% svoje površine zaštićeno zbog Značajnog krajobraza Pićan-Gračišće koji se nalazi na njihovim teritorijima. Udjel površine zaštićene prirode iznad županijskog prosjeka od 6,2% (samo površina kopnenog dijela NP-a Brijuni, bez morske površine) ima općina Lanišće na čijem se teritoriju (naselje Brgudac) nalazi dio Parka prirode Učka. Nasuprot tim općinama i gradovima su one bez zaštićene prirode ili one gdje se radi o zanemarivo malim površinama. U prvu skupinu spadaju grad Buje te općine Barban, Cerovlje, Grožnjan, Kaštelir-Labinci, Motovun, Sveti Petar u Šumi, Svetvinčenat, Tinjan, Višnjan, Vižinada i Žminj, a u drugu općina Karojba u kojoj se nalazi Spomenik prirode četiri stabla pinije (usp. 6.1.1.).

Indikator ukupna potrošnja vode turista u potrošnji općina i gradova u jednoj godini računao se po sljedećoj formuli:

$$\text{Potrošnja turista} = \frac{\text{Ukupna potrošnja pitke vode općine/grada}}{(\text{Broj stanovnika općine/grada} \times 365) + \text{broj noćenja}} \times \text{broj noćenja}$$

gdje su za ukupnu potrošnju pitke vode i broj noćenja po općinama i gradovima uzeti podaci iz 2009., a broj stanovnika prema procjeni na dan 31. prosinca 2008. godine.

Izračun prema ovoj formuli pokazao je da su u apsolutnim iznosima najmanje vode 2009. godine potrošili turisti na prostoru općina Lanišće, Gračišće i Cerovlje, dok su na suprotnom polu potrošnje turisti na prostoru grada Buja te općina Oprtalj i Kanfanar (tab. 25). Turistička potrošnja vode u čvrstoj je korelaciji s brojem postelja (koeficijent korelacije 0,94) i brojem ostvarenih noćenja po općinama i gradovima (koeficijent korelacije 0,98).

Tab. 25. Ukupna potrošnja vode turista (m³) u potrošnji općina i gradova unutrašnje Istre 2009. godine

Red. br.	Općina/Grad	Potrošnja (m ³)	Red. br.	Općina/Grad	Potrošnja (m ³)
1.	Buje	27 641,28	13.	Motovun	2 265,75
2.	Oprtalj	13 059,74	14.	Tinjan	1 986,39
3.	Kanfanar	8 778,92	15.	Vižinada	1 541,76
4.	Kaštelir-Labinci	8 270,69	16.	Sveta Nedjelja	1 353,03
5.	Svetvinčenat	4 256,74	17.	Grožnjan	759,04
6.	Višnjan	3 793,17	18.	Sveti Petar u Šumi	679,12
7.	Pazin	3 688,03	19.	Pićan	311,97
8.	Kršan	3 599,28	20.	Karojba	207,50
9.	Žminj	3 593,53	21.	Lupoglav	188,10
10.	Barban	3 400,20	22.	Cerovlje	142,99
11.	Sveti Lovreč	3 239,95	23.	Gračišće	52,85
12.	Buzet	2 534,26	24.	Lanišće	15,69

Izvor: Podaci o ukupnoj potrošnji vode: Istarski vodovod, 2010b, Vodovod Labin, 2010., Vodovod Pula, 2010.; Podaci o noćenjima: Državni zavod za statistiku, 2010a; Podaci o broju stanovnika: Državni zavod za statistiku, 2010c

Rezultati intervjua koji su provedeni sa stručnim osobljem vodovoda zaduženim za distribuciju vode upozorili su na nekoliko obilježja potrošnje pitke vode u turizmu unutrašnje Istre. Prvo, dosadašnja potrošnja vode u turizmu unutrašnje Istre nije ugrozila opskrbu vodom ostalih korisnika, uključujući opskrbu turističkih objekata u obalnim destinacijama Istre u najkritičnijim ljetnim mjesecima, što znači da količina vode kojom raspolažu istarski izvori u potpunosti zadovoljava trenutne potrebe stanovništva i gospodarstva. Drugo, planirano povećanje broja postelja i smještajnih objekata prema postojećoj prostorno-planskoj i razvojnoj dokumentaciji općina i gradova unutrašnje Istre, koja bi uključila daljnju gradnju luksuznih ruralnih vila opremljenih bazenima, neće ugroziti vodoopskrbu ostalih korisnika u županiji. Treće, incidentne situacije nestašice pitke vode u nekim naseljima posljedica su dugotrajne suše ili velike količine padalina u kratkom razdoblju. Obje pojave uzrokuju deformaciju terena te kao posljedicu lomove i pucanje cijevi, što u konačnici izaziva povremene, kratkotrajne nestašice. Na kraju, turizam unutrašnje Istre nije uzročnik gubitaka vode kao posljedice ilegalnog zahvaćanja iz vodovodne mreže, nego je to u većini slučajeva poljoprivreda.

Pomoćni indikator udjel maksimalne moguće potrošnje vode turista u postojećim smještajnim kapacitetima u ukupnoj potrošnji vode po općinama i gradovima unutrašnje Istre pokazao je hipotetski najveću moguću potrošnju vode pod uvjetom potpune, cjelogodišnje popunjenosti svih postelja i s potrošnjom 1 m³ pitke vode po turistu dnevno. Prema tome indikator ima obilježje predikcije jer pretpostavlja kakva bi bila potrošnja vode u pojedinoj općini ili gradu kada bi sadašnji smještajni objekti bili neprekidno i potpuno popunjeni. S aspekta primjenjivosti u prostornom planiranju i planiranju ukupnog razvoja, ovaj indikator je pokazao mogući udjel turizma u sadašnjoj potrošnji vode općina i gradova. Indikator se računao po sljedećoj formuli

$$\text{Udjel maksimalne moguće potrošnje turista} = \frac{\text{Ukupna potrošnja vode u općini/gradu}}{\text{Broj postelja u općini/gradu} \times 365} \times 100$$

gdje je mjerna jedinica za potrošnju vode kubični metar (m³), a za ukupnu potrošnju u općini i gradu te broj postelja uzeti su podaci iz 2009. godine. Izračun pomoćnog indikatora prema navedenoj formuli pokazao je da bi samo grad Buje te općine Oprtalj i Lanišće potpunom iskorištenošću svojih smještajnih kapaciteta premašili sadašnju ukupnu potrošnju vode i time, hipotetski dakako, ugrozili opskrbu drugih korisnika. Nasuprot ovakvoj pretpostavljenoj

potrošnji su općina Sveti Petar u Šumi te gradovi Buzet i Pazin, čija bi maksimalna turistička potrošnja bila manja od jedne četvrtine ukupne dosadašnje potrošnje (tab. 26).

Tab. 26. Udjel maksimalne moguće potrošnje vode turista u postojećim smještajnim kapacitetima po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine

Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)	Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)
1.	Lanišće	335,53	13.	Tinjan	49,37
2.	Oprtalj	184,06	14.	Cerovlje	44,29
3.	Buje	184,04	15.	Kršan	42,67
4.	Grožnjan	90,30	16.	Piće	41,82
5.	Svetvinčenat	66,66	17.	Višnjan	39,53
6.	Barban	62,13	18.	Karojba	39,13
7.	Kaštelir-Labinci	56,50	19.	Motovun	29,31
8.	Sveta Nedjelja	55,39	20.	Gračišće	27,77
9.	Sveti Lovreč	54,41	21.	Vižinada	26,93
10.	Kanfanar	53,90	22.	Pazin	22,67
11.	Lupoglav	50,90	23.	Buzet	17,87
12.	Žminj	50,04	24.	Sveti Petar u Šumi	4,85

Izvor: Podaci o ukupnoj potrošnji vode: Istarski vodovod, 2010b, Vodovod Labin, 2010., Vodovod Pula, 2010. Za postelje: Državni zavod za statistiku, 2010a

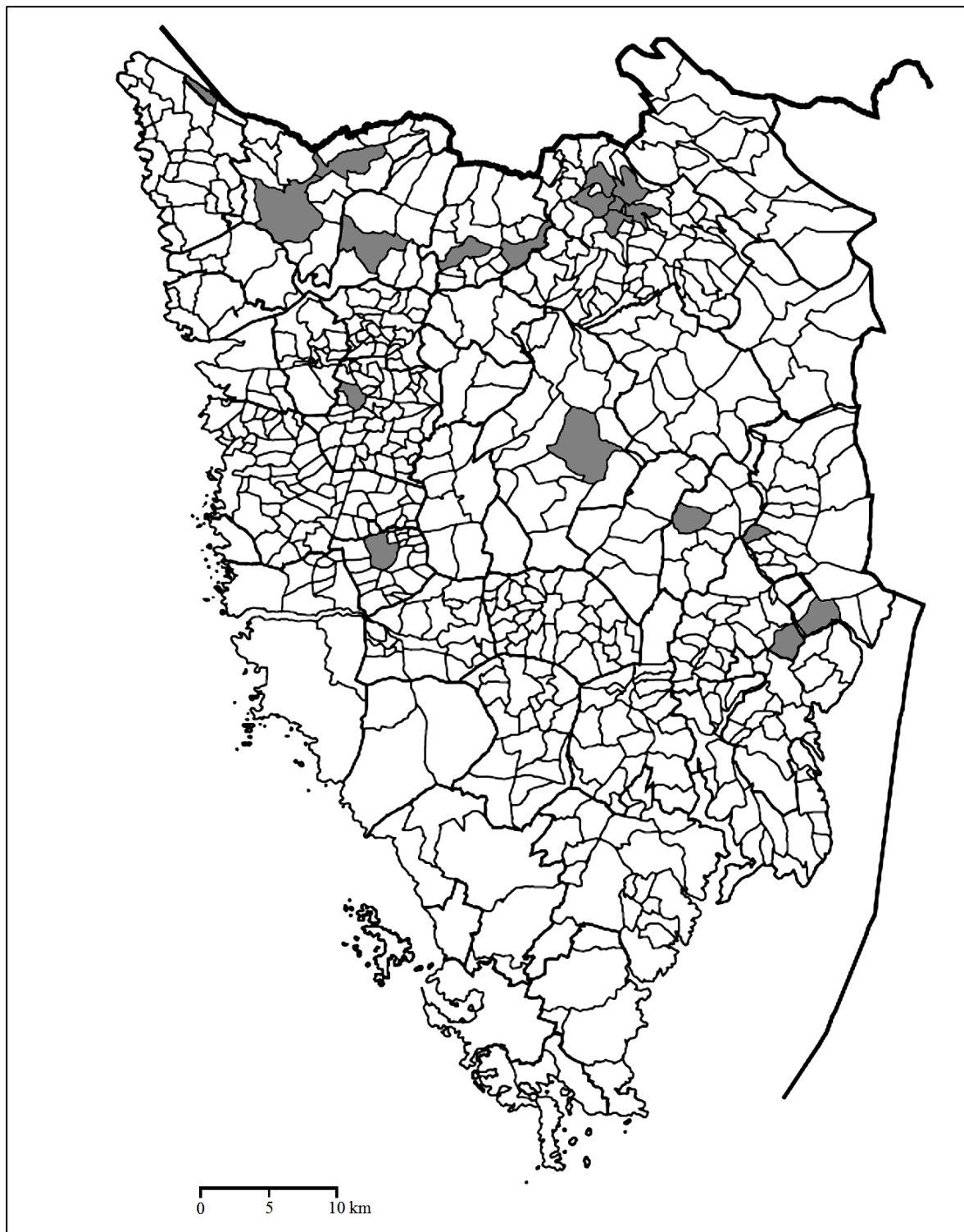
Indikator udjel postelja koje se nalaze u naseljima s priključkom na kanalizacijsku mrežu u ukupnom broju postelja općine i grada izračunavao se kao postotni udjel tako da se broj postelja u naseljima koja imaju kanalizacijsku mrežu podijelio s ukupnim brojem postelja u općini i gradu te dobiveni rezultat pomnožio sa 100. Prema podacima nadležnih komunalnih poduzeća i turističkih zajednica za 2009. godinu, samo je deset općina i gradova unutrašnje Istre u dijelu svojih naselja imalo sagrađenu kanalizacijsku mrežu, među kojima je općina

Tab. 27. Udjel postelja u naseljima s priključkom na kanalizacijsku mrežu u ukupnom broju postelja općine i grada 2009. godine

Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)
1.	Grožnjan	100,00
2.	Oprtalj	82,62
3.	Pazin	42,92
4.	Buzet	40,80
5.	Sveti Lovreč	30,22
6.	Višnjan	18,00
7.	Buje	15,10
8.	Piće	12,50
9.	Sveta Nedelja	8,89
10.	Kršan	5,93

Izvor: Za kanalizacijsku mrežu: 1. maj d.o.o. Labin, 2010., 6. maj d.o.o. Umag, 2010., Park d.o.o. Buzet, 2010., Usluga d.o.o. Poreč, 2010., Usluga d.o.o. Pazin, 2010.; Za postelje: TZ Buje, 2010., TZ Buzet, 2010., TZ Grožnjan, 2010., TZ Kršan, 2010., TZ Labin, 2010., TZ Oprtalj, 2010., TZ Središnje Istre, 2010., TZ Višnjan, 2010.

Grožnjan u potpunosti pokrivala turističke postelje, a ostali u manjim postocima (tab. 27). Nadalje, prema podacima komunalnih poduzeća, samo 17 naselja imalo je djelomično ili u potpunosti kanalizaciju, a 14 općina unutrašnje Istre nije imalo funkcionalni kanalizacijski sustav (sl. 29).

Sl. 29. Naselja u unutrašnjoj Istri s kanalizacijskom mrežom 2009. godine (Izvor: Prema kartografskoj podlozi Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

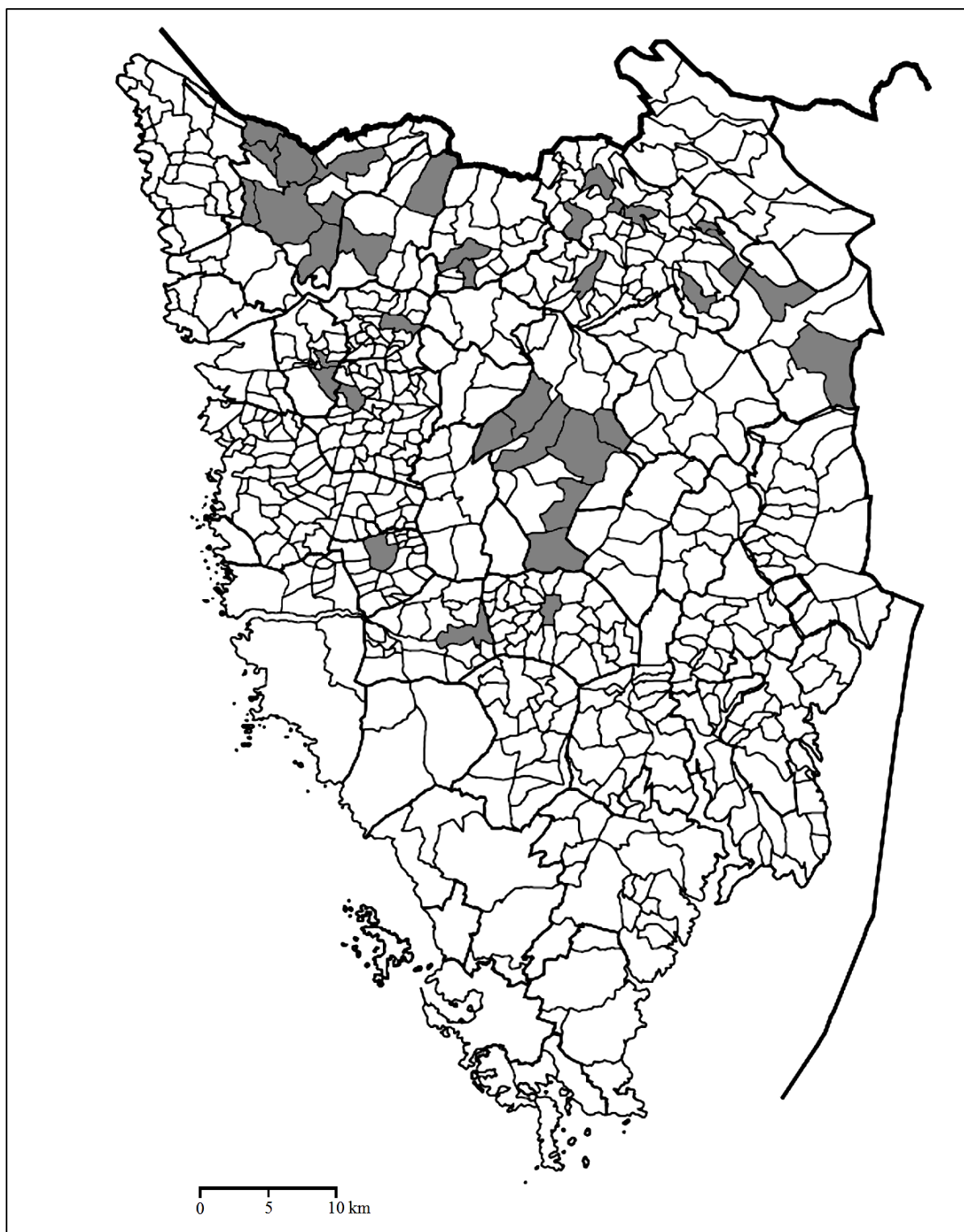
Sličan prethodnome je indikator udjel postelja koje se nalaze u naseljima s reciklažnim otocima u ukupnom broju postelja općine i grada pa se također izračunava kao postotni udjel, ali tako da se broj postelja u naseljima koja imaju reciklažne otoke podijelio s ukupnim brojem postelja u općini i gradu te dobiveni rezultat pomnožio sa 100. Sukladno podacima komunalnih poduzeća u čijoj je nadležnosti postavljanje i briga o reciklažnim otocima te lokalnih turističkih zajednica, u unutrašnjoj Istri je 2009. godine polovica, odnosno 12 općina i gradova imalo na svom prostoru ovakvu razinu zbrinjavanja komunalnog otpada. Najveću, potpunu pokrivenost imala je općina Grožnjan, a vrlo visoku gradovi Pazin i Buzet te općina Kaštelir-Labinci (tab. 28).

Tab. 28. Udjel postelja u naseljima s reciklažnim otocima u ukupnom broju postelja općine i grada 2009. godine

Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)
1.	Grožnjan	100,00
2.	Pazin	84,02
3.	Kaštelir-Labinci	79,40
4.	Buzet	69,20
5.	Vižinada	37,50
6.	Sveti Lovreč	30,22
7.	Kanfanar	25,46
8.	Buje	21,00
9.	Oprtalj	18,17
10.	Višnjan	18,00
11.	Lupoglav	14,45
12.	Žminj	2,78

Izvor: Podaci o reciklažnim otocima: 6. maj d.o.o. Umag, 2010., Komunalni servis d.o.o. Rovinj, 2010., Park d.o.o. Buzet, 2010., Usluga d.o.o. Poreč, 2010., Usluga d.o.o. Pazin, 2010.; za postelje: TZ Buje, 2010., TZ Buzet, 2010., TZ Grožnjan, 2010., TZ Kanfanar, 2010., TZ Kaštelir-Labinci, 2010., TZ Središnja Istra, 2010., TZ Višnjan, 2010., TZ Vižinada, 2010., TZ Žminj, 2010.

Ukupno je, prema podacima nadležnih komunalnih poduzeća, 35 naselja u unutrašnjoj Istri na svom teritoriju imalo postavljen najmanje jedan reciklažni otok (sl. 30), među kojima su, logično, prednjačila gradska naselja Buje (6 otoka), Buzet i Pazin (svaki po osam).

Sl. 30. Naselja u unutrašnjoj Istri s reciklažnim otocima 2009. godine (Izvor: Prema kartografskoj podlozi Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

8.2. Ekonomsko-turistički indikatori po općinama i gradovima

Ekonomsko-turistički indikatori održivog turizma koji su se koristili u analizi općina i gradova unutrašnje Istre za ovo istraživanje su turistički operativni indikator, modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta, specifičan prag noćenja, udjel turističkih poreza u proračunima općina i gradova, udjel investicija trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo u ukupnim investicijama te kao pomoćni indikator udjel zaposlenih u pravnim osobama u turizmu i ugostiteljstvu u ukupno zaposlenima u pravnim osobama po općinama i gradovima unutrašnje Istre.

Turistički operativni indikator (TOI) kao pokazatelj prostorne koncentracije turizma (usp. 6.2.1.) dijeli se u šest kategorija, a općine i gradovi unutrašnje Istre se prema tome razvrstavaju u samo četiri jer kategorije 5 - značajna turistička aktivnost i 6 - vrlo značajna turistička aktivnost u 2009. godini nije bilo (tab. 29). Pretežna turistička aktivnost zabilježena je samo u općini Oprtalj (TOI 4), a važna, ali ne glavna aktivnost u devet općina i gradu Bujama (TOI 3). U općinama Cerovlje, Gračišće, Pićan i Sveti Petar u Šumi te gradu Pazinu turistička je aktivnost bila neznatna (TOI 1). U ostalim općinama i gradu Buzetu turistička je aktivnost bila od manje važnosti (TOI 2).

Tab. 29. Turistički operativni indikator (TOI) po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine

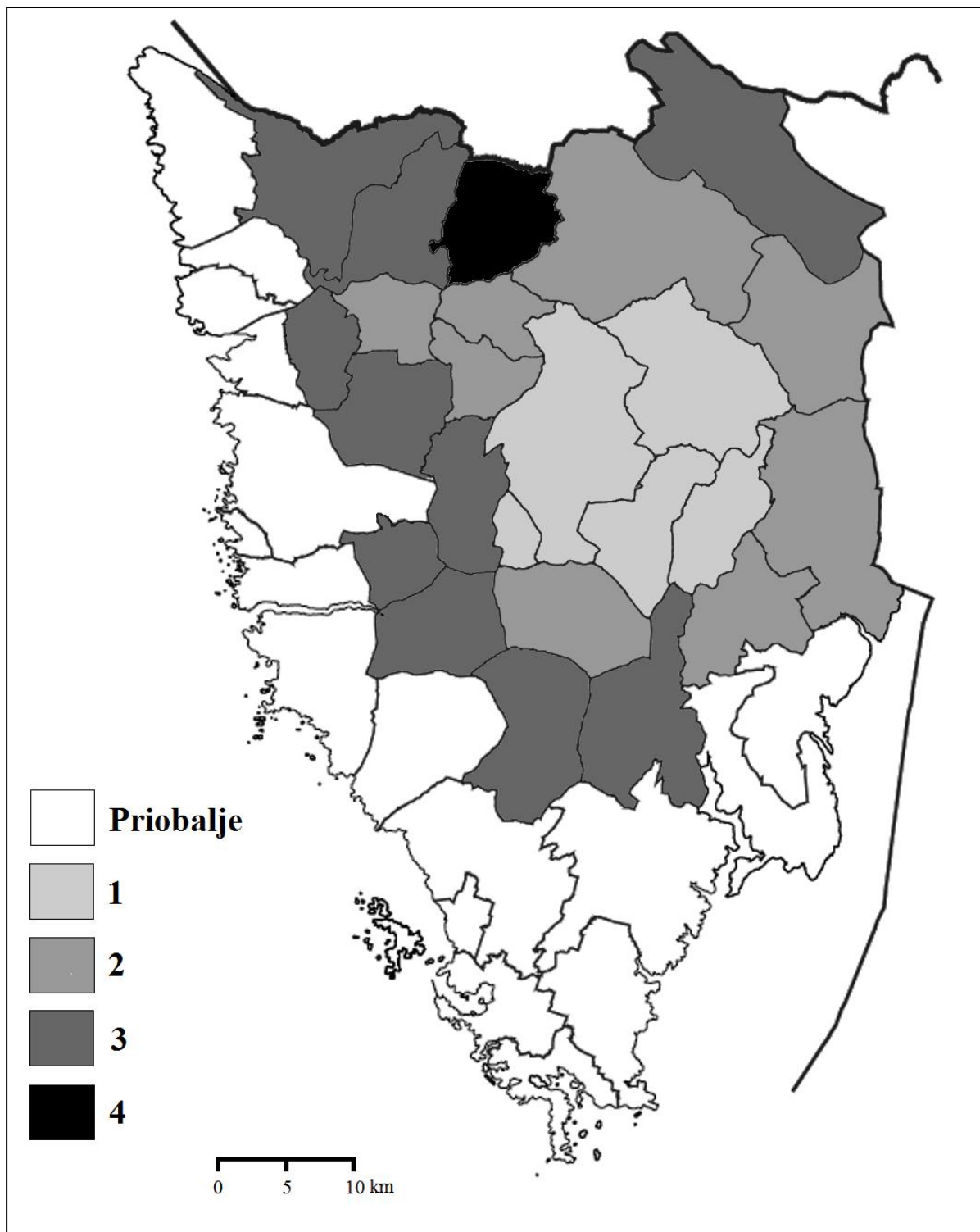
Red. br.	Općina/Grad	TOI	Red. br.	Općina/Grad	TOI
1.	Oprtalj	4	13.	Karolja	2
2.	Barban	3	14.	Kršan	2
3.	Buje	3	15.	Lupoglav	2
4.	Grožnjan	3	16.	Motovun	2
5.	Kanfanar	3	17.	Sveta Nedelja	2
6.	Kaštelir-Labinci	3	18.	Vižinada	2
7.	Lanišće	3	19.	Žminj	2
8.	Sveti Lovreč	3	20.	Cerovlje	1
9.	Svetvinčenat	3	21.	Gračišće	1
10.	Tinjan	3	22.	Pazin	1
11.	Višnjan	3	23.	Pićan	1
12.	Buzet	2	24.	Sveti Petar u Šumi	1

TOI: 1 - neznatna turistička aktivnost, 2 - turistička aktivnost od manje važnosti, 3 - važna turistička aktivnost, ali ne glavna, 4 - pretežna turistička aktivnost.

Izvor: Podaci za postelje: Državni zavod za statistiku, 2010a; Podaci o broju stanovnika: Državni zavod za statistiku, 2010c

Prostorna raspodjela općina i gradova s, za prilike unutrašnje Istre, relativno visokim indikatorom (TOI 3 i 4) je uz državnu granicu sa Slovenijom ili nedaleko od obalnih središta Umaga, Novigrada, Tara-Vabrige, Poreča, Funtane, Vrsara, Rovinja, Fažane, Pule i Rapca,

iako vrijednost indikatora nema nikakve korelacije s blizinom obale. Općine s neznatnom turističkom aktivnošću (TOI 1) smještene su u središnjem dijelu unutrašnje Istre i grupirane oko grada Pazina (sl. 31).

Sl. 31. Turistički operativni indikator po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine (Izvor: Prema kartografskoj podlozi Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

Modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta (I_m) kao mjera prostorne distribucije turističke djelatnosti, odnosno stupnja koncentracije turizma u odnosu na veću prostornu cjelinu, izračunavao se prema formuli

$$I_m = \frac{\frac{\text{Broj postelja općine/grada}}{\text{Broj postelja županije}}}{\frac{\text{Broj stanovnika općine/grada}}{\text{Broj stanovnika županije}}}$$

gdje su za broj postelja općina, gradova i Istarske županije korišteni podaci iz 2009., a za broj stanovnika podaci prema procjeni na dan 31. prosinca 2008. godine. Dobiveni rezultati pokazali su da nijedna općina i grad u unutrašnjoj Istri nisu imali visok stupanj koncentracije turističke djelatnosti jer im je indeks bio manji od 1,00 (tab. 30). Primijeni li se Feletarova tipologija hrvatske industrije iz 1984. godine (Feletar, 1984) na turizam, onda se jedino Oprtalj s vrijednošću indeksa 0,40 može izdvojiti kao općina sa slabije razvijenim turizmom. Sve ostale općine i gradovi imali su indeks manji od 0,40 pa se primjenom navedene tipologije kategoriziraju kao prostori s turističkom djelatnošću u začecima. Među njima je izrazito nisku vrijednost indeksa, onu manju od 0,10, imalo čak 16 općina i gradova unutrašnje Istre.

Tab. 30. Modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine*

Red. br.	Općina/Grad	Indeks	Red. br.	Općina/Grad	Indeks
1.	Oprtalj	0,40	13.	Motovun	0,06
2.	Buje	0,29	14.	Kršan	0,06
3.	Kanfanar	0,15	15.	Sveta Nedelja	0,06
4.	Sveti Lovreč	0,15	16.	Vižinada	0,05
5.	Lanišće	0,14	17.	Lupoglav	0,05
6.	Kaštelir-Labinci	0,14	18.	Karojba	0,04
7.	Svetvinčenat	0,12	19.	Buzet	0,03
8.	Grožnjan	0,11	20.	Piće	0,03
9.	Tinjan	0,09	21.	Pazin	0,03
10.	Barban	0,09	22.	Sveti Petar u Šumi	0,03
11.	Višnjan	0,08	23.	Cerovlje	0,02
12.	Žminj	0,07	24.	Gračičće	0,02

* Broj stanovnika na dan 31. prosinca 2008. godine

Izvor: Podaci za postelje: Državni zavod za statistiku, 2010a; Podaci o broju stanovnika: Državni zavod za statistiku, 2010c

Specifičan prag noćenja (SPN) je indikator koji s aspekta održivosti turizma predstavlja pokušaj određivanja i uspostavljanja granice iznad kojega dostignuti broj noćenja uz pozitivne, ostvaruje i negativne efekte na prirodnu osnovu, stanovništvo i gospodarstvo. Izračunavao se prema sljedećoj formuli

$$SPN = \frac{\text{Broj noćenja u općini / gradu}}{\text{Broj stanovnika općine/ grada}} \times 100$$

gdje su za broj noćenja općina i gradova, kao i kod prethodnog indikatora, korišteni podaci iz 2009., a isto tako za broj stanovnika podaci prema procjeni na dan 31. prosinca 2008. godine. S obzirom na moguće subjektivno određivanje granice iznad koje noćenja, uz pozitivne efekte, ostvaruju negativne, ovaj se indikator dodatno verificirao anketiranjem lokalnog stanovništva i vlasnika smještajnih turističkih objekata te intervjuiranjem predstavnika općina i turističkih zajednica.

Tab. 31. Specifičan prag noćenja (SPN) po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine

Red. br.	Općina/Grad	SPN	Red. br.	Općina/Grad	SPN
1.	Oprtalj	17,14	13.	Vižinada	1,61
2.	Buje	7,51	14.	Tinjan	1,40
3.	Kaštelir-Labinci	5,12	15.	Sveta Nedelja	0,89
4.	Kanfanar	4,58	16.	Pazin	0,75
5.	Sveti Lovreč	2,47	17.	Piće	0,53
6.	Motovun	2,42	18.	Buzet	0,50
7.	Svetvinčenat	2,38	19.	Lupoglav	0,45
8.	Barban	1,97	20.	Cerovlje	0,34
9.	Kršan	1,79	21.	Karojba	0,30
10.	Višnjan	1,77	22.	Sveti Petar u Šumi	0,26
11.	Grožnjan	1,71	23.	Lanišće	0,24
12.	Žminj	1,68	24.	Gračišće	0,14

Izvor: Podaci za noćenja: Državni zavod za statistiku, 2010a; Podaci o broju stanovnika: Državni zavod za statistiku, 2010c

Najviši specifični prag noćenja u unutrašnjoj Istri imali su općina Oprtalj (17,14) i grad Buje (7,51). Vrijednost veću od prosjeka za unutrašnju Istru (SPN= 2,22) imalo je ukupno sedam općina, dok je vrijednost SPN-a manju od 1,00 imalo deset općina i gradova (tab. 31). Takve niske razine specifičnog praga noćenja potvrđene su u polustrukturiranim, problemski usmjerenim intervjuima s predstavnicima općina ili lokalnih turističkih zajednica unutrašnje Istre koji su, iako odvojeno intervjuirani, iznijeli jedinstvenu ocjenu prema kojoj

dostignuta razina noćenja u njihovoj općini ili gradu nije ugrozila opstojnost pojedinih elemenata prirodne osnove, nije ometala svakodnevni život i rad stanovništva te nije utjecala negativno na ostale grane lokalnoga gospodarstva. Isto tako, svi intervjuirani sudionici smatraju da daljnje povećanje broja postelja, turista i noćenja neće ostvarivati negativne efekte na prirodnu osnovu, stanovništvo i gospodarstvo.

Turizam (komercijalna i nekomercijalna sastavnica) sudjeluje u punjenju općinskih i gradskih proračuna s najmanje pet stavki, ali najizravniji se doprinos ostvaruje boravišnom pristojbom, koju plaćaju turisti i u ljetnoj sezoni vikendaši, te porezom na kuće za odmor koji plaćaju vikendaši. Udjel tih turističkih poreza u užem smislu u prihodima proračuna općina i gradova izračunavao se tako da se podijeli suma boravišne pristojbe i poreza na kuće za odmor s ukupnim prihodima proračuna te se pomnoži sa 100. Pri izračunavanju tih udjela za općine i gradove unutrašnje Istre koristili su se podaci o izvršenju proračuna za 2009. godinu.

Tab. 32. Udjel turističkih poreza u proračunima općina i gradova unutrašnje Istre 2009. godine

Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)	Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)
1.	Motovun	2,18	13.	Svetvinčenat	0,21
2.	Kaštelir-Labinci	1,52	14.	Kršan	0,13
3.	Oprtalj	1,11	15.	Barban	0,09
4.	Sveti Lovreč	0,88	16.	Lupoglav	0,09
5.	Višnjan	0,81	17.	Buzet	0,07
6.	Buje	0,75	18.	Sveta Nedelja	0,05
7.	Grožnjan	0,64	19.	Piće	0,05
8.	Karolja	0,54	20.	Cerovlje	0,02
9.	Tinjan	0,44	21.	Sveti Petar u Šumi	0,02
10.	Žminj	0,31	22.	Gračičće	0,01
11.	Vižinada	0,30	23.	Pazin	0,00
12.	Kanfanar	0,22	24.	Lanišće	0,00

Izvor: Ministarstvo financija Republike Hrvatske, 2011.

Turizam je neznatno sudjelovao u punjenju prihodovne strane proračuna općina i gradova unutrašnje Istre. Najviše je pridonio proračunu općine Motovun gdje su navedene dvije stavke ostvarile 2,18% prihoda proračuna, a više od 1% prihoda proračuna turizam je ostvario u općinama Kaštelir-Labinci (1,52%) i Oprtalj (1,11%). U svim ostalim općinama i gradovima turizam je ostvario manje od 1% prihoda proračuna. Najmanji udjel u proračunu turizam je imao u gradu Pazinu (0,004%), dok u općini Lanišće turizam nije ostvario prihode u proračunu putem navedenih poreza (tab. 32). U apsolutnim iznosima, u kojima, najviše turističkih poreza su 2009. godine prikupili Grad Buje (196.703 kn) te općine Motovun

(156.637 kn) i Kaštelir-Labinci (108.472 kn). Na suprotnom polu prihoda proračuna od turističkih poreza su, osim općine Lanišće, one općine koje su prikupile najmanje iznose, a to su Gračišće (463 kn), Sveti Petar u Šumi (567 kn) i Cerovlje (923 kn) (Ministarstvo financija, 2011).

Indikator udjel investicija trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo u ukupnim investicijama trgovačkih društava po općinama i gradovima unutrašnje Istre izračunavao se kao postotni udjel tako da se suma investicija trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo po gradovima i općinama unutrašnje Istre za trogodišnje razdoblje, od 2008. do 2010., podijelila s ukupnom sumom investicija trgovačkih društava u tom razdoblju i pomnožila sa 100. Na taj način dobiveni rezultati pokazali su da je u turizam i ugostiteljstvo najviše investirano na području općina Oprtalj (73,25% svih investicija), Sveti Lovreč (24,58%) i Sveta Nedelja (14,36%). Osim navedenih općina, investiranje u turizam i ugostiteljstvo veće od prosjeka za unutrašnju Istru (2,52%) imale su općine Motovun, Kaštelir-Labinci, Kanfanar, Vižinada i Višnjan (tab. 33). S druge su strane općine Cerovlje, Gračišće, Grožnjan, Karojba, Lanišće, Pićan i Svetvinčenat u kojima u navedenom trogodišnjem razdoblju nije bilo investicija trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo, iako je terenskim istraživanjem i intervjuiranjem utvrđeno da su drugi investitori - poput pojedinaca, obrtnika ili obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava - u nepoznatim iznosima investirali u ove djelatnosti.

Tab. 33. Udjel investicija trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo u ukupnim investicijama po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2008.-2010.

Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)
1.	Oprtalj	73,25
2.	Sveti Lovreč	24,58
3.	Sveta Nedelja	14,36
4.	Motovun	9,07
5.	Kaštelir-Labinci	6,68
6.	Kanfanar	3,98
7.	Vižinada	3,26
8.	Višnjan	3,23
9.	Barban	1,42
10.	Tinjan	0,59
11.	Buzet	0,47
12.	Žminj	0,45
13.	Sveti Petar u Šumi	0,41
14.	Lupoglav	0,32
15.	Kršan	0,25
16.	Buje	0,20
17.	Pazin	0,18

Izvor: Hrvatska gospodarska komora - Županijska komora Pula, 2011.

Indikator udjel zaposlenih prema mjestu rada u pravnim osobama u turizmu i ugostiteljstvu u ukupno zaposlenima u pravnim osobama po općinama i gradovima unutrašnje Istre postavljen je u analizi ekonomsko-turističke održivosti turizma kao pomoćni indikator zbog praktičnih i metodoloških ograničenja koja se javljaju pri prikupljanju i obradi navedenih podataka (usp. 6.2.6.). Ovaj indikator izračunavao se kao postotni udjel tako da se broj zaposlenih u pravnim osobama u turizmu i ugostiteljstvu podijelio s ukupnim brojem zaposlenih u pravnim osobama po općinama i gradovima unutrašnje Istre te pomnožio sa 100. Kao i kod ostalih indikatora, godina analize je 2009., a ključan kriterij bilo je mjesto rada zaposlenika, a ne mjesto stanovanja. Pravne osobe su 2009. godine u 12 općina i gradova unutrašnje Istre u turizmu i ugostiteljstvu zapošljavale 259 osoba, odnosno 2,07% svih zaposlenih u pravnim osobama ove regije (Državni zavod za statistiku, 2010d). Najveći udjel zaposlenih u pravnim osobama u turizmu i ugostiteljstvu imale su općine Oprtalj (7,53% zaposlenih) i Višnjan (5,63%) te grad Buje (5,25%). Više od prosjeka zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu u pravnim osobama imale su općine Barban, Tinjan, Kanfanar i grad Buzet (tab. 34). U općinama Cerovlje, Gračišće, Grožnjan, Karojba, Kršan, Lanišće, Motovun, Pićan, Sveti Lovreč, Svetvinčenat, Vižinada i Žminj pravne osobe nisu tijekom 2009. godine zapošljavale djelatnike u turizmu i ugostiteljstvu. Ovi rezultati ne razlikuju se znatno od stanja u pojedinim općinama i gradovima gdje je prema tvrdnjama općinskih ili gradskih službenika ili djelatnika turističkih zajednica, iznesenima u intervjuima, vrlo mali broj osoba živio isključivo od turizma.

Tab. 34. Udjel broja zaposlenih u pravnim osobama u turizmu i ugostiteljstvu u ukupnom broju zaposlenih u pravnim osobama po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine

Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)
1.	Oprtalj	7,53
2.	Višnjan	5,63
3.	Buje	5,25
4.	Buzet	2,52
5.	Kanfanar	2,40
6.	Tinjan	2,38
7.	Barban	2,30
8.	Sveta Nedelja	1,16
9.	Pazin	1,12
10.	Lupoglav	1,04
11.	Sveti Petar u Šumi	0,56
12.	Kaštelir-Labinci	0,56

Izvor: Državni zavod za statistiku, 2010d

8.3. Sociokulturni indikatori po općinama i gradovima

U analizi održivog turizma unutrašnje Istre koristili su se sociokulturni indikatori gustoća registrirane zaštićene kulturno-povijesne baštine u površini općina i gradova, udjel turista koji razumiju i poznaju jezik lokalnog stanovništva te udjel kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira koje su počinili turisti u ukupnom broju tih delikata. Osim ta tri indikatora, u sociokulturne indikatore uključeni su, iako se manjim dijelom odnose i na druge dvije skupine indikatora, rezultati anketiranja vlasnika smještajnih objekata i lokalnog stanovništva te intervjuiranja službenih osoba u općinama ili turističkim zajednicama.

Indikator gustoća registrirane zaštićene kulturno-povijesne baštine u površini općina i gradova izračunao se tako da se površina općine ili grada podijelila s brojem spomenika na njihovu području. Pri izračunavanju su se koristili službeni podaci Konzervatorskog odjela u Puli o broju i vrsti spomenika po općinama i gradovima te su se uvažavale specifičnosti i značenje koje u krajoliku unutrašnje Istre imaju urbanističke, poluurbane i ruralne cjeline kao kategorije zaštićene kulturno-povijesne baštine (usp. 6.3.1.). Sve općine i gradovi unutrašnje Istre na svojim područjima imaju registriranu zaštićenu kulturno-povijesnu baštinu (tab. 35). Najveću gustoću baštine imale su općine Grožnjan (jedan spomenik na svakih 3,54 km²) i Sveti Lovreč (jedan spomenik na 3,55 km²) te grad Pazin (4,36 km²).

Tab. 35. Gustoća registrirane zaštićene kulturno-povijesne baštine po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine

Red. br.	Općina/Grad	Spomenik na svakih km ²	Red. br.	Općina/Grad	Spomenik na svakih km ²
1.	Lanišće	144,03	13.	Višnjan	7,91
2.	Vižinada	35,27	14.	Buje	7,63
3.	Barban	18,02	15.	Piće	7,15
4.	Kaštelir-Labinci	17,68	16.	Sveti Petar u Šumi	7,08
5.	Karolja	17,31	17.	Motovun	6,77
6.	Lupoglav	13,17	18.	Oprtalj	6,02
7.	Žminj	11,90	19.	Buzet	5,39
8.	Tinjan	10,80	20.	Kanfanar	4,59
9.	Sveta Nedjelja	10,69	21.	Kršan	4,39
10.	Gračičće	10,03	22.	Pazin	4,36
11.	Cerovlje	9,64	23.	Sveti Lovreč	3,55
12.	Svetvinčenat	7,94	24.	Grožnjan	3,54

Izvor: Za broj spomenika kulture: Konzervatorski odjel u Puli, 2010.; Za površinu općina i gradova: Državna geodetska uprava, 2011.

Još sedam općina i gradova imalo je veću gustoću spomeničke baštine od gustoće za regiju unutrašnje Istre (7,43 km²). Najmanju gustoću spomeničke baštine imaju općine

Lanišće (1 spomenik/144,03 km²), Vižinada (35,27 km²) i Barban (18,02 km²). Broj zaštićenih spomenika u nekoj općini ili gradu unutrašnje Istre još uvijek nije povezan s brojem noćenja. Naime, utvrđena korelacija između ta dva broja je slaba (koeficijent korelacije 0,16).

Indikator udjel turista koji razumiju i poznaju jezik lokalnog stanovništva izračunao se tako da se broj domaćih turista te onih iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Srbije i Italije koji su 2009. godine boravili u općinama i gradovima unutrašnje Istre podijelio s ukupnim brojem turista i pomnožio sa 100. Među ovih pet skupina turista najbrojniji su domaći (48,4%) i talijanski (47,6%), a na goste iz Crne Gore, Bosne i Hercegovine te Srbije otpada samo 4%. Nadalje, unutar ove skupine gostiju hrvatski turisti prevladavaju u 16 općina i gradova, a talijanski u osam. Uvažavajući navedenu formulu, diferenciraju se 24 jedinice lokalne samouprave prema međusobnom razumijevanju i poznavanju jezika gosta i domaćina.

Tab. 36. Udjel turista koji razumiju jezik lokalnog stanovništva po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine

Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)	Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)
1.	Oprtalj	85,93	13.	Kaštelir-Labinci	16,64
2.	Lanišće	80,91	14.	Karojba	16,19
3.	Pazin	59,69	15.	Cerovlje	15,58
4.	Grožnjan	56,13	16.	Sveta Nedelja	12,12
5.	Buzet	48,91	17.	Tinjan	9,72
6.	Motovun	41,78	18.	Sveti Petar u Šumi	9,43
7.	Buje	28,95	19.	Sveti Lovreč	8,37
8.	Gračišće	21,15	20.	Piće	7,61
9.	Kanfanar	20,28	21.	Svetvinčenat	5,66
10.	Kršan	19,20	22.	Žminj	5,55
11.	Višnjan	18,45	23.	Barban	4,28
12.	Vižinada	17,49	24.	Lupoglav	2,17

Izvor: Za strukturu gostiju prema državi iz koje dolaze: Turistička zajednica Istarske županije, 2010d

Najviše domaćih gostiju te turista iz Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Italije i Srbije bilo je u općinama Oprtalj (85,93%) i Lanišće (80,91%) te gradu Pazinu (59,69%). Iznad prosjeka za unutrašnju Istru (35,28%) bile su općine Grožnjan i Motovun te grad Buzet (tab. 36). Nasuprot tim općinama i gradovima su one s neznatnim udjelom gostiju koji poznaju i razumiju jezik domaćina, a to su Lupoglav (2,17%), Barban (4,28%) i Žminj (5,55%).

Indikator opće sigurnosti računao se tako da se podijelio broj kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira koje su počinili strani turisti s ukupnim brojem počinjenih kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira po općinama i gradovima unutrašnje Istre te pomnožio sa 100. Na promatranom prostoru tijekom 2009. godine počinjeno je 1641

kazneno djelo i prekršaj protiv javnog reda i mira, od čega su strani turisti počinili 682 delikta (Policajska uprava istarska, 2010). U 11 općina i gradova unutrašnje Istre kaznena djela i prekršaje protiv javnog reda i mira počinili su, uz hrvatske državljane, i strani turisti (tab. 37). Najveći udjeli stranih turista kao počinitelja tih delikata bili su u gradovima Buje (81,44%) i Buzet (30,74%) te općini Karojba (14,29%). Sukladno policijskoj evidenciji, strani turisti u općinama Barban, Cerovlje, Gračišće, Lanišće, Lupoglav, Motovun, Oprtalj, Pićan, Sveti Lovreč, Svetvinčenat, Tinjan, Višnjan i Vižinada nisu počinili nijedno kazneno djelo ni prekršaj protiv javnog reda i mira. Štoviše, prema stavovima predstavnika općina i gradova ili lokalnih turističkih zajednica s prostora unutrašnje Istre, koje su izrazili u intervjuima, nije postojalo nesuglasje između turista i domaćeg stanovništva.

Tab. 37. Udjel kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira koje su počinili turisti u ukupnom broju tih delikata po općinama i gradovima 2009. godine*

Red. br.	Općina/Grad	Udjel (%)
1.	Buje	81,44
2.	Buzet	30,74
3.	Karojba	14,29
4.	Grožnjan	8,70
5.	Kaštelir-Labinci	8,33
6.	Sveti Petar u Šumi	7,14
7.	Kanfanar	4,26
8.	Sveta Nedjelja	3,57
9.	Pazin	2,67
10.	Žminj	2,63
11.	Kršan	1,96

*Bez općina u kojima nije zabilježen nijedan delikt turista.
Izvor: Policijska uprava istarska, 2010.

Metodom anketiranja istraženi su i uspoređeni stavovi i mišljenja vlasnika smještajnih objekata te stanovništva općina i gradova unutrašnje Istre o pojedinim aspektima održivog turizma (usp. 1.3.). Lokalno stanovništvo odabrano je metodom slučajnog uzorka, a sam postupak anketiranja vršen je tijekom terenskog istraživanja općina i gradova između siječnja i travnja 2011. godine. Stanovnici su anonimno ispunjavali tiskani anketni upitnik s deset čestica izrađenih prema ljestvici sumiranog rangiranja ili Likertovoj ljestvici stavova s kategorijama. Tako su anketirana 124 stanovnika iz svih dijelova unutrašnje Istre. Istodobno su anketirani vlasnici smještajnih objekata iz unutrašnje Istre odabrani metodom namjernog uzorka prema odluci istraživača jer je kriterij bila objavljena adresa elektroničke pošte. Vlasnici smještajnih objekata ispunjavali su isti anketni upitnik koji je bio postavljen na mrežne stranice specijaliziranog internetskog servisa, namijenjenog anketnim istraživanjima.

Molba za sudjelovanje u anketiranju poslana je vlasnicima 263 smještajna objekta s područja unutrašnje Istre, koji su u trenutku istraživanja imali javnu adresu elektroničke pošte. Anketu je ispunilo i poslalo 89 vlasnika smještajnih objekata. Odgovori obje skupine bodovani su tako da se tvrdnja *Izrazito se slažem* bodovala sa 5, tvrdnja *Slažem se* sa 4, tvrdnja *Niti se slažem, niti se ne slažem* sa 3, tvrdnja *Ne slažem se* sa 2 te tvrdnja *Izrazito se ne slažem* sa 1. Ukupni rezultati ankete obrađeni su deskriptivnim statističkim metodama koje su uključile aritmetičku sredinu i standardnu devijaciju, a t-testom za nezavisne podatke uspoređivane su razlike srednjih vrijednosti, odnosno razlike u stavovima i mišljenjima o pojedinim aspektima održivog turizma između vlasnika smještajnih objekata i lokalnog stanovništva.

Tab. 38. Rezultati anketiranja vlasnika smještajnih objekata i stanovništva unutrašnje Istre

Čestice	Vlasnici smještaja		Lokalno stanovništvo		Razlika aritm. sredina
	Aritm. sredina	SD	Aritm. sredina	SD	
Naša općina/grad je privlačna turistima	4,03	0,944	3,96	0,751	Statistički beznačajna
Turizam je razvijen u našoj općini/gradu	3,05	1,138	2,97	0,976	Statistički beznačajna
Turizam jača gospodarstvo naše općine/grada	3,97	0,944	3,35	0,912	Statistički značajna
Turizam pomaže u zapošljavanju u našoj općini/gradu	3,79	1,106	3,02	0,961	Statistički značajna
Turisti ne ometaju svakodnevni život i rad u našem mjestu	4,15	0,800	3,99	0,852	Statistički beznačajna
Sudjelujem u planiranju turizma svoje općine/grada	3,17	1,319	2,64	1,118	Statistički značajna
Turizam pridonosi očuvanju okoliša u našoj općini/gradu	3,32	1,002	3,17	0,895	Statistički beznačajna
Jezik gosta nije prepreka u sporazumijevanju	4,05	0,837	3,79	1,028	Statistički beznačajna
Turisti su dobrodošli, bez obzira na to iz koje države dolaze	4,61	0,543	4,28	0,822	Statistički značajna
Turizam pomaže očuvanju domaćih običaja	3,99	0,993	3,72	0,909	Statistički beznačajna

Izvor: Istraživanje autora

Prema rezultatima ankete (tab. 38), stavovi i mišljenja vlasnika smještajnih objekata i lokalnog stanovništva podudaraju se u šest tvrdnji. Obje skupine slažu se u pogledu turističke privlačnosti njihove općine ili grada, o razvijenosti turizma, o tome da turisti ne ometaju

svakodnevni život i rad stanovnika, o doprinosu turizma očuvanju okoliša, o jezičnom razumijevanju s turistima te doprinosu turizma očuvanju lokalnih običaja i tradicije. Značajne su razlike i neslaganja u stavovima i mišljenjima ove dvije skupine oko tvrdnji o shvaćanju uloge turizma u lokalnom gospodarstvu i zapošljavanju, participaciji u planiranju razvoja turizma u vlastitoj općini ili gradu te značaju zemlje podrijetla turista. Promatraju li se odvojeno ove dvije skupine ispitanika, vlasnici smještajnih objekata najviše su ocijenili tvrdnju *Turisti su dobrodošli bez obzira na to iz koje države dolaze* (aritmetička sredina 4,61) te tvrdnju *Turisti ne ometaju svakodnevni život i rad u našem mjestu* (4,15), a najniže tvrdnju *Turizam je razvijen u našoj općini/gradu* (3,05) te *Sudjelujem u planiranju turizma svoje općine/grada* (3,17). Lokalno stanovništvo također je najviše vrednovalo tvrdnje *Turisti su dobrodošli bez obzira na to iz koje države dolaze* (aritmetička sredina 4,28) i *Turisti ne ometaju svakodnevni život i rad u našem mjestu* (3,99). Najniže su ocijenjene tvrdnje *Sudjelujem u planiranju turizma svoje općine/grada* (2,64) i *Turizam je razvijen u našoj općini/gradu* (2,97).

Metodom standardiziranog, polustrukturiranog, problemski usmjerenog intervjua ispitanice su, osim stručnih djelatnika pojedinih službi i ustanova nadležnih za pojedina obilježja održivog turizma, službene osobe u općinama ili lokalnim turističkim zajednicama. Intervjui sa službenim osobama u općini ili turističkoj zajednici obavljali su se osobno u sklopu terenskog istraživanja ili putem telefona. Pred sugovornike je postavljeno pet okvirnih tema čija je svrha bila kvalitativna dopuna indikatora održivog turizma te pojašnjenja posebnosti turističkog razvoja u pojedinim općinama i gradovima. Pet okvirnih tema intervjua bile su procjena razvijenosti turizma u općini ili gradu, doprinos turizma lokalnom gospodarstvu i značenju za općinski ili gradski proračun, doprinos turizma zapošljavanju u općini ili gradu, odnos lokalnog stanovništva prema turistima u kontekstu mogućeg nesuglasja ove dvije skupine te uloga turizma u očuvanju tradicije i lokalnih običaja.

Svi sudionici intervjuiranja dali su vrlo slične odgovore, odnosno iznijeli gotovo identične stavove i mišljenja o postavljenim temama. Procjenjujući razvijenost turizma, službene osobe u općinama i lokalnim turističkim zajednicama složile su se da postoji potencijal, ali je turistički razvoj u zaćecima, dakle prema Butlerovu (2006) životnom ciklusu destinacije, u etapi uključivanja. Jedini manji izuzetak je razvoj kupališne zone Kanegre i hotela u Plovaniji na prostoru grada Buja. Nadalje, svi sugovornici istaknuli su neznatan doprinos turizma lokalnom gospodarstvu i malo značenje za proračun. Za pojedine stavke prihodovne strane proračuna, u kojima mogu sudjelovati komercijalni turizam i vikendaštvo, istaknuli su veći značaj obrta, industrije i trgovine. Također su se svi sudionici složili da je

doprinos turizma zapošljavanju neznatan i zanemariv te se u prosjeku može svesti na jednu do dvije obitelji koje žive isključivo od turizma. Ponekad se radi o samo jednom članu obitelji, dok je drugima turizam dopunska djelatnost. U zapadnim dijelovima unutrašnje Istre, općinama Kašteler-Labinci, Sveti Lovreč, Višnjan i Vižinada, dio zaposlenih radi u turizmu Vrsara, Funtane, Poreča i Tar-Vabriga. S aspekta održivog turizma procjena odnosa lokalnog stanovništva i turista podjednako je važna kao i utjecaj na prirodnu osnovu i gospodarstvo. O toj temi sugovornici u intervjuima su izjavili da na prostoru njihovih općina i gradova ne postoji nesuglasje između turista i stanovništva, a pojedine, vrlo rijetke situacije nerazumijevanja imaju anegdotalna obilježja, bez stvarnih posljedica na održivost turizma. Čak štoviše, lokalno stanovništvo s blagonaklonošću gleda na jačanje turizma u njihovoj općini ili gradu. Konačno, visoka razina slaganja sugovornika bila je o petoj temi. Naime, svi su smatrali da interes turista za tradicijska obilježja i lokalne običaje dodatno motivira organizatore na ustrajanje u pripremanju i održavanju prigodnih lokalnih manifestacija. Njegovanje tradicije i običaje, dakle, ima i turističku funkciju.

8.4. Regionalizacija unutrašnje Istre prema indikatorima održivog turizma

Rezultati provedene analize održivog turizma prema dobivenim vrijednostima svakog pojedinog indikatora za 2009. godinu mogu se prostorno sistematizirati po općinama i gradovima unutrašnje Istre. Takva regionalizacija ima isključivo inicijalnu, orijentacijsku vrijednost u pokušaju prostorne diferencijacije indikatora održivog turizma unutrašnje Istre i može poslužiti za komparaciju u budućim istraživanjima i projektima te osmišljavanju razvojnih i prostornih planova pojedinih općina i gradova. Stoga se, bez obzira na rezultate analize i iz nje proistekle regionalne diferencijacije, ne mogu simplificirati zaključci te uspostavljati, na paušalnoj procjeni zasnovana, kompeticija ili diferencijacija općina i gradova unutrašnje Istre u svrhu ocjene boljeg ili lošijeg provođenja koncepcije održivog turizma.

Bodovanje rezultata indikatora održivog turizma provedeno je u svrhu regionalne diferencijacije prema unaprijed utvrđenim kriterijima. Prvi kriterij je jednakost odabranih indikatora u bodovanju kako bi se izbjeglo subjektivno favoriziranje, što znači da su se pojedinačni indikatori iz svih triju skupina jednako bodovali i uspoređivali. Povezan s prvim je drugi kriterij istovjetnosti bodovanja, prema kojemu se svaki indikator boduje po jedinstvenoj uspostavljenoj bodovnoj skali. Treći kriterij je povezan s odabirom broja indikatora za bodovanje, a četvrti kriterij određuje zbirno bodovanje sve tri skupine indikatora

po općinama i gradovima tako da se ne izdvajaju i odvojeno boduju i uspoređuju skupine abiotičko-ekoloških, ekonomsko-turističkih ili sociokulturnih indikatora.

Bodovna skala ima raspon od minimalno jednog do maksimalno 24 boda, što znači da općina ili grad s najboljim rezultatom dobiva 24 boda, a s najslabijim jedan bod. Dodatno, općine i gradovi bez rezultata u pojedinom indikatoru bodovali su se s nula bodova. Na taj je način pojedina općina ili grad mogla prikupiti maksimalno 264 boda. Kod ekonomsko-turističkih indikatora, budući da se sve destinacije nalaze u etapi uključivanja u životnom ciklusu, odnosno da u unutrašnjoj Istri turizam nije ugrozio druge gospodarske grane, bodovi su se raspoređivali tako da ona općina ili grad koji ima najviše vrijednosti pojedinog indikatora dobiva najviše bodova. Za bodovanje u svrhu regionalne diferencijacije unutrašnje Istre koristili su se rezultati 11 od 14 indikatora održivog turizma. U bodovanju se nisu koristila dva pomoćna te turistički operativni indikator. Pomoćni indikator maksimalna moguća potrošnja vode turista u sadašnjoj potrošnji vode nije bodovan zbog svog izraženog prediktivnog i hipotetskog karaktera te činjenice da dio općina i gradova ima potencijalno visoke udjele turističke potrošnje vode zato što se koriste vlastiti izvori izvan sustava vodoopskrbe, imaju izrazitu sezonsku posjećenost glavnine smještajnih kapaciteta ili se radi o manjem turističkom prometu. Pomoćni indikator zaposleni u turizmu i ugostiteljstvu obuhvaća samo zaposlene u pravnim osobama pa je zbog hrvatske zakonske regulative i specifičnosti zapošljavanja u ovoj grani gospodarstva, velik dio zaposlenih ostao nezabilježen te nije uračunat u ovaj indikator. Time taj indikator ima nejednaku poziciju pri bodovanju i umanjenju vjerodostojnost u usporedbi s drugim ekonomsko-turističkim indikatorima. Turistički operativni indikator je izostavljen jer se s rasponom vrijednosti grupiranih, u slučaju unutrašnje Istre, od jedan do četiri nije uklopio u jedinstvenu bodovnu skalu od 1 do 24. Na taj je način za bodovanje ostalo 11 indikatora, i to četiri abiotičko-ekološka (zaštićena priroda, ukupna potrošnje vode turista, otpadne vode, komunalni otpad), četiri ekonomsko-turistička (modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta, specifičan prag noćenja, turistički porezi u proračunima općina i gradova, investicije trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo) i tri sociokulturna (kulturno-povijesna baština, poznavanje i razumijevanje jezika, opća sigurnost).

Rezultati bodovanja tih 11 indikatora održivog turizma po općinama i gradovima unutrašnje Istre pokazali su da se raspon prikupljenih bodova kretao od 220 u općini Oprtalj do 67 u općini Karojba (tab. 39). Općina Oprtalj je imala pet indikatora koji su bodovani s maksimalna 24 boda te jedan indikator bodovan sa 23 boda, a samo je jedan indikator

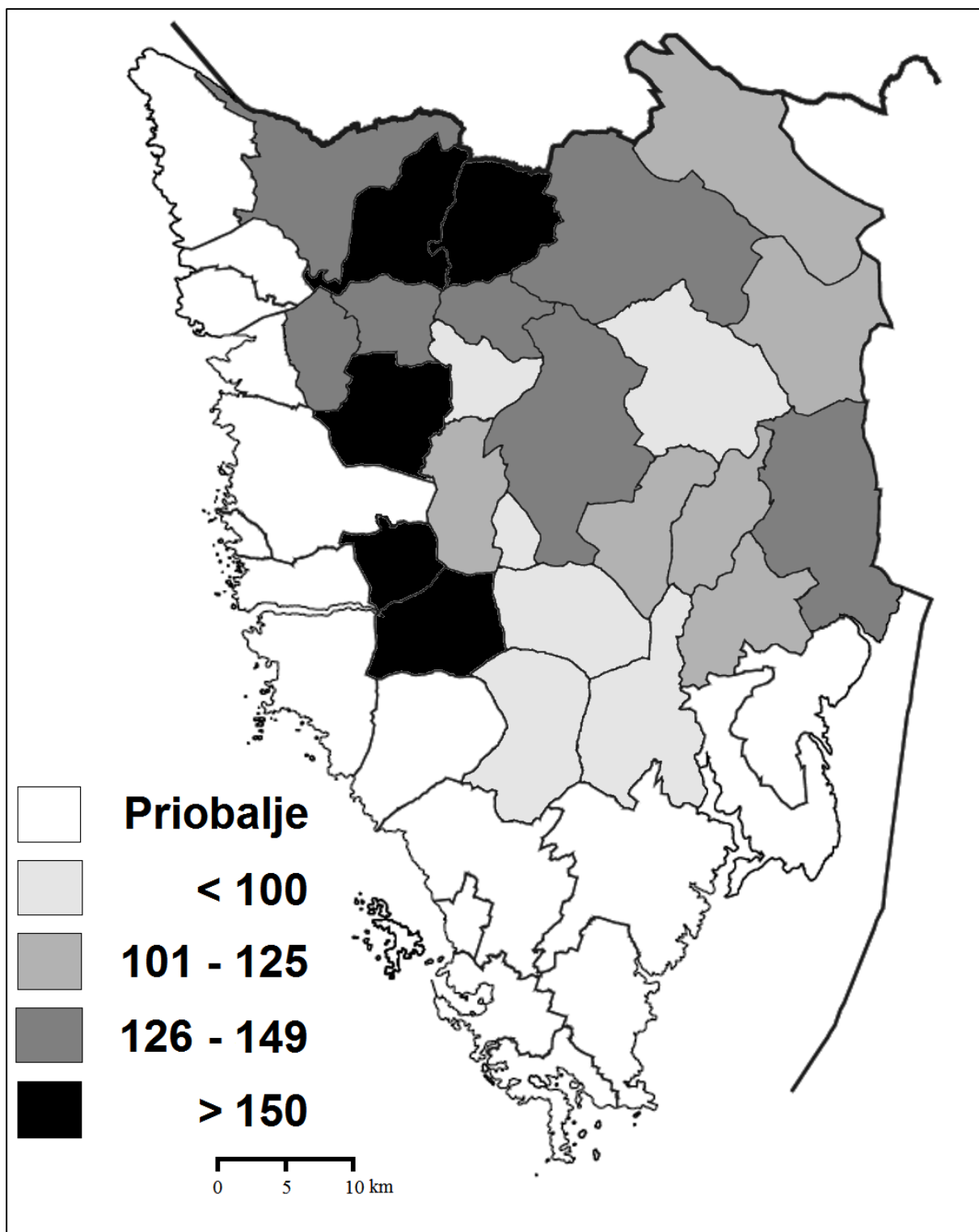
bodovan s niskim dva boda. Suprotno tome, Karojba je imala četiri indikatora koji su bodovani s nulom bodova jer na prostoru općine nema traženih pokazatelja.

Tab. 39. Vrednovanje indikatora održivog turizma po općinama i gradovima unutrašnje Istre

Redni broj	Općina/ Grad	Indikatori održivog turizma											Ukupno
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
1.	Oprtalj	19	2	23	16	24	24	22	24	18	24	24	220
2.	Sveti Lovreč	16	11	19	19	21	20	21	23	23	6	24	203
3.	Grožnjan	0	17	24	24	17	14	18	0	24	21	4	163
4.	Kanfanar	18	3	0	18	22	21	13	19	20	16	7	157
5.	Višnjan	0	6	18	15	14	15	20	17	13	14	24	156
6.	Motovun	0	13	0	0	12	19	24	21	17	19	24	149
7.	Buzet	17	12	21	21	6	7	8	14	19	20	2	147
8.	Buje	0	1	17	17	23	23	19	9	14	18	1	142
9.	Pazin	14	7	22	23	4	9	2	8	22	22	9	142
10.	Kršan	23	8	14	0	11	16	11	10	21	15	11	140
11.	Kaštelir-Labinci	0	4	0	22	19	22	23	20	4	12	5	131
12.	Vižinada	0	15	0	20	9	12	14	18	2	13	24	127
13.	Lupoglav	24	21	0	14	8	6	9	11	6	1	24	124
14.	Sveta Nedelja	15	16	15	0	10	10	7	22	9	9	8	121
15.	Piće	21	19	16	0	5	8	6	0	15	5	24	119
16.	Lanišće	20	24	0	0	20	2	0	0	1	23	24	114
17.	Tinjan	0	14	0	0	16	11	16	15	8	8	24	112
18.	Gračišće	22	23	0	0	1	1	3	0	10	17	24	101
19.	Barban	0	10	0	0	15	17	10	16	3	2	24	97
20.	Žminj	0	9	0	13	13	13	15	13	7	3	10	96
21.	Svetvinčenat	0	5	0	0	18	18	12	0	12	4	24	93
22.	Cerovlje	0	22	0	0	2	5	5	0	11	10	24	79
23.	Sveti Petar u Šumi	0	18	0	0	3	3	4	12	16	7	6	69
24.	Karojba	0	20	0	0	7	4	17	0	5	11	3	67

Legenda: 1 - Zaštićena priroda, 2 - Ukupna potrošnje vode turista, 3 - Otpadne vode, 4 - Komunalni otpad, 5 - Modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta, 6 - Specifičan prag noćenja, 7 - Turistički porezi u proračunima općina i gradova, 8 - Investicije trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo, 9 - Kulturno-povijesna baština, 10 - Poznavanje i razumijevanje jezika, 11 - Opća sigurnost

Prema navedenim rezultatima bodovanja indikatora održivog turizma izdvojene su četiri skupine općina i gradova unutrašnje Istre (sl. 32). Prvu skupinu čine općine s više od 150 bodova, a to su općine zapadnog i sjeverozapadnog dijela unutrašnje Istre: Oprtalj, Sveti Lovreč, Grožnjan, Kanfanar i Višnjan. Drugu skupinu čini sedam općina i gradova s prikupljenih 126 do 149 bodova koje su, osim Kršana, grupirani u središnjem, sjevernom i sjeverozapadnom dijelu regije. Šest općina sa 101 do 125 prikupljenih bodova čini treću skupinu koja zauzima središnje, istočne i sjeveroistočne dijelove, dok se posljednja skupina, ona s manje od 100 bodova, sastoji od šest općina središnjeg i južnog dijela unutrašnje Istre.

Sl. 32. Općine i gradovi unutrašnje Istre prema bodovanju indikatora održivog turizma
 (Izvor: Prema kartografskoj podlozi Zavoda za prostorno uređenje Istarske županije, 2011., izradio autor)

9. RASPRAVA

U ovom se poglavlju prethodno izneseni rezultati analize održivog turizma općina i gradova unutrašnje Istre korištenjem abiotičko-ekoloških, ekonomsko-turističkih i sociokulturnih indikatora pojašnjavaju, interpretiraju te revaloriziraju sukladno dosadašnjim spoznajama u istraživanju ove problematike, postavljenoj hipotezi ovog rada te doprinose novim spoznajama i pravcima s ciljem osmišljavanja kvalitetnijeg turističkog razvoja regije. Ovo poglavlje je, uz uvodne dijelove posvećene utjecaju turistifikacije na fizionomiju te studije slučaja, strukturirano sukladno broju skupina indikatora u tri osnovna dijela te četvrti zaključni dio.

Iako ne pripada nijednom od unaprijed utvrđenih i kasnije vrednovanih kvantitativnih indikatora održivog turizma, utjecaj gradnje turističkih komercijalnih i nekomercijalnih objekata na krajolik unutrašnje Istre nametnuo se tijekom terenskog rada te kasnijom revalorizacijom postao prateći rezultat istraživanja. Činjenica da problematika turističke gradnje nije razmatrana kao formalni indikator nije umanjila njezinu važnost kao elementa turistifikacije prostora. Na povećan interes u ovom istraživanju utjecala je i velika pozornost koju su novoj turističkoj gradnji posvetili masovni mediji te dio domaće stručne i znanstvene javnosti.

Turistifikacija unutrašnje Istre gradnjom komercijalnih i nekomercijalnih smještajnih objekata u proteklih desetak godina neosporno je utjecala na antropogenu i fizionomsku sastavnicu krajolika. Međutim, porast broja postelja od 1989. do 2011. za 213% nije isključivo posljedica novogradnje u turizmu, nego djelomične ili potpune prenamjene tradicijskih kuća i suvremenih obiteljskih jednokatnica, kao i proširenje kapaciteta od prije sagrađenih hotela, kampova i turističkih naselja. Upravo suvremene obiteljske jednokatnice, koje su djelomično utjecale na promjene krajolika unutrašnje Istre, nisu nastale u procesima turistifikacije, nego iz potrebe za kvalitetnijim i jeftinijim stambenim zbrinjavanjem lokalnog stanovništva. Stoga u ovom slučaju turizam nikako nije bio neposredni čimbenik u transformaciji krajolika.

Najveći utjecaj na preobrazbu dijela krajolika unutrašnje Istre, a koji su uostalom i privukli medijsku i stručno-znanstveno pozornost, imala su stambeno-turistička naselja. Dosadašnja znanstvena istraživanja vrlo su se jasno odredila prema gradnji ovakvog tipa smještajnih objekata (Uravić i Šugar, 2009; Medica i dr., 2010). Uvažavajući njihovu argumentaciju o neautentičnosti i predimenzioniranosti ovih objekata, čime se poremetila

dosadašnja prostorna logika naselja, valja istaknuti neka nova saznanja i poglede nastale u ovom istraživanju.

Bez namjere donošenja konačnog suda i ocjene opravdanosti gradnje stambeno-turističkih naselja u unutrašnjoj Istri, nameće se nekoliko zaključaka. Prvo, neosporno je da turističko-stambena naselja imaju određene negativne posljedice na prostor. To se simbolično ogleda u pogrešnoj i promašenoj marketinškoj prezentaciji takvih objekata kao izvornih istarskih kuća. Bez pretenzija analiziranja arhitektonsko-projektantskih aspekata gradnje, bazeni i suvremena sportska igrališta kao prateći objekti ovih naselja nikako ne spadaju u tradicijsko istarsko stambeno graditeljstvo. Osim toga, neautentičnost i veličina građevina svakako je narušila fizionomiju pojedinih naselja. Novogradnje su, primjerice, u naseljima Heraki (općina Sveti Lovreč), Barat (općina Višnjan) i Paradiž (općina Svetvinčenat) drastično utjecale na staru strukturu naselja tako da su je "progutale". U drugim su pak naseljima, poput Svetog Lovreča (istoimena općina), Brnobića (Kaštelir-Labinci) Čabrunića (općina Svetvinčenat), Sovinjaka (grad Buzet), Baredina i Momjana (oba grad Buje), znatno izmijenile dotadašnji izgled krajolika. U pojedinim stambeno-turističkim naseljima infrastrukturna opremljenost, poput vodoopskrbnog sustava, nije dokraja usklađena sa standardima za takvu vrstu objekata.

Drugo, ova vrsta smještajnih objekata ima određene pozitivne posljedice na prostor i društveno-gospodarska obilježja općina i gradova u kojima su građena. Prije svega, gradnja ovakvih objekata pokrenula je ostale gospodarske grane poput građevinarstva, obrta i trgovine, što se odrazilo na povećane prihode proračuna jedinica lokalne samouprave, najviše kroz porez na promet nekretnina i komunalni doprinos. Isto tako, investiranje u dijelove unutrašnje Istre koji su u tom aspektu u podređenom položaju u odnosu na obalne destinacije otvara mogućnost stvaranja novih radnih mjesta za lokalno stanovništvo. Konačno, ovi objekti nemaju samo turističku funkciju, nego se na slobodnom tržištu mogu prodavati i kao osnovni stambeni prostor, osobito za stanovnike obližnjih obalnih gradova kojima gravitiraju.

Treće, revitalizacija unutrašnje Istre kao depopulacijskog prostora Hrvatske jednim se dijelom mora ostvarivati kroz različite oblike turizma, prije svega ruralnog (Jurcan, 1989; Nejašmić 1991b). Turizam u funkciji revitalizacije jednim će se svojim dijelom temeljiti na različitim tipovima novogradnje, što će u određenoj mjeri utjecati na dosadašnji izgled krajolika. Na kraju, treba istaknuti dvije bitne odrednice za daljnja istraživanja ili promišljanja problematike stambeno-turističkih naselja. Medijska predimenzioniranost ove problematike stvorila je potpuno suprotan dojam, ali ovakvih smještajnih objekata u odnosu na ukupan broj naselja unutrašnje Istre nema mnogo pa time ne mogu ni ugroziti krajobraznu atraktivnost na

način kako se percipira u javnosti. Tu se, naravno, nameće još jedna dvojba, a to je ima li stanovništvo unutrašnje Istre pravo na iste razvojne prilike u turizmu kakvo je imalo susjedno priobalje u proteklih pedeset godina.

Studije slučaja koje su obuhvatile tri upravno-teritorijalne jedinice unutrašnje Istre pokazale su da je, uz uvažavanje određenih specifičnosti za svako područje, moguća implementacija koncepcije održivog turizma. Grad Buje - koji je svoj dosadašnji turistički razvoj najviše temeljio na Kanegri, obalnom naselju ljetnog, odmorišnog turizma, te Plovaniji s luksuznim hotelskim smještajem i specifičnim elementima ponude - ima povoljnu atrakcijsku osnovu u ostalim naseljima. Suprotno prostornim i razvojnim planovima koji i dalje određuju priobalni prostor kao glavnu turističku mikroregiju, naselja Momjanskog pobrđa te južna naselja moraju se više uključiti u turističku ponudu, što bi pridonijelo ravnomjernijem razvoju grada Buja. Štoviše, ova bi naselja s raznolikijom atrakcijskom osnovom dodatno potaknula razvoj tradicijskih djelatnosti poput maslinarstva i vinogradarstva, što bi omogućilo postupnu revitalizaciju depopulacijskih naselja.

Općina Lanišće kao periferna turistička mikroregija unutrašnje Istre ima, osim rubnog, graničnog položaja u Istarskoj županiji i Republici Hrvatskoj, znatno otežane uvjete za razvoj turizma, ponajviše zbog nepovoljnih demografskih obilježja i nedostatne infrastrukture. Turizam koji bi se temeljio na povoljnom geografskom položaju u blizini velikih gradova te atraktivnoj prirodnoj osnovi može - uz ustanovljeni tip općeg kretanja, vrlo slaba obnova stanovništva imigracijom, kako je pretpostavio Zupanc (2004b) - znatnijim ulaganjima u infrastrukturu pomoći revitalizaciji općine. Međutim, čak i uz ostvarenje optimističnih predviđanja iz Prostornog plana uređenja općine Lanišće o ukupno 2000 turističkih postelja, iluzorno je očekivati da će samo turizam i ugostiteljstvo biti nositelji sveukupne revitalizacije ovog dijela unutrašnje Istre.

Općina Svetvinčenat kao dio socioekonomske regije grada Pule, unatoč blizini atraktivnog priobalja pogodnog za razvoj kupališnog turizma i pulskih kulturnih atrakcija, razvija turizam temeljen na vlastitoj atrakcijskoj osnovi. To je rezultiralo velikim porastom turističkog prometa u posljednjih deset godina. Motivirana takvim porastom, prostorno-planska i razvojna dokumentacija predviđjela je dodatno povećanje broja postelja. Ostvarenje ovih planova za razvoj turizma može, uz pozitivne, donijeti i negativne efekte, što se djelomično potvrdilo u slučaju stambeno-turističkih naselja na području općine. Iako su u dijelu stručne i znanstvene javnosti projekti stambeno-turističkih naselja Paradiž i Čabrunići doživjeli kritiku zbog svoje neautentičnosti, njihov opstanak i konkurentnost u općini Svetvinčenat znatno više ovisi o kvaliteti infrastrukture, napose u vodoopskrbi i zbrinjavanju

otpadnih voda nego o estetskom dojmu. Iako općina Svetvinčenat razvija održiv turizam, daljnja gradnja kolektivnih smještajnih objekata morat će uključiti cjelovito rješavanje infrastrukture.

Udjel površine zaštićene prirode u ukupnoj površini unutrašnje Istre iznosi 6,6%, što je manje od svjetskog (10%) i državnog (7,9%), a tek neznatno veće od prosjeka Istarske županije. Broj općina i gradova unutrašnje Istre na čijem se teritoriju nalaze pojedine kategorije zaštićene prirode te ukupna površina pod zaštitom svakako je premalena, osobito u svjetlu činjenice rapidnog porasta udjela zaštićenih prirodnih područja u svijetu (Eagles i dr., 2002). Ovaj nedostatak u implementaciji koncepcije održivog turizma samo je prividan i privremen. Naime, površina područja zaštićene prirode te broj općina i gradova s takvim područjima u unutrašnjoj Istri može se povećati uvažavajući dosadašnju regulativu, i to na način da se, sukladno postojećim prostorno-planskim i razvojnim dokumentima, proglašavaju nova područja zaštićene prirode ili proširuju postojeća. Pri tome je važno istaknuti potpuno pogrešnu koncepciju po kojoj povećanje površina prirode pod zaštitom usporava ili onemogućuje daljnji razvoj lokalnoga gospodarstva. Upravo suprotno, turizam zasnovan na zaštićenoj prirodi, prema dosadašnjim istraživanjima, jača gospodarstvo, pridonosi zapošljavanju i reafirmira lokalnu zajednicu čuvajući pritom sve sastavnice krajolika (Wells, 1997; Deng i dr., 2002; Boyd, 2004; Gržinić, 2007; Martinić, 2010). Dodatna važnost za općine i gradove na čijem se teritoriju nalaze zaštićena područja je jačanje identiteta i turističkog ugleda u čije bi se stvaranje i održavanje uključila i šira zajednica.

Sukladno zaključcima navedenih istraživanja, u unutrašnjoj Istri bi se dopunama postojećih te u budućim prostorno-planskim i razvojnim dokumentima općina i gradova morali implementirati prijedlozi o proširenju sadašnjih i proglašavanju novih prirodnih područja pod zaštitom kao osnove za razvoj ekoturizma. Takve inicijative trebale bi uključiti proširenje Parka prirode Učke na cijeli prostor općine Lanišće te stvaranje jedinstvenog Parka prirode Učka-Ćićarija s perspektivom proširenja na slovenski dio nakon ukidanja postrožene granične kontrole kao posljedice provođenja Schengenskog sporazuma. Alternativa ovoj inicijativi je izdvajanje ćićarijskog dijela Parka prirode Učka i osnivanje regionalnog parka Ćićarija koji bi obuhvatio općinu Lanišće te dijelove susjednih općina. Ostvarenje inicijative proširenja te stvaranja dvojnog Parka prirode na dijelu Kvarnera i sjeveroistočne Istre otvorilo bi dodatne mogućnosti ekoturističke valorizacije, a za što već postoje idejni projekti u Istri (Lorencin, 2000) i drugim dijelovima Hrvatske (Stepinac-Fabijanić, 2000; Kušen i Klarić, 2000). Slično tome, na dijelu grada Buje te općina Grožnjan i Oprtalj, odnosno u tzv. Gornjoj Bujštini trebao bi se uz granična naselja prema Republici Sloveniji proglasiti značajni

krajobraz Gornja Bujština. I za to već postoje određeni planovi osmišljeni kroz projekt *Zavičajnog parka Istre* (Poljanec-Borić, 1994). Na prostoru općina Cerovlje, Motovun i Karojba te grada Pazina i Buzeta trebao bi se proglasiti značajni krajobraz Butoniga ili regionalni park Središnja Istra. U zapadnom i središnjem dijelu unutrašnje Istre, postojeći značajni krajobraz Limski zaljev proširio bi se na dijelove općina Sveti Lovreč, Kanfanar, Tinjan, Žminj i Sveti Petar u Šumi. Osim toga, kao spomenici prirode mogu se zaštititi speleološki objekti na području Cerovlja, Lanišća, Buzeta, Žminja i Kanfanara, izvor Badavca na granici naselja Cerion (općina Višnjan) i Karojba (općina Karojba), ponikva Sopajac, nedaleko od naselja Škropeti u općini Karojba, dolina Rečine pokraj sela Kotli (grad Buzet) te dolina potoka Krvara na granici općina Motovun i Karojba. Provedbom ovih mjera i aktivnosti prividno nedostatan udjel površine zaštićene prirode znatno bi se povećao, a zaštićena bi se područja nalazila u gotovo svim općinama i gradovima, što bi u znatnoj mjeri omogućilo bolje pozicioniranje unutrašnje Istre kao regije održivog turizma.

Potrošnja vode u turizmu, kao osnovni preduvjet održivosti ove djelatnosti, u unutrašnjoj Istri još nije ograničavajući čimbenik razvoja. Naime, općine i gradovi su u etapi uključivanja u životnom ciklusu destinacije s malim brojem turista i noćenja, raspoložive količine vode u Istarskoj županiji dovoljne su za buduću povećanu potrošnju, a pojedini dijelovi regije koriste alternativne izvore izvan postojećeg vodoopskrbnog sustava. Mala apsolutna potrošnja vode turista u općinama Lanišće, Gračišće, Cerovlje i Lupoglav posljedica je upravo manjeg turističkog prometa jer je utvrđena čvrsta korelacija između broja noćenja i potrošnje vode. Dodatni čimbenik u maloj turističkoj potrošnji je korištenje alternativnih izvora vode. Na prostoru navedenih općina postoje brojni izvori vode i tekućice koje se mogu koristiti u vodoopskrbi. Velika potrošnja vode u turizmu grada Buja posljedica je ljetne potražnje u obalnoj turističkoj zoni Kanegra, dok su u slabije naseljenoj općini Oprtalj turističku potrošnju vode znatno podigli smještajni kapaciteti i posjećenost Istarskih toplica. Međutim, turizam u Bujama i Oprtlju ne može, prema dosadašnjem prometu, prouzročiti nestašicu niti ugroziti vodoopskrbu lokalnog stanovništva i gospodarstva.

Analiza udjela maksimalne moguće potrošnje vode turista u postojećim smještajnim kapacitetima po općinama i gradovima unutrašnje Istre pokazala je da bi općine Lanišće i Oprtalj te grad Buje u hipotetskoj situaciji potpune popunjenosti turističkih objekata znatno premašile dosadašnju potrošnju pitke vode. Te rezultate treba uzeti s oprezom iz nekoliko razloga. Prvo, najveći dio turističkih kapaciteta grada Buja otvoren je samo u ljetnoj sezoni, dakle u doba s manjim količinama padalina i povećanom potrošnjom vode. No, takva sezonalnost dosad nije prouzročila nestašice vode, a nije bilo nestašica ni u općini Oprtalj u

kojoj bi samo u slučaju potpune popunjenosti svih kapaciteta, uključujući kapacitete Istarskih toplica, moglo doći do poremećaja u opskrbi. Konačno, općina Lanišće ima nisku osnovicu računanja ovog indikatora, a pretpostavljena potrošnja je zamišljena. Naime, u općini se koriste alternativni izvori vode koji ne ulaze u obračun komercijalne potrošnje. Stanovništvo i turisti Lanišća povlače vodu iz vodoopskrbnog sustava Istarskog vodovoda Buzet samo u ljetnim, sušnim razdobljima pa rezultat indikatora daje pogrešnu sliku prekomjerne moguće turističke potrošnje u uvjetima potpune popunjenosti.

Intervjui sa stručnim osobljem istarskih vodovoda ukazali su na to da sadašnji vodni resursi mogu osigurati povećanu turističku potrošnju, ne samo unutrašnje Istre, nego Istarske županije pod određenim uvjetima. Prvi uvjet je tehničke naravi, a po njemu se pri gradnji novih turističkih smještajnih objekata mora sagraditi adekvatna vodovodna mreža, što uključuje ugradnju cijevi šireg profila, na što se obvezuje investitor. Drugi uvjet je da se u luksuznim ruralnim vilama u unutrašnjoj Istri koje su opremljene bazenima za kupanje koristi sustav koji omogućuje recikliranje i ponovnu upotrebu vode. Unatoč drugačijim rezultatima znanstvenih istraživanja o utjecaju bazena na neracionalnu potrošnju vode u turističkim destinacijama (Gössling, 2001, Kent i dr., 2002), recikliranje bazenske vode u smještajnim objektima unutrašnje Istre i dalje omogućuje implementaciju ovih sadržaja bez bojazni od nestašice. Treće, poduzetničke inicijative gradnje igrališta za golf na prostoru Istre, iako makroekonomski opravdane (Jugović i dr., 2009), teško se mogu uskladiti s koncepcijom razvoja održivog turizma. Naime, na prostoru Istarske županije planirana su 23 igrališta za golf, od čega sedam na prostoru općina i gradova unutrašnje Istre (Istra golf dizajn, 2009). Promotri li se ta potencijalna turističko-sportska inovacija samo s aspekta potrošnje pitke vode, bez razmatranja mogućih negativnih efekata na druge elemente prirodne osnove, lokalno stanovništvo te krajolik u cjelini, teško se može opravdati njezina usklađenost s koncepcijom održivog turizma te kompatibilnost s ruralnim i vinskim turizmom kakav se u posljednjih deset godina promovira i razvija u unutrašnjoj Istri. Prema Lehmannu (2008), jedno igralište za golf u uvjetima umjerene klime godišnje potroši vode kao grad od 12.000 stanovnika, što bi značilo da bi golf u Istarskoj županiji trošio vode kao 276.000 stanovnika, od kojih bi u unutrašnjoj Istri bilo još 84.000. Mogućnost recikliranja vode potrebne igralištu za golf ne bi umanjila ostale negativne efekte na prirodnu osnovu i stanovništvo. Konačno, racionalno korištenje pitke vode u turističkim objektima, unatoč bogatstvu Istre ovim resursom koju je uočio Knežević (2003a), i dalje ostaje imperativ održivog turizma.

Rezultati indikatora udjel postelja koje se nalaze u naseljima s priključkom na kanalizacijsku mrežu u ukupnom broju postelja općine i grada pokazali su da samo deset

općina i gradova unutrašnje Istre ima jednim dijelom ili u potpunosti priključene smještajne kapacitete na kanalizaciju. Za razliku od obalnih mediteranskih gradova gdje su komunalne otpadne vode jedan od najvećih problema u zaštiti okoliša (Kent i dr., 2002; Barceló i dr., 2011), turizam općina i gradova unutrašnje Istre ne pridonosi u velikoj mjeri takvom onečišćenju, za što postoji više razloga. Jedan od njih je mnogo manji broj turista i noćenja u odnosu na obližnje priobalje, odnosno unutrašnja Istra je još u etapi uključivanja u životnom ciklusu destinacije, za čijeg se trajanja ne može značajno ugroziti okoliš. Osim toga, sva naselja u kojima su smješteni hoteli kao kapaciteti s najvećom koncentracijom postelja, osim Motovuna i Plomina, imaju priključak na kanalizaciju. Potencijalni problem nepostojanja kanalizacijske mreže u većini naselja unutrašnje Istre može se riješiti tako da se komercijalnim turističkim objektima pooštre uvjeti za kategorizaciju. Sukladno tome, kao uvjet kategorizacije propisivala bi se obveza gradnje, ali i stavljanja u punu funkciju sabirnih ili septičkih jama. Redovit nadzor ovlaštenih institucija uključio bi uspoređivanje potrošene pitke vode s količinom ispuštene i zbrinute otpadne vode iz sabirnih, odnosno septičkih jama u komercijalnim smještajnim objektima. Ispunjavanjem ove obveze vlasnika prema nadležnim organima turističkog nadzora znatno bi se smanjilo nepropisno i nekontrolirano ispuštanje ove vrste otpada.

Najbolji rezultat indikatora otpadne vode u općini Grožnjan proistječe iz činjenice da su svi smještajni kapaciteti grupirani u središnjem naselju i njegovim dijelovima koja imaju kanalizacijski sustav zbrinjavanja otpadnih voda. Visok udio zbrinjavanja ima i općina Oprtalj zato što je glavnina smještajnih kapaciteta u naseljima Oprtalj i Gradinje (Istarske toplice) koja imaju kanalizaciju, odnosno vlastiti sustav zbrinjavanja otpadnih voda. Broj općina i naselja čiji su smještajni objekti priključeni na kanalizaciju mogao bi se u sljedećem razdoblju povećati priključivanjem na postojeću ili djelomično sagrađenu kanalizacijsku mrežu u općinama Kanfanar, Sveti Lovreč, Višnjan, Vižinada i Žminj te gradovima Buje, Buzet i Pazin. Daljnja gradnja kanalizacijske mreže, uključujući uređaje za pročišćavanje, svakako bi pridonijela poboljšanju kvalitete zaštite okoliša, za što postoje iskustva u susjednim regijama (Cigale, 2007). S obzirom na utvrđeno stanje, ali prije svega na tehničko-tehnološku i pravnu mogućnost poboljšanja kvalitete zbrinjavanja otpadnih voda u smještajnim objektima, rezultati ovog indikatora ne ukazuju na ograničenja primjene koncepcije održivog turizma.

Indikator udjel postelja u naseljima s reciklažnim otocima u ukupnom broju postelja općine i grada pokazao je slične rezultate kao i prethodni indikator. Naime, na prostoru unutrašnje Istre ima 12 općina i gradova koji su u nekim naseljima imali mogućnost reciklaže komunalnog otpada na za to izdvojenim mjestima. Za ovaj indikator potpunu pokrivenost

smještajnih objekata ovom uslugom imala je općina Grožnjan zbog identičnih razloga kao i u slučaju kanalizacijskog zbrinjavanja otpadnih voda. Visoke udjele očekivano imaju gradska naselja gdje je jednostavnije postavljanje i održavanje reciklažnih otoka, što je povećalo udjele u Pazinu i Buzetu.

S aspekta provedbe koncepcije održivog turizma broj od 35 naselja koja u unutrašnjoj Istri imaju mogućnost razvrstavanja komunalnog otpada nije zadovoljavajući. No, za takve relativno niske udjele ima nekoliko razloga. Prvo, razvrstavanje komunalnog otpada na taj način u unutrašnjoj Istri je relativno nov način zbrinjavanja i zato se sporije uključuje u lokalnu zajednicu. Drugi je razlog što su naselja unutrašnje Istre prostorno raspršena s malim brojem stanovnika te je upitna isplativost instalacije i održavanja reciklažnih otoka u svakom od njih. Vozni parkovi i uprave komunalnih poduzeća koje vode brigu o komunalnom otpadu smještene su u sjedištima nekadašnjih općina te im je otežano zbrinjavanje u udaljenim i prometno slabije povezanim naseljima. Konačno, važan razlog je i motivacija stanovništva i lokalne uprave za instaliranje otoka te recikliranje komunalnog otpada koja se ne može ostvariti ubrzanim mjerama. Vlasnici smještajnih objekata, kao što su uočili Radwan i drugi (2010), nisu motivirani ili nemaju uvjete, a često ni adekvatnu dodatnu edukaciju o potrebi recikliranja turističkog komunalnog otpada da bi se uključili u takve aktivnosti. Kao jedno od mogućih rješenja je razvrstavanje komunalnog otpada u svakom pojedinačnom turističkom domaćinstvu, a koje je već testirano u sklopu pilot-projekta u Istarskoj županiji (Radić i dr., 2009). Daljnjom implementacijom tog projekta vlasnici smještajnih objekata educirali bi se, motivirali i obvezali na samostalno recikliranje i transport komunalnog otpada koji stvore turisti. Na taj način pokrivenost smještajnih kapaciteta recikliranjem komunalnog otpada u unutrašnjoj Istri bila bi potpuna, a kriterij održivog turizma prema tom indikatoru do kraja zadovoljen.

Daljnja istraživanja indikatora otpadnih voda i komunalnog otpada svakako bi trebalo usmjeriti prema pojedinim općinama i gradovima, koristeći metodu studija slučaja u kojima bi znanstveno-istraživačka pozornost bila usmjerena isključivo na ova dva indikatora. Pri tome će i dalje biti otežano prikupljanje preciznih i provjerljivih informacija o načinu na koji turistički smještajni objekti prikupljaju i recikliraju otpad, odnosno zbrinjavaju li se otpadne vode iz domaćinstva na ekološki prihvatljiv način. Unatoč mogućnostima koje pruža metoda anketiranja vlasnika smještajnih objekata, upitna je pouzdanost i točnost odgovora u takvom istraživanju s obzirom na osjetljivost teme. Stoga bi naglasak u prikupljanju podataka trebao biti na komunalnim poduzećima i lokalnim turističkim zajednicama.

Prividne nedorečenosti i nedostaci u pojedinim detaljima abiotičko-ekoloških indikatora koji su se javili u analizi odnosa turizma i prirodne osnove nisu bitno utjecali na konačni rezultat i zaključak. Utvrđene nedorečenosti i nedostaci više su tehničke i pravne naravi nego ozbiljna prepreka u razvoju održivog turizma. Stoga se nameće zaključak da turizam u unutrašnjoj Istri ne ugrožava prirodnu sastavnicu krajolika te da će se u daljnjem razvoju stvoriti mogućnosti optimalne interakcije s prirodnom osnovom.

Turistički operativni indikator pokazao je da je najveća prostorna koncentracija turizma u općini Oprtalj, što je s obzirom na varijable koje oblikuju ovaj indikator očekivano. Kategorija turističkog indikatora, pretežna turistička aktivnost, u ovoj općini proistekla je djelomice zbog velikog broja postelja u Istarskim toplicama te malog broja stanovnika. Upravo je malobrojno stanovništvo najviše pridonijelo kategorizaciji turizma kao važne aktivnosti, ali ne glavne u općinama Barban, Grožnjan, Kanfanar, Kaštelir-Labinci, Lanišće, Sveti Lovreč, Svetvinčenat, Tinjan i Višnjan. Za razliku od toga, kategorizacija grada Buja prema ovom indikatoru proistekla je iz velikog broja postelja čiji je udjel nešto manji od trećine svih postelja unutrašnje Istre. Izuzme li se Oprtalj, ostale općine i gradovi unutrašnje Istre, prema rezultatima turističkog operativnog indikatora i zaključcima proisteklih iz intervjua s djelatnicima općina i turističkih zajednica, još nisu postali prostor intenzivne turistifikacije, a s obzirom na postojeće planove, taj se trend razvoja neće bitno izmijeniti. U usporedbi s primorjem čije obalne destinacije imaju visoku prostornu koncentraciju (Opačić i Mikačić, 2009), unutrašnja Istra se vrlo jasno pozicionira kao turistička regija u nastajanju.

Modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta kao ekonomsko-turistički indikator održivog turizma ukazao je na slične odnose među općinama i gradovima unutrašnje Istre kao i prethodni indikator. Naime, ovaj indikator pokazuje da općina Oprtalj zbog malog broja stanovnika i velikih smještajnih kapaciteta Istarskih toplica bilježi najveću vrijednost. No, vrijednost indeksa od 0,40 ukazuje na nizak stupanj razvijenosti turizma. Na te rezultate indeksa utjecalo je nekoliko čimbenika, među kojima je najvažniji mali broj postelja većine općina i gradova unutrašnje Istre nasuprot velikom broju postelja veće cjeline, u ovom slučaju Istarske županije. Do sličnih je rezultata koristeći lokacijski kvocijent došao i Andriotis (2006) uspoređujući razlike u turističkoj valorizaciji unutrašnjih i obalnih dijelova otoka Krete. Stoga bi se ovaj model u budućim istraživanjima mogao primijeniti u diferencijaciji obalnih i unutrašnjih turističkih destinacija u primorskim županijama Republike Hrvatske. Iako je Feletar (1984), primjenjujući ovu vrstu indikatora kao lokacijski kvocijent industrije tadašnjih hrvatskih općina, uočio i njegove metodološke nedorečenosti, dobiveni rezultati za prostor unutrašnje Istre su ipak vrlo jasno ukazali na začetke procesa turistifikacije. Dobivene

rezultate ovog indikatora potvrdili su u svojim izjavama predstavnici općina i turističkih zajednica prema kojima je razvoj turizma u početnoj etapi.

Specifičan prag noćenja potvrđuje i nisku razvijenost turizma kao grane gospodarstva u općinama i gradovima unutrašnje Istre. Prema dobivenim rezultatima, turizam u svim općinama i gradovima zasad ostvaruje samo pozitivne efekte na prirodnu osnovu, gospodarstvo i stanovništvo. Nešto viša vrijednost ovog praga utvrđena u općini Oprtalj (17,14) još je znatno niža od procijenjene granice od 25,00 koju su postavile Castellani i Sala (2010), a nakon koje turizam, uz pozitivne, ostvaruje i negativne efekte u promatranom prostoru. Upravo zbog jačanja objektivnosti ovog indikatora provedena su intervjuiranja predstavnika općina i lokalnih turističkih zajednica koja su pokazala da turizam u unutrašnjoj Istri na sadašnjem stupnju razvoja ostvaruje isključivo pozitivne efekte. Prema tome, broj turista i noćenja u unutrašnjoj Istri u sljedećem se razdoblju može povećavati bez opasnosti od saturacije i mogućih negativnih efekata na prirodnu osnovu, stanovništvo i gospodarstvo. Štoviše, s obzirom na tip smještajnih objekata koje karakterizira usitnjenost i prostorna raspršenost, povećanje broja turista i noćenja može pridonijeti djelomičnom očuvanju naseljenosti pojedinih depopulacijskih dijelova unutrašnje Istre, ali bez velikih očekivanja po kojima će turizam postati glavni pokretač revitalizacije ovih prostora. Upravo primjer turistički mnogo razvijenijih hrvatskih otoka jasno ukazuje na to da samo veliko povećanje noćenja može povoljno utjecati na demografska kretanja (Zupanc i dr., 2001). Iz toga proistječe da jedino ostvarena turistička noćenja u gradu Bujama mogu imati pozitivne demografske učinke. No, s obzirom na lokaciju većine postelja u Kanegri te sezonski karakter ovog smještajnog objekta, teško je procijeniti stvarni utjecaj turizma na demografska obilježja. Ipak, specifičan prag noćenja potvrdio je da se sve općine i gradovi unutrašnje Istre razvijaju sukladno koncepciji održivog turizma.

Rezultati indikatora održivog turizma turistički porezi u proračunima općina i gradova doveli su do sličnih spoznaja kao i prethodno navedeni ekonomsko-turistički indikatori. Prema ovom indikatoru komercijalna i nekomercijalna sastavnica turizma ne utječe bitno na prihode proračuna općina i gradova unutrašnje Istre. Razlozi za tako niske udjele su vanjski i unutrašnji. Najvažniji vanjski razlozi su postojeća zakonska regulativa i njezina provedba te statističko praćenje pojedinih stavki proračuna. Hrvatska zakonska regulativa ne onemogućuje u potpunosti spekuliranje stambenim objektima kojima se na taj način mijenja namjena iz smještajnih u objekte stalnog stanovanja da bi se izbjegla porezna davanja ili ostvarile neke druge beneficije. Zbog toga se korisnici vikendica u unutrašnjoj Istri vrlo često ne evidentiraju i od njih se ne prikuplja porez. Nadalje, iz pojedinih stavki prihodovne strane proračuna koju

jednim dijelom pune turisti i vikendaši, poput komunalne naknade, komunalnog doprinosa i poreza na promet nekretnina, nije razvidno koji je udjel turizma u njihovu prikupljanju, a koji je udjel drugih obveznika, stanovništva i ostalih gospodarskih grana. Brojni su unutrašnji razlozi niskih udjela turističkih poreza u prihodima proračuna općina i gradova unutrašnje Istre. Prvi je neažurno vođenje nadzora komercijalnih i nekomercijalnih smještajnih objekata nadležnih općinskih, gradskih, županijskih i državnih organa, što znači da dio poreznih obveznika ostaje neevidentiran. Usto, stavke u prihodima proračuna komunalni doprinos, komunalna naknada i porez na promet nekretnina koje su u pojedinim primorskim destinacijama ili regijama s visokorazvijenim turizmom u velikom udjelu prikupljaju od turista i vikendaša (Opačić, 2008), u unutrašnjoj Istri se zbog drugačije strukture općinskih i gradskih gospodarstava ne mogu smatrati turističkim stavkama. Naime, na iznose ove tri stavke u općinama Cerovlje, Kanfanar, Kaštelir-Labinci, Kršan, Lanišće, Lupoglav, Pićan, Sveti Petar u Šumi, Višnjan, Svetvinčenat te u gradovima Buje, Buzet i Pazin utjecali su industrija, obrt i poduzetničke zone. Važan unutrašnji razlog je mali turistički promet općina i gradova unutrašnje Istre te direktno preusmjeravanje turističkih poreza u lokalne turističke zajednice, odnosno zakonski utemeljeno odustajanje općina i gradova od naplate poreza na kuće za odmor. Zasad nije utvrđen mogući utjecaj te mjere na revitalizaciju pojedinih dijelova unutrašnje Istre. Konačno, u pojedinim općinama, poput Lanišća i Svete Nedelje, nepostojanje turističke zajednice nije se povoljno odrazilo na ulogu turizma u prihodima proračuna. U budućim istraživanjima, osobito pojedinih općina ili gradova kao studija slučaja, ove se metodološke i praktične poteškoće mogu djelomice ublažiti izračunavanjem trogodišnjih ili petogodišnjih iznosa za ukupne prihode proračuna, odnosno za boravišne pristojbe i porez na kuće za odmor.

Prema indikatoru održivog turizma investicije trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo izdvojeno je više od dvije trećine općina i gradova u kojima je u trogodišnjem razdoblju od 2008. do 2010. postojalo investiranje trgovačkih društava, nasuprot sedam općina u kojima prividno nije bilo takvih investicija. Prividnost proistječe iz činjenice da svi investitori nemaju obvezu svoja ulaganja u turizam i ugostiteljstvo prikazivati kroz izvješća nadležnim financijskim institucijama. Na taj su način investicije pojedinaca, najvećeg dijela obrtnika, obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava, zadruga i drugih investitora, ostale potpuno prikrivene u sedam općina unutrašnje Istre. Iz istih je razloga dio investicija u turizam i ugostiteljstvo ostao prikriven i u 17 općina i gradova u kojima je postojalo investiranje trgovačkih društava. Osam općina koje imaju veće udjele investicija u turizam i ugostiteljstvo od prosjeka za unutrašnju Istru prostorno su razmještene u zapadnom dijelu

regije (Kanfanar, Kaštelir-Labinci, Sveti Lovreč, Višnjan i Vižinada), što se može protumačiti utjecajem visokorazvijene turističke regije zapadne obale Istre te sjevernog dijela (Oprtalj i Motovun), na što je vjerojatno utjecala atraktivnost krajolika Istarskog pobrđa i doline Mirne te povoljan geografski položaj u blizini državne granice sa Slovenijom. Uz sve navedeno, treba naglasiti da investicije u infrastrukturu poput prometnica ili komunalnog sustava koje nisu primarno turističke, ali se direktno odražavaju na razvoj turizma u pojedinoj općini ili gradu nisu uvrštene u ovaj indikator pa bi se u daljnjim istraživanjima trebalo usmjeriti i prema tome području investiranja. Iz svega proistječe da je unutrašnja Istra i dalje pogodna regija za investiranje u turizam. S geografskog aspekta, investicije bi trebale ići prema destinacijama koje imaju bolji prometni položaj, blizinu emitivnih tržišta, ali i očuvan krajolik, naročito njegovu prirodnu i fizionomsku sastavnicu. Međutim, na udjel turističkih investicija, osim geografskih pogodnosti, odlučujuću ulogu imaju pravni, ekonomski, politički, psihološki, sociološki i drugi faktori. U ovoj etapi razvoja turizma nerealno je očekivati približavanje udjelu ulaganja u turizam i ugostiteljstvo od 50%, koliko je prosječno iznosio za Istarsku županiju u cjelini (Uravić i Toncetti-Hrvatin, 2009). To je nerealno očekivanje s obzirom na vrstu i strukturu smještajnih objekata u unutrašnjoj Istri u kojoj nema velikih hotela karakterističnih za priobalje pa su ulaganja znatno manja i vrlo često individualna. Konačno, čvrsta poveznica između direktnih stranih investicija i jačanja turizma koja je utvrđena u istraživanjima ove problematike (Craigwell i Moore, 2008; Zhang i dr., 2011) u unutrašnjoj Istri tek treba ostvariti željene rezultate u budućim etapama razvoja.

Zaposleni u turizmu i ugostiteljstvu prema mjestu rada kao pomoćni indikator održivog turizma, s obzirom na metodološke poteškoće koje su proistekle iz nedostupnosti podataka o stvarnom broju zaposlenih prema mjestu rada te vrlo liberalne regulative zapošljavanja, nije u ovom istraživanju imao odlučujući značaj. Stoga rezultati ovog dijela analize ne mogu dati potpuno vjerodostojan prikaz ekonomsko-turističke održivosti općina i gradova unutrašnje Istre. Najveći udjel zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu u pravnim osobama očekivano ima općina Oprtalj, na što je svakako utjecala lokacija Istarskih toplica u naselju Gradinje, ali i mali broj zaposlenih u drugim djelatnostima. Očekivane rezultate imaju i gradovi Buje, Buzet i Pazin. No, nepostojanje zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu u pravnim osobama u općinama Cerovlje, Gračišće, Grožnjan, Karojba, Kršan, Lanišće, Motovun, Pićan, Sveti Lovreč, Svetvinčenat, Vižinada i Žminj može stvoriti pogrešnu sliku o stanju zapošljavanja. Naime, zbog postojeće pravne regulative koja širokom spektru aktivnog stanovništva dopušta bavljenje turizmom i ugostiteljstvom mnogi su zaposleni ostali skriveni u pojedinačnim inicijativama i projektima, obrtima, obiteljskom zapošljavanju i slično. Osim

toga, na nepreciznost podataka utječu osobe stvarno zaposlene u navedenim općinama, ali registrirane u sjedištima tvrtki koje su locirane u drugim područjima Istre ili Hrvatske. Ta je problematika posebno uočena na prostoru općina Motovun i Kršan koje na svom prostoru imaju hotelske objekte, ali nemaju zaposlene u turizmu i ugostiteljstvu. Prema rezultatima intervjua s predstavnicima općina o doprinosu turizma zapošljavanju utvrđeno je da postoji, doduše, vrlo mali broj aktivnog stanovništva koje se bavi pružanjem usluga smještaja na svom teritoriju, ali postoje zaposleni u ugostiteljstvu. Daljnje istraživanje isključivo problematike zapošljavanja u turizmu i ugostiteljstvu trebalo bi biti predmet posebnih studija koje prelaze okvire ovog rada, a koje bi, omogućujući li se vjerodostojno statističko praćenje ove pojave, pružile kompleksniji uvid i revalorizaciju ovog indikatora.

Konačno, mali broj postelja, nizak intenzitet turističkog prometa (broj turista i noćenja) i ekonomsko-turistički indikatori održivog turizma zasnovani na ovim pokazateljima još omogućuju dovoljno prostora za širenje ove djelatnosti bez ugrožavanja drugih grana lokalnoga gospodarstva. Iako ovakvi rezultati analize nisu apsolutno jamstvo i mjera uspješne implementacije koncepcije održivog turizma (Butler, 1999), primjer općina i gradova unutrašnje Istre potvrđuje upravo takav razvoj. Naime, sve ukazuje na to da mali broj postelja u izdvojenim i međusobno udaljenim objektima s individualnim posjetiteljima omogućuje održivost turizma. Pri tome izostanak realizacije nekih projekata (naselje Kruj pokraj Buja kao primjer) nije povezan s ekonomskom neisplativošću turističke djelatnosti, nego s vanjskim čimbenicima. Potpunija slika ekonomske održivosti turizma dobila bi se pod uvjetom da udjeli investicija i broj zaposlenih prema mjestu rada budu dio službene nacionalne turističke statistike.

Turistički najatraktivniju zaštićenu kulturno-povijesnu baštinu unutrašnje Istre čine urbanističke, poluurbane i ruralne cjeline. Njihova važnost proistječe iz utjecaja na antropogenu, fizionomsko-morfološku i osjetilnu sastavnicu krajolika te potpune uključenosti u atrakcijsku osnovu i turističku ponudu unutrašnje Istre. To je jedan od razloga zbog čega općine i gradovi s tim vrstama spomenika imaju najveće vrijednosti indikatora gustoće registrirane kulturno-povijesne baštine. Drugi razlog koji je znatno manje utjecao na konačne rezultate indikatora su površine općine i gradova. Dobiveni rezultati u potpunosti se slažu s većinom dosadašnjih istraživanja po kojima su zaštićene urbanističke, poluurbane i ruralne cjeline važan, ako ne i presudan element u turističkoj ponudi (Cerovac, 1989; Poria i dr., 2003; Vukonić, 2008) čiji je rastući utjecaj u turizmu već prepoznat u ruralnoj Istri (Ružić i Medica, 2009; Medica i dr., 2010). Za ovu vrstu atrakcija utvrđeno je da, u sadašnjoj etapi životnog ciklusa destinacije, ne postoje prijetnje ugrožavanja i obezvredivanja pojedinih

spomenika zbog pretjeranog posjeta i premašivanja kapaciteta nosivosti, što je Russo (2002) uočio za obližnje talijanske regije. Naprotiv, izuzevši Motovun i Grožnjan, za većinu istarskih zaštićenih cjelina tek treba osmisliti kvalitetniju turističku valorizaciju, no nužno je, kako je zamijetio Coccossis (2008), provoditi redovit nadzor i procjenu održivosti utvrđivanjem kapaciteta nosivosti.

Terenskim istraživanjem i intervjuiranjem u nekim je destinacijama unutrašnje Istre uočen mali nesklad između broja posjetitelja urbanističkih cjelina i očekivane društveno-gospodarske koristi za lokalnu zajednicu. No, na takav nesklad nisu utjecali turisti smješteni u tim destinacijama, nego izletnici. Primjerice, u općini Grožnjan, koja bilježi najveći rezultat indikatora gustoće registrirane zaštićene kulturno-povijesne baštine, izletnici iz istarskih obalnih destinacija ljetnog, odmorišnog turizma dosad nisu utjecali na povećanje prihoda turizma i ugostiteljstva, ali su povećavali troškove održavanja urbanističkih cjelina. Jedno od rješenja za povećanje koristi od izletnika moglo bi biti otvaranje muzeja na otvorenome s naplaćivanjem ulaza. Ipak takvi primjeri nesklada u ovoj etapi turističkog razvoja ne mogu dovesti u pitanje ulogu kulturne baštine kao čimbenika održivog turizma.

Kao prijedlog za daljnja istraživanja ostao je izazov kvantificiranja turističke vrijednosti kulturno-povijesne baštine, naročito izražen u procjeni važnosti koju za turizam određene općine i grada imaju pojedinačni spomenici u usporedbi s urbanističkim, poluurbanim i ruralnim cjelinama. Sličan izazov u istraživanjima predstavlja turističko vrednovanje nematerijalne kulturne baštine, kao i onih spomenika u unutrašnjoj Istri koji su važni za turizam, ali nisu dio formalne zakonske zaštite i profesionalne skrbi.

Obostrano razumijevanje i poznavanje jezika domaćina i gosta u unutrašnjoj Istri nije prepreka implementaciji održivog turizma. Naime, rezultati indikatora udjel turista koji razumiju i poznaju jezik lokalnog stanovništva, kao i rezultati anketiranja stanovništva i vlasnika smještajnih objekata te intervjuiranja u općinama i turističkim zajednicama upućuju na visok stupanj jezičnog sporazumijevanja. Ipak, pojedini udjeli po općinama i gradovima zahtijevaju detaljnije tumačenje. Na natpolovične udjele jezičnog indikatora u općinama i gradovima utjecali su blizina emitivnog tržišta, pogodnosti za ciljane skupine turista, pojedine vrste selektivnog turizma, ali i zakon malih brojeva. Tako je najviši udjel jezičnog razumijevanja u općini Oprtalj posljedica većeg broja domaćih gostiju koji iz zdravstvenih razloga posjećuju Istarske toplice. Visok udjel u općini Lanišće je posljedica zakona malih brojeva, zatim blizine talijanskog emitivnog tržišta i mogućnosti lovnog turizma, a kod Pazina se treba uzeti u obzir važnost koju grad ima za domaće poslovne turiste kao županijsko upravno i gospodarsko središte. Na sličan način je gospodarska važnost Buzeta utjecala na

brojnost domaćih turista na području grada. Nasuprot Lanišću, visoki udjeli u općini Grožnjan nisu posljedica blizine Italije i mogućnosti lovnog turizma nego lokacija Međunarodnog kulturnog centra Hrvatske glazbene mladeži u sjedištu općine, što je povećalo interes i udjel domaćih turista. Zakon malih brojeva i prevlast turista iz njemačkoga govornog područja utjecali su na niske udjele jezičnog razumijevanja u općinama Lupoglav, Barban, Žminj i Svetvinčenat.

Na kraju, rezultate treba valorizirati uvažavajući činjenicu da se analiza održivog turizma provela na temelju vrijednosti koje su indikatori imali u 2009. godini. Moguće je da bi praćenje udjela turista prema državi podrijetla u višegodišnjem nizu pokazalo nešto drugačije rezultate. U daljnjim će se istraživanjima zbog nadolazeće anglofonske generacije istarskog stanovništva kao posljedice izrazite dominacije engleskog među stranim jezicima u osnovnim i srednjim školama županije pažnja istraživača morati proširiti s bilingvalnog na trilingvalni aspekt odnosa turista i lokalne zajednice. Pri tome se ne smije zanemariti rastući interes turista iz Ujedinjenog Kraljevstva, što je posljedica povezivanja Istre direktnim letovima niskobudžetnih zrakoplovnih kompanija s britanskim zračnim lukama. Daljnje povećanje interesa Britanaca može se očekivati i zbog skorašnjeg ulaska Hrvatske u Europsku uniju, no to će se vjerojatno odraziti i na druge države članice.

Indikator opće sigurnosti jasno upućuje na to da sudjelovanje stranih turista u izvršenju kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira ne može biti čimbenik nesuglasja između posjetitelja i lokalnog stanovništva unutrašnje Istre. Ova tvrdnja temelji se na činjenici da u 13 općina nije zabilježen nijedan delikt koji su počinili turisti. U prilog ovim rezultatima idu odgovori na temu odnosa lokalnog stanovništva i turista koje su u intervjuima dali predstavnici općina i turističkih zajednica, a prema kojima ne postoji nesuglasje između te dvije skupine. Isto tako, iz intervjua u Policijskoj upravi proisteklo je da turisti u općinama i gradovima unutrašnje Istre svojom nazočnošću i ponašanjem ne predstavljaju sigurnosni problem za lokalno stanovništvo. U istom intervjuu pojašnjen je visok udjel sudjelovanja stranih turista u deliktima gradova Buzet i Buje, što može dovesti do potpuno pogrešnih zaključaka te stvoriti dojam nesigurnosti i neodrživosti turizma. Pogrešan zaključak može proisteći iz zakonitosti da je porast stope kriminala usko povezan s velikim brojem turista i noćenja (Park i Stokowski, 2009), što bi se moglo u potpunosti primijeniti na Buje, a manjim dijelom i na Buzet. Iako su Buje prema broju postelja, turista i noćenja vodeća turistička destinacija, razlog visokog udjela turista u izvršenju delikata ne može se povezati s time. Na visoke udjele ta dva grada najviše su utjecale lokacije međunarodnih cestovnih graničnih prijelaza prema Republici Sloveniji. Preko graničnih prijelaza Plovanija i Kaštel (grad Buje)

te Požane (grad Buzet) ulazi glavina stranih cestovnih turista koji dolaze u Istru. Svaki strani turist koji je pri ulasku u Republiku Hrvatsku počinio kazneno djelo statistički se evidentirao kao prekršitelj u Policijskoj postaji Buje, odnosno Buzet, iako je većina bila u tranzitu kroz ta dva grada, što je bitno utjecalo na povećanje udjela turista u deliktima. Intervju u Policijskoj upravi istarskoj otkrio je i da se u najvećem broju slučajeva radilo o krijumčarenju manje količine opojnih sredstava za osobnu upotrebu, što je prema hrvatskom zakonu kazneno djelo za koje je nadležna najbliža policijska postaja. U intervjuima s djelatnicima bujske i buzetske turističke zajednice otkriveno je da stacionarni strani turisti na područjima njihovih gradova nisu nimalo ili su u zanemarivom udjelu sudjelovali u kaznenim djelima i prekršajima protiv javnog reda i mira pa bi stvarni udjeli bili slični onima grada Pazina. U ostalim općinama koje su bilježile delikte turista ponajprije se radilo o zakonu malih brojeva koji je povisio udjele, nego o negativnom utjecaju turizma na lokalno stanovništvo. Zbog toga se može zaključiti da opća sigurnost povoljno utječe na održivost turizma unutrašnje Istre. Buduća detaljnija studija ove problematike dala bi odgovore na pitanja o turistima kao žrtvama kriminala te utjecaju domaćih turista na percepciju sigurne turističke regije unutrašnje Istre.

Rezultati anketiranja vlasnika smještajnih objekata i lokalnog stanovništva ukazali su na male razlike u stavovima između te dvije skupine. Statistički značajne razlike u stavovima bile su o ulozi turizma općine ili grada u gospodarstvu i zapošljavanju, stupnju participacije u planiranju turističkog razvoja te važnosti države podrijetla turista. Ta mimoilaženja u stavovima logična su i očekivana. Naime, lokalno stanovništvo koje ne radi u turističko-ugostiteljskoj djelatnosti manje je zainteresirano za tu problematiku jer mu o tome ne ovisi egzistencija pa u manjoj mjeri prepoznaje gospodarsku korist turizma i nije senzibilizirano na planove razvoja turizma u vlastitoj općini ili gradu. Po tome se unutrašnja Istra kao regija u etapi uključivanja u životnom ciklusu destinacije značajno razlikuje od visokorazvijenih turističkih regija Mediterana u kojima je lokalno stanovništvo prepoznalo gospodarsku dobrobit od turizma (Aguiló i Nadal, 2005) i doprinos zapošljavanju (Nemec-Rudež i Vodeb, 2010). Niži stupanj razvoja turizma u unutrašnjoj Istri još nije stvorio svijest o važnosti turizma pa ga lokalno stanovništvo ne doživljava kao bitnu sastavnicu gospodarskog razvoja, za razliku od vlasnika smještajnih objekata koji od turizma ostvaruju prihode. Ovakvi rezultati i zaključci koji iz njih proistječu slažu se sa sličnim istraživanjem stavova lokalnog stanovništva manje razvijenih turističkih regija o gospodarskoj dobrobiti turizma (Andereck i dr., 2005). Rezultati anketiranja u unutrašnjoj Istri mogu se u određenoj mjeri usporediti s istraživanjima susjedne regije Slovenskog primorja, odnosno općina Koper i Piran. Anketiranje u turistički razvijenijoj regiji, koje su provele Nemec-Rudež i Vodeb (2010),

pokazalo je u kojem bi se smjeru mogli oblikovati stavovi i mišljenja lokalnog stanovništva unutrašnje Istre bude li se turizam razvijao po sličnim obrascima kao u Slovenskom primorju. Negativne utjecaje intenzivne turistifikacije stanovništvo bi najviše uočilo na prirodnoj osnovi i sociokulturnim obilježjima. Veća važnost države podrijetla turista za lokalno stanovništvo sasvim je razumljiva, a ponekad na stavove mogu utjecati tekuća dnevno-politička zbivanja. Kod vlasnika smještajnih objekata sasvim je očekivana visoka razina tolerancije prema nacionalnom podrijetlu gostiju.

Konačno, rezultati anketiranja u unutrašnjoj Istri potvrdili su hipotezu po kojoj se održivi turizam razvija u suglasju s lokalnom zajednicom. To se vidi iz stavova po kojima turisti ne ometaju svakodnevni život, ne ugrožavaju okoliš, pridonose očuvanju tradicije, po jezičnom sporazumijevanju između domaćeg stanovništva i gosta te, iako je utvrđena razlika između dvije skupine anketiranih, po manjoj važnosti države podrijetla turista.

Rezultati ove ankete kao dijela analize održivog turizma, osim kvalitativne dopune indikatorima, imaju praktičnu vrijednost za prostorno i planiranje ukupnog razvoja te planiranje razvoja turizma općina i gradova unutrašnje Istre. Možebitno ograničenje ove ankete je broj anketiranih stanovnika, no s obzirom na raspoloživo vrijeme, površinu istraživanog prostora, raspršenost naselja i stanovništva te raspoloživa financijska sredstva, dobiveni rezultati dali su vrijedne informacije o percepciji održivog turizma lokalne zajednice.

Analiza koja je provedena za područje općina i gradova unutrašnje Istre koristeći rezultate triju skupina indikatora održivog turizma, rezultati anketnog istraživanja vlasnika smještajnih objekata i lokalnog stanovništva te rezultati intervjuiranja predstavnika općina, gradova i turističkih zajednica, kao i višekratna terenska istraživanja doveli su do nekoliko zaključaka.

Prvo, rezultati abiotičko-ekoloških indikatora ukazuju na to da se unutrašnja Istra razvija po načelima održivog turizma. Zaštićeni dijelovi prirodne baštine, uz predložena proširenja i proglašavanja novih područja, postaju najvredniji segment turističke atrakcijske osnove, što unutrašnju Istru pozicionira kao regiju ekoturizma. Vodoopskrbni resursi omogućuju znatno proširenje smještajnih kapaciteta uz racionalno korištenje postojećih izvora i implementaciju postupaka recikliranja. Prividno nedostatna mreža odvodnje otpadnih voda i otoka za recikliranje komunalnog otpada ne predstavlja ograničavajući čimbenik održivog turizma jer se postojećim pravnim i tehničko-tehnološkim rješenjima ta nedostatnost može u potpunosti otkloniti.

Drugo, dio analize u kojoj su se koristili ekonomsko-turistički indikatori jasno je izdvojio unutrašnju Istru kao turističku regiju u etapi uključivanja u životnom ciklusu destinacije. To znači da turizam ostvaruje isključivo pozitivne efekte na lokalna gospodarstva, a tek će znatnije povećanje broja postelja, turista i noćenja omogućiti veće udjele u općinskim i gradskim proračunima, privući dodatne investicije te više pridonositi zapošljavanju stanovništva. Slučajevi zatvaranja ili smanjivanja smještajnih kapaciteta vrlo su rijetki i bez tržišne logike pa su zanemariv čimbenik moguće neodrživosti turizma. Iz svega proistječe da turizam nipošto ne ugrožava ostale gospodarske grane, što konkretno znači da nema nikakve opasnosti od jednostranog razvoja lokalnih gospodarstva. Dapače, turizam u unutrašnjoj Istri potiče tradicijsku poljoprivredu i obrt.

Treće, ispitivanje održivog turizma sociokulturnim indikatorima pokazalo je visoku razinu prihvaćanja turizma kod stanovništva unutrašnje Istre te mogućnost daljnjeg razvoja selektivnih vrsta turizma. Broj, razmještaj i gustoća zaštićene kulturno-povijesne baštine unutrašnje Istre kao sastavnice krajolika regije, uz već prepoznatu atrakcijsku vrijednost, omogućuju uključivanje svih općina i gradova u ponudu kulturnog i manifestacijskog turizma Istarske županije tijekom cijele godine. Visok stupanj jezičnog razumijevanja i dosegnuta razina stanja opće sigurnosti, iako nije dio formalne atrakcijske osnove, potvrđuju unutrašnju Istru kao regiju održivog turizma.

Četvrto, anketiranje vlasnika smještajnih objekata i stanovništva unutrašnje Istre nedvojbeno je pokazalo da obje skupine imaju pozitivan odnos prema daljnjem razvoju turizma u kojem su, s aspekta provedbe koncepcije održivog turizma, najvredniji stavovi o prihvaćanju turista bez obzira na zemlju podrijetla te činjenice da turisti ne ometaju svakodnevni život i rad. Rezultati intervjua s predstavnicima općina i lokalnih turističkih zajednica potvrdili su stavove i mišljenja anketiranih o suglasju turizma i stanovništva te doprinosa turizma očuvanju tradicije i lokalnih običaja. Ovom metodom potvrđena je i sadašnja etapa uključivanja u životnom ciklusu destinacije, kao i zasad mali doprinos zapošljavanju lokalnog stanovništva u turizmu i ugostiteljstvu.

Peto, primjena metode studije slučaja za grad Buje te općine Lanišće i Svetvinčenat ponudila je moguće preporuke i rješenja budućeg razvoja turizma za lokalnu i županijsku upravu, kao i za kreatora i provoditelje prostornih i razvojnih planova. Uvažavajući postojeće prostorne i društveno-gospodarske pretpostavke razvoja te atrakcijsku osnovu, ove tri jedinice lokalne samouprave mogu, uz zatečene smjerove i tendencije, implementirati elemente održivog turizma na svojim područjima, što bi djelomično potaknulo revitalizacijske procese.

Šesto, terenskim istraživanjem i analizom broja, razmještaja i strukture smještajnih objekata po naseljima općina i gradova unutrašnje Istre utvrđeno je da se većina kapaciteta nalazi u naseljima koja su, prema tradicionalnom poimanju i podrijetlu, ruralna. Fizionomsko-morfološka, demografska i gospodarska obilježja tih naselja osnovica su razvoja ruralnog te njemu srodnih i komplementarnih vrsta turizma. Po stilu neautentične turističke novogradnje kolektivnog smještaja, iako neosporno utječu na fizionomiju naselja, nisu narušile postojeću atrakcijsku osnovu jer su malobrojne, a neke od njih uklopljene su u krajolik. Pažljivim planiranjem i projektiranjem gradnje novih smještajnih objekata mogu se postići veliki pozitivni efekti u lokalnom gospodarstvu.

Sedmo, provedena regionalizacija općina i gradova prema rezultatima analize, iako samo orijentacijskog karaktera, jasno je izdvojila općine i gradove u sjevernom i zapadnom dijelu unutrašnje Istre koji su se najviše približili koncepciji održivog turizma. Takva inicijalna regionalizacija održivog turizma svakako bi se u daljnjim istraživanjima morala dopunjavati novim indikatorima i odgovarajućim statističkim metodama.

Na kraju ostaje pitanje procjene kada bi neki element prostora rastom turističkog prometa postao ugrožen i izašao iz okvira održivog turizma. Pretpostavka je da bi naglo povećanje broja gostiju utjecalo na premašivanje kapaciteta nosivosti područja sa zaštićenom prirodnom i kulturnom baštinom, a intenzivna turistifikacija praćena masovnom gradnjom smještajnih objekata umanjila bi atraktivnost krajolika unutrašnje Istre. To bi ubrzalo devastaciju svih sastavnica krajolika. Takva turistifikacija imala bi nesagledive posljedice, u prvom redu na vodoopskrbu turista i stanovništva, a kasnije i na ostale elemente u prostoru. Nagli porast turističkog prometa, iako bi u početku donio pozitivne efekte za gospodarstvo i lokalnu samoupravu, u konačnici bi ugrozio ostale djelatnosti i odredio jednoličan razvoj. Brojna dosadašnja iskustva s naglim razvojem turizma na Sredozemlju upućuju na to da bi prekomjeren razvoj prouzročio odbojnost lokalnog stanovništva. Stoga je monitoring održivog turizma nužan postupak iz kojeg proistječu mjere i aktivnosti prevencije štetnih utjecaja turizma na prirodnu osnovu, gospodarstvo i stanovništvo.

Sve navedeno ukazuje na to da se temeljna hipoteza ovoga rada – da je unutrašnja Istra regija koja se razvija na načelima održivog turizma – može u potpunosti prihvatiti. Isto tako, istraživačkim su metodama i postupcima ustanovljeni očuvanost i potencijal svih sastavnica krajolika unutrašnje Istre, što znači da je prva pomoćna hipoteza ovog istraživanja – da se održivi turizam unutrašnje Istre temelji na atraktivnoj prirodnoj osnovi, zaštićenoj prirodnoj i kulturno-povijesnoj baštini te etnosocijalnim obilježjima – u potpunosti potvrđena. Provedbom primjerenih metodoloških postupaka potvrđeno je da se održivi turizam razvija u

suglasju sa stanovništvom unutrašnje Istre pa se i druga pomoćna hipoteza ovog rada može u potpunosti prihvatiti. Konačno, s obzirom na istražena turistička obilježja regije, potvrđena je i treća pomoćna hipoteza ovog rada – održivi turizam unutrašnje Istre ostvaruje se kroz selektivne oblike turističke ponude koju čine ruralni, kulturni, manifestacijski i ekoturizam.

10. ZAKLJUČAK

Unutrašnja Istra tijekom intenzivne turistifikacije susjednog priobalja, koje se odvijalo u posljednjih pedeset godina, marginalno je sudjelovala u tom procesu. Sporadična i relativno zanemarena turistička djelatnost bila je raspršena u samo nekoliko izoliranih destinacija poput Motovuna, Pazina, Buzeta i Istarskih toplica. Tek je početkom 21. stoljeća započela konkretizacija planova i projekata za razvoj turizma koji bi se u prostoru unutrašnje Istre temeljio na djelomično diferenciranoj atrakcijskoj osnovi u odnosu na obalne destinacije. Osim povoljnog turističko-geografskog položaja koji je sličan obalnom prostoru, najvrednija turistička atrakcija unutrašnje Istre je njezin složen i jedinstven krajolik koji čine prirodne, antropogene, fizionomske i osjetilne sastavnice. Najatraktivnije sastavnice tog krajolika su reljef, klimatsko-vegetacijska obilježja, vode, materijalna i nematerijalna kulturna baština uključujući tradicijsko graditeljstvo u urbanističkim, poluurbanim i ruralnim cjelinama te tradicijske gospodarske djelatnosti.

Procesi turistifikacije koji su prostorno i društveno-gospodarski transformirali istarske priobalne destinacije počeli su se, potaknuti županijskim i nacionalnim razvojnim strategijama i inicijativama, širiti na područje 24 općine i grada unutrašnje Istre. To je rezultiralo značajnim porastom smještajnih kapaciteta i turističkog prometa pa se tako 2011. u odnosu na 1989. godinu broj postelja povećao za 213%, broj turista za 120%, a broj noćenja za 108%. Konačno, 2003. sve općine i gradovi unutrašnje Istre imale su na svom teritoriju smještajne objekte koji su se veličinom, oblikom i prostornim rasporedom razlikovali od onih na obali. Osim hotela u Buzetu, Istarskim toplicama, Motovunu, Pazinu, Plominu i Plovaniji te turističkog naselja u Kanegri, unutrašnju Istru karakteriziraju privatni smještajni kapaciteti kategorizirani kao kuće za odmor, apartmani i sobe. Prema intenzitetu utjecaja na fizionomiju ruralnih naselja komercijalni i nekomercijalni smještajni objekti mogu se podijeliti u četiri skupine. Prvu skupinu čine obiteljske kuće tradicijske gradnje koje se koriste kao vikendice, dok su kao komercijalni objekti najčešći u zaštićenim urbanističkim, poluurbanim i ruralnim cjelinama. Obiteljske kuće tradicijske gradnje karakteristične su za cijeli prostor unutrašnje Istre. Ovaj tip smještajnih objekta tek neznatno utječe na postojeću fizionomiju naselja, a očituje se u prenamjeni pomoćnih gospodarskih prostorija. Po uzoru na ove objekte, kao posljedica intenzivnije turistifikacije, u posljednjih su se deset godina gradile pseudotradicijske kuće s komercijalnom ili nekomercijalnom turističkom namjenom. Taj je trend gradnje zahvatio sve dijelove unutrašnje Istre. Njihov utjecaj na fizionomiju naselja je veći od prve skupine zbog raznolikih i netipičnih stilova gradnje, uvezenih građevinskih

materijala i elemenata te okućnice s bazenima i neautohtonom vegetacijom. Suvremene obiteljske jednokatnice kao treći tip građene su u drugoj polovici 20. stoljeća i, iako su znatno utjecale na izgled pojedinih naselja unutrašnje Istre, nisu nastale kao direktna posljedica turistifikacije, nego kao dio gradnje i stvaranja stambenog prostora lokalnog stanovništva. Tek su se intenzivnijim razvojem turizma dijelovi tih kuća prenamijenili u turističke apartmane i sobe. Najviše ih je u općinama zapadnog dijela, ali se mogu naći i u drugim dijelovima unutrašnje Istre. Najinvazivniji tip utjecaja turistifikacije na fizionomiju naselja predstavljaju stambeno-turistička naselja. Gradnja ovih kolektivnih smještajnih objekata neosporno je utjecala na promjenu fizionomije pojedinih naselja unutrašnje Istre, a u dijelu stručne i znanstvene javnosti izazvala je oštre kritičke osvrte i primjedbe. Takva reakcija struke jednim je dijelom opravdana, ali u daljnjem razmatranju i istraživanju ove problematike treba uzeti u obzir da su takvi objekti malobrojni jer se nalaze u samo desetak naselja unutrašnje Istre, a dio njih nije značajnije utjecao na transformaciju fizionomske sastavnice krajolika.

Iako se ovakav ubrzan razvoj turizma u istarskoj unutrašnjosti odvijao po drugačijim razvojnim planovima i obrascima te u izmijenjenim društvenim, gospodarskim i političkim okolnostima u odnosu na priobalje, upravo je intenzifikacija gradnje smještajnih objekata simbolično naznačila moguću opasnost od stihijske implementacije turističkih sadržaja. Turizam je, dakle, u unutrašnjoj Istri postao društveno-gospodarska i prostorna inovacija koja, uz očekivane pozitivne efekte, može ugroziti prirodnu osnovu, prouzročiti odbojnost lokalnog stanovništva i destabilizirati ostale gospodarske grane. Realne prijetnje koje bi mogla donijeti intenzivna i neplanska turistifikacija općina i gradova unutrašnje Istre nametnula je drugačija promišljanja i reakcije te nužnost provođenja koncepcije održivog turizma. Prema toj koncepciji prostor izložen turistifikaciji trebalo bi nadzirati određenim mjerama i aktivnostima da bi se spriječile neželjene posljedice na tri sastavnice s kojima je turizam u najčvršćoj interakciji, a to su prirodna osnova, lokalno stanovništvo i gospodarstvo.

U ovom je istraživanju kao metoda nadziranja utjecaja turizma na ove tri sastavnice u unutrašnjoj Istri odabran monitoring abiotičko-ekološkim, ekonomsko-turističkim i sociokulturnim indikatorima, čiji je cilj bio odrediti u kojoj je mjeri dosadašnji turistički razvoj općina i gradova unutrašnje Istre održiv. Koristeći se dosadašnjim teorijskim i praktičnim znanstvenim istraživanjem i spoznajama te uvažavajući preporuke specijaliziranih međunarodnih organizacija u radu se koristilo ukupno 14 indikatora čiji su rezultati u jednom dijelu verificirani anketiranjem i intervjuiranjem te studijama slučajeva za grad Buje te općine

Lanišće i Svetvinčenat. Analiza je obuhvatila podatke iz 2009. koje su nadležne ustanove i tvrtke obradile i dale na korištenje za ovo istraživanje tijekom 2010. i 2011. godine.

Svrha korištenja abiotičko-ekoloških indikatora u analizi održivog turizma bila je odrediti razinu utjecaja turističke djelatnosti na prirodnu osnovu. Poštujući osnovne kriterije dostupnosti, pouzdanosti, prediktivnosti, jasnoće i izvodljivosti za prostor unutrašnje Istre odabrana su četiri abiotičko-ekološka indikatora: zaštićena priroda, potrošnja pitke vode (ukupna i maksimalna), otpadne vode i komunalni otpad. Udjel površine zaštićene prirode u ukupnoj površini unutrašnje Istre iznosio je 6,6% te je nešto veći od prosjeka za Istarsku županiju. Ukupno 11 općina i gradova u unutrašnjoj Istri na svom teritoriju imali su 13 područja zaštićene prirode, a najveće udjele u površini imaju općine Lupoglav, Kršan, Gračišće i Pićan. Relativno manji broj i udjel zaštićene prirode nije indicirao neodrživost turizma. Naime, u unutrašnjoj Istri udjel zaštićene prirode mogao bi se znatno uvećati na prostoru Ćićarije, Limske drage, Gornje Bujštine i šire okolice jezera Butoniga gdje bi se zaštitile veće površine, dok bi manje površine obuhvatile speleološke objekte i izvore vode. Takve inicijative trebale bi se uključiti u prostorno-plansku i razvojnu dokumentaciju općina, gradova i županije. Navedene mjere i aktivnosti ne bi donijele samo ekološke i zaštitarske efekte, nego bi imale značajne gospodarske implikacije. U konačnici, provedba tih mjera omogućila bi da unutrašnja Istra bude bolje prepoznata na tržištu kao regija održivog turizma.

U životnom ciklusu destinacije, unatoč velikom rastu turističkog prometa u posljednjih deset godina, unutrašnja Istra nalazi se u etapi uključivanja, što je značajno utjecalo na malu potrošnju pitke vode u turizmu. Količina vode kojom raspolažu tri istarska vodovoda te alternativni izvori u pojedinim općinama dostatni su za povećanje turističkih kapaciteta uz racionalno i održivo raspolaganje resursima. Racionalno korištenje značilo bi upotrebu reciklirane vode za okućnice i bazene ruralnih vila te predviđena igrališta za golf. Suprotno rezultatima istraživanja turističkih regija u južnim dijelovima Mediterana koja su pokazala da potrošnja vode ozbiljno ugrožava održivost turizma i postaje važan ekološki problem, unutrašnja Istra ima dovoljne količine vode za daljnji razvoj turizma. Pri tome turistička potrošnja neće ugroziti opskrbu stanovništva i drugih grana gospodarstva, a daljnja gradnja smještajnih objekata mora uvažavati i proširenje kapaciteta vodovodne mreže.

Zbrinjavanje otpadnih voda kanalizacijskim sustavom provedeno je jednim dijelom u samo deset općina i gradova pa bi naizgled ovaj indikator upućivao na to da turizam u unutrašnjoj Istri opterećuje tlo, podzemne i površinske vode. No, taj nedostatak je više tehničke i pravne naravi jer se pooštrenim uvjetima kategorizacije smještajnih objekata te nadziranjem i uspoređivanjem potrošnje pitke vode s ispuštenim otpadnim vodama u

potpunosti mogu kontrolirati potencijalni štetni utjecaji na prirodnu osnovu. Cjelovitije, ali skuplje rješenje ovog ograničenja u održivom turizmu je gradnja jedinstvene kanalizacijske mreže u unutrašnjoj Istri koja bi, s obzirom na broj stanovnika te veličinu i raspršenost naselja, bila neracionalan i neisplativ projekt.

Slični zahtjevi i moguća rješenja nametnuli su se u zbrinjavanju i recikliranju komunalnog otpada kojim su zahvaćena sva naselja u unutrašnjoj Istri, ali su reciklažni otoci postavljeni u 12 općina i gradova, i to samo u nekim naseljima. Najbolja pokrivenost smještajnih objekata reciklažnim otocima je u općinama Grožnjan i Kaštelir-Labinci te u gradovima Pazin i Buzet. Ostali dijelovi unutrašnje Istre koji nisu dostatno ili uopće pokriveni recikliranjem komunalnog otpada mogu to prepustiti vlasnicima smještajnih objekata i turistima, za što postoje idejna rješenja i projekti te na taj način u cijelosti zadovoljiti kriterije održivog turizma.

Rezultati ekonomsko-turističkih indikatora također su ukazali na to da je turistifikacija unutrašnje Istre u etapi uključivanja u životnom ciklusu destinacije, što znači da je, unatoč porastu broja postelja, turista i noćenja, turizam u začecima. Ove kvantitativne pokazatelje potvrdila su intervjuiranja predstavnika općina i turističkih zajednica, iz kojih je proisteklo da se turizam počeo razvijati, ali da je njegov doprinos lokalnim gospodarstvima i zapošljavanju još malen. Prema turističkom operativnom indikatoru, jedina općina koja se donekle izdvojila od ostalih dijelova unutrašnje Istre po prostornoj koncentraciji turizma je Oprtalj, ali najviše zbog broja postelja u Istarskim toplicama. Potvrdu tog indikatora dali su rezultati modificiranog indeksa važnosti glavnog turističkog središta. Prema tom lokacijskom kvocijentu općina Oprtalj ima slabije razvijen turizam, a u ostalim općinama i gradovima unutrašnje Istre turizam je u začecima. Među njima je šesnaest općina i gradova koji su imali vrijednosti indikatora manje od 0,1.

Ostvarena turistička noćenja u unutrašnjoj Istri dosad su imala isključivo pozitivne efekte na prirodnu osnovu, stanovništvo i gospodarstvo. Analizom rezultata specifičnog praga noćenja nijedna općina ni grad nisu se približili pretpostavljenoj vrijednosti od 25,00, čije bi prekoračenje ukazivalo na moguće negativne efekte turizma. Iako se uspostavljenom kvantitativnom pragu može spočitati subjektivnost, što je uostalom zamijećeno u dosadašnjim istraživanjima, ovaj je indikator, uz primjenu kvalitativnih metodoloških postupaka, za prostor unutrašnje Istre potvrdio izrazito pozitivne utjecaje turizma. Štoviše, predstavnici lokalne zajednice smatraju da je dosegnut stupanj turističkog razvoja ostavio još dovoljno mogućnosti za porast broja postelja, turista i noćenja bez opasnosti od ugrožavanja drugih gospodarskih djelatnosti.

Doprinos koji su komercijalni turizam i vikendaštvo dali prihodovnoj strani proračuna općina i gradova unutrašnje Istre je zanemariv. Udjel prikupljene boravišne pristojbe i poreza na kuće za odmor u prihodima proračuna samo u općinama Motovun, Kašteli-Labinci i Opatalj premašuje 1%. Nasuprot tome, u općinskom proračunu Lanišća turizam ne ostvaruje nikakve prihode, a u gradu Pazinu ti su prihodi zanemarivi. Višestruki su razlozi neznatnih udjela turizma u prihodima proračuna općina. Među njima su najvažniji sadašnje turističko i porezno zakonodavstvo, neažurno praćenje i nadzor komercijalnog turizma i vikendaštva, prikrivenost i fluktuiranje udjela turizma i ugostiteljstva u komunalnim naknadama, doprinosima i porezima na promet nekretnina te postojeća mreža lokalnih turističkih zajednica. Konačno, na niske udjele turističkih stavki u proračunima općina i gradova utjecali su relativno mali broj turista i ostvarenih noćenja.

Rastući značaj turizma u gospodarstvima općina i gradova unutrašnje Istre najviše je došao do izražaja kod udjela turizma i ugostiteljstva u investicijama trgovačkih društava. Iako su trgovačka društva u trogodišnjem razdoblju od 2008. do 2010. investirala u turizam i ugostiteljstvo u 17 općina i gradova, investicije su postojale i u preostalim sedam općina unutrašnje Istre. Najveće udjele u ukupnim investicijama imale su općine koje gravitiraju zapadnoj obali Istre (Sveti Lovreč i Kašteli-Labinci) te one u dolini Mirne (Opatalj i Motovun), na što je utjecao povoljni geografski položaj u blizini državne granice sa Slovenijom i atrakcijska osnova. No, na sadašnjem stupnju razvoja, turističke se investicije po svojim udjelima ne mogu približiti županijskom prosjeku za ove gospodarske djelatnosti.

Liberalno zakonsko određivanje radne snage u turizmu i ugostiteljstvu te nedostatak statističkog praćenja stvarnog broja zaposlenih u ovim djelatnostima prema mjestu rada onemogućio je cjelovito vrednovanje indikatora zaposlenosti. Udjel zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu u pravnim osobama prema mjestu rada dao je samo djelomičnu sliku zaposlenosti jer je ovakvo zapošljavanje evidentirano samo u polovici općina i gradova, iako je stvarno zastupljeno u cijeloj unutrašnjoj Istri, što su potvrdili intervjui, ankete i terenska istraživanja. Ipak, doprinos turizma i ugostiteljstva zapošljavanju u ovaj je etapi razvoja destinacija neznatan. U većini općina unutrašnje Istre riječ je o samo nekoliko obitelji koje u potpunosti ili dobrim dijelom žive od turizma.

Bez obzira na određene manjkavosti ekonomsko-turističkih indikatora na koja se tijekom istraživačkog postupka nije moglo utjecati, oni su pridonijeli spoznaji da je unutrašnja Istra turistička regija u stvaranju. Turizam je kao gospodarska grana u začecima te ostvarenim noćenjima nije znatnije utjecao na lokalno gospodarstvo, niti bitno pridonio općem razvoju općina i gradova kroz prihode proračuna. Isto tako, s obzirom na vrstu smještajnih objekata,

turizam je dosadašnjoj etapi razvoja neznatno pridonio zapošljavanju lokalnog stanovništva. Utvrđene male vrijednosti indikatora navode na zaključak da recentno jačanje turističke aktivnosti u unutrašnjoj Istri nije ugrozilo druge gospodarske djelatnosti, što turizam određuje kao održivu djelatnost. Dakle, turistički kapaciteti i promet mogu se znatno povećati u sljedećem razdoblju bez opasnosti da će poremetiti dosadašnji društveno-gospodarski razvoj. Pri tome bi bilo pretenciozno očekivati prekretničku važnost turizma u revitalizaciji pojedinih dijelova unutrašnje Istre.

Analiza sociokulturnim indikatorima ukazala je na to da je međusobni utjecaj turizma i kulturno-povijesne baštine održiv, odnosno da u sadašnjoj etapi razvoja turizam ne ugrožava tu sastavnicu krajolika unutrašnje Istre. Isto tako, u ovom je dijelu analize utvrđeno da postoji suglasje turizma i lokalnog stanovništva, a broj i gustoća zaštićene materijalne kulturne baštine omogućuju razvoj kulturnog i manifestacijskog turizma. Najveću gustoću kulturno-povijesne baštine imale su općine i gradovi Grožnjan, Sveti Lovreč, Pazin, Kršan, Kanfanar i Buzet, iako taj dio atrakcijske osnove još nije dovoljno valoriziran, a komercijalni efekti u turističkom prometu nisu bili u potpunosti ostvareni. To se posebno odnosi na urbanističke, poluurbane i ruralne cjeline koje imaju izniman turistički potencijal i važna su sastavnica krajolika unutrašnje Istre.

Među najvažnijim aspektima održivog turizma je odnos prema lokalnom stanovništvu. On je testiran kvantitativnim indikatorima razumijevanja jezika i opće sigurnosti te anketiranjem stanovništva i vlasnika smještajnih objekata. Visok udjel turista koji poznaju hrvatski kao službeni te talijanski kao jezik sredine u unutrašnjoj Istri izravno je povezan s brojem domaćih ili gostiju iz Italije. Najviši udjel jezičnog razumijevanja imala je općina Oprtalj, što je posljedica brojnih domaćih gostiju u Istarskim toplicama, dok je u općini Lanišće visok udjel jezičnog razumijevanja zbog turista iz Italije. Vrijednosti ovog indikatora mogle bi se u pojedinim općinama i gradovima povećati stvorila se specifična kulturno-turistička ponuda za domaće turiste, kao što je to slučaj u općini Grožnjan. Na porast jezičnog razumijevanja gostiju i domaćina u sljedećim razdobljima, osim blizine Italije i povećanja broja domaćih gostiju, imat će prevlast engleskog među stranim jezicima u istarskim osnovnim i srednjim školama.

Iako opća sigurnost u receptivnim turističkim regijama nije dio atrakcijske osnove, ona je odlučujući čimbenik pri donošenju odluke o putovanju u određenu destinaciju. Sociokulturnim indikatorom opća sigurnost testiran je utjecaj i važnost delikata koje su strani turisti počinili na prostoru unutrašnje Istre na percepciju lokalnog stanovništva o održivosti turizma. Analizom je utvrđeno da u 13 općina strani turisti nisu počinili kaznena djela ni

prekršaje protiv javnog reda i mira, a u osam općina i gradu Pazinu udjel delikata turista je zanemariv. Gradovi Buje i Buzet imali su prividno visoke udjele turističkih delikata u ukupnom broju počinjenih kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira zbog tranzitnih turista čije se kršenje hrvatskih zakona na međunarodnim graničnim prijelazima s Republikom Slovenijom registriralo u policijskim postajama tih dvaju gradova. Stvarni udjeli delikata koje su počinili stacionarni turisti u ukupnom broju delikata u Bujama i Buzetu mogu se usporediti s udjelima u gradu Pazinu.

Anketno istraživanje je, osim kao kvalitativna metodološka dopuna pojedinim kvantitativnim ekonomsko-turističkim i sociokulturnim indikatorima, imalo i ulogu ocjenjivanja razine suglasja između stanovništva i turista, odnosno prihvaćanja turizma kao djelatnosti u lokalnoj zajednici. Rezultati su nedvojbeno pokazali da je turizam prihvaćena društveno-gospodarska inovacija na prostoru unutrašnje Istre. Pri tome utvrđena statistički velika razlika u pojedinim stavovima između vlasnika smještajnih objekata i stanovništva bila je očekivana. Stanovništvo koje nije povezano s turizmom još nije prepoznalo važnost te djelatnosti za lokalno gospodarstvo i mogući doprinos zapošljavanju kao što je to slučaj u afirmiranim mediteranskim turističkim destinacijama. Za razliku od vlasnika smještajnih objekata, stanovnici općina i gradova pokazali su manji interes za sudjelovanjem u planiranju turizma na svom području, a oprezniji su i nešto osjetljiviji prema državi podrijetla turista. Bez obzira na određene razlike u stavovima tih dviju skupina, odnos prema turizmu je pozitivan i s tog aspekta održiv.

Predstavnici općina i lokalnih turističkih zajednica u intervjuima su pokazali visoku razinu slaganja i gotovo identične stavove o karakterističnim temama održivog turizma. Općine i gradove koje zastupaju smatraju područjima gdje je turizam rastuća djelatnost, ali još u začecima. Gospodarsko značenje, važnost za prihode proračun i doprinos u zapošljavanju u sadašnjoj je etapi bio zanemariv, ali s očekivanjima daljnjeg rasta. Prema njihovoj procjeni, u dosadašnjem razvoju nije bilo zamijećeno nesuglasje stanovništva i turista, a pojava turizma dodatno je potaknula mjere i aktivnosti čiji je cilj bilo očuvanje tradicijskih vrijednosti. Kao optimalan doprinos ocijenili su sudjelovanje turista u lokalnim manifestacijama čija je svrha očuvanje etnosocijalnih obilježja i kulturne baštine unutrašnje Istre.

Studije slučaja za grad Buje te općine Lanišće i Svetvinčenat pokazale su da je, uz uvažavanje prostornih i društveno-gospodarskih posebnosti, turizam moguće razvijati na održiv način. Za grad Buje se pritom nametnula važnost ravnomjernijeg razmještaja smještajnih kapaciteta tako da se iskoristi raznolika atrakcijska osnova južnih naselja i naselja na Momjanskom pobrđu te rasterete sezonski opterećena priobalna naselja. Općina Lanišće

kao prostor turističke periferije opterećena je nedostatnom infrastrukturom i nepovoljnim demografskim obilježjima. Povoljna atrakcijska osnova, političko-pravne i društveno-gospodarske inicijative stvorile bi okvir za razvoj održivog turizma u ovoj općini, koji bi postao jedan od instrumenata revitalizacije prostora. Na jačanje uloge turizma u lokalnom gospodarstvu povoljno bi se odrazilo širenje područja zaštićene prirode i liberalizacija graničnog režima prema Sloveniji. Općina Svetvinčenat kao dio pulske socioekonomske regije razvija turizam na vlastitoj atrakcijskoj osnovi, a utjecaj obližnjih destinacija kupališnog turizma i kulturnih atrakcija grada Pule je zanemariv. Najveće prijetnje održivom turizmu predstavljaju stambeno-turistička naselja kao novogradnje koje se zbog stilske neautentičnosti i fizionomije nisu uklopile u krajolik južnog dijela unutrašnje Istre. U daljnjem razvoju održivog turizma u ovoj će se općini nužna pažnja morati posvetiti vodoopskrbi, adekvatnom zbrinjavanju otpadnih voda i recikliranju komunalnog otpada koji stvaraju turisti.

Regionalizacija unutrašnje Istre zasnovana je na analizi održivog turizma te bodovanju općina i gradova prema rezultatima po četiri abiotičko-ekološka i ekonomsko-turistička te tri sociokulturna indikatora. Prema rezultatima izdvojile su se općine sjevernog (Grožnjan i Oprtalj) i zapadnog dijela (Kanfanar, Sveti Lovreč i Višnjan) unutrašnje Istre koje imaju najbolje bodovanje indikatora. Među njima najbolje rezultate indikatora imala je općina Oprtalj. Najslabiji rezultati bodovanja izdvojili su središnje i južne dijelove unutrašnje Istre, i to općine Barban, Cerovlje, Karojba, Sveti Petar u Šumi, Svetvinčenat i Žminj. Bez obzira na te rezultate i iz njih izvedene regionalne diferencijacije općina i gradova unutrašnje Istre, ovaj postupak za buduće projekte i istraživanja održivog turizma može imati samo orijentacijsku vrijednost.

Istraživanje održivog turizma unutrašnje Istre provedeno u ovom radu može se koristiti kao jedno od polazišta i referenci u izradama prostorno-planskih i razvojnih dokumenata općina i gradova. Provedena analiza indikatorima održivog turizma ukazala je na stanje međusobnog odnosa turizma s prirodnom osnovom, stanovništvom i gospodarstvom. Uspostavljeni monitoring nije konačna prostorna studija ni idejni obrazac održivosti turizma unutrašnje Istre, nego samo jedno od polazišta u daljnjim istraživanjima primjene koncepcije održivog razvoja u unutrašnjim regijama hrvatskih primorskih županija. Zaključci proistekli iz analize abiotičko-ekološkim indikatorima imaju, osim bilježenja stanja na terenu, funkciju idejnih rješenja prividnih i stvarnih nedostataka u zaštiti prirode, korištenju pitke vode u turizmu, zbrinjavanju otpadnih voda i komunalnog otpada koji se mogu implementirati u prostorno-plansku i razvojnu dokumentaciju, ali i pravne akte lokalnih i regionalnih tijela

upravljanja. Rezultati ekonomsko-turističkih indikatora jasno su pozicionirali unutrašnju Istru kao regiju u početnoj etapi turističkog razvoja, što nije ograničavajući čimbenik. Naprotiv, razvoj turizma može se dalje nesmetano nastaviti bez ugrožavanja dosadašnje gospodarske strukture. Sociokulturni indikatori potvrdili su važnost kulturne baštine kao turističke atrakcije i suglasja turista i stanovništva. Za predstavnike lokalnih i regionalnih vlasti ovo je istraživanje posebno važno jer je provjerilo odnos i stavove stanovništva i turističkih poduzetnika o razvoju turizma koji su se u izradi prostornih i planova razvoja zanemarivali.

Tijekom istraživanja i pisanja ovoga rada uočena su neka ograničenja koja bi se u budućim radovima, ovisno o okolnostima i ciljevima, trebala otkloniti. Podaci koji su se koristili za izradu indikatora održivog turizma dobiveni su od brojnih lokalnih, regionalnih i nacionalnih ustanova, organizacija i tvrtki čija je metodologija prikupljanja i obrade različita i neujednačena. Lokalne turističke zajednice podatke o smještajnim kapacitetima po naseljima, iako su većinom vjerodostojniji i precizniji od službene državne statistike, ne prikupljaju i ne obrađuju na jedinstven i usklađen način. To se odnosi i na šarolikost i nepouzdanost podataka općinskih i gradskih upravnih tijela o broju vikendica po naseljima čiji kapaciteti zbog toga nisu uvršteni u izračun pojedinih indikatora. U budućim istraživanjima ekonomske održivosti turizma kao jedan od glavnih indikatora nameće se udjel zaposlenih u turizmu i ugostiteljstvu po općinama i gradovima u ukupnom broju zaposlenih, koji službena statistika iskazuje samo za pravne osobe. Pretpostavka je da bi se anketiranjem većeg broja stanovnika, ali uz sudjelovanje velike skupine anketara, došlo do preciznijih rezultata. Bez obzira na spomenute nedostatke i ograničenja statističkih podataka, oni nisu bitno utjecali na kvalitetu analize održivog turizma i vrijednost istraživanja u cjelini.

Dovršetkom ovog istraživanja nametnule su se preporuke budućim istraživačima održivog turizma na prostoru hrvatskih regija koje bi otklonile moguće nedostatke ovog rada nastale zbog objektivnih okolnosti. Za budući monitoring, koji bi se morao provesti usporedo s prelaskom regije unutrašnje Istre u sljedeću etapu životnog ciklusa destinacije, nužno je imati javno dostupne sve podatke za indikatore i na razini općina i gradova, a bilo bi idealno i na razni naselja. Veći broj indikatora omogućio bi precizniji i kvalitetniji monitoring, iako to nije presudan i odlučujući uvjet. Ovisno o broju indikatora i njihovoj prostornoj razini ondje gdje je moguće, uz deskriptivne statističke metode, treba koristiti i metode inferencijalne statistike i multivarijatne analize, iako u turističko-geografskom metodološkom okviru one ne bi trebale postati dominantan ili jedini istraživački postupak. Pozornost istraživača u korelativnim znanostima trebala bi biti usmjerena prema diferencijaciji općina i gradova temeljenoj na udjelu turizma i ugostiteljstva u ukupnom dohotku te doprinosu lokalnom

gospodarstvu, prostornoj diferencijaciji investicija u turizam, izračunu ekonomskog i sociološkog kapaciteta nosivosti te procjeni utjecaja turističkih novogradnji na sve sastavnice krajolika.

Na kraju, buduća geografska i istraživanja geografiji korelativnih znanosti o ovoj problematici trebala bi kao polaznu točku uzeti glavni zaključak ovog rada prema kojem je unutrašnja Istra regija održivog turizma.

LITERATURA

- Aguiló, J., Alegre, J., Sard, M., 2005: The persistence of the sun and sand tourism model, *Tourism management* 26 (2), 219-231
- Aguiló, P. E., Nadal, J.R., 2005: Host community perceptions: a cluster analysis, *Annals of Tourism Research*, 32 (4), 925–941
- Alfier, D., 1994: *Turizam: izbor radova*, Institut za turizam i Fond za stipendiranje mladih za zaštitu prirode i turizma, Zagreb
- Andereck, K.L., Valentine, K.M., Knopf, R.C., Vogt, C.A., 2005: Residents' perceptions of community tourism impacts, *Annals of Tourism Research* 32 (4), 1056–1076
- Andriotis, K., 2006: Researching the development gap between the hinterland and the coast-evidence from the island of Crete, *Tourism management* 27 (4), 629-639
- Bajić, A., Ivatek-Šahdan, S., Horvath, K., 2010: Prostorna razdioba brzine vjetra na području Hrvatske dobivena numeričkim modelom atmosfere ALADIN, *Hrvatski meteorološki časopis* 42, 67-77
- Barceló, D., Petrovic, M., Alemany, J., 2011: Problems and needs of sustainable water management in the Mediterranean area: Conclusions and recommendations, u: *Waste water treatment and reuse in the Mediterranean region* (ur. Barceló, D. i Petrovic, M.), Springer, Berlin, 295-305
- Beriatos, E., 2002: Peaks and troughs from tourism in the Ionian islands, Greece, *Discussion paper* 8 (12), 287-304
- Beriatos, E., 2005: Protected areas as spaces for creative (tourism) development: The case of Greece, *41st The international society of city and regional Planners Congress*, Bilbao, 2005,
- Berno, T., Bricker, K., 2001: Sustainable tourism development: the long road from theory to practice, *International journal of economic development* 3 (3), 1-18
- Berry, S., Ladkin, A., 1997: Sustainable tourism: A regional perspective, *Tourism management* 18 (7), 433-440
- Bertić, I., 1997: Istra - geografska obilježja, *Geografski horizont* 43 (2), 11-34
- Besculides, A., Lee, M.E., McCormick, M.J., 2002: Residents' perceptions of the cultural benefits of tourism, *Annals of Tourism Research*, 29 (2) 303–319
- Blancas, F.J., González, M., Lozano-Oyola, M., Pérez, F., 2010: The assessment of sustainable tourism: Application to Spanish coastal destinations, *Ecological indicators* 10 (2), 484-492

- Blažević, B., 1995: Ekonomska opravdanost ulaganja u hotelske objekte, *Tourism and hospitality management* 1(1), 49-58
- Blažević, B., 2005a: Izračun prihvatnog potencijala turističke destinacije, u: *Održivi razvoj turizma - Zbornik radova* (ur. Blažević, B.), Sveučilište u Rijeci, Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, 153-167
- Blažević, B. (ur.), 2005b: *Održivi razvoj turizma – Zbornik radova*, Sveučilište u Rijeci, Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija
- Blažević, I., 1984: *Turizam Istre*, Savez Geografskih društava Hrvatske, Zagreb
- Blažević, I., 1987: *Povijest turizma Istre i Kvarnera*, Otokar Keršovani, Opatija
- Blažević, I., 1991: Demografske značajke Istre, *Gospodarstvo Istre* 4, 7-15
- Blažević, I., 1994: Geomorfološka obilježja i hidrološki resursi Istre, *Gospodarstvo Istre* 7 (1-2), 65-71
- Blažević, I., 1996: *Turistička geografija Hrvatske*, Pedagoški fakultet, Pula
- Blažević, I., 2003: *Turistička geografija Hrvatske*, Školska knjiga, Zagreb
- Blažević, I., Pepeonik, Z., 1996: *Turistička geografija*, Školska knjiga, Zagreb
- Blažević, I., Knežević, R., 2006: *Turistička geografija Hrvatske*, Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija
- Blažević, M., 1984: Istarske rijeke, *Priroda* 52 (8), 228-231
- Bognar, A., 1996: Tipovi klizišta u Republici Hrvatskoj i Republici Bosni i Hercegovini - geomorfološki i geokološki aspekti, *Acta Geographica Croatica* 31, 27-39
- Bognar, A., 2001: Geomorfološka regionalizacija Hrvatske, *Acta Geographica Croatica* 34 (1999), 7-29
- Bošković, D., Amidžić, D., Bošković, M., 2007: Valorizacija kulturno-povijesne, tradicijske i prirodne baštine u turističkoj ponudi ruralne Istre, u: *1. hrvatski kongres ruralnog turizma s međunarodnim sudjelovanjem: perspektive razvoja ruralnog turizma: zbornik radova pdf.* (ur: Baćac, R.), Hrvatski farmer d.d., Ruralis-konzorcij agroturizma i ruralnog turizam Istre i Klub članova "Selo", Hvar, 156-166
- Botterill, D., Owen, R.E., Emanuel, L., Foster, N., Gale, T., Nelson, C., Selby, M., 2000: Perceptions from the periphery: The experience of Wales, u: *Tourism in peripheral areas*, (ur.: Brown, F., Hall, D.), Channel view publications, Clevedon, 7-38
- Boyd, S., 2004: National parks: Wilderness and culture, u: *A companion to tourism* (ur.: Lew, A. A., Hall, C.M., Williams, A.M.), Blackwell, Oxford, 473-483

- Božičević, S., 1981: Morfološke i hidrološke karakteristike krškog podzemlja Istre, u: *Zbornik Liburnijske teme- knjiga 4*, (ur. Ekl, V.), Katedra Čakavskog sabora, Opatija, 111-116
- Bralić, I., 2000: Turizam i nacionalni parkovi Hrvatske, *Turizam* 48 (4), 373-378
- Bramwell, B., Lane, B., 2008: Priorities in sustainable tourism research, *Journal of Sustainable Tourism*, 16 (1), 1-4
- Bramwell, B., Lane, B., McCabe, S., Mosedale, J., Scarles, C., 2008: Research perspectives on responsible tourism, *Journal of sustainable tourism*, 16 (3), 253-257
- Bratulić, J., 1994: *Aleja glagoljaša, Roč–Hum, Znamen*; Istarsko književno društvo *Juraj Dobrila*; Katedra Čakavskog sabora; Zagreb, Pazin, Roč
- Briassoulis, H., 2002: Sustainable tourism and the question of the commons, *Annals of tourism research* 29 (4), 1065-1085
- Buckley, R., 1996: Sustainable tourism: Technical issues and information needs, *Annals of tourism research* 23 (4), 925-928
- Budeanu, A., 2005: Impacts and responsibilities for sustainable tourism: a tour operator's perspective, *Journal of Cleaner Production* 13, 89–97
- Burton, R., 2000: *Travel geography*, Longman, Harlow
- Bušelić, M., Afrić-Rakitovac, K., 2008: Determinants of sustainable tourism: the case of the Istrian County, Izlaganje sa znanstvenog skupa *Znanje za trajnostni razvoj 27. mednarodna konferenca o razvoju organizacijskih znanosti*, Portorož, Slovenija, 19.-21.03.2008.
- Butler, R.W., 1993: Tourism – an evolutionary perspective, u: *Tourism and sustainable development: Monitoring, planning, managing* (ur. Nelson, J.G., Butler, R.W., Wall, G.) University of Waterloo, Waterloo, 27-44
- Butler, R.W., 1998: Sustainable tourism - looking backwards in order to progress? u: *Sustainable tourism: A geographical perspective* (ur. Hall, C.M. i Lew, A.A.), Prentice Hall, Harlow, 25-34
- Butler, R.W., 1999: Sustainable tourism: a state-of-the-art review, *Tourism geographies* 1(1), 7-25
- Butler, R.W., 2006: The concept of a tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources, u: *The tourism area life cycle, Vol. 1, Applications and modifications*, (ur. Butler, R.W.), Channel view publications, Clevedon, 3-12
- Carić, A., 1981: Određivanje pojma turistički kriminalitet, u: *Turistički kriminalitet i njegova prevencija* (ur. Carić, A.), Pravni fakultet u Splitu, Split, 63-71

- Carić, H. (ur.), 2006: *Održivi turizam u deset koraka: planiranje održivog turizma zasnovanog na baštini i prirodnom nasljeđu*, Institut za turizam i Odraz, Zagreb
- Castellani, V., Sala, S., Pite, D., 2007: A new method for tourism carrying capacity assessment, u: *Ecosystems and Sustainable Development VI* (ur. Tiezzi, E., Marques, J.C., Brebbia, C.A., Jorgensen, S.E), WIT Press, Southampton, 365-374
- Castellani, V., Sala, S., 2010: Sustainable performance index for tourism policy development, *Tourism management* 31 (6), 871-880
- Cerovac, V., 1989: Revitalizacija starih istarskih gradića, *Gospodarstvo Istre* 2 (1), 83-84
- Cigale, D., 2007: Vplivi turizma v slovenskem alpskem svetu na vode, *Dela* 28, 255-271
- Choi, H.S.C., Sirakaya, E., 2005: Measuring residents' attitude toward sustainable tourism: development of sustainable tourism attitude scale, *Journal of Travel Research* 43, 380-394
- Choi H.C., Sirakaya, E., 2006: Sustainability indicators for managing community tourism, *Tourism management* 27 (6), 1274-1289
- Coccosis, H., 1996: Tourism and sustainability: Perspectives and implications, u: *Sustainable tourism? European experiences*, (ur. Priestley, G.K., Edwards, J.A., Coccosis, H.), CAB International, Wallingford, 1-21
- Coccosis, H., 2008: Cultural heritage, local resources and sustainable tourism, *International journal of services technology and management* 10 (1), 8-14
- Coccosis, H., Parpairis, A., 1996: Tourism and carrying capacity in coastal areas: Mykonos, Greece, u: *Sustainable tourism? European experiences*, (ur. Priestley, G.K., Edwards, J.A., Coccosis, H.), CAB International, Wallingford, 153-175
- Coccosis, H., Mexa, A., 2004: Tourism carrying capacity: Methodical consideration, u: *The challenge of tourism carrying capacity assessment: Theory and practice* (ur. Coccosis, H., Mexa, A.), Ashgate, Aldershot, 55-90
- Cooper, C.P., Ozdil, I., 1992: From mass to 'responsible' tourism: the Turkish experience, *Tourism management* 13 (4), 377-386
- Craigwell, R., Moore, W., 2008: Foreign direct investment and tourism in SIDS: Evidence from panel causality tests, *Tourism Analysis* 13 (4), 427-436
- Crnković, B., 1981: Geološka građa Istre, u: *Zbornik Liburnijske teme- knjiga 4*, (ur. Ekl, V.), Katedra Čakavskog sabora, Opatija, 37-61
- Cullen, R., Dakers, A., Meyer-Hubert, G., 2004: *Tourism, water, wastewater and waste services in small towns*, Tourism recreation research and education centre, Report No. 57, Lincoln university, Lincoln

- Curić, Z., 1996: Turističko-geografske značajke primorskih županija u turističkoj ponudi Hrvatske, u: *I. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske: zbornik radova* (ur. Pepeonik, Z.), Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 317- 325
- Cvitanović, A., 2002: *Geografski rječnik*, Hrvatsko geografsko društvo, Zadar
- Čavlek, N., 2002: Tour operators and destination safety, *Annals of Tourism Research* 29 (2), 478-496
- Črnjar, M., Šverko, M., 1999: Methodological backgrounds of estimation of environmental damages caused by tourism, *Tourism and hospitality management* 5 (1-2), 39-54
- Deng, J., King, B., Bauer, T., 2002: Evaluating natural attractions for tourism, *Annals of Tourism Research* 29 (2), 422–438
- Dragičević, M., Stojčić, N., 2009: Mogućnosti i smjernice održivog ekoturizma na primjeru dubrovačkog primorja, *Poslovna izvrsnost* 3 (1), 95-111
- Dubois, G., 2005: Indicators for an environmental assessment of tourism at national level, *Current issues in tourism* 8 (2-3), 140-154
- Dumbović-Bilušić, B., Obad-Šćitaroci, M., 2007: Kulturni krajolici u Hrvatskoj – identifikacija i stanje zaštite, *Prostor* 15 (2/34), 260-271
- Eagles, P. F. J., McCool, S. F., Haynes, C. D., 2002: *Sustainable tourism in protected areas Guidelines for planning and management*, IUCN – The World Conservation Union, Gland
- Ecotrans, 2004: *Tourism eco-labelling in Europe – moving the market towards sustainability*, Ecotrans, Saarbrücken
- Edge, A., 2008: Sustainable dryland tourism: A case study from southern Spain, *Arid Lands Newsletter* 60, 17-23
- Elmazi, Lj., Bazini, E., 2005: Ecotourism in the developing countries, problems and prospects for sustainable development – Albania as a considerable case, *Turizam* 9, 42-43
- Eurokonzalting, 2009: *Projekt ukupnog razvoja Grada Buja*, Eurokonzalting d.o.o., Pula
- EUROSTAT, 2006: *Methodological work on measuring the sustainable development of tourism; Part 1: Technical report*, Office for official publications of the European Communities, Luxembourg
- EUROSTAT, 2006: *Methodological work on measuring the sustainable development of tourism; Part 2: Manual on sustainable development indicators of tourism*, Office for official publications of the European Communities, Luxembourg
- Farsari, Y., Prastacos, P., 2001: Sustainable tourism indicators for Mediterranean established destinations, *Tourism Today* 1 (1), 103-121
- Farsari, Y., Butler, R., Prastacos, P., 2007: Sustainable tourism policy for Mediterranean

destinations: issues and interrelationships, *International journal of tourism policy* 1 (1), 58-78

Fennel, D., 2000: *Ecotourism: An introduction*, Routledge, London i New York

Feletar, D., 1984: Lokacijski kvocijent i regionalni faktor kao pokazatelji prostorne distribucije i trenda razvoja industrije u SR Hrvatskoj, *Radovi* 19, 39-49

Filipčić, A., 1998: Klimatska regionalizacija po W. Köppenu za standardno razdoblje 1961. - 1990. u odnosu na razdoblje 1931. - 1960., *Acta Geographica Croatica* 33, 7-15

Fletcher, J., 2000: Investments, u: *Encyclopedia of tourism* (ur. Jafari, J.), Routledge, London

Der Fischer weltalmanach 2011: Zahlen, Daten, Fakten, Fischer, Frankfurt am Main, 2010

Fortuny, M, Soler, R., Cánovas, C., Sánchez, A., 2008: Technical approach for a sustainable tourism development. Case study in the Balearic Islands, *Journal of cleaner production* 16 (7), 860-869

Fučkan, Đ., Martinko, V., 2002: Održivost i strategija održivosti, u: *Novi turizam u Hrvatskoj* (ur. Bošković, D. i Pančić-Kombol, T.), Hrvatski turizam, Rijeka, 81-95

Fundurulja, D., Mužinić, M., Pletikapić, Z., 2000: Odlagališta komunalnog otpada na području Hrvatske, *Građevinar* 52 (12), 727-734

Garcia, C., Servera J., 2003: Impacts of tourism development on water demand and beach degradation on the island of Mallorca (Spain), *Geografiska Annaler* 85A (3-4), 287-300

García-Falcón, J.M., Medina-Muñoz, D., 1999: Sustainable tourism development in islands: A case study of Gran Canaria, *Business strategy and the environment* 8 (6), 336-357

Garrod, B., Fyall, A., 1998: Beyond the rhetoric of sustainable tourism?, *Tourism management* 19 (3), 199-212

Gereš, D., 2002: Održivo iskorištavanje vode u Hrvatskoj i Europi, *Građevinar* 54 (6), 345-353

Getz, D., 2008: Event tourism: Definition, evolution, and research, *Tourism management* 29 (3), 403-428

Gosar, A., Jurinčić, I., 2003: Sustainable tourism in the Alpen-Adria region: reality and goals, *Dela* 19, 141-151

Gösling, S., 2001: The consequences of tourism for sustainable water use on a tropical island: Zanzibar, Tanzania *Journal of Environmental Management* 61 (2), 179-191

Gösling, S., 2002: Human-environmental relations with tourism, *Annals of Tourism Research* 29 (2), 539-556

Gösling, S., Hall, M., Lane, B., Weaver, D., 2008: The Helsingborg Statement on Sustainable Tourism: Report, *Journal of sustainable tourism* 16 (1), 122-124

- Gössling, S, Hall, C.M., Weaver, D. (ur), 2009: *Sustainable tourism futures: Perspectives on systems, restructuring and innovations*, Routledge, London
- Gredički, T., 2008: Kulturna baština u funkciji turizma, *Acta Turistica Nova* 2 (2), 205-234
- Grgurev, M. (ur.), 2010: *Plan upravljanja Parka prirode Učka*, JU PP Učka, Lovran
- Grofelnik, H., 2010: Ekološki otisak cestovnog prometa na cresko-lošinjskom arhipelagu, *Geoadria* 15 (2), 269-286
- Gržinić, J., 2007: Tourism in protected natural areas: Istrian ecotourism product, *Turizam* 11, 79-83
- Gržinić, J., 2010: Sustainable development of highly touristic region of Istria, *Management & Marketing* 8(1), 57-65
- Gugić, G., 2000: Kojim putem voditi ekoturizam u Parku prirode Lonjsko polje? Mogućnosti-opasnosti – smjernice, *Turizam* 48 (4), 397-400
- Gulić, I., 2000: *Opskrba vodom*, HSGI, Zagreb
- Hall, C.M. i Lew, A.A. (ur.), 1998: *Sustainable tourism: A geographical perspective*, Prentice Hall, Harlow
- Hall, C.M., Lew, A.A., 1998: The geography of sustainable tourism development: an introduction, u: *Sustainable tourism: A geographical perspective* (ur. Hall, C.M. i Lew, A.A.), Prentice Hall, Harlow, 1-12
- Halmi, A., 2005: *Strategije kvalitativnih istraživanja u primijenjenim društvenim znanostima*, Naklada Slap, Jastrebarsko
- Hardin, G., 1968: The tragedy of the commons, *Science* 162, 1243-1248
- Harris, R, Griffin, T., Williams, P. (ur), 2002: *Sustainable tourism: A global perspective*, Elsevier, Oxford
- Hohl, A.E., Tisdell, C.A., 1995: Peripheral tourism: Development and management, *Annals of tourism research* 22 (3), 517-534
- Huisman, S., Moore, K., 1999: Natural language and that of tourism, *Annals of tourism research* 26 (2), 445-448
- Hunter, C., 1997: Sustainable tourism as an adaptive paradigm, *Annals of tourism research* 24 (4), 850-867
- Ilijanić, Lj., 1981: Florističke značajke Istre, u: *Zbornik Liburnijske teme - knjiga 4*, (ur. Ekl, V.), Katedra Čakavskog sabora, Opatija, 159-166
- Institut za turizam, 2007: *Stavovi i potrošnja turista u Hrvatskoj-TOMAS ljeto 2007*, Institut za turizam, Zagreb
- Institut za turizam, 2011: *Some terms related to Sustainable Tourism: Responsible tourism*

http://www.iztztg.hr/en/odrzivi_razvoj/sustainable_tourism/ (12.01.2011.)

Ioannides, D., 1995: A flawed implementation of sustainable tourism: The experience of Akamas, Cyprus, *Tourism management* 16 (8), 583-592

IUCN, 1991: *Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living*, IUCN, Gland

Ivandić, N., Telišman-Košuta, N., Čorak, S., Krešić, D. 2006: Ljetni odmorišni turizam, u: *Hrvatski turizam: plavo bijelo zeleno* (ur. Čorak, S. i Mikačić, V.), Institut za turizam, Zagreb, 1- 37.

Jadrešić, V., 1999: Proturječja i negativne pojavnosti u turizmu, *Tourism and hospitality management* 5 (1-2), 55-67

Jadrešić, V., 2001: *Turizam u interdisciplinarnoj teoriji i primjeni: zbornik istraživanja*, Školska knjiga, Zagreb

Johnsen, J., Umbach-Daniel, A., Schnell, K.D., 2003: Monitoring system for sustainable tourism in Swiss alpine regions. Tools for regions to act on their own initiative, Izlaganje sa znanstvenog skupa: 43. congress of the european regional science association, Jyväskylä, 27-31. kolovoza 2003.

Johnston, R.J., Tyrrell, T.J., 2005: A dynamic model of sustainable tourism, *Journal of travel research* 44, 124-134

Jugović, A., Gržinić, J., Lončar, S., 2009: Macroeconomic legitimacy of investment in the development of golf tourism in Istria, *Ekonomski istraživanja* 22 (2), 66-85

Jurcan, V., 1989: Mogućnost razvoja agroturizma – seoskog turizma, *Gospodarstvo Istre* 2 (1), 74-76

Kent, M., Newnham, R., Essex, S., 2002: Tourism and sustainable water supply in Mallorca: a geographical analysis, *Applied geography* 22 (4), 351-374

Klarić, Z., 1994: Određivanje prihvatnog potencijala u Sredozemlju i njegov utjecaj na poimanje održivog razvitka turizma, u: *Prema održivom razvitku turizma u Hrvatskoj* (ur. Klarić, Z.), Institut za turizam, Zagreb, 17-32

Klarić, Z., Gatti, P., 2006: Ekoturizam, u: *Hrvatski turizam: plavo bijelo zeleno* (ur. Čorak S. i Mikačić V.), Institut za turizam, Zagreb, 149-165

Kline, J.D., 2001: *Tourism and natural resource management: A general overview of research and issues*, U.S. Department of Agriculture, Portland

Kljajić, A., 2001: Istraživanje problema nezaposlenosti u Hrvatskoj s mogućim prijedlogom rješenja, *Ekonomski pregled* 52 (1-2), 125-154

Knežević, R., 2003a: Potable water as a factor of tourism development in Istria, VII International Symposium "Tourism in the Terms of Globalization", Proceedings: CD ROM

with full papers, University of St. Kliment ohridski, Faculty of Hospitality and Tourism Ohrid, Macedonia, 381-387

Knežević, R., 2003b: Uvjeti otjecanja i režim tekućica u porječju Mirne, *Hrvatski geografski glasnik* 65 (2), 81-98

Knežević, R., 2006: Utjecaj turizma na litoralizaciju istarske obale, u: *Akademik Josip Roglić i njegovo djelo- Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa* (ur, Matas, M), Hrvatsko geografsko društvo, Split, Zadar, Zagreb, 467-480

Ko, J. T. G., 2001: Assessing progress of tourism sustainability, *Annals of Tourism Research*, 28 (3), 817-820

Komisija za speleologiju Hrvatskog planinarskog saveza, 2011: *Hrvatske špilje i jame dulje od 1000 m; Hrvatske špilje i jame dublje od 250 m*

<http://www.speleologija.hr/popis/> (10.03.2011.)

Koprivnjak, O., Červar, A., 2010: Proizvodne karakteristike maslinarsko-uljarske djelatnosti u Istarskoj županiji, *Agronomski glasnik* 72 (2-3), 125-142

Korča, P., 1996: Resident attitudes towards tourism impacts, *Annals of tourism research* 23 (3), 695-697

Kos, Z., 2001: *Vodoprivreda gornjeg Jadrana: povijest razvoja vodnog graditeljstva na vodnom području primorsko-istarskih slivova*, Adamić, Rijeka

Koutsouris, A., 2009: Social learning and sustainable tourism development; local quality conventions in tourism: a Greek case study, *Journal of Sustainable Tourism* 17 (5), 567-581

Kušen, E., 2001: Turizam i prostor: Klasifikacija turističkih atrakcija, *Prostor* 9 (1/21), 1-12

Kušen, E., 2006: Ruralni turizam, u: *Hrvatski turizam: plavo bijelo zeleno* (ur. Čorak, S. i Mikačić, V.), Institut za turizam, Zagreb, 167-190

Kušen, E., 2010: Sustav turističkih atrakcija, *Turizam* 58 (4), 443-458

Kušen, E., Klarić, Z., 2000: Razvoj turizma u rubnim područjima nacionalnih parkova: primjer Saborsko, *Turizam* 48 (4), 439-446

Laimer, P., Öhlböck, P., 2004: Indicators measuring the sustainability of tourism: Several considerations and results from the Austrian perspective,

http://www.tourismforum.scb.se/sustainable_development.asp (5.10.2010)

Lehmann, L., 2008: Valuing water in dry land tourism regions, u: *Sustainable Tourism III* (ur. Brebbia, C.A. Pineda, F.D.), WIT Press, Southampton, 207-220

León, C., González, M., 1995: Managing the environment in tourism regions: The case of the Canary islands, *European environment* 5 (6), 171-177

- Lew, A. A., Hall, C.M., Williams, A.M. (ur.), 2004: *A companion to tourism*, Blackwell, Oxford
- Lise, W., Tol, R.S.J., 2002: Impact of climate on tourist demand, *Climatic change* 55 (4), 429-449
- Liu, Z., 2003: Sustainable Tourism Development: A Critique, *Journal of sustainable tourism* 11 (6), 459-475
- Logar, I., 2010: Sustainable tourism management in Crikvenica, Croatia: An assessment of policy instruments, *Tourism management* 31 (1), 125-135
- Lončar, N., 2010: Analiza prostora i stanja okoliša otoka Murtera primjenom modela DPSIR, *Geoadria* 15 (1), 49-80
- Lorencin, D., 2000: Mogućnosti razvoja ekoturizma: polazišta i dosadašnja iskustva u Istarskoj županiji, *Turizam* 48 (4), 413-424
- Lozić, S., 1996: Nagibi padina kopnenog dijela Republike Hrvatske, *Acta Geographica Croatica* 31, 41-50
- Lukić, A., 2010: Tipologija ruralnih područja Hrvatske, *Geografski horizont* 2/2010, 88-90
- Lukić, A., Zupanc, I., 2005: Ruralni prostor kao proizvod: "nova" slika unutrašnje Istre, u: *Problemi regionalnog razvoja Hrvatske i susjednih zemalja* (ur. Ilić, M.), Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 329-340
- Magaš, D., Smolčić-Jurdana, D. 1999: Metodološki aspekti utvrđivanja prihvatnog potencijala turističkih područja, *Tourism and hospitality management* 5 (1-2), 97-106
- Malić, A., 1992: O prometu Hrvatske, *Geografski horizont* 38 (2), 96-108
- Margeta, J., 2007: *Oborinske i otpadne vode: teret onečišćenja, mjere zaštite*, Građevinsko-arhitektonski fakultet, Sveučilište u Splitu, Split
- Marić, A., Zidarić, V., 1973: Istarske toplice (Sveti Stjepan) - Sumporna radioaktivna terma, u: *Istarske toplice Sveti Stjepan*, (bez urednika), Riviera, Poreč, 5-20
- Martín, B.G., 2005: Weather, climate and tourism: A geographical perspective, *Annals of tourism research*, 32 (3), 571-591
- Martinić, I., 2010: *Upravljanje zaštićenim područjima prirode: Planiranje, razvoj i održivost*, Sveučilište u Zagrebu, Šumarski fakultet, Zagreb
- MacCallum, N., Baert, T., Rosato, P., Barbieri, S., 2011: *Sustainable tourism and local development in Apulia region*, OECD Local Economic and Employment Development (LEED) Working Papers, 2011/02, OECD Publishing, Paris
- Matijašić, R., 1988: *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium, Latina et Graeca*, VPA, Zagreb
- Matika, D., Gugić, A., 2007: *Turizam i sigurnost*, Adriatica.net, Zagreb

- McKercher, B., 2002: Towards a classification of cultural tourists, *International journal of tourism research* 2, 29-38
- McMinn, S., 1997: The challenge of sustainable tourism, *The Environmentalist* 17, 135-141
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., Behrens, W.W., 1972: *Limits to growth*, Universe books, New York
- Medica, I., Ružić, P., Ružić, T., 2010: Architecture as a tool for branding in rural istrian tourism destination, *Turizam* 14 (2), 78-86
- Meyer-Arendt, K., 2004: Tourism and natural environment, u: *A companion to tourism* (ur. Lew, A. A., Hall, C.M., Williams, A.M.), Blackwell, Oxford, 425-437
- Middleton, V., 1998: *Sustainable tourism: A marketing perspective*, Butterworth-Heinemann, Oxford
- Mihalič, T., 2003: The European Blue flag campaign for beaches in Slovenia: a programme for raising environmental awareness, u: *Sustainable tourism: A global perspective* (ur. Harris, R., Griffin, T., Williams, P.), Elsevier, Oxford, 89-102
- Mihljević, D., 1996: Procesi prekomjerne denudacije i njihove posljedice u Istarskom pobjrđu, u: *I. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske: zbornik radova* (ur. Pepeonik, Z.), Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 188-203
- Mikačić, V., 2007: Utjecaj rezidencijalnog turizma na primorski prostor Hrvatske, *Zbornik radova 4. hrvatskog geografskog kongresa*, (ur. Filipčić, A), Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 321-336
- Miller, G., 2001: The development of indicators for sustainable tourism: results of a Delphi survey of tourism researchers, *Tourism management* 22 (4), 351-362
- Miller, G., Twinning-Ward, L., 2005: *Monitoring for a sustainable tourism transition: the challenge of developing and using indicators*, CABI publishing, Wallingford
- Ministarstvo turizma, 2003: *Strategija razvoja hrvatskog turizma do 2010. godine*, Zagreb
- Mišković, D., 2008: Kulturna baština kao resurs u razvoju Istarske županije, <http://heartofistria.org/index.php?id=110> (12.10.2010.)
- Mitchel, G., 1996: Problems and fundamentals of sustainable development indicators, *Sustainable Development*, Vol. 4, 1-11
- Morrissey, A., Browne, J., 2003: Sustainable waste management in practice, u: *Sustainable planning and development*, (ur. Brebbia, C.A., Coccossis, H., Kungolos, A.G., Beriatos, E.), Wessex institute of technology, Ashurst, 391-402
- Mrnjavac, E., 2006: *Promet u turizmu*, Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija
- Müller, H., 2004: *Turizam i ekologija*, Masmedia, Zagreb

- Mutschmann, J., Stimmelmayer, F., 1988: *Snabdjevanje vodom*, Građevinska knjiga, Beograd
- Nejašmić, I., 1991a: *Depopulacija u Hrvatskoj - korijeni, stanje, izgledi*, Globus, Zagreb
- Nejašmić, I., 1991b: Moguća revitalizacija sociodemografski depresivnih područja Hrvatske, *Sociologija sela* 29 (111/114), 11-24
- Nejašmić, I., 2005: *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb
- Nejašmić, I., Toskić, A., 2000: Razmještaj stanovništva u Republici Hrvatskoj – dio općih demografskih i društveno-gospodarskih procesa, *Geoadria* 5, 93-104
- Nelson, J.G., Butler, R.W., Wall, G. (ur.), 1993: *Tourism and sustainable development: Monitoring, planning, managing*, University of Waterloo, Waterloo,
- Nemec-Rudež, H., Vodeb, K., 2010: Perceived tourism impacts in municipalities with different tourism concentration, *Turizam* 58 (2), 161-172
- Nepal, S.K., 2008: Residents' attitudes to tourism in Central British Columbia, Canada, *Tourism Geographies* 10 (1), 42–65
- Nikočević, L., 2008: Održivi razvoj kulturnog turizma Istre, <http://heartofistria.org/index.php?id=110> (1.12. 2010.)
- Nikolić, T. (ur.), 2008: *Flora Croatica baza podataka*, Botanički zavod, Prirodoslovno-matematički fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, <http://hirc.botanic.hr/fcd/> (12.3.2010)
- Njegač, D., Pejnović, D., Stanišić, S., 2010: Prometni sustav Istre – razvoj i problemi integriranja u prometni sustav Hrvatske, *Acta Geographica Croatica* 37 (2005. - 2009.), 5-22
- Opačić, V. T., 2008: Ekonomsko-geografski utjecaji i posljedice vikendaštva u receptivnim vikendaškim područjima – primjer otoka Krka, *Ekonomska misao i praksa* 17 (2), 127-154
- Opačić, V. T., 2009: Fizionomske implikacije vikendaštva u receptivnim naseljima – primjer Malinske na otoku Krku, *Geoadria* 14 (2), 273-310
- Opačić, V. T., Mikačić, V., 2009: Vikendaštvo i turizam u priobalnom dijelu Hrvatske – dva pretendenta na isti prostor? *Turizam* 57 (2), 163-183
- Orbanić, J., 1996: *Istarske željeznice*, Željeznička knjižara, Zagreb
- Orbanić, J., 2005: *Promet u Istri – od Argonauta do Ipsilona*, Biblioteka Histria Croatica, Pula
- Osrečki, B., 1994: Utjecaj reljefa na turističko-ekološku valorizaciju obale Crikveničko-novovinodolskog primorja, *Turizam* 3-4, 35-44.
- Pačić, J., 2001: Istarske toplice u zdravstvenom turizmu, u: *Zdravstveni turizam u Hrvatskoj: knjiga izlaganja na znanstvenom skupu*, (ur. Ivanišević, G.), Veli Lošinj, 7. - 9. rujna 2001., Akademija medicinskih znanosti Hrvatske, Zagreb, 255-259

- Pančić-Kombol, T., 2000: *Selektivni turizam: uvod u menadžment prirodnih i kulturnih resursa*, TMCP Sagena, Matulji
- PAP/RAC, 1997: *Guidelines for carrying capacity assessment for tourism in mediterranean coastal areas*, Priority actions programme Regional activity centre, Split
- Park, M., Stokowski, P.A., 2009: Social disruption theory and crime in rural communities: Comparisons across three levels of tourism growth, *Tourism Management* 30 (6), 905–915
- Pepeonik, Z., 1996: Turizam kao nositelj razvoja Hrvatske, u: *I. Hrvatski geografski kongres: Geografija u funkciji razvoja Hrvatske: zbornik radova* (ur. Pepeonik, Z.), Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 115-120
- Perović, Đ., 2006: Selektivni turizam u Crnoj Gori, *Turizam* 10, 35-36
- Petrić, L., 2008: Kako turizam razvijati na održiv način u zaštićenim obalnim prostorima? Primjer: "Park prirode Biokovo", *Acta Turistica Nova* 2 (1), 5-24
- Pizam, A., Mansfeld, Y., 2006: Toward a theory of tourism security u: *Tourism, security, and safety : from theory to practice* (ur. Pizam, A., Mansfeld, Y.), Elsevier, Burlington, 1-27
- Poljanec-Borić, S., 1994: Zavičajni park Istre i održivi razvitak turizma u Hrvatskoj, u: *Prema održivom razvitku turizma u Hrvatskoj* (ur. Klarić, Z.), Institut za turizam, Zagreb, 133-140
- Poria, Y., Butler, R., Airey, D., 2003: The core of heritage tourism, *Annals of tourism research* 30 (1), 238–254
- Poropat, M., 2002: Općina Lanišće, u: *Zbornik Općine Lanišće 2002.* (ur. Jakovljević, B), "Josip Turčinović" i Općinsko vijeće Općine Lanišće, Lanišće, 7-9
- Pravdić, V., 2003: Sustainable development: Its meaning, perception, and implementation The case of ecotourism in Croatia, *Društvena istraživanja* 12 (3-4/65-66), 285-309
- Pridham, G., 1999: Towards sustainable tourism in the mediterranean? Policy and practice in Italy, Spain and Greece, *Environmental Politics* 8 (2), 97-116
- Priestley, G.K., Edwards, J.A., Coccossis, H., 1996: *Sustainable tourism? European experiences*, CABI Publishing, Wallingford
- Prodan, V., 2006: Vode Ćićarije, u: *Zbornik Općine Lanišće 2006.* (ur. Jakovljević, B), "Josip Turčinović" i Općinsko vijeće Općine Lanišće, Lanišće, 33-48
- Prohić, E., 1994: Turizam i ekološki održivi razvitak na primjeru jadranskog krškog pojasa, u: *Prema održivom razvitku turizma u Hrvatskoj* (ur. Klarić, Z.), Institut za turizam, Zagreb, 141-162
- Radeljak, P., Pejnović, D., 2008: Utjecaj turizma na održivi razvoj funkcionalne regije Nacionalnog parka Krka, *Titius* 1, 329-361

- Radić, J., Radošević, M., Medunić-Orlić, G. (ur.), 2009: *Razvoj programa okolišno odgovornog upravljanja malim turističkim objektima u Hrvatskoj*, Udruga za prirodu, okoliš i održivi razvoj Sunce i Zelena Istra, Pula
- Radwan, H.R.I., Jones, E., Minoli, D., 2010: Managing solid waste in small hotels, *Journal of Sustainable Tourism* 18 (2), 175–190
- Rauch, W., Becker, W., 2000: Waste sludge disposal in extreme alpine environments, *Waste management and research* 18 (1), 33-40
- Razović, M., 2009: Obilježja ponude kulturnog turizma dalmatinskih županija, *Acta Turistica Nova* 3 (1), 137-162
- Richards, G., Hall, D. (ur), 2000: *Tourism and sustainable community development*, Routledge, London
- Rigall-I-Torrent, R., 2008: Sustainable development in tourism municipalities: The role of public goods, *Tourism Management* 29 (5), 883–897
- Roberts, S., Tribe, J., 2008: Sustainability indicators for small tourism enterprises – An exploratory perspective, *Journal of sustainable tourism* 16 (5), 575-594
- Robinson, G., 1998: *Methods and techniques in human geography*, Wiley, Chichester
- Roglić, J., 1981: Geografski aspekt na prirodnu podlogu Istre, u: *Zbornik Liburnijske teme-knjiga 4*, (ur. Ekl, V.), Katedra Čakavskog sabora, Opatija, 23-34
- Roller, D., 2003: *Fiskalna politika u turizmu*, Narodne novine, Zagreb
- Romita, T., 2006: Sustainable Tourism: The Environmental Impact of "Undetected" Tourism, *Tourismos* 2 (1), 47-62
- Royle, S.A., 2009: Tourism changes on a mediterranean island: Experiences from Mallorca, *Island Studies Journal* 4 (2), 225-240
- Russo, A.P., 2002: The "vicious circle" of tourism development in heritage cities, *Annals of tourism research*, 29 (1), 165-182
- Rutty, M., Scott, D., 2010: Will the Mediterranean become "too hot" for tourism? A reassessment, *Tourism and Hospitality Planning & Development* 7 (3), 267-281
- Ružić, P., 2009: *Ruralni turizam*, Institut za poljoprivredu i turizam, Poreč
- Ružić, P., Dropulić, M., 2009: Uloga tradicijske prehrane u gastronomskoj ponudi ruralne Istre, *Sociologija i prostor* 47 (1), 57-68
- Ružić, P., Medica, I., 2009: Rural identity: a key element of the rural tourism product of Istria, *A hotel, restaurant and gastronomy business journal* 10 (13-14), 620-626
- Saarinen, J., 2006: Traditions of sustainability in tourism studies, *Annals of Tourism Research* 33 (4), 1121–1140

- Santonocito, S.D., 2009: Sustainable tourism and carrying capacity in the mediterranean area focus on Sicily, u: *3rd IRT international scientific conference integrated relational tourism territories and development in the mediterranean area- Conference proceedings volume I* (ur. Trappani, F. i Ruggieri G.), MOTRIS, Helwan, 387-398
- Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2002: *Biological Diversity and Tourism: Development of Guidelines for Sustainable Tourism in Vulnerable Ecosystems*, CBD, Montreal
- Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2004: *Guidelines on biodiversity and tourism development*, CBD, Montreal
- Sharpley, R., 2001: Tourism in Cyprus: challenges and opportunities, *Tourism geographies* 3 (1), 64-86
- Simpson, M.C., 2009: An integrated approach to assess the impacts of tourism on community development and sustainable livelihoods, *Community development journal* 44 (2), 186-208
- Slavuj, L., Čanjevac, I., Opačić, V.T., 2009: Vodoopskrba kao faktor održivog razvoja turizma otoka Krka, *Hrvatski geografski glasnik* 71 (2), 23-41
- Smolčić-Jurdana, D., 2005a: Načela održivog razvoja turizma, u: *Održivi razvoj turizma-Zbornik radova* (ur. Blažević, B.), Sveučilište u Rijeci, Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, 15-27
- Smolčić-Jurdana, D., 2005b: Utvrđivanje prihvatnog potencijala turističke destinacije – aspekti i problemi, *Održivi razvoj turizma-Zbornik radova* (ur. Blažević, B.), Sveučilište u Rijeci, Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, 119-140
- Stepinac-Fabijanić, T., 2000: Mogućnosti razvoja ekoturizma na prostoru Parka prirode Žumberak i Samoborsko gorje, *Turizam* 48 (4), 379-384
- Stojanović, A., Dravec, Lj., 2005: Županijski plan za vodu, *Hrvatski časopis za javno zdravstvo* 1 (3), <http://www.hcjz.hr/pr.php?id=12632> (12.5.2010.)
- Sunajko, G. (ur.), 2011: *Ekonomski leksikon*, Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" i Masmedia, Zagreb
- Supić, N., Orlić, M., 1992: Annual cycle of sea surface temperature along the east Adriatic coast, *Geofizika* 9 (1), 79-97
- Swarbrooke, J., 1999: *Sustainable tourism management*, CABI publishing, Wallingford
- Šegota, T., Filipčić, A., 1996: *Klimatologija za geografe*, Školska knjiga, Zagreb
- Tao, T.C.H, Wall, G., 2009: A Livelihood approach to sustainability, *Asia Pacific Journal of Tourism Research* 14(2), 137-152

- Taylor, T., Fredotovic, M., Povh, D., Markandya, A., 2005: Sustainable tourism and economic instruments: the case of Hvar, Croatia, u: *The economics of tourism and sustainable development* (ur. Lanza, A., Markandya, A., Pigliaru, F.), Edward Elgar publishing, Cheltenham, 197-224
- Tkalac-Verčić, A., Sinčić-Čorić, D., Pološki-Vokić, N., 2010: *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada: Kako osmisliti, provesti i opisati znanstveno i stručno istraživanje*, M.E.P., Zagreb
- Tomčić, Z., Ružić, P., Velenik, R., 2002: Ograničavajući čimbenici u razvoju agroturizma Istre, u: *Novi turizam u Hrvatskoj* (ur. Bošković, D. i Pančić-Kombol, T.), Hrvatski turizam, Rijeka, 291-302
- Tomljenović, R., Marušić, Z., Weber, S., Hendija, Z., Boranić, S., 2003: *Strategija razvoja kulturnog turizma - Od turizma i kulture do kulturnog turizma*, Institut za turizam, Zagreb
- Tosun, C., 1998: Roots of unsustainable tourism development at the local level: The case of Urgup in Turkey, *Tourism Management* 19 (6), 595-610
- Tosun, C., 2001: Challenges of sustainable tourism development in the developing world: The case of Turkey, *Tourism Management* 22 (3), 289-303
- Tovar, C., Lockwood, M., 2008: Social impacts of tourism: an australian regional case study, *International journal of tourism research* 10, 365-378
- Tretjak, D., Facchin, N., 2004: *Istra Cres Lošinj: Povijesno-umjetnički vodič*, Bruno Facchin editore, Trst
- Trumbić, I., Bjelica, A., 2005: Analiza prihvatnog kapaciteta turističkih destinacija – Mediteranska iskustva, *Održivi razvoj turizma - Zbornik radova* (ur. Blažević, B.), Sveučilište u Rijeci, Fakultet za turistički i hotelski menadžment, Opatija, 141-152
- UN, 1987: *Report of the world commission on environment and development "Our common future"*, New York
- UN, 1999: *Tourism and sustainable development: Report of the Secretary-General*, UN, New York
- UN, 2001: *Sustainable development of tourism: Report of the Secretary-General*, UN, New York
- UN, 2007: *Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies*, New York
- UNDP, 2009: *Inventarizacija, vrednovanje i planiranje obalnih krajobrazu Dalmacije: Područje otoka Visa i Biševa*, Lokalni ured projekta Coast, Split

UNEP/PAP, 2008: *Održivi razvoj turizma na hrvatskom priobalju - Pilot-projekt Baška Voda*, Centar za regionalne aktivnosti Programa prioritetnih akcija, Split

UNESCO, 1976: *The Effects of tourism on socio-cultural values*, <http://unesdoc.unesco.org/images/0001/000162/016236EB.pdf> (15.11. 2010.)

UNWTO, 1993: *Indicators for the sustainable management of tourism*, UNWTO-IISD, Madrid i Winnipeg

UNWTO, 1996: *What managers need to know: A practical guide to the development and use of indicators of sustainable tourism*, UNWTO, Madrid

UNWTO, 1999: *Global Code of Ethics for Tourism*, UNWTO, Madrid

UNWTO, 2001: *Workshop on sustainable tourism indicators for the islands of the Mediterranean*, UNWTO, Ministry of tourism, Općina Kukljica, Kukljica

UNWTO, 2004a: *Conceptual definition*, UNWTO, Madrid; <http://www.unwto.org/sdt/mission/en/mission.php> (13.3.2011.)

UNWTO, 2004b: *Indicators of sustainable development for tourism destinations: A guidebook*, UNWTO, Madrid

UNWTO, 2006: *Tourism Market Trends*, UNWTO, Madrid

UNWTO, 2008: *Climate Change and Tourism: Responding to Global Challenges*, UNWTO, Madrid

UNWTO, 2011: *Tourism and the world economy*, UNWTO, Madrid; <http://www.unwto.org/facts/menu.html> (12. 1. 2011.)

Uravić, L., Šugar, V. 2009: Tourist destination - standards, stars and quality; from myths and delusions to the reality, *Ekonomski istraživanja* 22 (3), 111-126

Uravić, L., Toncetti-Hrvatini, M., 2009: Značaj stranih investicija za turizam Istre, *Ekonomski istraživanja*, 22 (1), 81-97

Vidučić, V., 2007: Održivi razvoj otočnog turizma Republike Hrvatske, *Naše more* 54 (1-2), 42-48

Vitasović-Kosić, I., Britvec, M., Ljubičić, I., Maštrović-Pavičić, D., 2009: Vaskularna flora Istre: ugrožene i rijetke svojte, *Agronomski glasnik* 71 (3), 199-213

Vlahović, T., 2004: Kakvoća podzemne vode u različitim hidrološkim uvjetima - primjer Istre, u: *Male i velike vode - Zbornik radova* (ur. Žugaj, R.), Hrvatsko hidrološko društvo, Zagreb, 159-178

Vojnović, N., 2004: Depopulacija u Istarskoj županiji 1981. - 2001., *Annales* 14 (1), 61-72

Vojnović, N., 2005: Neka obilježja ruralnog turizma Istarske županije, *Ekonomski istraživanja* 18 (1), 80-102

- Vojnović, N., 2010: Obilježja međunarodnog turizma prema regionalizaciji UNWTO-a, *Geografski horizont* 1/2010, 27-45
- Vresk, M., 2002: *Grad i urbanizacija: osnove urbane geografije*, Školska knjiga, Zagreb
- Vrišer, I., 2000: *Industrijska geografija*, Univerza u Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografiju, Ljubljana
- Vukonić, B., 2005: *Povijest hrvatskog turizma*, Prometej, Zagreb
- Vukonić, B., 2008: Povijesni gradovi i njihova turistička razvojna opcija, *Acta Turistica Nova*, 2 (1). 111-122
- Vukonić, B., 2010: Je li održivost upitna?, *Acta Turistica Nova* 4 (1), 33-42
- Vukonić, B., Čavlek, N. (ur.), 2001: *Rječnik turizma*, Masmedia, Zagreb
- Vukonić, B., Keča, K., 2001: *Turizam i razvoj: Pojam, načela i postupci*, Mikrorad i Ekonomski fakultet u Zagrebu, Zagreb
- Wall, G., Mathieson, A., 2006: *Tourism: Change, Impacts and Opportunities*, Pearson, Harlow
- Weaver, D., 2006: *Sustainable tourism: Theory and practice*, Elsevier, Oxford
- Wells, M. P., 1997: *Economic perspectives on nature tourism, conservation and development*, The World bank, Washington
- Wertheimer-Baletić, A., 1982: *Demografija - stanovništvo i ekonomski razvitak*, Informator, Zagreb
- Wertheimer-Baletić, A., 1999: *Stanovništvo i razvoj*, Mate, Zagreb
- Wheatcroft, S., 1998: The airline industry and tourism, u: *The economic geography of the tourist industry: a supply-side analysis* (ur. Ioannides, D i Debbage, K.), 157-176
- Williams, S., 2000: *Tourism geography*, Routledge, London i New York
- Williams, S., 2009: *Tourism geography- A new synthesis*, Routledge, London i New York
- Wong, P.P., 2004: Environmental impacts of tourism, u: *A companion to tourism* (ur.: Lew, A. A., Hall, C.M., Williams, A.M.), Blackwell, Oxford, 450-461
- Zelenika, R., 1998: *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*, Ekonomski fakultet u Rijeci, Rijeka
- Zhang, J., Ebberts, H., Zhou, C., 2011: Flows of tourists, commodities and investment: The Case of China, u: *Tourism Economics- Impact analysis* (ur. Matias, A., Nijkamp, P., Sarmiento, M.), Springer, Berlin, 43-63
- Zlatar, J., 2010: Odrednice turističke djelatnosti u smjeru održivog razvoja – primjer mjesta Povelja na otoku Braču, *Sociologija i prostor* 48 (2), 247-272
- Zupanc, I., 2001a: Depopulacija sjeverne hrvatske Istre, *Dela* 16, 179-191

- Zupanc, I., 2001b: Demografska kretanja sjeverne hrvatske Istre od 1857. do 1991. godine, *Annales*, 11 (2/26), 321-342
- Zupanc, I., 2004a: Demogeografski razvoj Istre od 1945. do 2001., *Hrvatski geografski glasnik*, 66 (1), 67-102
- Zupanc, I., 2004b: Demografski razvoj općine Lanišće 1857. - 2001., u: *Zbornik Općine Lanišće 2004.* (ur. Jakovljević, B.), "Josip Turčinović" i Općinsko vijeće Općine Lanišće, Lanišće, 229-262
- Zupanc, I., Opačić, V. T., Nejašmić, I., 2001: Utjecaj turizma na demografska kretanja hrvatskih otoka, *Acta geographica Croatica* 35 (2000), 133-147
- Žmak, J., 2002: Čićarija i njeni tisućnjaci, u: *Zbornik Općine Lanišće 2002.* (ur. Jakovljević, B.), "Josip Turčinović" i Općinsko vijeće Općine Lanišće, Lanišće, 11-32
- Žmak, J., 2006: Lokve Čićarije, *Zbornik Općine Lanišće 2006.* (ur. Jakovljević, B.), "Josip Turčinović" i Općinsko vijeće Općine Lanišće, Lanišće, 61-68

IZVORI

a) Dokumentacije i izvješća Državnog zavoda za statistiku o turističkom prometu

Državni zavod za statistiku, 1992: *Dokumentacija 848, Promet turista u primorskim općinama 1991.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1992: *Dokumentacija 850, Turizam 1991.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1993: *Dokumentacija 902, Promet turista u primorskim općinama 1992.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1993: *Dokumentacija 905, Turizam 1992.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1994: *Dokumentacija 932, Promet turista u primorskim općinama 1993.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1994: *Dokumentacija 938, Turizam 1993.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1995: *Dokumentacija 963, Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1994.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1996: *Dokumentacija 957, Turizam 1994.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1996: *Dokumentacija 991, Turizam 1995.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1996: *Dokumentacija 994, Promet turista u primorskim gradovima i općinama 1995.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1997: *Statističko izvješće 1027, Turizam u 1996.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1997: *Statističko izvješće 1028, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1996.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1998: *Statističko izvješće 1055, Turizam u 1997.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1998: *Statističko izvješće 1056, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1997.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1999: *Statističko izvješće 1078, Turizam u 1998.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 1999: *Statističko izvješće 1079, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1998.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2000: *Statističko izvješće 1104, Turizam u 1999.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2000: *Statističko izvješće 1105, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 1999.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2001: *Statističko izvješće 1134, Turizam u 2000.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2001: *Statističko izvješće 1135, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2000.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2002: *Statističko izvješće 1162, Turizam u 2001.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2002: *Statističko izvješće 1163, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2001.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2003: *Statističko izvješće 1195, Turizam u 2002.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2003: *Statističko izvješće 1196, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2002.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2004: *Statističko izvješće 1228, Turizam u 2003.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2004: *Statističko izvješće 1229, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2003.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2005: *Statističko izvješće 1264, Turizam u 2004.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2005: *Statističko izvješće 1265, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2004.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2006: *Statističko izvješće 1296, Turizam u 2005.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2006: *Statističko izvješće 1294, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2005.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2007: *Statističko izvješće 1325, Turizam u 2006.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2007: *Statističko izvješće 1326, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2006.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2008: *Statističko izvješće 1353, Turizam u 2007.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2008: *Statističko izvješće 1354, Promet turista u primorskim gradovima i općinama u 2007.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2009: *Statističko izvješće 1380, Turizam u 2008.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2010a: *Statističko izvješće 1409, Turizam u 2009.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2012a: *Statističko izvješće 1463, Turizam u 2011.*, DZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1970: *Dokumentacija 61, Turizam 1969.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1971: *Dokumentacija 97, Turizam 1970*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1972: *Dokumentacija 112, Turizam 1971.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1973: *Dokumentacija 148, Turizam 1972.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1974: *Dokumentacija 171, Turizam 1973.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1975: *Dokumentacija 204, Turizam 1974.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1976: *Dokumentacija 243, Turizam 1975.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1977: *Dokumentacija 279, Turizam 1976.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1978: *Dokumentacija 327, Turizam 1977.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1979: *Dokumentacija 362, Turizam 1978.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1980: *Dokumentacija 399, Turizam 1979.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1981: *Dokumentacija 441, Turizam 1980.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1982: *Dokumentacija 476, Promet turista u primorskim općinama 1981.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1982: *Dokumentacija 479, Turizam 1981.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1983: *Dokumentacija 514, Promet turista u primorskim općinama 1982.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1983: *Dokumentacija 521, Turizam 1982.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1984: *Dokumentacija 556, Promet turista u primorskim općinama 1983.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1984: *Dokumentacija 563, Turizam 1983.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1985: *Dokumentacija 593, Promet turista u primorskim općinama 1984.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1985: *Dokumentacija 602, Turizam 1984.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1987: *Dokumentacija 624, Promet turista u primorskim općinama 1985.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1987: *Dokumentacija 631, Turizam 1985.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1987: *Dokumentacija 661, Promet turista u primorskim općinama 1986.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1988: *Dokumentacija 670, Turizam 1986.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1988: *Dokumentacija 695, Promet turista u primorskim općinama 1987.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1988: *Dokumentacija 700, Turizam 1987.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1989: *Dokumentacija 734, Promet turista u primorskim općinama 1988.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1989: *Dokumentacija 737, Turizam 1988.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1990: *Dokumentacija 775, Promet turista u primorskim općinama 1989.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1990: *Dokumentacija 779, Turizam 1989.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1991: *Dokumentacija 812, Promet turista u primorskim općinama 1990.*, RZS, Zagreb

Republički zavod za statistiku, 1991: *Dokumentacija 817, Turizam 1990.*, RZS, Zagreb

b) Podaci Državnog zavoda za statistiku o stanovništvu i stanovima

Državni zavod za statistiku, 2003: *Stanovi prema načinu korištenja, po gradovima/općinama, popis 2001.*, DZS, Zagreb

<http://www.dzs.hr/> (12. 3. 2010)

Državni zavod za statistiku, 2010c: *Procjena stanovništva Istarske županije prema spolu krajem 2008. godine (31. prosinca) po gradovima/općinama, teritorijalni ustroj 31. 12. 2008.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2012b: *Kontingenti stanovništva prema općinama/gradovima, Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2013: *Prirodno kretanje stanovništva Republike Hrvatske*, DZS, Zagreb, <http://www.dzs.hr/> (12. 09. 2013)

c) Podaci Državnog zavoda za statistiku o gospodarstvu i zaposlenosti

Državni zavod za statistiku, 2010b: *Statističko izvješće 1410, Transport i komunikacije u 2009.*, DZS, Zagreb

Državni zavod za statistiku, 2010d: *Zaposlenost i plaće u 2009.*, *Statističko izvješće 1419*, DZS, Zagreb

d) Podaci Državnog hidrometeorološkog zavoda

Državni hidrometeorološki zavod, 2001: *Meteorološki podaci za istarske postaje*, DHMZ, Zagreb

e) Podaci Državne geodetske uprave

Državna geodetska uprava, 2011: *Središnji registar prostornih jedinica*, DGU, Zagreb

f) Podaci i dokumentacije jedinica lokalne samouprave, državnih i županijskih ustanova i poduzeća

1. Maj d.o.o. - Labin, 2010: *Podaci o otpadnim vodama i komunalnom otpadu općina Kršan, Pićan i Sveta Nedelja*, Labin

6. Maj d.o.o. - Umag, 2010: *Podaci o otpadnim vodama i komunalnom otpadu Grada Buja, Općine Grožnjan i Oprtalj za 2009. godinu*, Umag

Agencija za zaštitu okoliša, 2009: *Konačni nacrt nacionalne liste pokazatelja (nlp)*, AZO, Zagreb

Grad Buje, 2000: *Odluka o izmjenama i dopunama Odluke o određivanju naziva i imena ulica i trgova na području Grada Buja*, Gradsko vijeće Buja, Buje

Grad Buje, 2009: *Statut Grada Buja*, Grad Buje, Buje

Herculanea d.o.o. - Pula, 2010: *Podaci o otpadnim vodama i komunalnom otpadu za općine Barban i Svetvinčenat 2009. godine*, Pula

Hrvatska gospodarska komora-Županijska komora Pula, 2011: *Godišnji financijski izvještaji pravnih osoba obveznika poreza na dobit (trgovačka društva) dostavljeni FINA-i*, FINA, Pula

Istarska županija, 2001: *Statut Istarske županije*, Službene novine Istarske županije Broj 2/2001, Pazin

Istarska županija, 2002: *Okvir za sliku novog istarskog turizma*, <http://www.istra-istria.hr/masterplan/okvir.htm> (22. 4. 2011.)

Istarski vodovod, 2010a: *Distribucija*, Istarski vodovod, Buzet; <http://www.ivb.hr/distribucija.html> (12. 10. 2010.)

Istarski vodovod, 2010b: *Pregled fakturirane vode po mjesecima u 2009. godini u m³*, Istarski vodovod, Buzet

Istarski vodovod, 2011: *Potrošači po općinama i gradovima*, Istarski vodovod, Buzet

Istra golf dizajn d.o.o., 2009: *Analiza okvirnih mogućnosti razvoja golfa na području Istarske županije*, Istra golf dizajn d.o.o., Pula

Komunalni servis d.o.o. - Rovinj, 2010: *Podaci o otpadnim vodama i količina komunalnog otpada sakupljena u Općini Kanfanar i Žminj 2009. godine*, Rovinj

Konzervatorski odjel u Puli, 2010: *Registrirani nepokretni spomenici Istre i Preventivno registrirani nepokretni spomenici Istre*, Konzervatorski odjel u Puli, Pula

Micro projekt d.o.o., 2009: *Program ukupnog razvoja - Mjere razvoja - Općina Svetvinčenat*, Micro projekt, Stobreč

Ministarstvo financija-Porezna ispostava Poreč, 2010: *Podaci o broju vikendica za općina Kaštelir-Labinci, Sveti Lovreč, Višnjan i Vižinada*, Porezna ispostava, Poreč

Ministarstvo financija Republike Hrvatske, 2011: *Obrazac PR- RAS i Obrazac P1 i P2 za općine i gradove Istarske županije*, Ministarstvo financija Republike Hrvatske, Zagreb

Munte projekt, 2008: *Analiza (studija) vodoopskrbe područja Općine Svetvinčenat*, Vodovod Pula, Pula

Muzejsko dokumentacijski centar, 2010: *Hrvatski virtualni muzeji: Istarska županija*, <http://www.mdc.hr/hr/muzeji-u-hrvatskoj/hvm-pregled-muzeja/> (24. 4. 2010.)

Natura Histrica, 2010: *Površina zaštićenih područja prirode u gradovima i općinama Istarske županije i speleološki objekti*, Natura Histrica, Rovinj

http://www.natura-historica.hr/zasticena_podrucja.htm
http://www.natura-historica.hr/speleoloski_objekti.html (12. 12. 2010.)
Oikon, 2006: *Program zaštite okoliša Istarske županije*, Oikon d.o.o., Zagreb
Općina Barban, 2009: *Statut Općine Barban*, Općina Barban, Barban
Općina Kanfanar, 2009: *Statut Općine Kanfanar*, Općina Kanfanar, Kanfanar
Općina Kanfanar, 2010: *Prirodne znamenitosti*, Kanfanar
<http://www.kanfanar.hr/kultura/prirodne-znamenitosti> (12. 11. 2011.)
Općina Lupoglav, 2009: *Statut Općine Lupoglav*, Općina Lupoglav, Lupoglav
Parenzana, 2010: *Bike staze - dionice*, Projekt Parenzana - put zdravlja i prijateljstva, Pula
http://www.parenzana.net/hr/parenzana/mapa_parenzane/0-ch-1 (15. 8. 2010.)
Park d.o.o. - Buzet, 2010: *Podaci o otpadnim vodama i količina komunalnog otpada sakupljena u gradu Buzetu i općini Lanišće*, Buzet
Policijska uprava istarska, 2010: *Statistika počinjenih kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira po općinama i gradovima unutrašnje Istre - ukupno i turisti*, PUI, Pula
Projekt Underground Istria, 2008: *Elaborati valorizacije speleoloških objekata u Istri*, Pazin
<http://www.underground-istria.org/download/> (31. 1. 2011.)
Upravni odjel za proračun i financije Istarske županije, 2011: *Porezna rješenja na kuće za odmor za 2009. godinu*, Istarska županija, Pula
Upravni odjel za održivi razvoj Istarske županije, 2005: *Popis i plan sanacija ilegalnih odlagališta Istarske županije*, Istarska županija, Pula
Upravni odjel za održivi razvoj Istarske županije, 2008: *Plan gospodarenja otpadom Istarske županije do 2015. godine*, Istarska županija, Pula
Urbanistica d.o.o., 2011: *Izmjene i dopune prostornog plana uređenja Općine Svetvinčenat*, Općina Svetvinčenat, Svetvinčenat
Urbicon d.o.o., 2005: *Prostorni plan uređenja Općine Lanišće*, Općina Lanišće, Lanišće
Urbis 72, 2005: *Prostorni plan uređenja Grada Buje*, Grad Buje, Buje
Ured državne uprave u Istarskoj županiji, 2009: *Učenje stranih jezika u osnovnim i srednjim školama Istarske županije*, Odsjek za prosvjetu, kulturu, informiranje, šport i tehničku kulturu, Pazin
Usluga d.o.o. - Pazin, 2010: *Podaci o otpadnim vodama i evidencija o prikupljenom komunalnom otpadu u gradu Pazinu i općinama u 2009. godini*, Pazin
Usluga d.o.o. - Poreč, 2010: *Podaci o otpadnim vodama i godišnje zbrinjavanje komunalnog otpada sa susjednih općina Poreštine 2009. godine*, Poreč

Vodovod Labin, 2010: *Povijest tvrtke*, Labin, <http://www.vodovod-labin.hr/o-nama/povijest-tvrtke> (12. 12. 2010.)

Vodovod Labin, 2010: *Izveštaj fakturiranja općina po doprinosima*, Vodovod Labin, Labin

Vodovod Pula, 2010: *Izveštaj prodaje vode po općinama za razdoblje od 01/2009 do 12/2009*, Vodovod Pula, Pula

Zavod za prostorno uređenje Istarske županije, 2002: *Prostorni plan Istarske županije Polazišta, Knjiga 1*, Zavod za prostorno uređenje Istarske županije, Pula

Zavod za prostorno uređenje Istarske županije, 2010: *Duljina obale Gradova/Općina Istarske županije*, Zavod za prostorno uređenje Istarske županije, Pula

Zavod za prostorno uređenje Istarske županije, 2011: *Karta općina, gradova i naselja Istarske županije*, Zavod za prostorno uređenje Istarske županije, Pula

Županijski zavod za održivi razvoj i prostorno planiranje, 2006: *Prostorni plan Parka prirode Učka*, Županijski zavod za održivi razvoj i prostorno planiranje Primorsko-goranske županije, Rijeka

g) Podaci i dokumentacije turističkih zajednica

Turistička zajednica Buje, 2010: *Objekti i postelje po naseljima Grada Buje 2009. godine*, Turistička zajednica, Buje

Turistička zajednica Buzet, 2010: *Objekti i postelje po naseljima Grada Buje i Općine Lanišće 2009. godine*, Turistička zajednica, Buzet

Turistička zajednica Grožnjan, 2010: *Objekti i postelje po naseljima Općine Grožnjan 2009. godine*, Turistička zajednica, Grožnjan

Turistička zajednica Istarske županije, 2010a: *Kalendar događanja u 2009. godini*, http://www.istra.hr/hr/atrakcije_i_aktivnosti/kalendar_dogadanja (22. 10. 2010.)

Turistička zajednica Istarske županije, 2010b: *Istra Domus bonus*, Turistička zajednica Istarske županije, Poreč

Turistička zajednica Istarske županije, 2010c: *Istra Gourmet - eno-gastronomski vodič kroz Istru 2010.*, Turistička zajednica Istarske županije i Upravni odjel za turizam Istarske županije, Poreč

Turistička zajednica Istarske županije, 2010d: *Struktura gostiju prema državi porijekla po općinama i gradovima Istarske županije 2009. godine*, Turistička zajednica Istarske županije, Pula

Turistička zajednica Istarske županije, 2011: *Smještaj*, <http://www.istra.hr/hr/smjestaj> (23. 8. 2011.)

Turistička zajednica Kanfanar, 2010: *Objekti i postelje po naseljima Općine Kanfanar 2009. godine*, Turistička zajednica, Kanfanar

Turistička zajednica Kašteliir-Labinci, 2010: *Objekti i postelje po naseljima Općine Kašteliir-Labinci 2009. godine*, Turistička zajednica, Kašteliir

Turistička zajednica Kršan, 2010: *Objekti i postelje po naseljima Općine Kršan 2009. godine*, Turistička zajednica, Kršan

Turistička zajednica Labin, 2010: *Objekti i postelje po naseljima Općine Sveta Nedelja 2009. godine*, Turistička zajednica Labina, Labin

Turistička zajednica Oprtalj, 2010: *Objekti i postelje po naseljima Općine Oprtalj 2009. godine*, Turistička zajednica, Oprtalj

Turistička zajednica Središnje Istre, 2010: *Objekti i postelje po naseljima općina Središnje Istre i Grada Pazina 2009. godine*, Turistička zajednica Središnje Istre, Pazin

Turistička zajednica Višnjan, 2010: *Objekti i postelje po naseljima Općine Višnjan*, Turistička zajednica, Višnjan

Turistička zajednica Vižinada, 2010: *Objekti i postelje po naseljima Općine Vižinada 2009. godine*, Turistička zajednica, Vižinada

Turistička zajednica Žminj, 2010: *Objekti i postelje po naseljima Općine Žminj 2009. godine*, Turistička zajednica, Žminj

h) Podaci i dokumentacija Ujedinjenih naroda i Svjetske turističke organizacije

UN, 2014: *Demographic Yearbook 2013*, UN, New York

UNWTO, 2009: *Compendium of tourism statistics, data 2003-2007, 2009 edition*, UNWTO, Madrid

UNWTO, 2010a: *Tourism highlights - 2010 edition*, UNWTO, Madrid

UNWTO, 2010b: *Compendium of tourism statistics, data 2004-2008, 2010 edition*, UNWTO, Madrid

UNWTO, 2015: *Tourism highlights - 2015 edition*, UNWTO, Madrid

i) Podaci s mrežnih stranica nacionalnih statističkih ureda i međunarodnih organizacija

www.bhas.ba (15.4.2015.)

www.czso.cz (15. 4. 2015.)

www.destatis.de (15. 4. 2015.)

www.istat.it (15. 4. 2015.)

www.viamichelin.com (12. 4. 2015.)

www.portal.ksh.hu (15. 4. 2015.)

www.portal.statistics.sk (15. 4. 2015.)

www.webrzs.stat.gov.rs (15.4. 2015.)

www.worldbank.org (14. 5. 2015.)

j) Zakoni Republike Hrvatske

Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, Narodne novine br. 90, Zagreb, 1992.

Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, Narodne novine br. 10 Zagreb, 1997.

Zakon o područjima županija, gradova i općina u Republici Hrvatskoj, Narodne novine br. 86, Zagreb, 2006.

Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti, Narodne novine br. 138, Zagreb, 2006

POPIS TABLICA

- Tab. 1. Općine i gradovi unutrašnje Istre...8
- Tab. 2. Dijelovi unutrašnje Istre s izlazom na more...9
- Tab. 3. Cestovna udaljenost i prosječno trajanje vožnje osobnim automobilom od nekih europskih gradova do unutrašnje Istre...34
- Tab. 4. Broj stanovnika država i dijelova država koji se nalaze unutar izokrone 10-12 sati vožnje osobnim automobilom od unutrašnje Istre...35
- Tab. 5 Bruto domaći proizvod per capita (u američkim dolarima) 2014. godine Republike Hrvatske i država koje turistički gravitiraju unutrašnjoj Istri...36
- Tab. 6. Izvori vode namijenjeni vodoopskrbi Istre...42
- Tab. 7. Srednje mjesečne i godišnje temperature zraka u istarskim meteorološkim postajama...47
- Tab. 8. Srednji broj ledenih, studenih, hladnih, toplih, vrućih te dana s toplim noćima u istarskim meteorološkim postajama...48
- Tab. 9. Mjesečne i godišnje količine padalina u istarskim meteorološkim postajama...50
- Tab. 10. Broj manifestacija po općinama i gradovima unutrašnje Istre u 2009. godini...57
- Tab. 11. Broj stanovnika i gustoća naseljenosti unutrašnje Istre 2011. godine...62
- Tab. 12. Kretanje broja stanovnika unutrašnje Istre 1948. - 2011. i prosječna godišnja stopa promjene broja stanovnika 2011./1948.....64
- Tab. 13. Broj mladog i starog stanovništva te indeks starosti u unutrašnjoj Istri 2011.....66
- Tab. 14. Sastav stanovništva unutrašnje Istre prema spolu 2011.....67
- Tab. 15. Udjel (%) aktivnog stanovništva unutrašnje Istre prema sektorima gospodarskih djelatnosti 2011. godine...70
- Tab. 16. Obrazovni sastav stanovništva unutrašnje Istre 2011. godine...72
- Tab. 17. Broj vikendica po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2001. i 2011....83
- Tab. 18. Enogastronomski objekti u unutrašnjoj Istri...87
- Tab. 19. Zaštićena područja prirode u unutrašnjoj Istri...93
- Tab. 20. Javna komunalna poduzeća koja djeluju u unutrašnjoj Istri i odlagališta otpada...101
- Tab. 21. Kategorije turističkog operativnog indikatora prema vrijednosti KTF-a...108
- Tab. 22. Postelje, turisti i noćenja u turističkim mikroregijama grada Buja 2009. godine...126
- Tab. 23. Planirani smještajni kapaciteti prema PPU Grada Buja do 2015. godine...127
- Tab. 24. Udjel površine zaštićene prirode u ukupnoj površini općina i gradova unutrašnje Istre...143

- Tab. 25. Ukupna potrošnja vode turista (m³) u potrošnji općina i gradova unutrašnje Istre 2009. godine...144
- Tab. 26. Udjel maksimalne moguće potrošnje vode turista u postojećim smještajnim kapacitetima po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine...146
- Tab. 27. Udjel postelja u naseljima s priključkom na kanalizacijsku mrežu u ukupnom broju postelja općine i grada 2009. godine...146
- Tab. 28. Udjel postelja u naseljima s reciklažnim otocima u ukupnom broju postelja općine i grada 2009. godine...148
- Tab. 29. Turistički operativni indikator (TOI) po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine...150
- Tab. 30. Modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine...152
- Tab. 31. Specifičan prag noćenja (SPN) po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine...153
- Tab. 32. Udjel turističkih poreza u proračunima općina i gradova unutrašnje Istre 2009. godine...154
- Tab. 33. Udjel investicija trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo u ukupnim investicijama po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2008.-2010....155
- Tab. 34. Udjel broja zaposlenih u pravnim osobama u turizmu i ugostiteljstvu u ukupnom broju zaposlenih u pravnim osobama po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine...156
- Tab. 35. Gustoća registrirane zaštićene kulturno-povijesne baštine po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine...157
- Tab. 36. Udjel turista koji razumiju jezik lokalnog stanovništva po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine...158
- Tab. 37. Udjel kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira koje su počinili turisti u ukupnom broju tih delikata po općinama i gradovima 2009. godine...159
- Tab. 38. Rezultati anketiranja vlasnika smještajnih objekata i stanovništva unutrašnje Istre...160
- Tab. 39. Vrednovanje indikatora održivog turizma po općinama i gradovima unutrašnje Istre...164

POPIS SLIKA

- Sl. 1. Upravno-teritorijalna podjela Istarske županije...7
- Sl. 2. Istarski ipsilon i državne ceste u Istarskoj županiji...33
- Sl. 3. Subgeomorfološke regije Istre...38
- Sl. 4. Registrirani i preventivno registrirani nepokretni spomenici kulture u Istre po općinama i gradovima 2009. godine...53
- Sl. 5. Manifestacije u unutrašnjoj Istri po mjesecima 2009. godine...58
- Sl. 6. Kretanje broja stanovnika unutrašnje Istre 1948. - 2011.....63
- Sl. 7. Indeks promjene broja stanovnika unutrašnje Istre po općinama i gradovima 2011./1948.....65
- Sl. 8. Dobno-spolna struktura stanovništva unutrašnje Istre 2011. godine...68
- Sl. 9. Kretanje broja noćenja u unutrašnjoj Istri 1970. - 1980....76
- Sl. 10. Kretanje broja noćenja u unutrašnjoj Istri 1981. - 1992....77
- Sl. 11. Općine i gradovi unutrašnje Istre prema broju postelja 2011. godine...79
- Sl. 12. Kretanje broja noćenja u unutrašnjoj Istri 1993. - 2011.....80
- Sl. 13. Naselja u unutrašnjoj Istri s turističkim smještajem 2011. godine...82
- Sl. 14. Tipovi turističkih objekata u unutrašnjoj Istri: tradicijska kuća (A), pseudotradicijska kuća (B), suvremena obiteljska jednokatnica (C) i stambeno-turističko naselje (D)...85
- Sl. 15. Indikatori održivog turizma unutrašnje Istre...91
- Sl. 16. Zaštićena priroda unutrašnje Istre...94
- Sl. 17. Potrošnja vode (m³) u unutrašnjoj Istri po mjesecima 2009. godine...97
- Sl. 18. Potrošnja vode (m³) po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine...98
- Sl. 19. Prikupljeni komunalni otpad (t) u unutrašnjoj Istri po mjesecima 2009. godine...102
- Sl. 20. Količina prikupljenog otpada (t) po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine...103
- Sl. 21. Noćenja u unutrašnjoj Istri po mjesecima 2009. godine...105
- Sl. 22. Grad Buje...124
- Sl. 23. Općina Lanišće...130
- Sl. 24. Kretanje broja stanovnika općine Lanišće između 1948. i 2011. godine....132
- Sl. 25. Shema mjera i aktivnosti za razvoj održivog turizma općine Lanišće...134
- Sl. 26. Općina Svetvinčenat...136
- Sl. 27. Broj noćenja u općini Svetvinčenat 2005. - 2011....138
- Sl. 28. Stambeno-turističko naselje Paradiž...140

- Sl. 29. Naselja u unutrašnjoj Istri s kanalizacijskom mrežom 2009. godine...147
- Sl. 30. Naselja u unutrašnjoj Istri s reciklažnim otocima 2009. godine...149
- Sl. 31. Turistički operativni indikator po općinama i gradovima unutrašnje Istre 2009. godine...151
- Sl. 32. Općine i gradovi unutrašnje Istre prema bodovanju indikatora održivog turizma...165

PRILOZI

Primjer anketnog listića za vlasnike smještajnih turističkih objekata i lokalno stanovništvo

		Izrazito se slažem	Slažem se	Niti se slažem, niti se ne slažem	Ne slažem se	Izrazito se ne slažem
1	Naša općina/grad je privlačna turistima					
2	Turizam je razvijen u našoj općini/gradu					
3	Turizam jača gospodarstvo naše općine/grada					
4	Turizam pomaže u zapošljavanju u našoj općini/gradu					
5	Turisti ne ometaju svakodnevni život i rad u našem mjestu					
6	Sudjelujem u planiranju turizma svoje općine/grada					
7	Turizam pridonosi očuvanju okoliša u našoj općini/gradu					
8	Jezik gosta nije prepreka u sporazumijevanju					
9	Turisti su dobrodošli bez obzira iz koje države dolazili					
10	Turizam pomaže očuvanju domaćih običaja					

SAŽETAK

Predmet istraživanja je mogućnost implementacije održivog turizma u općinama i gradovima unutrašnje Istre. Turistički je razvoj do početka 21. stoljeća samo sporadično zahvatio ovu regiju. Potaknut rezultatima turizma na istarskoj obali i utemeljen na potrebi cjelogodišnje valorizacije atrakcijske osnove i sveukupne revitalizacije, započet je intenzivniji turistički razvoj unutrašnjosti koji je ubrzo u svim gradovima i općinama postao novi prostorni i društveno-gospodarski fenomen. Ovakva ekspanzija u najranijoj je etapi nametnula pitanja održivog turističkog razvoja usklađenog s prirodnom osnovom, lokalnim stanovništvom i gospodarstvom. Potreba očuvanja jedinstvenih prirodnih, antropogenih, fizionomskih i osjetilnih sastavnica krajolika inicirala je praćenje i prevenciju potencijalnih štetnih utjecaja koje bi turizam mogao imati na prostoru unutrašnje Istre. Kao sveobuhvatni i permanentni proces praćenja utjecaja turističkih aktivnosti na okoliš, stanovništvo i gospodarstvo turističke regije u ovom istraživanju je odabran monitoring indikatorima održivog turizma. Svrha takvog istraživanja je poticanje i potpora znanstveno utemeljenom održivom turizmu u unutrašnjim regijama primorskih županija kao temelja za revitalizaciju i revalorizaciju ovih visokovrijednih prostora od nacionalnog interesa.

Prostorni okvir istraživanja čine 24 općine i grada unutrašnje Istre, što odgovara pojmu unutrašnjosti Istarske županije. Istraživani prostor obuhvaća 1776 km², što je 63% površine Istarske županije, i 470 naselja, što čini 71% od ukupnog broja naselja županije. Među 24 općine i grada uvršteni su četiri koji imaju izlaz na Jadransko more: grad Buje te općine Barban, Kanfanar i Kršan. Ove četiri upravno-teritorijalne jedinice svrstane su u unutrašnju Istru jer njihovo priobalje, u usporedbi sa susjednim obalnim općinama i gradovima, nije značajnije turistički valorizirano, a težište naseljenosti i društveno-gospodarskog razvoja je u unutrašnjim naseljima.

Istraživanja u svrhu izrade i pisanja ovog rada provedena su, s obzirom na različite znanstveno-istraživačke metode, u nekoliko etapa koje su obuhvatile razdoblje od prve polovice 2010., tijekom koje su prikupljeni prvi preliminarni podaci, do kraja zime 2011. godine, kada su dovršena anketiranja, intervjuiranja i terenska istraživanja. Nastavak istraživanja proveden je od 2012 do kraja 2014. godine.

Glavni cilj ovog istraživanja je određivanje mogućnosti održive turističke valorizacije općina i gradova unutrašnje Istre provođenjem analize pomoću abiotičko-ekoloških, ekonomsko-turističkih i sociokulturnih indikatora održivog turizma. Osim toga, cilj je kvalitativnim znanstveno-istraživačkim metodama utvrditi odnos lokalne zajednice prema

održivom turizmu te predložiti mjere u prostornom i turističkom planiranju, čijom će se implementacijom poboljšati održivo turističko vrednovanje atrakcijske osnove, lokalnog gospodarstva i krajolika unutrašnje Istre.

U svrhu realiziranja zadanih istraživačkih ciljeva postavljeni su sljedeći zadaci istraživanja: isticanje obilježja geografskog položaja unutrašnje Istre u funkciji turizma i utjecaja na emitivna tržišta, analiza prirodnih, kulturnih i ostalih elemenata atrakcijske osnove, analiza prostornog razmještaja smještajnih i drugih turističkih objekata, utvrđivanje obilježja nekomercijalnog turizma u općinama i gradovima unutrašnje Istre, analiza glavnih dinamičkih i strukturnih obilježja stanovništva u funkciji razvoja održivog turizma, određivanje osnovnih obilježja etapa u razvoju turizma unutrašnje Istre, primjena abiotičko-ekoloških, ekonomsko-turističkih i sociokulturnih indikatora u monitoringu održivog turizma, analiza odnosa lokalnog stanovništva i vlasnika smještajnih turističkih objekata prema turizmu te prijedlog mjera u prostornom i turističkom planiranju za implementaciju održivog turizma.

Istraživanjem je potvrđena temeljna hipoteza koja glasi: *Unutrašnja Istra je regija koja se razvija na načelima održivog turizma*. Osim temeljne hipoteze potvrđene su i pomoćne hipoteze prema kojima se održivi turizam unutrašnje Istre temelji na atraktivnoj prirodnoj osnovi, zaštićenoj prirodnoj i kulturno-povijesnoj baštini te etnosocijalnim obilježjima; da se razvija u suglasju sa stanovništvom unutrašnje Istre te se ostvaruje kroz selektivne oblike turističke ponude koju čine ruralni, kulturni, manifestacijski i ekoturizam.

Za ostvarivanje ciljeva, ispunjavanje zadataka te provjeravanje temeljne i pomoćnih hipoteza u ovom radu korištene su znanstveno-istraživačke metode i postupci uobičajeni za granu društvene geografije i disciplinu turističku geografiju. Metode su prikupljanje, analiza, interpretacija i primjena dosadašnjih istraživanja, prikupljanje i obrada statističkih i drugih podataka, povijesna metoda, metoda promatranja, metoda anketiranja, metoda intervjua te metoda studije slučaja.

Metodom prikupljanja, analize, interpretacije i primjene dosadašnjih istraživanja obuhvaćena je teorijska i empirijska, domaća i strana, stručna i znanstvena literatura iz geografije i geografiji korelativnih prirodnih, društvenih te tehničkih znanosti i područja o održivom turizmu i srodnim turističkim pojmovima. Posebna je pozornost posvećena geografskoj i literaturi korelativnih znanosti o tematici održivog turizma objavljenih u Hrvatskoj, s naglaskom na prostor Istre, te implementaciji indikatora održivog turizma i srodnih pokazatelja. Glavno polazište u primjeni indikatora održivog turizma u analizi bile su publikacije Svjetske turističke organizacije (UNWTO) i Statističkog ureda Europske unije

(EUROSTAT), kao i drugih međunarodnih ustanova i istraživačkih projekata. Metodom prikupljanja i obrade statističkih i drugih podataka i izvora za potrebe ovog rada obuhvaćeni su sekundarni podaci državnih, županijskih i lokalnih poduzeća i ustanova, a u kombinaciji s ovom metodom, u poglavlju o razvoju turizma koristila se povijesna metoda.

Metodom promatranja kao složenom geografskom metodom obuhvaćeno je 29 terenskih istraživanja prostora gradova i općina unutrašnje Istre. Složenost ove metode proistječe iz njezina trajanja i istodobnog korištenja drugih istraživačkih metoda, postupaka i aktivnosti jer su usporedo korišteni neposredno skiciranje i kartiranje, video i fotografska snimanja, anketiranja i intervjuiranja. Opažanja i spoznaje proistekli korištenjem ove metode djelomično su dopunjeni vlastitim višegodišnjim neformalnim promatranjem i istraživanjem ovog prostora te komparacijom s europskim i izvanoeuropskim regijama.

Metodom anketiranja prikupljeni su stavovi i mišljenja lokalnog stanovništva i vlasnika smještajnih turističkih objekata na temu održivog turizma njihove općine ili grada. Prva skupina je odabrana metodom slučajnog uzorka, a druga metodom namjernog uzorka prema odluci istraživača. Obje skupine anketirane su istim upitnikom s deset čestica izrađenih prema ljestvici sumiranog rangiranja ili Likertovoj ljestvici stavova s kategorijama, ali s različitim načinima provedbe anketiranja. Lokalno stanovništvo je samostalno popunjavalo upitnik, a vlasnici smještajnih turističkih objekata internetskom anketom koja je postavljena na specijaliziranoj mrežnoj stranici.

Metodom intervjua provjeravane su temeljna i pomoćne hipoteze te su dodatno pojašnjavane pojave i procesi u području stručnih kompetencija ispitanika. Korišten je standardizirani, polustrukturirani, problemski usmjeren intervju. Prvu skupinu ispitanika činili su predstavnici Istarske županije te općina i gradova unutrašnje Istre i/ili predstavnici Turističke zajednice Istarske županije, odnosno turističkih zajednica općina i gradova unutrašnje Istre. Drugu skupinu činilo je stručno osoblje trgovačkih društava za proizvodnju i opskrbu vodom te komunalne usluge s prostora Istarske županije, djelatnika Policijske uprave istarske, stručnog osoblja zaduženog za turizam, ugostiteljstvo i investicije Hrvatske gospodarske komore - Županijske komore Pula te planera i projektanata.

Metodom studije slučaja posebno su analizirane tri upravno-teritorijalne jedinice u kojima se implementacija koncepcije održivog turizma odvija pod specifičnim prostornim i društveno-gospodarskim uvjetima. Tako su istražene općine Lanišće i Svetvinčenat te grad Buje.

Turističku atrakcijsku osnovu unutrašnje Istre čine geografski položaj, geomorfološka obilježja i geološka građa, hidrogeografska obilježja, klima i vegetacija, kulturna baština,

manifestacije te ostale atrakcije. Elementi atrakcijske osnove čine jedinstvenu cjelinu te s fizionomskim i osjetilnim sastavnicama oblikuju krajolik unutrašnje Istre. Prometna i turistička sastavnica geografskog položaja povoljno utječu na društveno-gospodarsku valorizaciju unutrašnje Istre te potiču razvoj i afirmaciju turizma. Važnost i kvaliteta najvažnijih cestovnih prometnica olakšavaju dolazak u turističke destinacije. Blizina i bogatstvo stanovništva obližnjih emitivnih regija iz kojih dolazi najveći broj gostiju unutrašnje Istre najvažnije su odrednice turističko-geografskog položaja.

Geomorfološka atraktivnost unutrašnje Istre određena je ponajprije morfometrijskim obilježjima, i to prije svega nagibima padina i nadmorskom visinom. Ta obilježja usmjeravaju velik dio turističkih i sportskih aktivnosti na otvorenome te gradnju turističke i ostale infrastrukture. Osim toga, atraktivnosti reljefa pridonose krški oblici i pojave. Najatraktivniji među njima su speleološki objekti čiji se broj procjenjuje na više od 1000. Voda za opskrbu stanovništva i turista u Istri zadovoljava količinom i kvalitetom, a izdašnošću postojećih i neiskorištenih izvora vode trgovačka društva za distribuciju mogu osigurati dovoljno pitke vode za povećane potrebe turizma. Klimatska obilježja unutrašnje Istre među najvažnijim su turističkim atrakcijama. Temperatura zraka i insolacija, vlažnost zraka, količina i raspodjela padalina te smjer i brzina vjetra omogućuju nesmetano odvijanje svih planiranih turističkih aktivnosti i sadržaja na ovom području.

Na prostoru općina i gradova unutrašnje Istre smješteno je ukupno 128 registriranih i preventivno registriranih nepokretnih kulturno-povijesnih spomenika. Najviše je spomenika na teritoriju grada Pazina i općine Kršan (16) te općine Kanfanar i grada Buzeta (13 spomenika). Osim spomeničke baštine i kulturnih ustanova, zastupljeni su svi tipovi manifestacija, ali s različitim turističkim potencijalom i valorizacijom. Najviše ih je organizirano u gradskim naseljima Pazin i Buzet.

Demogeografska obilježja unutrašnje Istre nisu poticajna za razvoj turizma prema obrascima karakterističnim za obalne destinacije ljetnog, odmorišnog turizma. Nepovoljna demografska obilježja su višedesetljetna depopulacija kao posljedica iseljavanja mlađeg stanovništva i negativne prirodne promjene te sastav prema dobi i spolu. S aspekta razvoja održivog turizma navedeni nedostaci ne moraju nužno ograničiti uvođenje pojedinih selektivnih oblika turističke ponude.

Razvoj turizma u unutrašnjoj Istri može se pratiti u nekoliko razdoblja - od pojavnih oblika sličnih turizmu, karakterističnih za rimsko i srednjovjekovno doba, preko razvoja u 19. i 20. stoljeću do najnovijih tendencija u 21. stoljeću. Razvoj turizma od uspostave današnjeg upravno-teritorijalnog ustroja 1993. godine imao je za posljedicu otvaranje smještajnih

turističkih objekata u svim općinama i gradovima unutrašnje Istre, što je utjecalo na značajno povećanje broja turista i noćenja. U tom su razdoblju stvoreni uvjeti za prijelaz iz etape uključivanja u životnom ciklusu destinacije u etapu ekspanzije.

Turistički objekti za smještaj u unutrašnjoj Istri razvrstani su u četiri skupine: hoteli, turistička naselja, kampovi i privatni smještaj. Privatni smještaj čine kuće za odmor, apartmani i sobe. Turističke objekte sa smještajem ima 225 naselja u unutrašnjoj Istri, a najviše takvih naselja ima grada Buzet i općina Žminj (19 naselja) te općine Sveta Nedelja, Sveti Lovreč i Svetvinčenat (svi sa 16 naselja). Na fizionomiju krajolika s različitim intenzitetom utječu četiri najčešća tipa smještajnih objekata unutrašnje Istre. Najmanji utjecaj na krajolik imaju prilagođene tradicionalne istarske kuće, a najveći stambeno-turistička naselja.

Dodatnim istraživanjima provedenim kroz studije slučaja utvrđeno je da je za održivi turizam na prostoru grada Buja potrebna prostorna i razvojna redistribucija turističke ponude kojom bi se poticao ravnomjeran razvoj svih naselja s naglaskom na ona u južnom i brdskom dijelu mikroregije. Općina Lanišće ograničena je rubnim geografskim položajem uz državnu granicu te iznimno nepovoljnim demografskim prilikama. U takvim uvjetima održivi turizam utemeljen na prirodnoj atrakcijskoj osnovi bio bi samo jedan od pokretača revitalizacije i zaustavljanja stagnacije općinskog prostora. Studijom slučaja za općinu Svetvinčenat utvrđeno je da je turizam utemeljen na vlastitoj atrakcijskoj osnovi i ponudi koje su dio turističkog proizvoda unutrašnje Istre te da su utjecaji i atraktivnosti obližnjeg priobalja i grada Pule na odluku turista u odabiru destinacije zanemarivi.

Analiza održivog turizma obavljen je pomoću tri skupine kvantitativnih indikatora: abiotičko-ekoloških, ekonomsko-turističkih i sociokulturnih indikatora. Ukupno je korišteno pet abiotičko-ekoloških, šest ekonomsko-turističkih i tri sociokulturna indikatora. Svi indikatori dopunjeni su anketiranjem lokalnog stanovništva i vlasnika turističkih objekata te intervjuiranjem službenih osoba u području njihovih stručnih kompetencija.

Abiotičko-ekološki indikatori održivog turizma korišteni u ovom istraživanju su udjel površine zaštićene prirode u ukupnoj površini općina i gradova unutrašnje Istre, ukupna potrošnje vode turista u potrošnji općina i gradova, udjel maksimalne moguće potrošnje vode turista u postojećim smještajnim kapacitetima u ukupnoj potrošnji vode po općinama i gradovima kao pomoćni indikator, udjel postelja koje se nalaze u naseljima s priključkom na kanalizacijsku mrežu u ukupnom broju postelja općine i gradova te udjel postelja koje se nalaze u naseljima s reciklažnim otocima u ukupnom broju postelja općine i gradova.

U unutrašnjoj Istri zaštićena područja prirode nalaze se na teritoriju 11 općina i gradova. Najveći udjel površine zaštićene prirode imaju općine Lupoglav i Kršan u kojima je smješten dio Parka prirode Učka te Značajni krajobraz Učka-sjever i Spomenik prirode Vela draga (Lupoglav), odnosno Značajni krajobraz Učka-jug (Kršan). Relativno niske udjele u ukupnoj površini te manji broj općina i gradova koji imaju zaštićena prirodna područja može se, sukladno prostorno-planskim i razvojnim dokumentima, povećati proširivanjem postojećih i proglašavanjem novih zaštićenih prostora.

Najmanja potrošnja vode u turizma ustanovljena je u općinama Lanišće, Gračišće i Cerovlje, a najveća na prostoru Buja, Oprtlja i Kanfanara, što je u čvrstoj korelaciji s brojem postelja i ostvarenim noćenjima. Pomoćnim indikatorom udjel maksimalne moguće potrošnje vode turista u postojećim smještajnim kapacitetima u ukupnoj potrošnji vode utvrđena je najveća potencijalna potrošnja u Lanišću, Oprtlju i Bujama, što se zbog sezonskih smještajnih objekata i vlastitih izvora ne smatra ograničavajućim čimbenikom.

Analiza indikatorom udjel postelja koje se nalaze u naseljima s priključkom na kanalizacijsku mrežu u ukupnom broju postelja utvrđeno je da 10 općina i gradova imaju dio turističkih kapaciteta pokriven ovakvim zbrinjavanjem otpadnih voda. Sličan je rezultat indikatora udjel postelja koje se nalaze u naseljima s reciklažnim otocima u ukupnom broju postelja, prema kojem u 12 općina i gradova ima jednim dijelom ovakvu razinu zbrinjavanja komunalnog otpada. Potpunu pokrivenost u oba indikatora imaju samo objekti u općini Grožnjan. Održivi turizam nije ograničen ovim pokazateljima jer su predložene tehničko-tehnološke i pravne mogućnosti poboljšanja.

Ekonomsko-turistički indikatori održivog turizma u analizi općina i gradova unutrašnje Istre za ovo istraživanje su turistički operativni indikator, modificirani indeks važnosti glavnog turističkog središta, specifičan prag noćenja, udjel turističkih poreza u proračunima općina i gradova, udjel investicija trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo u ukupnim investicijama te kao pomoćni indikator udjel zaposlenih u pravnim osobama u turizmu i ugostiteljstvu u ukupno zaposlenima u pravnim osobama po općinama i gradovima unutrašnje Istre.

Turističkim operativnim indikatorom (TOI) kao pokazateljem prostorne koncentracije turizam je u unutrašnjoj Istri razvrstan u četiri kategorije. Pretežna turistička aktivnost zabilježena je samo u općini Oprtalj (TOI 4), a važna, ali ne i glavna aktivnost u devet općina i gradu Bujama (TOI 3). U općinama Cerovlje, Gračišće, Pićan i Sveti Petar u Šumi te gradu Pazinu turistička je aktivnost bila neznatna (TOI 1). U ostalim općinama i gradu Buzetu turistička je aktivnost bila od manje važnosti (TOI 2).

Modificiranim indeksom važnosti glavnog turističkog središta (Im) kao mjerom prostorne distribucije turističke djelatnosti utvrđeno je da nijedna općina ni grad nemaju visok stupanj koncentracije turizma, a specifičnim pragom noćenja (SPN) utvrđeno je da broj noćenja ne ostvaruje negativne efekte na stanovništvo i gospodarstvo. Općina Oprtalj ima najviše vrijednosti za oba indikatora.

Turizam je neznatno sudjelovao u punjenju prihodovne strane proračuna općina i gradova unutrašnje Istre. Najviše je pridonio proračunu općine Motovun, Kaštelir-Labinci i Oprtalj. Indikatorom udjel investicija trgovačkih društava u turizam i ugostiteljstvo u ukupnim investicijama trgovačkih društava utvrđeno je da u 17 općina i gradova postoji takvo investiranje, a u sedam općina to čine drugi gospodarski čimbenici. Samo su u 12 općina i gradova zabilježeni zaposleni u turizmu i ugostiteljstvu prema mjestu rada koje zapošljavaju pravne osobe, dok u ostalim područjima to čine drugi gospodarski subjekti.

U analizi održivog turizma unutrašnje Istre koristili su se sociokulturni indikatori gustoća registrirane zaštićene kulturno-povijesne baštine u površini općina i gradova, udjel turista koji razumiju i poznaju jezik lokalnog stanovništva te udjel kaznenih djela i prekršaja protiv javnog reda i mira koje su počinili turisti u ukupnom broju tih delikata.

Sve općine i gradovi unutrašnje Istre na svojim područjima imaju registriranu zaštićenu kulturno-povijesnu baštinu. Najveću gustoću baštine imale su općine Grožnjan i Sveti Lovreč te grad Pazin. Udjel turista koji razumiju jezik lokalnog stanovništva po općinama i gradovima unutrašnje Istre najviši je u općini Oprtalj, a najmanji u općini Lupoglav. Na promatranom prostoru tijekom 2009. godine počinjeno je 1641 kazneno djelo i prekršaj protiv javnog reda i mira, od čega su strani turisti počinili 682 delikta. Najveći udjeli turista u počinjenim deliktima su u gradovima Buje i Buzet jer se na njihovim teritorijima nalaze međunarodni granični prijelazi, dok u trinaest općina turisti nisu činili kaznena djela i prekršaje.

Rezultati anketiranja vlasnika smještajnih objekata i lokalnog stanovništva ukazali su na male razlike u stavovima između te dvije skupine. Statistički značajne razlike u stavovima bile su o ulozi turizma općine ili grada u gospodarstvu i zapošljavanju, stupnju participacije u planiranju turističkog razvoja te važnosti države podrijetla turista. U intervjuima sa službenim osobama u općinama ili turističkim zajednicama utvrđeno je da je turistički razvoj u zaćecima, da je neznatan doprinos turizma lokalnom gospodarstvu i zapošljavanju, da ne postoji nesuglasje između turista i stanovništva te da njegovanje tradicije i običaja ima i turističku funkciju. Regionalizacijom unutrašnje Istre prema ukupnim rezultatima analize

izdvojen je prostor zapadnog i sjeverozapadnog dijela regije s najboljim indikatorima održivog turizma.

Analizom odabranim indikatorima, uz ostale znanstveno-istraživačke metode, nedvojbeno je dokazano i potvrđeno da je unutrašnja Istra regija održivog turizma koja sadašnji razvoj zasniva na atrakcijskoj osnovi i selektivnim oblicima turističke ponude u suglasju s lokalnim stanovništvom i gospodarstvom.

SUMMARY

The subject of research is the possibility of implementing sustainable tourism in the municipalities and towns of inland Istria. Tourist development of this region had been merely sporadic up to the early 21st century. Spurred by tourist results on the Istrian coast and based on the need for a year-round valorisation of attraction basis and overall revitalization, a more intense tourist development of the inland region soon became a new spatial and socioeconomic phenomenon. Such expansion has, at its earliest stage, imposed the question of sustainable tourist development harmonized with natural basis, local population and economy. The need to preserve unique natural, anthropogenic, physiognomic and sensory components of landscape called for monitoring and prevention of potentially harmful influences that tourism might exert upon the area of inland Istria. This research chose monitoring the indicators of sustainable tourism as a comprehensive and permanent process of observing the influence of tourist activity upon the environment, population and economy in the tourism region. The purpose of such research is fostering and supporting scientifically grounded sustainable tourism in the inland regions of Adriatic counties as a foundation for revitalization and revalorization of these highly valuable areas of national interest.

The spatial scope of this research comprises of 24 municipalities and towns in inland Istria, which is congruous with the notion of Istrian County inland region. The researched area covers 1776 km², or 63% of the area of Istrian County, and 470 settlements, or 71% of the overall number of settlements in the county. Four of the 24 included municipalities and towns include Adriatic coastlines: the town of Buje and the municipalities of Barban, Kanfanar and Kršan. These four administrative-territorial units are designated as parts of inland Istria due to the fact that their coastal region, in comparison with neighbouring coastal municipalities and towns, has not been significantly valorised and the majority of population and socioeconomic development is in the inland settlements.

The research performed in the process of producing this paper has been carried out in several stages according to different methods of scientific research – the collection of preliminary data started in the first half of 2010 and surveys, interviews and field research have been completed by the end of winter 2011. Continued research was performed from 2012 to the end of 2014.

The main purpose of this research is to determine the possibility of sustainable tourist valorisation of municipalities and towns in inland Istria by monitoring abiotic ecologic, economic/tourist and sociocultural indicators of sustainable tourism. Apart from that, the goal

is to use qualitative methods of scientific research in order to determine the relationship of local community towards sustainable tourism and propose steps within spatial and tourist planning to be implemented in order to enhance sustainable tourist valorisation of attraction basis, local economy and landscape of inland Istria.

In order to reach the set research goals, following research tasks were defined: stressing the quality of inland Istria's geographic position as it relates to tourism and influences emissive markets, analyzing natural, cultural and other elements of the attraction basis, analysis of spatial placement of accommodation and other tourist objects, determining the attributes of non-commercial tourism in municipalities and towns of inland Istria, analysis of main dynamic and structural attributes of population as they relate to the development of sustainable tourism, determining basic attributes of stages in the development of tourism in inland Istria, applying abiotic ecologic, economic/tourist and sociocultural indicators in monitoring sustainable tourism, analysis of attitudes towards tourism among local population and owners of tourist accommodation, as well as the proposal of actions in the area of spatial and tourist planning conducive to the implementation of sustainable tourism.

The research confirmed the main hypothesis: *Inland Istria is a region developing according to principles of sustainable tourism*. Apart from the main hypothesis, auxiliary hypotheses were also confirmed: sustainable tourism of inland Istria is based upon an attractive natural basis, protected natural and cultural-historic heritage and ethnosocial characteristics; it is developed in accord with the population of inland Istria and actualized through selective forms of tourist offer consisting of rural tourism, cultural and event tourism and ecotourism.

Scientific research methods and procedures standard in the field of tourism geography within the domain of social geography were used in order to achieve goals, fulfil tasks and test the main and the auxiliary hypotheses in this paper. Methods included collection, analysis, interpretation and application of existing research, collection and processing of statistic and other data, historic method, observation method, surveying, interviewing and case studies.

The method of collection, analysis, interpretation and application of existing research included theoretical and empirical, Croatian and foreign, professional and scientific literature in the area of geography and related natural, social and technical sciences, as well as the area of sustainable tourism and related tourist topics. Special attention has been paid to literature in the area of geography and correlated science published in Croatia and covering the topic of sustainable tourism, with special emphasis on the area of Istria, as well as the implementation

of sustainable tourism indicators and other related indicators. The main starting points in applying the indicators of sustainable tourism in monitoring were the publications by the World Tourism Organization (UNWTO) and the Statistical Office of the European Union (EUROSTAT), as well as other international institutions and research projects. The method of collecting and processing statistic and other data and sources for this work included secondary data from enterprises and institutions on the national, county and local level. Historic method was combined with this method in the chapter on the development of tourism.

The method of observation as a complex geographic method included 29 field researches in the areas of towns and municipalities of inland Istria. The complexity of this method stems from its duration and simultaneous usage of other research methods, procedures and activities – direct sketching and mapping, video and photo shooting, surveying and interviewing. Observations and knowledge gained using this method were partially supplemented by my own informal observation and research of this area over a number of years, as well as comparison with European and other regions.

Surveying provided attitudes and thoughts of local population and tourist accommodation owners on the subject of sustainable tourism in their municipality or town. The first group was chosen using random sampling and the second one consists of people chosen by researcher. Both groups were given the same survey consisting of ten particles developed according to summated rating scale / Likert scale of categorized attitudes, but surveying was carried out differently. Local population filled the survey independently, while the owners of tourist accommodation facilities used an online survey from a dedicated internet page.

Interviewing was used for verification of the main and the auxiliary hypotheses – phenomena and processes in the area of professional competence of examinees were additionally clarified. Standardized half structured, problem oriented interview was used. The first group of examinees consisted of Istrian County administration representatives, representatives from municipalities and towns of inland Istria and/or representatives of the Istrian County Tourist board i.e. tourist boards of municipalities and towns in inland Istria. The second group consisted of professionals from companies for production, water distribution and utilities in the Istrian County, employees of the Istrian Police Administration, professionals in charge of tourism, catering and investments within the Croatian Chamber of Economy – County Chamber Pula, as well as planners and draughtsmen.

The case study method was used for separate analysis of the three administrative-territorial units where the implementation of the sustainable tourism concept is carried out

under specific spatial and socioeconomic conditions. Municipalities of Lanišće and Svetvinčenat were researched in this way, as well as the town of Buje.

The attraction basis of inland Istria consists of its geographic location, geomorphologic characteristics and geologic structure, hydrogeographic features, climate and vegetation, cultural heritage, events and other attractions. The elements of attraction basis form a unique whole and, together with physiognomic and sensory components, form the landscape of inland Istria. The traffic and tourism element of this geographic location exert a beneficial influence upon the socioeconomic valorisation of inland Istria, promoting development and affirmation of tourism. The importance and quality of the most important roads make it easier to reach tourist destinations. The most important features of the geographic tourist location are the vicinity and affluence of population in nearby emissive regions, where most guests of inland Istria come from.

Geomorphologic attraction of inland Istria is primarily determined by its morphometric features, most of all by slope inclinations and altitude. These characteristics determine part of the outdoor tourist and sports activities, as well as the construction of tourist and other infrastructure. Apart from this, landscape relief is made attractive by karstic forms and phenomena. The most attractive among them are speleological objects – their number is estimated at more than a thousand. Quantity and quality of water supplies for population and tourists is satisfactory – there is an abundance of unused water sources enabling commercial water suppliers to secure sufficient potable water for increased tourist demands. Climatic characteristics of inland Istria are among the most important tourist attractions. Air temperature and insolation, air humidity, quantity and distribution of precipitation, as well as wind direction and speed facilitate unhampered proceeding of tourist activity and offer in this area.

There are 128 registered and preventively registered immobile cultural-historic monuments in the area of municipalities and towns of inland Istria. Most monuments are located in the town of Pazin and the Kršan municipality (16), as well the Kanfanar municipality and the town of Buzet (13 monuments). Apart from monuments and cultural institutions, there are all types of events with varying tourist potential and valorisation. Most of these are organized in the towns of Pazin and Buzet.

Demographic features of inland Istria are not conducive to development of tourism according to schemes characteristic for coastal destinations of summer vacation tourism. Disadvantageous demographic features consist of several decades of depopulation due to emigration of younger population and negative changes in nature, as well as population age

and gender make-up. These shortcomings need not necessarily hamper the introduction of certain selective forms of tourist offer as a part of sustainable tourism development.

Development of tourism in inland Istria can be tracked over several periods – starting from certain occurrences resembling tourism, characteristic for Roman and medieval times, through 19th and 20th century development and up to the latest tendencies in the 21st century. Tourism development after the establishment of current administrative-territorial setup in 1993 resulted in opening tourist accommodation facilities in all municipalities and towns of inland Istria, which led to a significant increase in the number of tourists and overnight stays. This period created preconditions for opening tourist accommodation facilities and moving from the stage of inclusion to the stage of expansion as part of the tourist destination life cycle.

Tourism accommodation objects in inland Istria are divided into four groups: hotels, tourist settlements, camps and private accommodation. Private accommodation consists of vacation houses, apartments and rooms. Tourist accommodation objects are located in 225 settlements in inland Istria. Most of them are in the town of Buzet in inland Istria and the municipality of Žminj (19 settlements), followed by municipalities of Sveta Nedelja, Sveti Lovreč and Svetvinčenat (all with 16 settlements). Landscape physiognomy is to various degrees influenced by four most common types of accommodation facilities in inland Istria. Adapted traditional Istrian houses exert the smallest influence upon landscape and tourist accommodation settlements have the greatest impact.

Additional research carried out through case studies determined that sustainable tourism in and around the town of Buje requires spatial and developmental redistribution of tourism offer in order to stimulate uniform development of all settlements, accentuating the ones located in Southern and mountainous parts of this microregion. The municipality of Lanišće is restricted by its location on the state border and extremely disadvantageous demographic conditions. Under such conditions, sustainable tourism based on the natural attraction basis would be just one of the initiators of revitalization and stemming the stagnation in this municipality. Case study for the municipality of Svetvinčenat determined that tourism is based on their own attraction basis and offer, representing part of the tourist product of inland Istria – influences and attractions of nearby coastal region and the city of Pula upon tourists' destination choice are neglectable.

Monitoring of sustainable tourism was carried out using three groups of quantitative indicators: abiotic ecologic, economic/tourism and sociocultural indicators. Overall, five abiotic ecologic, six economic/tourism and three sociocultural indicators were used. All

indicators were supplemented by surveys among local population and owners of tourist facilities, as well as interviewing officials in the area of their professional competences.

Abiotic-ecologic indicators of sustainable tourism used in this research are the percentage of protected nature in the areas of inland Istrian municipalities and towns, percentage of tourism water consumption in the overall consumption of municipalities and towns, percentage of maximum possible water consumption of existing accommodation facilities in the overall water consumption by municipalities and towns as an auxiliary indicator, percentage of beds in settlements connected to wastewater disposal system in the overall number of beds in municipalities and towns and percentage of beds located in settlements with recycling islands in the overall number of beds in municipalities and towns.

Protected areas of nature in inland Istria are located in territories of 11 municipalities and towns. Municipalities of Lupoglav and Kršan feature largest percentages of protected nature areas, as they contain parts of Natural Park Učka, Significant Landscape Učka North and Natural Monument Vela Draga (Lupoglav), as well as Significant Landscape Učka South (Kršan). Relatively low percentages in the overall area and smaller number of municipalities and towns containing areas of protected nature can be enlarged by extending the existing areas and protecting new ones according to spatial planning and development documentation.

The smallest tourism water consumption was recorded in municipalities of Lanišće, Gračišće and Cerovlje and the largest in the areas of Buje, Oprtalj and Kanfanar, which closely corresponds to the number of beds and overnight stays. The auxiliary indicator, percentage of maximum possible tourism water consumption in existing accommodation facilities in the overall water consumption determined highest potential consumption in Lanišće, Oprtalj and Buje. Due to seasonal accommodation facilities and their own sources, this is not considered a limiting factor.

Monitoring indicator of percentage of beds in settlements connected to wastewater disposal network in the overall number of beds determined there are 10 municipalities and towns with parts of their tourist facilities covered by such wastewater management. The percentage of beds in settlements with recycling islands in the overall number of beds indicator showed there are 12 municipalities and towns partially covered by this type of community waste management. The only objects fully covered according to both indicators are located in the municipality of Grožnjan. Sustainable tourism is not limited by these indicators, as there are suggested technical/technological and legal possibilities for improvement.

Economic/tourism indicators of sustainable tourism in monitoring municipalities and towns of inland Istria for this research are the tourism operation indicator, modified index of main tourist centre importance, specific overnight stays threshold, contribution of tourism taxes to budgets of municipalities and towns, percentage of tourism and catering investments by commercial societies in the overall amount of investments and, as an auxiliary indicator, percentage of employees in tourism and catering legal entities in the overall number of legal entities' employees by municipalities and towns of inland Istria.

Tourism operation indicator (TOI) as an indicator of spatial concentration divides the tourism of inland Istria into four categories. Predominant tourism activity is recorded only in the municipality of Oprtalj (TOI 4), while tourism presents an important, but not the main activity in nine municipalities and the town of Buje (TOI 3). Tourism activity in municipalities of Cerovlje, Gračišće, Pićan and Sveti Petar u Šumi, as well as the town of Pazin, was not relevant (TOI 1). Tourism was of minor importance in the remaining municipalities and the town of Buzet (TOI 2).

Modified index of main tourist centre importance (Im) as a measure of spatial distribution of tourist activity showed that no municipalities or towns have a high degree of tourism concentration, while the specific overnight stays index (SPN) demonstrated that the number of overnight stays does not exert negative effects upon population and economy. The highest values according to both indicators were recorded in the municipality of Oprtalj.

Tourism did not significantly contribute to budget incomes of municipalities and towns in inland Istria. Its contribution was largest in the municipalities of Motovun, Kaštelir-Labinci and Oprtalj. The participation of commercial companies' investments in tourism and catering in the overall amount of commercial companies' investments determined instances of this type of investment in 17 municipalities and towns and investments from other segments of economy in seven municipalities. According to place of work, employees in tourism and catering employed by legal entities were recorded in just 12 municipalities and towns.

Monitoring of sustainable tourism in inland Istria used the following sociocultural indicators: density of registered protected cultural-historic heritage in the areas of municipalities and towns, percentage of tourists understanding and knowing the language used by local population and percentage of felonies and misdemeanours against public peace and order committed by tourists in the overall number of these offences.

All municipalities and towns of inland Istria have registered cultural-historic heritage in their areas. The highest heritage density was recorded in the municipalities of Grožnjan and Sveti Lovreč, as well as the town of Pazin. Percentage of tourists understanding the language

of local population in municipalities and towns of inland Istria was highest in the municipality of Oprtalj and lowest in the municipality of Lupoglav. There were 1641 felonies and misdemeanours against public peace and order in the observed area in 2009 and 682 of these offences were committed by foreign tourists. The highest percentages of offences committed by tourists were recorded in the towns of Buje and Buzet as the international border crossings are located in their territories. There were 13 municipalities in which tourists committed no felonies or misdemeanours.

Results of survey among owners of accommodation facilities and local population demonstrated slight differences in attitudes of these groups. Statistically significant differences in attitude had to do with the role of tourism in the economy and employment within municipalities and towns, level of participation in planning tourist development and importance of tourists' country of origin. Interviews with officials in municipal administration and tourist boards showed that tourist development is in its earliest stages, contribution of tourism to local economy and employment is not significant, there is no discord between tourists and population and nurturing of traditions and customs has a tourist function as well. According to overall monitoring results, regionalization of inland Istria separates western and northwestern parts as regions with best sustainable tourism indicators.

Monitoring using selected indicators, as well as other scientific research methods, proved and confirmed beyond doubt that inland Istria is a region of sustainable tourism, with its present development relying on the attraction basis and selective forms of tourism offer in accord with local population and economy.

ŽIVOTOPIS

Nikola Vojnović je rođen u Zagrebu. Srednju i osnovnu školu je završio u Zagrebu i Puli s odličnim uspjehom. Nakon srednje škole i vojne obveze, 1988. godine upisao je studij geografije na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Studij je, uz financijsku potporu grada Pule, završio 1993. godine obranivši diplomski rad "Turizam grada Pule" pod vodstvom prof. dr. sc. Zlatka Pepeonika stekavši zvanje profesora geografije. Poslijediplomski studij "Geografske osnove prostornog planiranja i uređenja" upisao je krajem 1999. na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Studij je, uz financijsku potporu Upravnog odjela za prosvjetu i kulturu Istarske županije i Općine Medulin, završio 2002. godine, obranom magistarskog rada "Geografski aspekt selektivnog turizma Istarske županije", a pod vodstvom prof. dr. Zlatka Pepeonika te je stekao zvanje magistra prirodnih znanosti. Krajem 2009. godine upisao je treću godinu Poslijediplomskog doktorskog studija na Geografskom odsjeku Prirodoslovno matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u sklopu kojeg je započeo izradu doktorskog rada. Doktorski rad "Indikatori održivog turizma na primjeru unutrašnje Istre" obranio je 2012. pod mentorstvom prof. dr. sc. Rade Kneževića te stekao zvanje doktora znanosti u interdisciplinarnim područjima znanosti, polje geografija. U znanstveno-nastavno zvanje docenta u interdisciplinarnim područjima znanosti, polje geografija imenovan je 2015. godine.

Nastavnu djelatnost započeo je u drugoj polovici 1992. godine u Osnovnoj školi Marčana i Strukovnoj školi Pula kao nastavnik geografije. Od 1993. godine do 2009. stalno je zaposlen kao nastavnik geografije u Školi za turizam, ugostiteljstvo i trgovinu- Pula, a od rujna 2009. kao asistent na Interdisciplinarnom studiju Kultura i turizam Fakulteta ekonomije i turizma i Fakulteta za odgojne i obrazovne znanosti Sveučilištu "Jurja Dobrile" u Puli. Od veljače 2016. godine radi na Odjelu za interdisciplinarne, talijanske i kulturološke studije Sveučilišta "Jurja Dobrile" u Puli. Član je Hrvatskog geografskog društva od 1987. godine, a u razdoblju od 1998. do 2002. godine obnašao je funkciju tajnika Hrvatskog geografskog društva- Geografskog društva Istra. U razdoblju 2006. – 2014. godine član je stručne radne skupine za izradu državne mature iz geografije. Sudjelovao je u znanstvenom projektu "Društveno-geografska preobrazba priobalnih ruralnih prostora Sjeverne Dalmacije" koji je vodila prof. dr. sc. Željka Šiljković. Sudjelovao je u radu 1., 2., 3., 4., 5. i 6. Hrvatskog geografskog kongresa. Pripremio je i objavio nekoliko stručnih i znanstvenih radova. Uže

područje stručnog i znanstvenog interesa mu je turistička geografija, održivi turizam, demogeografija, te prostorno planiranje i uređenje.

OBJAVLJENI RADOVI

Poglavlja u knjizi

Potentials of the cultural heritage of Istria for the development of cultural tourism,
u: *Cultural tourism and destination impacts* / Gržinić, Jasmina; Vodeb, Ksenija (ur.).
Pula : Juraj Dobrila University of Pula, 2015. Str. 229-258

Znanstveni radovi objavljeni u časopisima:

Model geografskog istraživanja odnosa turizma i industrije na primjeru Pule, *Geoadria* 7/1, 2002.

Depopulacija u Istarskoj županiji 1981.-2001., *Annales* 14, 2004.

Demografski resursi općina i gradova Istarske županije, *Annales* 22 (1), 2012.

Stagnacija turističke destinacije: primjer Pule, *Hrvatski geografski glasnik* 74 (2), 2012.

Obilježja životnog ciklusa odabranih turističkih destinacija istarskog priobalja, *Ekonomski misao i praksa* 21 (2), 2012.

Economic And Tourism Indicators As A Means Of Monitoring Sustainable Tourism: The Case Of Inland Istria, *UTMS Journal of Economics* 4 (2), 2013.

Sociokulturna obilježja održivog turizma unutrašnje Istre, *Socijalna ekologija* 22 (2), 2013.

Primjena odabranih abiotičko-ekoloških indikatora ekološki održivog turizma na primjeru unutrašnje Istre, *Geoadria* 18 (1), 2013.

Problematika implementacije temeljnih indikatora održivog turizma u hrvatskim općinama i gradovima, *Ekonomski misao i praksa* 23 (1), 2014.

Sustainable event tourism: Case study of city of Pula, Croatia, *UTMS Journal of Economics* 5 (1), 2014.

Terenska istraživanja u metodološkom sustavu turističke geografije, *Hrvatski geografski glasnik* 78 (1), 2016.

Znanstveni i stručni radovi objavljeni u zbornicima radova sa znanstvenih skupova:

Uloga geografije u obrazovanju ugostiteljsko-turističkih zanimanja u srednjim školama Republike Hrvatske, *3. hrvatski geografski kongres*, Zadar, 24.-27. rujna 2003., Zbornik radova (ur. Toskić, A), Zagreb, 2005.

Stanje i mogućnosti razvoja turizma u unutrašnjosti Splitsko-dalmatinske županije, Međunarodni znanstveni skup *Zagora između stočarsko-ratarske tradicije te procesa litoralizacije i globalizacije*, Dugopolje, 19-21. listopada 2010., Zbornik radova (ur. Matas, M i Faričić, J., Zadar, Split, 2011.

Promjene u broju i razmještanju stanovništva na današnjem prostoru Istarske županije (1857.-1910.), Međunarodni znanstveni skup "150 godina od prvog modernog habsburškog popisa stanovništva", Pula, 31.10. 2007., Zbornik radova (ur. Kalc, A.) Koper, Pula, 2012.

Općina Lanišće: Razvoj turizma u uvjetima periferije, Međunarodni znanstveni skup Istarsko gospodarstvo jučer i sutra, 22. - 23.11. 2013., Pazin i Pula; Zbornik radova (ur. Križman Pavlović, D., Manente M., Perkov, A., Povoljo, C.), Pazin, Pula, Venecija, 2015.

Znanstveni i drugi radovi objavljeni u zbornicima radova na ostalim skupovima

Općina Fažana između intenzivnog i održivog razvoja turizma, Fažanski libar 4, (ur. Urošević, M), Fažana, 2011.

Stručni radovi:

Neka obilježja ruralnog turizma Istarske županije od 1999- 2003., *Ekonomski istraživanja*, 18 (1)

Obilježja međunarodnog turizma prema regionalizaciji UNWTO-a, *Geografski horizont* 1/2010.

Stručno-popularni radovi

Plzen- svjetski grad piva, *Hrvatski zemljopis* 58, 2001.

Helsinki- Gibraltar sjevera, *Meridijani* 70, 2002.

Oslo- grad Vikinga, *Meridijani* 79, 2003.

Sjećanje na Dan D, *Meridijani* 86, 2004.